B^{ró} EÖTVÖS JÓZSEF

MAGYARORSZÁG 1514-BEN

BÁRÓ
EÖTVÖS JÓZSEF
ÖSSZES MUNKÁI

MAGYARORSZÁG [illegible]

[illegible]

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF

ÖSSZES MUNKÁI

IV.

MAGYARORSZÁG 1514-BEN

ELSŐ KÖTET

BUDAPEST MDCCCCI
VIII., ÜLLŐI-ÚT 18. SZÁM.

RÉVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZET R.-T.

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF

*

MAGYARORSZÁG 1514-BEN

ELSŐ KÖTET

BUDAPEST MDCCCCI
VIII., ÜLLŐI-ÚT 18. SZÁM.

RÉVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZET R.-T.

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF

ÖSSZES MUNKÁI

IV.

MAGYARORSZÁG 1514-BEN

ELSŐ KÖTET

BUDAPEST MDCCCCI
VIII., ÜLLŐI-ÚT 18. SZÁM.

RÉVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZET R.-T.

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF

*

MAGYARORSZÁG 1514-BEN

ELSŐ KÖTET

BUDAPEST MDCCCCI
VIII., ÜLLŐI-ÚT 18. SZÁM.

RÉVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZET R.-T.

Révai és Salamon könyvnyomdája, Budapest, VIII., Üllői-út 18.

ELŐSZÓ.

Hosszú előszavak többnyire olvasatlanul hagyatnak: nem fogom tehát ilyennel untatni olvasóimat. Sőt, mint előbbi hasonnemü munkáimmal tevém, minden előszó nélkül terjesztém vala e köteteket is a közönség elébe, ha a történeti regény előttem uj mezejére lépvén, szükségesnek nem tartanám röviden előadni azon fogalmat, melyet magamnak a történeti regény felől képeztem, s mely az e mezőn alkalmazni szokott nézetektől bizonyos tekintetben eltér.

A történeti regénynek, felfogásom szerint, azon általános művészi és erkölcsi feladatokon kivül, melyeket ha az iró szemei előtt nem tart, minden regény puszta időtöltéssé aljasul, még egy különös kötelessége jutott, s ez: népszerüsíteni a történetet. Honnan következik; hogy mennyiben a regény a történet körébe vág, azaz vagy mult századok általános viszonyaival foglalkozik, vagy történeti személyiségeket léptet fel: az iró ne képzelőtehetségét, hanem azon ismereteket kövesse, melyeket magának, ha lehet, egykoru kutfőkből lelkiismeretes vizsgálódások által szerezhetett. A történetek ismerete szövétnek, melyet, hogy biztosan haladjon, minden nemzetnek követni kell: s nem lehet a költőnek feladata eltakarni a világot, melyet az jelen viszonyainkra terjeszthetne, vagy közé vegyitett idegen anya-

gokkal meghamisitani a forrást, melyből talán keserü, de mindég üdvös tanulságokat merithetünk. A hír, melyet történeti személyiségek magoknak kivíttak, a tulajdon legszentebb nemét képezi; s a dicsőség vagy gyalázat, mely a hajdan-korból ránk maradt, egyes neveket környez, egy nemzet jutalma vagy büntetése; ha a költő az utókor itéletét hibásnak tartja, törekedjék elősegítni annak kiigazitását; de az igazságot öntudattal elferditnie megbocsáthatlan vétek.

A történeti regényben tehát, meggyőződésem szerint, azon határokon kivül, melyeket a művészet minden regénynél a képzelőtehetség elébe szabott, még más határok is léteznek, melyeken szintén nem szabad tulhágni az irónak. E határokat a történeti igazság jelöli ki. Valamint oly regényirónak, ki történeti szinhelyéül egy bizonyos országot s jelen korunkat választá, soha nem jut eszébe a létező viszonyok elferditése, s bárminők legyenek egyébiránt művének tökélyei, csak nevetést gerjesztene, ki, például Oroszországról mint alkotmányos országról, O'Connelről mint egyszerü ügyvédről szólana; a történeti regényben az általános viszonyok elferditése kevésbbé szembeötlő ugyan, de nem kevésbbé botrányos. A regénynek egyik főkelléke a valószinüség, mi elérhetetlen, ha az, mit az iró regénye személyeiről elmond, nem fér össze azzal, mit azon korról és viszonyokról tudunk, melyekben e személyek állitólag éltek. Épen ugy áll ez, ha a regény meséje háromszáz év előtt, mint ha a jelenben játszik.

Jól ismerém a nehézségeket, melyek feladatom ekképeni felfogásából erednek. Történeteket ugynevezett regényes modorban festeni mindenesetre könnyebb s néha háladatosabb is, miután az olvasók egy része a régi hősök szájából saját nézeteit szereti hallani, s a multat szivesebben látja egy bizonyos felvett typus szerint

festve, melyet lovagiasnak nevezünk. Ha Dózsa alkotmányosság hőse gyanánt lép fel e kötetekben, hihetőleg több kedvességre számithat; ha mások a lovagiasság ideáljaiként rajzoltatnak, némelyek előtt talán érdekesebbé vált volna művem: de, meggyőződésem szerint, épen ez által elveszté vala minden becsét. Ugy, hogy ha a közönség, mely eddigi munkáimat oly váratlan kegyességgel fogadta, a jelentől megtagadná is részvétét: e balkörülmény okát nem a történeti regény feletti nézeteim helytelenségében, hanem abban fogom keresni, hogy talán azon nézetek alkalmazására nem birtam elég erővel.

Végre, miután munkáim nagyobb része eddig németre fordittatott: nehogy valaki e munkára nézve is hasonló szándékkal legyen, ezennel tudtul adom, mikép a forditási jogot magamnak fentartom, s annak mielőbbi s minél kielégitőbb eszközlése iránt már rendelkeztem is.

Budán, julius 1-jén 1847.

B. Eötvös József.

I.

Ki nem hallott Buda várának egykori nagyszerüségéről? S ha régi dicsőségünk ezen emlékét most látjuk: kinek szivét nem tölti fájdalom? — Abból, mit e hon legnagyobb férfia épitett s mi a magyart szebb korára emlékeztetné, örökségül ránk még csak romok sem maradtak. Ha Mátyás palotája düledékekben ott állna régi helyén, nehéz csaták és még nehezebb századok nyomát hordva omladozó falain, de ugy, mint azt a nagy férfiu épité, — ha a hallgató falak egykori nagyságunk kisértete gyanánt néznének le a szép folyóra, mely egykor dicsőségöket tükrözé vissza: rónaságunkról föltekintve, legalább sirhatnánk. Nekünk a multból nem jutott még annyi sem. Szétrombolt, de nagyszerü emlékek helyett előttünk egész mindennapiasságában egy kis város áll, s ha a rosszul kövezett utczákon s piaczokon az elavult s nem régi házak között körüljárunk, hazafiságunk egész lelkesedése szükséges, hogy elhigyjük mindazt, mit Mátyás dicső városáról hallánk. Ritkán győz a dicső, ha a hasznossal összeütközésbe jő; s igy történt, hogy mi a régi Budából a törökök másfélszázados elfoglalása s annyi visszavert ostrom után romokban megmaradt, uj házak épitésére használtatott anyagul, mig az egészből csak itt-ott egy darab várfal, vagy a házkapuk alatt egyes góth-

faragásu kőtöredékek maradtak fen, s egy véletlenül fentartott rajz s néhány régi iró leirásához kell folyamodnunk, annak bebizonyitására, hogy multunk jelen szomoru helyzetünknél szebb vala. — S mégis Ulászló kormányának utolsó éveiben, e történet kezdetén, Budánk az akkori világ szebb városai közé tartozott. Nem vala még szembetünő a változás, mely Mátyás halála óta hazánk minden viszonyaiban történt, s ki 1514-ben ide jött, egy hatalmas nép fővárosában képzelheté magát. Az élénkség, melylyel a pápa, Velencze, sőt XII. Lajos franczia király is kereste Magyarország szövetségét, mutatja, hogy a külföld, Mátyás által a magyar névnek tiszteletére szoktatva, még gyenge utódja alatt is a keresztyén világ védfalát látta nemzetünkben. Az idegen Budának még épen álló palotái előtt nem gyanitá az általános romladást, melyre akkor e város körében legfölebb az emlékeztette a szemlélőt, hogy Mátyás halála óta haladás többé nem vala észrevehető: hogy hatalmas tölgyként, mely nagyságának tetőpontjára ért, e nemzet megállt kifejlődésében, mi a nemzetekben, mint fánál, csak romlás kezdete: s hogy itt, hol minden kő Mátyásról szólt, nyomorultnak kelle lenni azon jelennek, mely a mult emlékei alatt ily egészen eltünhetett; — kinek figyelmét azonban csak a dolgok külszine foglalá el, az a budai várban az akkori világ egyik legszebb palotái előtt látá magát, mely, ha Ursinus Veliust már elhagyott sőt pusztulásnak induló állapotában is a római vaticanra emlékezteté, Ulászló alatt bizonyosan mindenkit bámulásra ragadhatott.

Ne keressük e királyi lakban azon méregyent, mely korunk nagyobb épitményeiben a szépség egyik kellékéül tekintetik s eszünkbe juttatja, hogy alkotásukban az arány- és czirkalomnak a művészi képzeletnél több

része volt. Mint minden, mit a középkor nagyszerüt épitett: ugy e palota, lassan épülve, megtartá a különböző korszakok jellemét, melyekben épült. De a várnak legrégiebb része, a Zsigmond által épült hattornyu frispalota, Mátyás oszlopokon nyugvó izléses épülete, s maga a sötét, még bevégezetlen csonka-torony, oly egészet képezének, mely fölött a magyar Istvánvár legmagasabb tornyán kitüzött nemzeti lobogóját hazafiui örömmel s büszkeséggel láthatá.

A felső város, mely déltől éjszak felé nyult el a hegyen, hol most a vár áll, s a királyi laktól csak öt öl széles vizárok által választatott el, e fényes szomszédságra nem vala méltatlan. — A számos templomok és kápolnák felnyuló magas tornyai s az uri paloták és polgárházak, melyek nagyrészint az akkori olasz izlésben épültek, hajdani Budánkat, ha nem is kiterjedés, legalább szépség tekintetében a nevezetesebb városok közé emelték, s az eleven mozgás, mely utczáit és piaczait eltölté, az idegenre szintoly meglepőleg s kedvesen hatott, mint napjainkban a hallgatagság, mely bennünket körülveszen, [1]) ha a budai várba fölmegyünk.

1514-dik év sz. György havának 23-kán — e napon kezdődik történetünk — Budának utczái s piaczai különösen telve valának emberekkel. Az utczákon, melyek Kelenföldről a zsidókapuhoz*) vezettek, nép tolongott. Pest és az alsó város lakói sz. János kapuja felé siettek, sőt a Szombati kapunál is, mely különben csak vásár-napokon használtatott, midőn a szomszédfaluk lakosai e kapun keresztül szoktak a városba jőni, ma rendkivüli sokaság vala észrevehető, annyian vol-

*) Kelenföldről a Zsidókapuhoz = Ráczvárosból a Fejérvári-kapuhoz. Sz. János-kapu = Vizi-kapu. Szombati-kapu = Bécsi-kapu. Felhévviz = a császárfürdő környéke. Logod, Sz.-Jakab, Tótfalu faluk, melyek egykor Buda mostani határain álltak.

tak, kik Ó-Budáról[2]), Felhévvízről, Logod-, sz. Jakab- s Tótfaluról a városba mentek.

A néptömeg, mely ekkép a felső város felé sietett, vegyült vala nemcsak polgári állásra, de — mint, fájdalom! hazánkban minden tömeg, már a tizenhatodik században — nemzetiségre nézve is.

A tizenhatodik század kezdetén még nem volt oly nagy a különbség, mely műveltségre nézve hazánk s más országok között most létezik, s nem csuda, ha akkor, midőn istenáldotta földünk még, hogy ugy mondjam, egyenlő viszonyok között versenyzett a külfölddel, Pannonia kertje teljes méltánylatra talált s külföldiek által szivesen választatott lakhelyül.

Főkép fővárosunkban telepedtek le számos idegenek, s ki a tizenhatodik század kezdetén Buda utczáin körülment, s a magyar, német, tót s itt-ott olasz beszélgetéseket hallá, első perczben meggyőződött arról, hogy sz. István óhajtása, midőn fiának különböző nemzetek által lakott országot kivánt, e haza fölött nagy átokként beteljesedett.

Azon különbségről, mely e tömeg között ruházatra, magaviselet- s összes külsőre nézve létezett, helyes fogalmat csak az képezhet magának, ki a régi német iskolának néptömeget festő valamely képét ismeri. Napjainkban az emberek között ugyszólva csak két osztály létezik: gazdagok és szegények; kik ez osztályok egyikéhez sem tartoznak, legalább külsőleg vagy az egyiket vagy a másikat utánozzák. — A középkorban s a rá következő századok alatt számtalan különböző rendet és osztályzatot találunk, s a napszámostól föl a herczegig a társaság minden fokozata különös jelek által különbözteti meg magát a többiektől. A művészet s kézi mesterségeknek minden neme, a tudós vagy ki annak tartatni akart, a polgár, ki városa, s a főur, ki

az ország tanácsában ül, le egész a társaság legalacsonyabb fokáig, minden osztály az egyenruhának saját nemét viselé, s a biborpalásttól a vörös és sárga köpönyegig, melynek hordozására a zsidók kényszerittettek, a középkori társaság érdekes sokszinüsége már a ruhák ban észrevehető vala, mi a néptömegek látványát akkori időben annál érdekesebbé tette, miután e különböző osztályok több egyenes érintkezésbe jöttek, s közhelyeken sokkal inkább vegyültek, mint napjainkban.

Akkor Budapest utczáin a kocsi csak döczögve haladhatott; a felsőbb osztályok ruházatának drágasága nem engedé, hogy az mások által utánoztassék; és épen, mivel már a ruházat maga mindenkit megkülönböztetett a tömegtől, s mert az alkotmányban és társadalmi életben annyi válaszfal létezett, mely a felsőbb osztályokat a néptől elkülönzé: a legnagyobb ur is félelem nélkül vegyült a tömeg közé, meggyőződve, hogy vele összekevertetni soha sem fog.

Kétségen kívül érdekes volna az utczákon a vár felé haladó csoportokat követve, meghallgatni: magyarul, tótul, olaszul s főkép németül — a budai polgárok akkori főnyelvén — miről beszélnek 1514-ben fővárosunk jámbor lakói; de menjünk egyenesen sz. György terére, hová ez egész tömeg siet s hol máris minden szabad hely telve van emberekkel.

Sz. György tere a tizenhatodik század kezdetén egészen más külsejü volt, mint napjainkban. Hol most a királyi fegyvertár áll, hajnaltól nyugot felé, a piacz egész szélességét Zsigmond király palotája foglalta el. Roppant épület, melyet Zsigmond faragott kőből emeltetett, hat toronynyal, melyek közül a legnagyobbik a négyemeletes ugynevezett csonka-torony, bevégezetlenül maradt; az egész, mint Velius mondja, inkább nagyság, mint művészi szépség által kitünő. A palota előtt a

vár árka nyulik el, melyről fölebb szóltunk; az árkon át oszlopokon híd vezet s irányában a palota nagy kapuja áll, mely fölött Országh Mihály nádor, Mátyás engedelmével Zsigmondnak szobrát állittatá föl hála-datosságból, mivel emelkedését e királynak köszöné. A palotával szemközt Zsigmond s mögötte György templomai álltak. A piacz egyéb oldalait uri lakok környezik s közepén egy óriási Hercules-szobor áll, melylyel Mátyás király ékesité e piaczot. Szép piacznak napjainkban azt szoktuk nevezni, melynek minden házai szabályszerüleg annyira egyformán épitvék, hogy egyikét a másiktól alig ismerhetjük meg. Ily értelemben sz. György tere szép piacznak nevét nem érdemlé. A góth épitészetnek a tizenötödik század kezdetén uralkodó neme, melyben a palota és Zsigmond-templom épittettek, nem egészen illett a Mátyás alatt olasz izlésben emelt uri lakokhoz, s ezek ismét kiáltó ellentétben álltak egyes, még a tizennegyedik századból fenmaradt házszomszédaik sötét falaival s kinyuló erkélyeivel; mig a piaczon álló Hercules, fenyegetve emelt bunkójával, olyannak látszott, mintha az őt környező régibb épitményeket a közelgő időre akarná emlékeztetni, melyben az érzelemdus s vallásunkból fejlődött középkori művészet az ó-világ vak utánzása által porba döntetik. De épen e rendetlenség különös, ujabb városainkban hasztalan keresett bájt vont az egész körül, azon bájt, melyet épületeknek, mint emberarcznak, csak az ad, ha rajtok a multról olvashatunk.

Az egész tér, mint mondám, telve vala emberekkel; a tolongó sokaság megingatott tengerként a szükké vált piaczon ide s tova özönlött s a környező házak lépcsőin, Zsigmond templomának nagy kapuja alatt, sőt a Hercules-szobor márványalapján is számos nézők foglaltak helyet, azon büszke megelégedéssel nézve le a tolongó soka-

ságra, melyet majdnem minden embernél találunk, ki csak egy lábnyira s egy perczig tudott fölebb emelkedni társainál.

Ki csak egy perczig járt a nép között, az előtt nem maradhatott titokban az ok, mely miatt annyi nép sereglett össze sz. György piaczán. Minden ajkon Dózsa, a székely vitéznek neve hangzott, ki csudabajnok tetteiért, minden püspökök s országnagyok jelenlétében, a király által ma meg fog jutalmaztatni; s ennyi ember órákig tolongott és izzadott, csakhogy egy embert lásson, kire, bár tizszer nagyobb dolgokat vitt legyen véghez, bizonyosan nem figyel, ha a király, vagy helyesebben mondva Bakács bibornok, politikai tekintetből szükségesnek nem tartják, hogy megjutalmazása ünnepélyesen történjék. Ilyen volt a nép a tizenhatodik században, ilyen ma; a szent ostya előtt is csak akkor hajlik meg, ha az előtte fölemeltetett.

Dózsa tette — mint tudni fogják, kik történeteinket ismerik — nem vala olyas, hogy főkép az akkori időben rendkivüli jutalmat vagy bámulást érdemelhetett. Dózsa, ki Dálnokon, a székelyföldön születve, székelyek módjára egész életét fegyverben tölté, a Nándorfejérvárban tanyázó lovasság hadnagyává emelkedett. Történt, hogy a semendriai törökök Nándorfejérvár környékére pusztitani jöttek. Az őrsereg elejökbe ment, s a két had ütközetre készen állt már egymással szemközt, midőn a törökök közül Ali, a semendriai lovasság parancsnoka, délczeg paripán előre vágtat s szidalmak között a magyar seregből bárkit párviadalra szólit. Az epirusi török vitézsége hires vala, de nem oly annyira, hogy a magyar sereg között senki ne találkoznék, ki e kihivást elfogadná; s Dózsa, dicsvágy, s mint egy történetiró mondja, a török szép paripája által tettre buzditva, a szitkozódó pogánynak elébe állt. Rövid küzdés után

Dózsa egy óriási csapással levágta a pogánynak jobb karját, s miután ez földre esett, ellenét kivégezte, és szép lovával együtt, seregeink nagy tapsa között, visszalovagolt. A törökök elrémülve futásnak eredtek, s Nándorfejérvár környéke a törököktől ez egyszer megszabadult. Ennyi volt az egész.

Ha Dózsa tettét akkor viszi véghez, mikor seregeinket még Kinizsi vezette, a vezér, ki Kenyérmezőn egy törökkel szájában s egy-egygyel mindenik kezében friss magyart járt a halottakkal takart csatamezőn, Kinizsi, ki, mint a rege mondja, két karddal küzdött, kétségen kivül megdicsérte volna a székelyt becsületes csapásaért, de rendkivülit sem ő, sem seregei egy törökkar levágásában nem találtak volna. Most Kinizsi sírjában volt, vele Toldi s annyi derék, Mátyás alatt nevelt bajnok, s a jó csapások ritkábbakká váltak Magyarországon. Hónapok multak néha s alig történt török határszélen valami, minek elmondására egy akkori magyar hölgy elborzadhata, vagy ősz bajnokok megelégedést inthetnének fejökkel. Dózsa tette ily viszonyok között rendkivűlinek látszott; s Bakács, ki keresztes bullájával Rómából haza térve, a törökök ellen egykor létezett, de most szunnyadó lelkesedést ujra föl akará ébreszteni, örömmel ragadta meg az alkalmat, melyet a vitéz székely ünnepélyes megjutalmazása nyujtott. A keresztes bulla csak egy héttel ez előtt husvét vasárnapján hirdettetett ki és semmi sem buzdithatná inkább részvétre a népet, mint ha látja, miként a törökök ellen küzdve nemcsak örök, de földi jutalmakra is számithat.

A nép sz. György terén a nap hőséről száz csudát beszélt. Az egyik mord arczát dicsérte, az annyira borzasztó, hogy már sokszor egész török seregek csak látásától elszaladtak; másik bizonyos kutfőből hirdette, hogy Dózsa tulajdonkép a töröknek nemcsak karját,

hanem fejét is levágta egy csapással, mit az urak azonban irigységből tagadtak; a harmadik körülállásosan helyet, napot s órát megnevezve elbeszélte, miként fogott egy izben György vitéz Erdélyországban százötvenhárom törököt, két taraczkkal együtt, ő egymaga s pedig csak fütykössel fölfegyverkezve; min a negyedik épen nem bámult, mert az egész székelyföldön tudva levő dolog, hogy valahányszor Dózsa lovát meg akarja szoritani, mindég egy pár oldalbordáját töri el, — szóval: mindazon kisebb csoportozatok között, melyekből e nagy néptömeg állott, csak Dózsáról és hős tetteiről vala szó. Érdeme annyival óriásiabbnak látszott, mert hisz' — mint sokan mondák — az urak, hacsak kikerülhették volna, egy szegény katonát bizony nem jutalmaztatnának meg oly fényesen. Voltak mégis egyesek, kik a dolgok valódi állását helyesebben méltánylák.

— Bizony förtelmes időket élünk — mondá néhány mellette álló polgárhoz, kik vele együtt nem messze Zsigmond temploma főkapujától foglaltak helyet, egy ősz szakállu vén katona, ki mióta Kinizsi meghalt s maga elvénült, az által tengeté életét, hogy majd egy, majd más budai kocsmában beszélé el egykori hős tetteit s kit az egész világ Imre vitéznek nevezett — alávaló, gyáva időket élünk, hígyék el kigyelmeitek! ennyi lármát ütni, csak mivel egy haszontalan töröknek kezét vágták le, valóságos gyalázat.

— Már a mi azt illeti — szólt fejét csóválva a mellette állók egyike, ki Kelenföld külvárosban a szappancsinálás és gyertyaöntés békés mesterségét üzte — kend nagyon is könnyen veszi a dolgot. Én sem vagyok épen a gyengék egyike — itt a szappanos kinyujtá vastag karját, — nem találtam soha legényt, ki, ha szappant főzünk, az üstöt a tüzről jobban le tudná emelni: de töröknek karját egy csapásra levágni, azt

mégsem tudnám. A töröknek kemény csontja van; ez nem tréfa-dolog.

— És mit tud kend arról: kemény vagy lágy csontja van-e a töröknek? vagy talán szappant főzött belőle? — válaszolt a katona rosszkedvüen, mig polgárhallgatói társukat kineveték. — Nyujtsa ki vaskos karját akárhányszor; ha kétszer oly vastag volna is, abból katonakar mégsem válnék, ép oly kevéssé, mint kocsirudból nem aczélkard. A hadakozáshoz más kéz kell, mint szappant kavarni vagy üstöt a tűzről leemelni: s ezt kend nem érti; én pedig csak azt mondom, hogy a mit e székely ember tett, nem is érdemli, hogy felőle szóljunk. Mátyás korában a fekete sereg között nemcsak magyart, de akármennyi csehet ismertem, ki szint azt s többet tett s alig dicsértetett meg érte. Én jelen voltam, midőn egy csapásra egész törököt vágtak kétfelé, ugy, hogy egyik része a lónak jobb, a másik bal oldalán potyogott földre. Nekem ilyen Dózsa-féle vitéztettekről ne beszéljen senki.

— Igazsága van — mondá engesztelőleg egy a szappanos mellett álló kalmár, kinek bő köntöse soványságát nem takarhatá el, — kend, Imre, jobb időket élt; de mit tegyünk, ha mai nap egész törököt senki sem vág egy csapásra keresztül, mégis csak azt kell dicsérnünk, ki legalább a töröknek fegyveres kezét csapja le.

— És ki oka, hogy mai nap senki egész törököt nem vág keresztül? — folytatá az előbbi szenvedélylyel. — A magyar vas nem lágyabb, mint annakelőtte volt; karokkal is megáldott az Isten; töröknek pedig, kit keresztülvághatnánk, épen nem vagyunk szükében, hisz pár esztendő óta úgy őrzik a határszéleket, hogy maholnap a pogány itt sz. György terén sétál körül; s miért nem hallunk többé oly tettekről, minőknek fiatal korunkban naponként tanui voltunk? Nincs

Mátyásunk többé! Mig ő a budai várban lakott, a vas is élesebb volt, minden kar hatalmasabb csapásokat osztogatott s a törökök jobbra-balra hulltak szaporán mint a rendek, mikor a gazda maga ügyel fel kaszásaira.

A polgárok helybenhagyólag integetének fejökkel. Néhány e beszélgetés közt közelebb vonult egyén, kikben nem mint most, egyenruháikról, hanem tartásukból s viseletükből kiszolgált katonákra ismerünk, fenhangon sóhajtozott.

— Igazság! szent igazság! — mondá a sovány polgár, — de mit tehetünk róla, hogy Mátyás meghalt s méltó utódot nem hagyott maga után.

— Méltó utódot nem hagyott maga után? — vága szavába az előbbi még szenvedélyesebben. — És János herczeg, ki már első ifjuságában a törököt Jajczánál megverte, ki míg élt, pogányt és lengyelt a határoktól visszaűzött, hogy ti nyugodtan rőfölhessétek kelméiteket: nem volt ő méltó utód?

— János herczeg derék ur volt — válaszoltak egyszerre többen a polgárok közül — de nem volt törvényes gyermek.

— Nem volt törvényes gyermek? — folytatá indulatosan az agg katona — s azért nem volt méltó, hogy királyunk legyen? s ha véletlenül az olasz asszonytól születik, e gyalázatos Beatrixtől, ki elég arczátlan volt a pápa s az egész római szent-szék előtt azzal kérkedni, hogy Mátyás élete alatt Ulászló rimájává alázta magát,[3]) akkor törvényesnek neveznők őt? vagy ha ő lett volna a buja asszonynak szeretője, s ha még gyászruhában megigéri, hogy elveszi, ámbár szavát később megszegné: akkor méltó volna, hogy királyunk legyen? János nem volt törvényes gyermek, de hogy most oly királytok van, kit még a csehek is sertésnek neveztek,[4]) kit az urak előbb ökörnek szólitgattak, és most, mióta Ujlakit

legyőzte, tehénnek hínak,[5]) ki alatt országunkat darabonkint elvesztjük: abban nincs semmi gyalázatos?

— De mit tehetünk mi erről? — mondá a kelenföldi szappanos, kire a katona beszéde látszólag hatott, — tudvalevő dolog, a budai polgárok mind János mellett voltak. Ráskay uram neki adta át a város kulcsait; mikor a herczeg 1490-ben a várat elhagyta s seregeivel Pécs felé vonult, csaknem sirtunk. Ugy emlékszem, mintha csak tegnap volt volna. Mikor a seregek s utána a sok szekér Mátyás tömérdek kincseivel Kelenföldön keresztülvonult, ha nem csalódom, julius 2-án volt, soha tikkasztóbb meleget nem éreztem, mind jajgattunk. A merre a herczeg ment, még a gyermekek is éljent kiáltoztak, s mikor pár nappal később Báthori István és Kinizsi Pál ő nagyságának seregeikkel utána mentek, még asszonyt sem lehetett a házán kivül látni, annyira elszomorodtunk mind: de mit tehetünk? A herczeget a Sárviznél megverték, nekünk azt kellett királynak elfogadni, kit az urak választottak.

— Ilyenek kendtek polgárok mindég — mondá keserüen a katona, — ha egynek éljent orditottak, a másik előtt boltjaikba bujnak, kezeiket örömükben összecsapják vagy a zekébe dugják, s azt hiszik, mindennek eleget tettek; a világ azért ugy forog, mint kedve tartja; kelmeitek rőfökkel mérik a drága velenczei posztót. Mikor Zsigmond Kontot s vitéz társait itt a piaczon lefejeztette, a budaiak házaikba zárkóztak és morogtak oly csendesen, hogy a házakon kívül senki nem is gyanitá s Országh rézből öntötte a zsarnok képét s a várkapu fölébe állittatá, hogy érczszeme örök időkig megvetéssel nézzen le a piaczra, hol a jámbor budaiak zsarnokságát türték. Zsigmond itt a főpiacz közepén épittetett templomot cseheinek, mig a magyar templom a németnek még maiglan adózik s a magyar polgárok

talán nem kiáltoznak éljent a császárnak, ez volt egész bátorságuk. Hunyadi Lászlót itt fejezték le, hol most állunk, s mikor a kapások este szőleikből visszajöttek, a budai polgárok nagyot sóhajtának, hogy a szegény munkások a városban nem voltak, mert e gyalázatos tettet bizonyosan akadályoztatták volna. Mátyás király e várost sárfészekből az egész világ csudájává tevé, s midőn egyetlen fiát üldözőbe vették, a budaiak közül egyetlen egy sem találkozott, ki mellette karát fölemelte volna. Mátyás jól tette, hogy vörös márványnyal rakta ki palotáit, máskép a kőnek is pirulni kellene ennyi gyalázaton.

A kalmár látszó türelmetlenséggel hallgatá e beszédeket, melyek a budai polgár önérzetét sérték, s most éles hangon ellen kezde szólani: — Kend Mátyásnak hív embere volt — ugymond — s jól teszi; katonának jobb királya nem is volt soha; magam is sajnálom őt; mióta meghalt, soha annyi selyemkelmét nem adhatunk el; de ha Mátyás élne, bizony sz. György piaczán a királyról igy, mint kend, nem merne szólani senki. Igaz, a mi igaz, a polgári szabadságnak is van becse, most legalább a budai polgároknak oly módon, mint Mátyás tevé, fejvesztéssel fenyegetve, jó reggelt nem kiván senki, s inkább egy pár sing pántlikával kevesebbet adjak el, mint hogy ez mégegyszer történjék.

— Adjon Isten sok szerencsét a szabadsághoz! — mondá az előbbi gúnyosan; — Mátyás alatt a király azt üzentette, hogy lefejezteti kelmeteket, de egy hajszálukat sem bántották; most az Ujlakiak, Báthori, Drágfi, Kis, Horvát, s mit tudom én, mindazon nagyságos és nemzetes rablókat hogy' hivják, fényes nappal elszedik holmijokat, s ha panaszkodnak, megverik s az árokba dobják kelmeteket; ha e szabadság inyökre van, adjon Isten jó egészséget hozzá.

A kalmár talán érzé e szavak igazságát s nem felelt.

— Bizony, Imre, kend ugy beszél, mintha ribelliót akarna kezdeni.

— Szeretném tudni, kiért? — szólt a másik, kucsmáját mélyebben nyomva fejébe. — Zápolyáért, kinek apja miatt Bécset s egész Ausztriát elvesztettük? vagy a németekért? vagy hogy ismét csehet vagy lengyelt emeljünk a királyi székbe? ne féljenek kendtek, az öreg Imrének több esze van. De ha oly ribelliót csinálna valaki, a hol mindazokat, kik most kormányoznak, elkergetnék, a büszke bibornokot, az urakat, püspököket, s prókátorokat mind az utolsóig: akkor, bizony Isten, én is kezembe veszem buzogányomat.

— Jól fogja kend tenni — szólalt fel mély hangon valaki Imre háta mögött. A beszélgetők arra fordultak s egy magas alakot láttak, mely papi köntösben a tömeg közé vonult, a nélkül, hogy valaki arczát láthatta.

— Bizonyosan azon plebánosok egyike, kik a parasztokkal kereszteshadra készülnek. Istenem, hogy' tolakodnak! — igy sóhajtott a kalmár, midőn magát az ellenállhatlan emberártól, mely a várkapu felé tolongott, elragadva érzé, mig a szappanos egészen más irányban taszigáltatott tovább; — csak paraszt ne volna a világon.

A piacz ezen oldalán minden további beszélgetés lehetetlenné vált, a szorongatottaknak fohásza, káromkodás, itt-ott egy megkezdett szóvita, mely ha a vitázók a tömeg által széttolattak, akaratuk ellen ismét félbeszakasztatott, egy helyen kaczaj, a másikon rimánkodás, sőt itt-ott néha egyes ütlegek, mikben főkép a társaság fiatalabbjai részesültek, midőn körülbujva valakinek lábára hágtak, — mindezek oly zavart képezének, melyet leirni ép oly nehéz, mint képzelni könnyü, miután olvasóim között hihetőkép már mindenik több-

ször látott tolongást, s a tömegek ily alkalommal a tizenhatodik században szintugy viselték magokat, mint most.

A piacz kelet felé fekvő része aránylag üresebbé vált, miután a nép, senki sem tudta miért? — mi tömegeknek az anyagi, mint az erkölcsi világban szokása — a másik oldalra tolult, s itt néhány budai tanácsbeliek s előkelőbb polgárok tüntek fel, több körökre oszolva, tanácsnoki méltósággal vagy azon nyugodt önmegelégedéssel beszélgetve egymással, mely gazdag polgároknak legjellemzőbb tulajdona.

Itt állt Nagy Péter uram, sz. György nap óta a város birája, körülötte Szabó Benedek, Piller János, Posztómetsző Filep és Pécsy Benedek, még néhány előkelőbb magyar polgárral s az udvarhoz tartozó alsóbbrangu nemessel. Nem messze tőlök külön körben Francesco Marsuppino, Giacomo Martineotta, Giuseppe Athaniano, Battista Racon s más, akkor Budán lakott kereskedők beszéltek egymással, mig a németek Hammel Mihály plebánosuk körül gyülekeztek, hol Harber János, kit a német polgárság jövő évre birónak jelölt ki, Peterdorf Péter, Arnold János, s a könyvárusok: Feger Tibold, Kaym Orbán, Hekel István s még többen, látszólag roszkedvüen nézegettek át magyar polgártársaikra. — A seb, mely a német polgárság hiuságán magyar biró választása által ez évben ejtetett, ujabb vala, hogysem már feledékenységbe merült volna; s meg kell vallani, hogy a magyarok is nem egy kihivó tekintetet vetének át a németekre.

Ki ezen egyes csoportokat látá, első tekintetre tudhatá, melyikét látja maga előtt azon három nemzetiségnek, melyekhez akkor Budának minden előkelőbb polgárai tartoztak.

Az olaszok hazánkban mindég idegenek maradtak.

Történt, hogy kereskedői családokból két-három ivadék itt tölté életét; de a haza, melynek nevénél szivök feldobogott, melynek dicsőségére büszkék voltak, s melynek minden szenvedéseit mélyen érezék, Genua, Florencz, vagy Velencze maradt. Életök legszebb emléke azon rövid időszak volt, melyben e hazát egy izben meglátogathaták; legfőbb reményök az maradt, hogy azon esetre, ha régi hazájoknak politikai viszonyai, melyek által elüzettek, megváltoztak, vagy ha itt a barbár földön majd eléggé meggazdagodtak, visszamehetnek a szép Brenta vagy Arno partjaihoz, hol az ég kékebb, a fa édesebb gyümölcsöt terem s a nyelv nyájasabban hangzik káromkodás között, mint a magyarnak vagy németnek leghizelgőbb szójárásai. — Az olasz kereskedők öltözetükben s egész külsejökön megtarták honi szokásaikat. Külsejökből s főkép azon módból, miszerint anyanyelvöket kiejték, mindenki megismerheté, Olaszország melyik részéből származnak; hogy évek óta Magyarországban laknak, sőt hogy talán mind maguk, mind apáik itt születtek, arra semmi sem mutatott. Beszélgetésök tárgya: Olaszország állapota, vagy kereskedési viszonyok s anyagi érdekeik voltak; s legfölebb ha a pápától, a velenczei dogetól vagy valamely olasz fejedelemtől követ érkezett, akkor tanusitottak e hon közdolgaira nézve több részvétet, azt is inkább azért, hogy az idegen követet a magyar dolgok állásáról hiven tudósithassák, mint mivel magukat általok, mint magyar dolgok által, érdekelve érezék.

A fővárosban létező nemzeti viszálykodások között az olaszok több vonzalmat mutattak a magyarokhoz, mint kikhez legjobb vevőik, vagyis az egész nemesség tartozott; miután azonban kevesebben voltak, hogysem maguk felsőbbségi követelésekkel léphettek volna fel a birák választásánál, arra nézve legalább, mi azoknak

nemzetiségét illető, többnyire közönyösek maradtak. Annál több surlódásokra adott ez ügy alkalmat Budának magyar és német lakosai között.

Századunkban, midőn hosszu politikai együttlét s százados érintkezések után a falu vagy város minden pillanatban arra intetik, hogy egy nagy egésznek része, az egyes polgárnak honszeretete az egész államra kiterjedhet; a középkorban, a XVI. századig, sőt több országban még később is, ez máskép vala. A szeretet, melylyel az egyes az államhoz ragaszkodik, nagyrészint az állam által élvezett jótétemények eredménye: s miután akkoridőben az egyes polgár az egész országgal alig jöhetett érintkezésbe s pártolását sohasem tapasztalta: természetes, ha azon érzemény, melylyel korunkban a házához ragaszkodunk, csak egyes városra vagy kerületre terjedhetett ki. A budai polgár a XVI-dik század alatt mindenekelőtt budainak érzé magát; őt nem az ország szabadsága, hanem városa kiváltságai érdeklék s innen van, hogy fővárosunk német lakosainak követelései a korban, melyről szólunk, nem látszottak oly szörnyetegeknek, minőknek azokat jelenleg tartanók; ámbár a magyarok e követelések helytelenségét már akkor is kezdék érezni.[6]) Budán, ha e város az országtól elkülönözve tekintetik, a németek többségben voltak, s nincs okunk csudálni, hogy a község egész kormányát kizárólag maguknak követelék, ha tudjuk, hogy régi királyaink a Szász-földön s a szepesi városokban német gyarmatoknak hasonló kiváltságot adni elég vigyázatlanok valának s hogy többi városainkat is majdnem kizárólag németek lakták s kormányozták.

E viszálykodások egyik fő előmozditója, már helyzeténél fogva, Hammal, szűz Mária budai nagytemplomának plebánosa s a király gyóntatóatyja volt. E templom,

mely noha azt a középkor nagyszerüebb épületei közé senki sem fogja számitani, még a jelen pillanatban is a város legnagyobb egyháza, Budának akkor főtemploma vala, s egyszersmind a németek által oly annyira kizáró tulajdonul tekintetett, hogy benne egyházi szolgálatot tartani csak német papoknak engedtetett. A magyarok sz. Magdolna templomába, ámbár szintén régi s diszes, mégis sokkal kisebb egyházba szorittattak. A városban tartózkodó nemesség s a magyar polgárok itt vőnek részt az isteni szolgálatban; itt voltak a magyar mesteremberek oltárai; itt a templom körül a magyarok temetkezéshelye. Valamint sz. Mária templomában a német, ugy itt a magyar polgárok gyakorlák kizárólag a patronatus jogait; szóval a két nemzetiség sehol sem vala inkább elkülönözve egymástól, mint épen egyházi tekintetben.

E viszony szükségkép szintén számos surlódásokra adott alkalmat, annyival inkább, minthogy sz. Mária templomának igazgatói sem a magyar nyelv használatát megengedni, sem a templomnak, mint főtemplomnak jogairól lemondani nem akartak s a véghetetlen per, mely már a XIII. században megkezdve, a XV. század közepéig folyt, a kedélyek lecsillapitására alkalmas eszköz nem lehetett. Mióta meghalt Donald, a bécsi skótok apátura, kit IX. Bonifácz ez ügyben birónak rendelt, a per ugyan fél századnál tovább szunnyadott s a két templom meghagyatott régi állásában ugy, hogy a német a város keleti, a magyar nyugoti s éjszaki részen gyakorlá hatóságát; miután azonban ez elosztás mellett szükségkép fordultak elő esetek, hol magyar házbirtokosok vagy lakók a német, s még számosabbak, hol németek a magyar plebános hatósága alá jutottak: a létező béke csak törvényes szempontból vala annak nevezhető, minthogy naponként uj viták

s vetélkedések fordultak elő s a két egyház hivei egymást csaknem eretnekeknek tekintették [7]).

A vita mely Budán a magyar és német polgárok között folyt, sz. Mária plebánosára nézve, mint látjuk, személyes érdekü vala, s Hammel Mihály nem tartozott azok közé, kik ily körülmények között követeléseikről le szoktak mondani.

E férfi, ki, mint Ulászló gyóntatóatyja, az udvarnál is nem csekély befolyással birt s kit most Buda előkelőbb polgáraitól körülvéve találunk, a német elem képviselőjének, sőt mióta sz. Magdolna temploma az évenkénti egy mark ezüstöt, melylyel az 1390-iki egyezség után tartozott, nem fizette, martyrjának tartá magát, s a német császár trónköveteléseinek nála buzgóbb pártolója nem volt már azért is, mert a Buda s Bécs között szüntelen fel s alá járó Cuspinian barátsága által rendkivül megtisztelve érzé magát, s Zápolya részéről, kinek érdekeit egy ideig — főkép Zápolya Borbála házasságánál — előmozditá, már mitsem remélt.

— A mint mondám, kedves Peterdorf uram — szólt a plebános, kinek ugy is piros arcza a már sokáig folytatott beszélgetés alatt még vörösebbé vált, midőn szemeit a piacz másik oldalán tolongó népre forditá, — ez országban béke nem lesz, mig a római birodalomhoz nem tartozunk.

Kaym Orbán és Arnold János felsóhajtának; Harber kétkedve rázta fejét, s csak azt jegyzé meg, hogy ez talán sohasem fog történni.

Hammel, ki valamint egyházi, ugy világi dolgokban ellenmondhatlan tekintélynek tartá magát s ki főleg e pontra nézve még csak kételyt sem türt, majdnem indulatosan folytatá a beszélgetést. — Csudálom, hogy Harber ur ily módon gondolkozik — mondá, — jövendőbeli birónktól mást vártam. Én még egyszer mon-

dom: béke nem lesz, mig német kormány alá nem jutunk; e magyarok szemtelenségökben tulmennek minden határon. Nem áll-e a város jogkönyvében, hogy biró csak német lehessen? s im most is magyar birót választottak. Sz. István e pogány nép megtéritésére nem is talált volna püspököket, ha nem hozza be Németországból; s e nép elég arczátlan törvényt alkotni, hogy a külföldi, ha magasabb egyházi hivatalt vállal, vizbe dobassék.[8]) Ezt nem azért mondom — tevé hozzá szelidebb hangon, — mintha én magam valami magasabb hivatal után vágyódnám; a budai esperesség fölér két püspökséggel; de mondom azért, hogy a magyarok hallatlan követeléseit eszökbe juttassam; hisz annyira mentek, hogy már arra is kötelezék magokat, miszerint királyuknak külföldit sohasem fognak választani.

— Ki tehet róla? — szólt Feger Tibold, a könyvárus, ki, mint a németek egy része, a dolgokat mindig részrehajlatlanul tekinté, — a magyarok otthon érzik magokat, s ha idegen királytól félnek, a tett tapasztalások után bizony nem bámulhatni.

— Lássák, szomszédok — mondá Hammel még szenvedélyesebben, — ez az, a mi megront bennünket. A németek között nincs összetartás. Ily gondolkozásmód, mint Feger uré, a legnagyobb birodalmat semmivé teheti; »regnum in se divisum« a mint irva áll, fel fog oszlani, s ki lesz annak oka, mint minmagunk! Nem fekszik-e Kassa és Pozsony szintén Magyarországon? nem fekszenek-e ugyanitt más városok is? és mégis, lehet-e e városok akármelyikében németen kívül még más valaki is biróvá? S mivel vagyunk mi rosszabbak a kassaiaknál? mi által érdemeltük, hogy köztünk a botrányt türjük, mely szerint egy keresztyén város főbirája ugyanezen város főplebánosával ne is

szólhasson? Menjenek a magyarok a pusztára, ott parancsoljanak, érti Feger ur?

Feger a plebánosnak nem nagy tisztelője volt. Valamint a franczia forradalom előtt, ugy a reformatiót megelőzött időszakban azon eszmék, melyek később annyi zajjal léptek fel, már messze el valának terjedve, s az egyháznak látszólag még egész épségben fennálló hatalma, mint a folyó partján álló s a habok által lassanként alámosott épület, főtámaszától, melyet a közvéleményben talált, rég meg volt fosztva. A műveltebb osztályok, főkép azok, kik az irodalommal foglalkoztak, s a tizenhatodik században a könyvárus és könyvnyomtató, nem mint később, kereskedőnek s mesterembernek, hanem az irodalom egyik főeszközének tekinté magát — már akkor ellenzéket képeztek a clerus ellen, s György könyvároson kivül, ki később mint Luther könyveinek legnagyobb terjesztője, életét máglyán végezte, Feger Tibold lépett fel Hammel tulzott követelései ellen mindég legbátrabban. Most is nyugodtan, de oly komoly szárazsággal inté a lelkészt mérsékletre, mely azon férfinál, kinek évek óta harmincz káplán vakon engedelmeskedett — ennyien valának a főtemplom káplánjai, — csak az ellenkező eredményt idézhette elő.

— Igen, mérséklet! — válaszolt Hammel ez intésre. — Ismerjük Feger ur mérsékletét; hisz tudva van, néhányan a könyvárus urak közül, főkép ő, annyira mérséklik magokat még az isteni tiszteletben is, hogy egész esztendőkön át templomunkban egy poltrával sem áldoznak; de vannak, tisztelt Feger uram, nem oly mérsékelt, nem oly ildomos emberek is, s azok azt hiszik, hogy ha nemzetiségünket biztositni akarjuk, előre kell gondoskodnunk.

— Hogy ujra oly szerencsétlenséget idézzünk elő,

minőnek Albert alatt eldődeink tanui voltak — vágott szavába az előbbi, — hogy házaink ismét feldulassanak, becsületesen szerzett vagyonunk elraboltassék, s mindez csak azért, mert néhány tulzó nem tud helyzetén megnyugodni. Akkor királyunk német volt, de sem ő, sem a majdnem szentként tisztelt Marchiai Jakab a németeket a magyarok boszujától meg nem őrizhette s nem hiszem, hogy Hammel ur, ha a magyarok ellenünk ismét föllázadnának, ótalmunkra több hatalommal birna, vagy hogy maga a király igen kedvesen vehetné, ha tudtára esik, miszerint sz. Mária plebánosa s a német polgárok, mig ő s királyi fia él, koronája felett rendelkeznek.

A hetvenöt év előtt történt lázadás emlitése a polgárokra szembetünő hatással vala. A város a pápai bulla kihirdetése óta telve volt gyülevész néppel; a zászlós urak zsoldosai nem egyszer adák azon gyülölségnek jelét, melylyel magok s uraik a németek ellen viseltettek, s hogy a közrend fentartására a fővárosban semmi eszközök nem léteztek, arról a lárma s tolongás a piaczon mindenkit meggyőzhetett. De annyival kisebb hatást tett a király neheztelésének emlitése; a hallgatók egy része mosolygott, a többiek csaknem bámulva néztek a könyvárusra.

— Ulászló király ő felsége nagyon kegyes ur — jegyzé meg Peterdorf nyugodtan — s hív budai polgárainak bizonyosan nem fogja rossz néven venni, ha ők is gondoskodnak jövőjökről; ugyis mig ő vagy királyi fia él, hivebb alattvalói, mint mi németek, nincsenek az országban. Ha azonban az isteni gondviselés — —

A szóló, mint egyáltalában a sz. György terén beszélgetők közül mindenkinek szavai, e pillanatban iszonyatos zaj által szakittattak félbe. — Le vele! üsd agyon! meg kell ölni valamennyit! — ily kiáltások

hallatszottak a piacz másik oldalán s közben jajgatás és sikoltások tölték a levegőt.

— Jézus Mária! — sóhajtott Harber — mi lehet ez?

— Le azokkal, kik posztóban járnak! le a bérruhással, az urakkal s szolgákkal! — bőgött a sokaság.

— Takarodjatok, paraszt kutyák, — orditott egy hang, de a zaj e szavak folytatását érthetlenné tevé. Botok, itt-ott kardok emeltettek.

— Üsd le, a ki nem paraszt — kiáltott az egyik rész.

— Vágd le a paraszt kutyákat! — lármázott a másik, s a rémülés, melyet e zaj okozott, annál nagyobb vala, mivel az egész tér tele levén emberekkel, valódi okát senki sem tudta.

A polgárok Zsigmond temploma felé vonultak vissza, s a németek, kik a magyar koronát a császárnak szánták; a magyarok, kik kevés lépésnyire tőlök azonegy időben arról beszéltek, miként lehetne amaz esetre, ha a magyar Jagellók kihalnának, Zápolyát királylyá tenni; s az olaszok, kik a párkány s bársony magasabb áráról tanácskoztak, feledve viszálykodásaikat, a Zsigmond-templom góth gyámoszlopai mögé vonultak. Főtisztelendő Hammel ur maga, a lehető legszelidebb hangon, még pedig magyarul kérdé Nagy Péter uramtól, ő, mint biró, nem tudja-e mind e zajnak okát? A biró erről épen oly keveset tudott, mint a körülállók; s azok is, kik az oszlopok góth ékességeihez kapaszkodva, fölebb másztak, csak annyit mondhatának, hogy a verekedés a parasztok s Perényi nádor ő nagysága csatlósai között kezdetett, s hogy az előbbiek máris vissza kezdenek vonulni.

E visszavonulás a piaczon létező zavart még inkább növelé, főkép miután Bakács hajdui, a bibornok palotájából a verekedés helyére sietve, a parasztoknak pártját fogák s a nádor csatlósait kivont karddal táma-

dák meg. Nagyobb szerencsétlenség történt volna talán, ha Batthyányi Benedek, a várkapitány, néhány lovassal a piaczra nem jő s a komoly küzdésre készülőket szét nem kergeti.

A lármának oka, mint később kitünt, néhány illetlen kifejezés volt, melylyel a parasztok egyike egy csatlós irányában élt. Ez ütéssel felelt. A parasztok boszut akartak állni, s a nádor csatlósaitól hihetőleg keményen megbüntettettek volna bátorságukért, ha a bibornok hajdui által, kikkel szüntelen surlódásokban éltek, meg nem akadályoztatnak. Az egész történet Budán akkoridőben oly közönséges vala, hogy miután a béke helyreállt, senki sem beszélt többé felőle, s mindenki nyugodtan vagy előbbi beszélgetését folytatá, vagy ismét türelmetlenül azon pillanatra várt, melyben a nap hőse végre megérkezik. A hajduk s csatlósok szétoszolva azzal biztaták magokat, hogy a megkezdett tusát, melyben Batthyányi által félbeszakasztattak, a jövő kedvező alkalommal folytatni fogják.

A közönyösségben, melylyel a budai polgárok e rendbontásról oly hamar megfeledkeztek, csak azon pestiek nem osztozkodtak, kik szokásuk szerint a budaiaktól elkülönözve, a királyi várba vezető híd innenső oldalán foglaltak helyet, s órákig tartó várakozás után most azzal vigasztalák magokat, hogy a szomszédvárosban uralkodó rendetlenség fölött álmélkodhattak. Pest és Buda századok óta vetélytársak valának. Ama város nem feledheté, hogy a magát most büszkén fővárosnak czimző Buda egykor csak uj pesti hegynek — novus mons pestiensis-nek — neveztetett; mig ez ismét Pestnek függetlenségét legnagyobb sérelmének tartá, ismeretes dolog lévén, hogy Zsigmondig a pesti biró s két tanácsnok a budai tanács által neveztetett ki s hogy a város ebbeli szolgasága alól csak az által

mentheté fel magát, hogy a királynak ezer arany forintot, melyet az előbb a budaiaktól kért volt, kölcsön adott. A pestiek, épen mivel Budának felsőbbségét magok is érzék, e tekintetben még szenvedélyesebbek valának; s minthogy sem a budai épületek s templomok nagyobb szépségét nem tagadhatták s elismerni kényteleníttettek, hogy a vár alatti kertek nagyobb kiterjedésüek, mint melyeket a király a Duna innenső partján birt, legalább sohasem mulasztották el a szomszéd-városban történt minden rendzavarást kiemelni; s ki Budát csak a pestiek leirásából ismeré, azt szépen épült zsiványbarlangnál alig tarthatá egyébnek.

— Hallott-e ember ily valamit? — mondá egy vastag tanácsbeli a vargák előljárójához, midőn a tolongás közt félrerántott felső köntösét helyre igazitá, — fényes nappal, nyilvános piaczon, a király palotája előtt ily verekedések! Ha én ő felségének volnék, Pestre költözködném; ez a budai tanács nem tud rendet tartani.

A körülállók mindenben osztoztak a szóló véleményében, főkép a varga, ki hallatlan igaztalanságnak állitá, hogy ez alkalommal, mint már többször, nemcsak a budai, de még a pesti polgárok is majdnem agyonnyomattak; ámbár, ha már valakit szoritani kell, a méltányosság azt kivánná, hogy csak a budaiak szenvedjenek, kik az urak és seregeik ittlétének hasznait ugyis egyedül élvezik.

— S mintha biró és tanácsbeliek nem is volnának — mondá ismét az előbbi, — semmi rend, semmi felvigyázat; élne csak Mátyás király, holnap, jót állok, egy pár a csonka-toronyba vándorolna.

— Ha én király volnék, valamennyiök fejét lecsapatnám. Egész mentémet elszakitották, — szólt egy másik, midőn eltépett ruháit mutogatá a mellette állóknak, s magyarázatul azoknak áráról értekezett.

— Mit mond kegyelmed, Szaleresi uram, e néphez? — szólt halkabban egy urias külsejü férfi, szomszédjához fordulva; — egynek elszakitják ködmönét s mindjárt az egész várost felakasztatná, mintha Pesten, Budán nem volna száz ember, ki az elszakitott ruhát fél óra alatt összevarrhatja ismét.

— Kegyelmednek igazsága van — felelt a megszólitott, — de az is igaz, hogy a tolongás nagyon erős volt; szegény Klárikámat majdnem agyonnyomták — tevé hozzá, egy, karján függő deli leányra forditva szemeit, kinek mosolygó arczán minden inkább, mint a kiállott veszélynek nyoma volt szemlélhető.

— Nem oly nagy veszedelemben forgott, mint a szomszéd gondolja — szólt nevetve egy óriástermetü férfi, kit az egész város csak a nagy mészárosnak nevezett. — Zsuzsimra szorították, s könnyebb volna valakit dunnákkal agyonnyomni, mint feleségem mellett.

A köpczös mészárosné nem igen jókedvüen fogadá férje tréfáját, főkép miután Klári s még néhány mellette álló mosolygását észrevevé; az ur azonban, ki a beszélgetést megkezdé, a nélkül, hogy e házassági jelenetre figyelne, Szaleresinek azt kezdé bizonyitgatni, hogy tulajdonkép szorongás nem is volt. — Becsületemre mondhatom — szólt méltósággal — én nem is vettem észre, hogy taszigálnak. Ha kegyelmed Rómában lett volna, ő szentsége X. Leo választásánál, akkor szólhatna tolongásról. Nem tudom, hány százat nyomtak agyon. Talán minden budai s pesti ember összevéve sem tudna egy embert agyonnyomni. Hisz ez nem is város — cospetto di bacco.

Mellőzöm a számos ellenmondást, melyet e szavak a körülállók, főkép a mészáros részéről előidéztek, minthogy azonban történetünk folyama alatt mind a most szólóval, mind Szaleresivel többször találkozandunk,

talán nem fölösleges, ha olvasóimat velök megismerkedtetem.

Mi mindenek előtt azon uri embert illeti, ki csak imént Rómáról szólt s az akkori izlés legfinomabb szabályai szerint készült ruháiban urias leereszkedéssel tekintget körül, alig találkozhattunk volna valakivel, ki akkoridőben Budán ismeretesb s főkép a fiatal nemesség között kedvesebb volt volna, mint Rozgonyi, vagy jobban mondva, Ollósi Tamás ő kigyelme. S méltán. A magyar nemesség akkoridőben, mint később is, sokat tartott öltözetére. A történetekből tudjuk, miként Ujlakon, midőn e vár Ulászló seregei által ostrommal bevétetett, a herczegnek háromszáz fényes öltözete találtatott[9]) s mint ő, ugy mások, ha az udvarnál megjelentek, arany és ezüsttel himzett köntösökben versenyeztek egymással. Feltünni öltözet által tehát Budán csakugyan a nehéz dolgok közé tartozott, és mégis azon egyén, ki most előttünk áll, e tekintetben is minden szemet magára vont. Csizmáitól fövegéig minden darab ruha oly tökéletesen vala készitve, hogy saját nemében mintaként vala felállitható. Nem volt dolmány vagy nadrág, mely oly helyesen állana, mint Ollósi uramé; nem lehetne mentét találni, mely szebb redőkben folyt volna le valaki vállain, mint az övé; s mi a néző figyelmét még inkább magára voná, az vala, hogy ámbár e korban mindenki, ha lehetett, aranynyal vagy ezüsttel czifrázá fel magát, s boglárokkal kirakott kardkötőn béke idején is kardot viselt, Ollósi kék dolmányán s vörös mentéjén drága ércz helyett csak selyemhimzés vala látható, a fegyver pedig egészen hiányzott, mi annál feltünőbb volt, minthogy mindenki észreveheté, hogy ezt nem kényelem kedveért teszi, s jobb kezét, melyben kis pálczáját viselé, oly módon tartja bal csipőjén, hogy idegen a mente redőivel takart

ártatlan nádat szükségkép fegyvernek gondolá. Mi mindezeken kívül a néző figyelmét még inkább Ollósira voná, ama különbség, vagy helyesebben mondva, azon ellentét vala, mely e férfi arcza s testének egyéb tagjai között létezett; az elsőnek sötét kecskeszakálla által még inkább kitünő soványsága annyira nem fért az izmos tagokhoz, melyeket ruhái takartak, hogy az egész ember mintegy két egyén összesitésének látszott, s a néző alig tudá, mit bámuljon inkább, a természet mostohaságát-e, mely ez arczot alkotá, vagy a szabó bőkezüségét, ki, a mennyire művészete felhatott, ez arczhoz ily deli testet teremtett.

Ollósinak magaviselete szintén rendkivüli volt. Ha az udvarnál vagy a Budán lakó nagy urak valamelyikénél sok ember összegyült, ő a termekben nem szokott megjelenni, ily alkalommal a nép között járt s elfoglalva a legjobb helyet, melyet neki mindenki tisztelettel átengedett, barátságosan köszöntgeté uri ismerőseit, néha mosolygó helybenhagyást, néha rosszalást intve fejével. Minden nagy urnak életét s származását ismerve, mindenikről valamely jellemző történetet vagy mondát beszélve, boldognak érzé magát, ki ily alkalommal mellette állhatott. Ilyes nagyobb ünnepélyeket kivéve, Ollósi majdnem egész idejét nagy urak társaságában tölté. Ki reggel hozzá ment, az első családok ivadékait találá nála; az utczán Móre, Perényi Ferencz s ezekhez hasonló fiatal urak kiseretében járt körül. Az udvarnál kisebb tekintetben álló ifjak s apródok türelmetlenül lesték a pillanatot, melyben vele pár szót válthassanak; s tisztes polgárok vagy más még szegényebb sorsu emberek sokszor órákig vártak Bakács palotája előtt, hogy a hatalmas férfinak minden alázatossággal egy-egy esedező-levelet adhassanak kezébe oly kérelemmel, hogy azt illő alkalommal a bibornoknak,

országbirónak vagy a szepesi grófnak átadva, hatalmas befolyásával pártolja; szóval, a bibornok után látszólag nem volt hatalmasabb ember, mint Bakács bibornok urnak — udvari szabója; mert ez az, kit olvasóim Ollósi uramban maguk előtt látnak.

A szabónak egykori neve Rozgonyi vala, melyet, Rozgonyban születvén, Isten és ember előtt joggal választhatott; de a büszke Rozgonyiak nem szivesen türék e névrokonságot, s azért a tűműv́ész, Bakács ellenmondhatatlan parancsához képest, Ollósinak nevezé magát, a nemtelen hangu néven az által segitve, hogy azt mindég sóhajtva mondá ki, mig többek által csakugyan Hollósinak neveztetett, s idegeneknek itt-ott értésére adhatá, hogy vére Hollós Mátyáséval bizonyos, ha nem is törvényes, legalább annál természetesebb rokonságban van.

E kényszerített névváltoztatás azonban annyira nem ronthatá meg eddigi tekintélyét, hogy kegyei az egész ifjuság által most is inkább kerestettek, mint valamennyi Rozgonyié együttvéve. Az udvarnál nem volt ember, ki bizonyos tekintetben kegyeitől nem függött volna. Urfiak, kik a királyról megvetéssel szóltak, nem merték volna Ollósit megsérteni, nehogy ez valamely ruhadarabot bizonyos napra el nem készitve, rajtok boszut álljon; mi csuda tehát, ha e viszonyok a szabó természetes hiuságát a tulzásig kifejték s hogy ő, kinek mindenki annyi fontosságot tulajdonitott, végre magát a legnagyobb fontosságu személynek tartá. Bakács, kit szabójának méltóságos magaviselete s leereszkedő modora mulattatott, mindent elkövetett, hogy e meggyőződést még inkább nevelje; s miután Ollósi csakugyan némi befolyással birt s azt mások javára szivesen használta, természetes, ha tulzó követelései eltürettek és sokan majdnem ép oly aláza-

tosan szóltak vele, mintha magához a bibornokhoz közelitenének. A férfiu, kit ezen igen érdekes egyéniség mellett találunk, s kinek neve — mit akkor, őt magát kivéve, senki sem hitt — hazánk történeteiben fentartatott, Szaleresi Ambrus vala, Pestnek egyik leggazdagabb kereskedője, s mint ő maga gondolá, azon férfiu, ki polgártársainak bizodalmát legnagyobb mértékben birá s ki Pesten, a mit akart, azt keresztülvihette.

A polgári elem nálunk sohasem birt oly fontossággal, mint Európa egyéb nemzeteinél. A magyar nemes életét a táborban vagy pusztáin tölté, hol a társas élet kényelmeit nélkülözve, egyszersmind korlátaitól ment vala; a paraszt a falukon urának földét mivelé: s városaink lakosai nagyrészben azon idegenekből álltak, kiket sz. Istvántól kezdve majdnem minden királyaink szivesen láttak e hazában letelepedni s nagy szabadságokkal ajándékoztak meg, részint mert bennök eszközt kerestek, melyet a lázadásokra hajlandó magyarok fékezésére használhattak, részint mivel a városok adója a királyi jövedelmek egyik legbiztosabb ágát tevé. Városaink e szerint idegen, az összes nemzettől különvált elemet képeztek; mintegy német szigetekként álltak itt a magyar tenger közepett, idegen nyelvvel s szokásokkal, sőt mint a fenmaradt budai jogkönyv bizonyitja, idegen törvényekkel is; s miután minden törekvésök csak abban állt, hogy magokat az összes haza befolyásától szabadon tartsák s elkülönözve a nemzettől a király sajátjai — peculium regium — maradjanak, a közdolgok vezetésére különös befolyást nem gyakorolhattak; arra pedig, hogy különválva a nemzet többi részétől, mint más országok városai, a közdolgok mérlegében hatalmas sulyt képezzenek, a magyar városok sem elég számuak, sem elég kiterjedésüek nem valának.

Mind e viszonyok azonban városi polgáraink által nem méltányoltattak, s Pest, Buda, vagy Kassa polgárai haraggal utasitnak vala vissza mindenkit, ki őket arra figyelmeztetné, hogy köztök s Nürnberg vagy Augsburg polgárai között nagy különbség létezik. Polgártársainak ezen csalódásában senki sem osztozott oly nagy mértékben, mint Szaleresi, s ez egész magaviseletének oly irányt adott, mely nem illett helyzetéhez s még kevésbbé jelleméhez, oly annyira, hogy a sok tekintetben tiszteletreméltó ember sokszor nevetségessé vált, főkép miután az elmélet, melyet magának a polgári lét méltóságáról képezett, egyenes ellentétben állott hajlamaival.

— Nincs nevetségesebb dolog — igy szólt Szaleresi sokszor barátai között — mintha polgár minden jöttment nemesember előtt bókol; nincs ur az országban, ki egy pesti birónál többre becsülhetné magát; s minek alázzuk meg magunkat előttök? — Ez volt az elmélet s ha a jövő pillanatban valami urfi boltjába jött, a földkerekségen nem volt nála alázatosabb ember. — A polgárnak nincs szentebb kötelessége, mint hogy városa kiváltságait sértetlenül fentartsa, — igy szólt, s ha a nádor vagy Bakács tőle, mint tanácsbelitől oly valamit kivántak, mi e kiváltságokkal össze nem fért, mégis senki sem tudott kevésbbé ellenállani. Benne egyikét azon — épen jobb emberek között nem ritka — egyéniségeknek látjuk, kiknek hajlamai az eszménynyel, melyet magoknak követésül választának, örök ellentétben állanak, s kik, mivel minden alkalommal vagy választott elveiket, vagy természetes hajlamukat sértik, szüntelen küzdésben önmagokkal megnyugodni sohasem tudnak.

E határozatlanság, melyet mindenki ismert, s azok, kiknek vele dolguk volt, sokszor kárára használtak,

miután az, ki gyengeségét ismeré, majd hajlamainak, majd elveinek hizelegve, őt bármily irány követésére birhatá, észrevehető vala Szaleresi egész magaviseletén, sőt arcza kifejezésén is, melyen természetes jóságán kivül csak szüntelen határozatlansága látszott; de e természetes jóság s általán véve elismert becsületessége a jellemszilárdság hiányát elfeledteték, s az udvar és a főurak legkedvesebb kereskedője — minek magát szivesen nevezteté — megtartá tekintélyét polgártársai között is, kik a méltóságot, melylyel aranygombos sötétzöld köntösében körüljárt, szivesen türék, épen mert mindenki tudta, hogy e felsőbbség, melyet magának külsőleg tulajdonit, őt abban, hogy bárkinek engedjen, nem szokta akadályozni.

— Porco di Bacco! én még egyszer mondom, Buda nem is város, — folytatá Ollósi, miután a tolongás megszünvén, fecsegésében nem akadályoztatott többé, — s ha a Dunát teli rakják házakkal, s azután még Pestet hozzáveszik, s az egész Rákost Czinkotáig teleépitik, még akkor sem lesz több jókora falunál.

A mészáros nevetett, felesége s néhány mások bámultak, Szaleresi méltósággal arra emlékezteté, hogy ő maga is eleget utazott, de oly várost, mely az egész tért Buda s Czinkota között elfoglalná, mégsem látott. — Boroszlóban voltam, Nürnbergben, Ratisbonában — folytatá nagy önmegelégedéssel, melyben Klárija osztozott, — sőt Velenczében és Genuában is, de ily várost nem láttam.

— Nem látott? elhiszem, kedves Szaleresi uram — folytatá amaz egykedvüen; — de volt-e Rómában? — Szaleresi rosszkedvüen rázta fejét. — Lássa, e Róma hét hegyen épült, mint azt minden krónikában olvashatja; és pedig mily hegyek azok! Rómában, a mint tudva van, minden nagyszerü; e hegyek között, ter-

mészetesen, völgyek fekszenek és ez egész vidék tele van épitve házakkal. Ő szentsége a pápa épen most egy templomot épittet, melybe Pest és Buda minden lakosai egyszerre beleférnének s a lakosokon kivül még az ide való templomoknak is fele. Lássa, Szaleresi uram, ezt nevezem én aztán városnak.

— A ki hiszi, idvezül — szólt közbe nevetve a mészáros, kinek jókedvében a körülállóknak nagy része osztozott, mig Ollósi megvető tekinteteket vete a gyülekezetre. — S ugy-e bár, Ollósi uram — folytatá az előbbi ingerkedve — Rómában nem is mehet ki az ember az utczára a nélkül, hogy agyon ne nyomják? Oly tolongás van az utczákon, hogy ha valaki sétálni megy s ép tagokkal jön haza, az egész háznép összecsapja kezét bámultában.

A szabó, ki, mint nagy urak szolgái közönségesen, a népre nem kis megvetéssel nézett le, ezen, felfogása szerint illetlen tréfa által sértve érzé magát; de miután szavai igazságának védelmére más fel nem szólalt, ő pedig sokkal szivesebben beszélt, hogysem a megtámadásra megvető hallgatással feleljen, végre állitásának bebizonyitásához fogott, s pedig, oly emberrel lévén dolga, ki ruháit nem nála varratja s kin e szerint boszut állnia nem lehet, sokkal nyugodtabban, mint azt ismert szenvedélyessége mellett várni lehetett. Beszédében egyes nagy urak neveinek emlitése s az, hogy Rómában volt, a főhelyet foglalta el.

— És mert kegyelmed Rómában volt — szólt mély hangon egy közel álló pesti timár, — s mert, meglehet, pápa ő szentsége választásánál jól megtaszigálták, nekünk polgároknak talán még gratia legyen, hogy ő nagyságaik csatlósai közénk verekedni jönnek s minket feleségeinkkel összevissza taszigálnak?

Ollósi válaszolni akart, de az előbb szólónak szavait

oly általános helybenhagyás követé, hogy tanácsosabbnak tartá, ha hallgat.

— Szégyen, gyalázat! — mondá egy kovács, ki ünnepi köntösével mesterségének sötét nyomait el nem takarhatá, midőn kormos kezével fövegét félrenyomá — mondom, szégyen, gyalázat, a mit ezek az urak tesznek. Hétfőtől szombatig dolgozunk; a gyalu, a fürész és kalapács késő estig hangzik az utczákon s ha vasárnap kijövünk s mulatni akarnánk, csakhogy az urfiak lovaikkal le nem gázolnak, minden inas vagy apród többnek tartja magát polgármesterünknél.

— Ha még csak az volna — szólt egy másik sóhajtva, — de tönkre tesznek. Nekem most is nyolcz kocsi portékát, melyet társammal Olaszországból hozattam, raboltak ki Veszprém mellett. Jól tudom, kik tették, de mit használ, még alázatosan könyörögnöm kell, hogy csak azt adják vissza, minek ugyis semmi hasznát nem vehetik.

— De miért nem mégy a királyhoz? — mondá Szaleresi tanácsadólag — mondtam már, valamennyi pesti kereskedők s kalmárok veled megyünk s elégtételt fogunk kérni.

— A királyhoz! — szólt az előbbi sóhajtva, — minek? hisz a ki tótul vagy diákul nem tud, beszélni sem tud vele és ő oly jószivü, ha valamennyiünket koldusbotra juttatnak vagy megölnek sem fog ő megbüntetni senkit. A. nádorral s tárnok ő nagyságával is szóltam, ők is azt mondják, jobb, ha nem ütök lármát, ugy sem használna. Türnünk kell.

— Igen, türnünk — mormoga a mészáros, kinek előbb vig képe egészen más kifejezést vőn fel, — mig ostobák leszünk s magunkon segíteni nem tudunk; ha a nép csak egyszer derekasan megrázná magát, fogadom, sárba potyogna mind e féreg, mely rajta élősködik.

E szavak, melyek elég fennszóval mondattak, hogy Szaleresi s a körülötte állók által megértessenek, s melyekre Ollósi, mint az aristokratiának e társaságban egyedüli képviselője, felelni készült, hihetőkép kellemetlen vitatkozásokra adnak alkalmat, ha épen e pillanatban Batthyányi Ferencz és Móré László, a királynak ifju kamarásai, nem közelitenek a hidhoz, s megjelenésök által a gondolatoknak más irányt nem adnak. A szabó, mihelyt megpillantá az ifjakat, kik délczeg paripáikon a hid felé közeledtek, Mórénak viola- s Batthyányinak buzavirág-szinü mentéi előtt minden egyébről megfeledkezett, s az ifjak megjelenése látszólag kellemes hatást tőn a többiekre is, kik bármily haraggal viseltettek a főbb nemesség ellen, ez ifjaktól legalább azt, hogy szebb két embert alig láthatni, nem tagadhatták meg, főkép miután a nyájas módot szemlélték, miszerint mindketten egyes polgárok köszöntéseit viszonzák.

— No, mit mond, Szaleresi uram? — kiáltott Ollósi, örömragyogó arczokkal, midőn a lovasok lovászaikkal együtt a frispalota góthkapuja alatt eltüntek, — látott-e valaha szebb mentét, mint Batthyányié vagy oly dolmányt, mint melyet Móré ma felöltött; csak az kár, hogy a harmadik és negyedik kapcsot nyitva hagyta, pedig kétszer mondtam neki. Ez a legujabb divat; nincs is több ilyen, csak Perényi Ferencz ő nagyságának küldtem még egyet Nagyváradra; a paszomántot és crepinmunkát magam hoztam Olaszországból.

— A kelme is gyönyörü — szólt közbe Szaleresi, — mind a ketten nálam vették; szebb bársony soha sem volt kezemben, pedig csak három aranyával adtam rőfét.

— Harminczhat arany egy mentére csak a bársonyért — fohászkodott a vastag mészárosné, kinek

Szaleresi Klára épen egy pár elmésséget beszéle el, melyeket Móré s Batthyányi néhány nap előtt atyja boltjában mondtak — s csak ugy bánnak vele, mintha szür volna. Mikor férjhez mentem, édes anyám barna tafota-ruhát ajándékozott, rőfe fél arany, de ha rajtam van, alig merek mozdulni, s ezek az urfiak még lóháton is bársonyban és damaskban járnak. [10])

— A bársony, a többihez véve, még csekélység — vágott szavába a mellette álló öreg szűcsmesterné, — de egy csomó olyan nyuszt, mint minővel Móré ur mentéje prémezve van, az idén nyolczvannégy arany; s hát még a boglárok!

— És a ló! — szólt közbe egy mellette álló öregebb ember. — A paripa, melyet ő felsége Som Józsának ajándékozott, mikor temesi bánná lett, száz aranyba került; s Isten engem, az, melyen Batthyányi ül, egy denárral sem ér kevesebbet.

— Bizony jobb lenne, mind e ringy-rongy ruha helyett vasat vennének — szólt az imént emlitett kovács rosszkedvüen; — most ára lement; egy mázsa rudvas egy arany; abból a törökök számára hány jó kard s buzogány kerülne ki!

— Adná Isten, hogy a vasat az olasz selyem-kelméknél jobban szeretnék! — sóhajtott a pesti kalmár, ki előbb kiraboltatása fölött panaszkodott. — Rémség, a mit tőlem elszedtek: huszonnyolcz vég finom velenczei posztót, melynek rőfe egytől három aranyig ért; scárlátot, melynek rőfeért magam ötödfél aranyat fizettem; egy vég aranynyal átszőtt bársonyt, melynek rőfe tizenhat; két vég hasonlóan készült damaskot, melynek rőfe három és öt; megyszin atlaczot, melynek rőfe egy és fél arany volt; két vég thabyt, négy vég talithot, fekete és sötétzöld párkányt, melynek rőfe — —

A szegény kárvallott hihetőkép elrablott szállit-

mányának egész lajstromát s árjegyzékét elmondotta volna, ha a mészáros által félbe nem szakittatik. — Föl se vegye, szomszédom, — mondá s arczán a jókedvnek s keserüségnek azon különös vegyüléke vala látható, mely különben szép vonásainak kellemetlen kifejezést adott; — portékája jó kezekbe került, csak valamivel rövidebb uton. Ha a kocsik Pestre szerencsésen megérkeznek: kinek adta volna el kigyelmed drága holmiját? Nemeseknek, főuraknak, nemde? polgárember egész életében legfölebb egy-két ruhára való selymet vesz; már ezek mit adtak volna kegyelmednek bibor s aranyos kelméiért? irást, nemde? vagy a kik irni nem tudnak, egy kis keresztvonást; s ezzel mit nyerne? Igaz, itt állhatna, s ha az urak mellettünk elmennek, testökön láthatná tulajdonát, elbeszélhetné szomszédainak, hogy Bánfi, Drágfi, Lorándfi, s Isten tudja hány emberfinek nadrágja, köntöse, lótakarója kegyelmed posztójából, biborából vagy damaskjából szabatott; de legyek akármi, ha ilyesmi mellett meghizik. Hány urat látok én naponként, ki a husból, melyet székemből hozatott, egészen neki hízott, én nem igen gyarapodom mellette.

— A mi legrosszabb az egész dolognál — szólt most Szaleresi, ki a mészáros szavainál fejével helybenhagyólag inte, — az, hogy uraink adósságaikat az idegeneknek ki szokták fizetni. Szerencse, hogy csak Budán, Pozsonyban, Sopronban s Nagy-Szombaton[11]) rakhatják le holmiaikat, de közülök senki egy fillért sem veszit el soha; tömérdek, mennyi pénzt hordanak ki.

— Az azért van, szomszéd uram — válaszolt az előbbi szokott mosolygásával, — mert az idegeneknek itt Budán többnyire követük van, s nekünk csak királyunk; ha mi magyarok — mi, ugy látszik, maholnap megtörténik — a sok cseh és német között, kik udva-

runknál forognak, szintén majd csak követet tartunk, talán nekünk is jobb dolgunk lesz.

Mig ezen s ehhez hasonló beszélgetések tartattak, mindég több püspök s ur vonult át a hidon. Berizló Péter, veszprémi püspök s egyszersmind Horvát-, Tót- és Dalmátország bánja; a később oly hiressé vált váczi püspök, Zalkán László; Péter, a sz.-györgyi és bazini gróf, ki akkoridőben országbiró volt; Telegdi István a tárnok, Báthori György lovász-mester, s velök mások, kik akkor az udvarnál legnagyobb tekintetben álltak, s kiknek némelyike a nézők között nem épen kedvező itéletekre adott alkalmat. Ulászló kormánya oly nyomorulttá vált, hogy mindazok, kik közhivatalokat viseltek, a nép bizodalmával nem birtak, s széles e hazában egyetlenegy népszerü nevet sem találunk. Gyülölség, vagy még több esetben megvetés, ezek voltak az érzelmek, melyekkel a nép a főbb tisztviselőket tekinté, s ha félelem ez érzelmek nyilvánitását néha akadályoztatá is, legtöbb esetben mindenki tartózkodás nélkül kimondá itéleteit, s ezek nem voltak, mert nem lehettek kedvezőek.

Ollósi, ki az egész világot csak saját művészetének szempontjából tekinté, s ki addig a haza haladásán nem kételkedhetett, mig évenként ujdivatu mentéket csinált s sujtásait uj mintaszerinti tekervényekben varrá dolmányaira, természetesen egészen más véleményben volt; azonban sem a magasztalás, melylyel egyes főurakról vagy inkább ruhadarabjaikról szólt, sem a rosszalás, melylyel másokat illetett, kik a drága kelméket kontár szabók által elrontatják, nem talált részvétre; és a műértő férfiu csak a gyülekezet női része között talált értelmes hallgatókra, kik majd az egyes kelmék áráról, majd a varrásmódról, vagy azon ifju urakról kérdezősködtek, kik a szép köntösökben járnak,

s ezáltal egyik legkitünőbb tehetségére, a beszéd gyakorlására alkalmat adtak.

Az asszonyok, ugy látszik, nem osztozkodtak az érzelemben, melylyel a férfiak az udvarhoz menőknek majdnem mindegyikéről szóltak; s midőn a deli Bebek Ferencz s Drágfi János, a főasztalnok fia jöttek, maga a mészárosné is megvallá, hogy csakugyan a polgárok között nem lehet ily szép fiatal embereket találni; mire Ollósi azon észrevételt tevé, hogy ez csak annak tulajdonitható, mert a polgárok többnyire rosszul varrt ruhában járnak. Főkép Szaleresi leánya, Klári, követé a szabó előadásait különös figyelemmel. — Nem volt az udvarnál főur vagy asszonyság, kinek nevét s külsejét nem ismerte volna; a polgárleány sokaknak még ruháira is visszaemlékezett, melyeket más alkalommal viseltek, s nem lehetett nagyobb élénkséget képzelni, mint melylyel mindazon kis haszontalanságokat végighallgatá, miket Ollósi az egyes urakról elbeszélt, s mikhez ő maga örömragyogó arczokkal egyes kicsiségeket adott hozzá hogy például ez s ez urfi ekkor s ekkor nálok a boltban volt, s neki, Klárinak, ezeket s ezeket mondá; mire néhány mellette álló polgárleány irigységében csaknem elsárgult s egy-egy idősebb polgárasszony rosszallva rázta fejét.

Nem messze a pesti polgároktól, de tőlök azon szabad hely által elválasztva, mely a várba menő urak kényelmére Bakács csatlósai által őriztetett, egy nagy csapat paraszt fogott helyet. Vad kinézésü, rongyokba öltözött emberek, szűrökkel vagy nyersbőrből készitett bundákkal vállaikon, részint mezitláb, részint bocskorokban, koldusoknak látszanának, ha fegyvereik nem mutatnák, hogy nem alázatosan könyörgeni jöttek. Egy része nehéz bunkókra vagy vasvillákra támaszkodott, mások hosszu rudra egyenesen fölvert kaszát vagy

szegekkel erősitett cséplőt tartottak vállaikon, s az izmos karok, melyek visszacsuszott bő ingujjaikból kilátszottak, mutaták, hogy e parasztos fegyverek bármily karddal megvíhatnak. Ki ez embereket látá, nem bámulhatott a rémülésen, melyet nagy számmali megjelenésök a városban okozott; s habár mindeddig semmi sem történt, mi Telegdinek s másoknak a keresztbad kihirdetése ellen nyilvánitott aggodalmaikat igazolhatá: mélyebben látók már az első napokban sejditék a veszélyt, s belsejökben átkozák a bibornokot, ki, hogy a hazát a töröktőli veszélytől megmentse, rá sokkal nagyobbat hozott.

A jobbágyok maguk, egyeseket kivéve, még nem gyaniták hatalmukat, s rémülve visszavonultak, mihelyt valamely urral vagy uri szolgával találkoztak. Szolgaságuk régiebb vala, hogysem a megszokott lánczokat oly hamar lerázni mernék; még távol vala lelköktől a gondolat, hogy az eddig uraik• hasznára forgatott kaszát s cséplőt ellenök fordithatják; s az egyetlen általános érzemény, mely e durva sziveket dobogtatá, a számos, közöttök forgó barátok s plebánosok által nevelt vallásos lelkesedés volt.

A parasztok hallgatva álltak a híd mellett, csak olykor, midőn a fényesen öltözködött uraknak valamelyike mellettök elment, kérdezé meg egyik vagy másik szomszédjától az átmenőnek nevét. Ilyenkor a tömeg között halk mormogás vala hallható, melyet azonban rövid idő mulva ismét csend váltott fel. A nagy házak s az urak fegyveres szolgái, ugy látszott, szüntelen félelemben tartják az egész tömeget.

E sokaság között, melyre az általellenében álló polgárok néha aggodalomteli tekintetet vetének, leginkább két, az első sorban álló férfi voná magára a nézők figyelmét. Az egyik magas alak, kinek halvány arczát

sötét papi köntöse még inkább kitünteté; a másik középnagyságu, de izmos férfi, s öltözetéről s fegyvereiről itélve székely. Az első nem rég foglalá el helyét, s figyelme, úgy látszott, inkább arra volt irányozva, mi körülötte mondatott; a másik reggel óta nem mozdult a hídtól s minden átmenő előtt levonva süvegét, a mellette állóktól halkan nevök után kérdezősködött. E férfiak, kiknek elsejénél egész személyessége, a másiknál a nyugtalanság, melylyel valamire várni látszott, mindenki előtt feltüntek, rég magokra vonták sokaknak figyelmét; azonban a polgárok között senki sem ismeré az idegeneket.

— A bibornok s Dózsa mindjárt itt lesznek — kiálta egy szürke-barát, ki tolongva a hídig ért, — ő eminentiája most végezte miséjét. — S e szavak, melyeket távolról hallatszó zaj követett, minden gondolatnak uj irányt adtak.

Mennyivel közelebb jött a lárma s az éljen-kiáltások, annyival nagyobbá vált a kiváncsiság; s az érsek huszárai, kik kocsiját megelőzték, alig birák szétoszlatni a népet, mely sz. György piaczát elönté. A hat fehér lótól vont roppant aranyos kocsi, melyet Bakács Rómából hozott magával s melynek ajtóin Dávid királynak Góliáthtal harcza és Sámson hős tettei a szentirásból választott egyéb előadásokkal valának lefestve, nem kis bámulásra ragadá a budaiakat; az aranyozott kereszt, melyet egy kanonok a bibornok — mint pápai legatus — előtt hordott, szintén nem maradt észrevétlenül, s az asszonyok ájtatosan hajlongtak az áldás előtt, melyet az ősz érsek kocsijából osztogatott; a főfigyelmet azonban egy egyszerü sötét köntösbe öltözött férfi vonta magára, ki a bibornok kocsija mellett lovagolt — Dózsa György.

— Éljen Dózsa! éljen a székely vitéz! a törökök

ostora! megszabaditónk! — így hangzott mindenfelől, s a roppant zaj között alig hallatszottak egyes hangok, melyek mintegy könyörületből a bibornokot is üdvözlék. Minden lelkesedés ragadós; valamint számtalan ember van, kit akármily szép tett vagy művészi csuda, melyet maga lát, nyugalmából kiragadni nem tud: ugy, ha körülöttünk másokat lelkesülve látunk, csak kevés tud nyugodtan maradni; s kétségen kivül ennek tulajdonitható, hogy a taps, melyben a székely vitéz részesült, oly általánossá vált; de ez mindegy vala reá nézve: s ki arczának kifejezésére nézett, láthatá a hatást, melyet e váratlan fogadás tett rá.

Egy szegény székely, ki csak testi erejének s bátorságának köszöné, hogy a közkatonák sorából kiemelkedett, s ki most egyszerre győzelmes királyként fogadtatik; ki előtt mindenki leveszi süvegét; kit az apa gyermekének például mutat; kire minden erkélyből szép szemek tekintenek: — hogyne érezze szédelgeni fejét, hogyne tartsa magát nagy férfinak, ha ezerek által annak kiáltatik ki! Dózsa sokszor érzé a sors igazságtalanságát; midőn a harczmezőn ő küzdött legbátrabban, más nagy ur fia jutalmaztatott meg; midőn ő kapott sebeket, a babér másoknak osztatott; minden lépés, melyet eddig katonai pályáján előbbre tett, óriási küzdelmek díja vala: miként jusson eszébe, hogy a sors kedvezve is igazságtalan marad, s hogy érdeme, mely eddig nem méltányoltatott eléggé, most tulbecsültetik? Mit a legnagyobb veszélyek között nem tapasztalt soha, Dózsa most remegni érzé tagjait; nagynak s boldognak, nemzete első férfiának érzé magát e pillanatokban, keblét száz nagy föltétel dagasztá, szive dobogott, mintha meg akarna szakadni örömében.

— György! — igy hangzott egy szó a tömeg között, midőn a bibornok kocsija a hídhoz ért. — Dózsa arra

nézett, s a székelyt, kire olvasóimat imént figyelmeztetém, meglátva, kinyujtá kezét; de a tolongás nem engedé, hogy ez a feléje nyuló kezet megragadhassa, s az ünnepelt vitéz eltünt a sötét kapuivek alatt, mig a másik arczán lefolyó könyeit törlé.

— Ismeri kend Dózsát? — kérdé a körülállók egyike a hátramaradottat, ki, miután Bakács utolsó lovasa sem vala többé látható, még mindég a kapura függeszté könytelt szemeit.

— Tulajdon testvérem — szólt a másik, örömragyogó arczczal, — oh, miért nem él szegény apánk, hogy e pillanatnak tanuja lehetett volna!

A nép, miután kiváncsisága kielégittetett, ismét kisebb csoportokra oszolva, várá a pillanatot, melyben Dózsa a királytól visszajön. — Nézzünk be mi is a királyi palotába.

II.

Sohasem szenvedett a magyar nép többet, mint a Jagellonidák gyenge kormánya alatt. Valamint a sz. György terén összegyült sokaság között, ugy ez ország egyik határától a másikig, Ulászló uralkodásának utolsó éveiben a nép minden osztályai között csak keserü panaszokat lehete hallani. A jobbágy, polgár s kisebb birtoku nemes, a szerzetesek s az alsóbb papság egyaránt elnyomva érzék magokat, s azon világi és egyházi főurak, kiknek zsarnoksága ellen a többi osztályok panaszt emeltek, szintén elégedetlenek voltak a jelennel, részint mivel az országnak saját viszálykodásaik miatti roncsolt állapotában roppant vagyonukat nem élvezheték, részint mivel a nemzet jelen helyzetét azzal, melyet Mátyás korában elfoglalt, összehasonlitva, önmaguk előtt sem tagadhatták el, hogy minden hanyatlásnak indult, s ennélfogva változások s a nemzet egykori fényének és hatalmának visszanyerése után vágyódtak. E szerencsétlen ország legboldogtalanabb lakója azonban kérdésen kívül Ulászló maga volt, s nem vala hely, melyen az általános sülyedésnek nyomai annyira meglátszottak volna, mint királyi palotájának ékes falain.

E palotán, mint egészen, még semmiféle változást sem lehetett észrevenni; annál szembetünőbbé vált az általános romladás, ha annak egyes részei vétettek

tekintetbe. A Zsigmond által inkább erősen, mint művészi izléssel épitett frispalotán, mely a várhegynek majdnem egész szélességét elfoglalva, sz. György piacza felé nézett, az elhanyagolás nyomai még nem látszottak; de mihelyt ennek góthívű kapuján keresztülmegyünk, a hanyatlás már szembetünővé válik. Inkább hosszu, mint széles téren találjuk itt magunkat, melyből egy hid a belső palotába vezetett. E térnek jobb oldalán több, részint Mátyás által épitett, részint legalább izlése szerint ékesitett házak emelkednek, s ezek, minthogy az udvarhoz tartozó tisztviselők s cselédeknek lakásul szolgálnak, elég diszes állapotuak; annyival szomorubb a kép, ha a tér másik, a Duna felé néző oldalára tekintünk. Mátyás itt egy sor nagyszerü palotákat akart építtetni, de a munka halálakor bevégezetlenül maradt s ugy áll előttünk. Itt-ott a falak a második emeletig készültek el, más helyen az épités a földszinti résznél akadt meg, mig egyes falaknak még csak alapjai látszanak; s habár ezen épületek egyes részeinél Mátyás művészi izlésére s bőkezüségére emlékezünk, az egész, jelen elhagyott állapotában, a nézőre csak szomoru benyomást tehet. Itt-ott a felső emeleteknek szép kőfaragásokkal körülfogott ablakoszlopai még ablakokra várnak, mellette az ablakrámák is elkészültek már, de üvegetlenül csapatnak minden szél által ide s tova sarkaikon, mig a földszinti szobák és termek egy része alsóbbrendü udvari cselédek által használtatik; s a porphir-oszlopok s érczszobrok alatt, melyekkel a készen álló falak fölékesittettek, nem ritkán egyes kimosott s száritás végett odaakasztott ruhadarabokat látni. Nevelte az egésznek e kellemetlen benyomását még az is, hogy Ulászló, mert nem akará bevallani, miként az épitéssel végkép felhagyott, az épités folytatására odahordott köveket faragott s faragatlan állapotukban ott

hagyatta, sőt némely helyen a kőmivesek állásai sem szedettek el, s az időre bizatott, hogy a haszontalanná vált deszkákat egyenként rombolja el. Királyi lakunk küszöbén átlépve, ez első udvarban már romok között látjuk magunkat. Ha ezen átmegyünk, ismét hidon keresztül a belső palotába érünk, hol egykor Mátyás s most Ulászló király s fia Lajos lakott. A palota ezen része még fényesnek látszik. Ki azonban a nagyrészint Mátyás alatt emelt pompás épületeket közelebbről tekinti, a romlás nyomait itt is megláthatja. A roppant költséggel készült szökőkutak vagy szárazon, vagy legalább elromolva állanak; magas vízsugárok helyett most a viz, bedugult csöveiből, nyomorultan bugyog ki, s a szobrok és kőcsigák alatt, melyekkel e kutak a kor izlése szerint ékesitvék, nedves moh nől. Itt-ott egy törött ablak vagy évek óta leesett vakolás, a vasrostélyzaton egy-egy meghajlott rud, melyet senki helyre nem igazit, — szóval számtalan kicsiség mutatja, hogy nincsen senki, ki a fényes laknak gondját viselné. Hiányzik azon külső csin s rendesség, mely minden háznak a lakhatóság szinét kölcsönzi; s valamint Mátyás alatt a budai várba idegen alig jöhetett, ki annyi megkezdett nagyszerü épületet látva nem mondaná: mi szép lesz ez egykor! — ugy most az első gondolat, mely a jövevényben, mihelyt ez udvarokba lépett, mintegy akaratlanul támadt, az: mi szép lehetett mindez egykoron! [12])

Még nagyobb volt a változás Mátyás halála óta a palota belsejében. A nagy Hunyadi udvarát keleti pompa jellemzé. Roppant pohárszékek, telve arany- s ezüst-billikomokkal; asztalok, megrakva a kelet s nyugot legdrágább portékáival; festett s velenczei selyemmel boritott székek, aranyozott küszöbök, melyeknek ajtai ezüst sarkokon forogtak s aranyozott

kilincscsel zárattak be; szóval oly fényüzés, minőt a XV. század vége felé sem igen lehetett más királyi udvarnál találni. Mindennek alig maradtak romjai. Mátyás kincseinek nagy része — mint mindenki tudja — a sárvizi ütközet után Kinizsi s Corvin János seregeinek zsákmányává lett, s most egyes zászlósok birtokában volt, kik azt vagy magok rabolták el, vagy később pénzen szerezték.[18]) Azon drágaságok, miket Ulászló neje életében szerzett vala, ajándékképen szintén rég más kezekre jutott; a pohárszékek s asztalok üresen álltak. A butorok boritéka, a selyemkárpitok, elveszték szinöket, s az aranyzás, mely a falakon s az ajtók fölött megmaradt, ugy látszik, inkább azért, hogy elmult szebb időkre intsen, mint ékességül hagyatott meg régi helyén. Az idők igen megváltoztak hazánkban, s ámbár a Hunyadi-czimer márványból vésve s Mátyás neve aranybetükkel még ott állt majdnem minden ajtó fölött — a nagy király alig ismert volna saját lakára.

A palotában, főkép a királyné halála után, kolostori csend uralkodott. A több mint kétszáz lépésnyi góthfolyosó, mely a nagy római teremhez s a király szobáihoz vezetett, elhagyatva állt, s az őrökön kivül, kik alabárdjaikkal a király előszobájában fel s alá jártak, néha órákig semmi sem szakasztá félbe a hallgatást. A művészek s tudósok, kiket Mátyás bőkezüsége udvarához gyüjtött, vagy elköltözködtek, vagy legalább visszavonultak az udvartól, hol tekintetök megszünt; kiket közdolgok hittak volna a királyhoz, azok Bakácscsal s a nádorral tanácskoztak; s a könyörgők hosszu sora, mely egykor naponként a király termeit eltölté, minek folyamodjék Ulászlóhoz, kitől semmit, még igazságot sem várhat. A király azon órákon kivül, miket templomban töltött, többnyire magányosan ült, s néha

napok multak a nélkül, hogy fián s udvari káplánain kivül más valaki, mint vén komornyika, Venczel, szobájába lépett volna. Ezzel találjuk őt most is.

Míg a nép sz. György piaczán az udvarhoz menő urakra s Dózsára várt, addig a király hallgatva ült magas karszékében, s a zaj és lókopogás, mely az udvarra nyiló ablakon néha áthangzott, ugy látszik, nem zavarja nyugalmát. A szoba, melyben a királyt találjuk, azon hosszu sorban, hol egykor Mátyás lakott, utolsó. A falakat sötét kárpitok takarják; mennyezetén csillagok láthatók, azon óra constellatióját ábrázolók, melyben Ulászló királylyá választatott. [14]) A butorozás egykor fényes lehetett, de miután a király neje halála óta majdnem egész idejét e teremben tölté, melyet nem Mátyás, hanem ő maga festetett s rendeztetett és melynek falán most Annája képe függ — e butor is gyakori használat által rég elkopott.

A király előtt, nagy asztalon, reggelijének maradványai állanak, közöttök bársonyba kötött kis imakönyv, melyet a templomból hozott magával, hol isteni szolgálatát már végezte volt, s melyből, miután testi szükségeit kielégité, időről-időre mormogva s fohászkodva olvas. E teremben egy másik asztal mellett Venczel, a királynak cseh komornyikja, látszólag a legnagyobb nyugtalansággal majd ki az udvarra, majd urára néz, s időről-időre az asztalon fekvő néhány ékszert s azon ruhadarabokat rendezi, melyek egypár mellette álló széken a király öltözetére készen állanak.

— Fölséges uram — szólt végre a komornyik csehül, mely nyelven Ulászló a legszivesebben beszélt, — készüljünk; már a püspökök s urak egymásután jönnek s fölséged még házi köntösében van.

— Mindjárt jövök — válaszolt a király, s imádságos könyvét kezébe véve, ujra mormógni kezdett.

Venczel türelmetlenül rázta fejét; ujra kinézett az ablakon, azután szomoru tekintetet vetve urára, felsóhajtott. — Ulászló rövid olvasás után könyvét félretevé, s mig tekintete majd a szoba mennyezetén, majd az előtte álló asztalon merengett, előbbi álmélkodásaiba merült.

Ulászló kormánya hazánkra oly károsan hatott, a következmények, melyeket gyengesége előidézett, oly iszonyatosak valának, hogy történetiróinknak alig vehetjük rossz néven, ha e király iránt itéleteikben igazságtalanok s őt a butaságig gyenge eszünek irják le. E nézet azonban hibás.[15]) Ulászlót butának ép oly kevéssé lehete mondani, mint lángeszünek. Felfogása lassu volt, de többnyire helyes, s kormányának minden hibái inkább jelleme mint esze gyengeségének tulajdonithatók. Szelidebb s lágyabb szivü, hogysem méltóságát fentartani, vagy, hol az sértetett, megboszulni akarná; gyengébb, hogysem valakinek bármi tulzó kivánatát, ha annak teljesitése hatalmában állt, meg tudná tagadni; tunyább, mintsem királyi kötelességeit ne bizná másokra. Ulászló arra, hogy Mátyás férfias kormányához szokott országunkban a királyi polczot elfoglalja, bizonyosan nem volt alkalmas; de senki sem ismeré helyzetét jobban, mint ő maga, s csak természetes gyengesége s azon legyőzhetlen tunyaság s tehetetlenség, mely őt első ifjusága óta jellemzé, okozák, hogy lealjasult méltóságának helyreállitására semmit sem tőn. Személyes bátorságán nem lehet kétkednünk; ifjabb korában többször adta jelét. De valamint a veszélyektől nem, ugy borzadott minden munkától, s sokszor csak azért engedett egyes kivánatoknak, csak azért mondá hiressé vált »dobzse«-jét, hogy megtagadásának okát adni ne tartozzék. Ha más viszonyokban él, határtalan jósága, a szeretet, melylyel övéihez ragaszkodott, val-

lásos türelme s azon engedékenység, melylyel saját kivánatait másoknak alárendelé, őt szeretetreméltó emberré tették volna; itt a magas királyi polczon e jó tulajdonok is hibákká változtak; s ő maga minél idősebb lett, annál inkább legörnyedve érzé magát a nehéz korona terhe alatt, mely haját idő előtt megőszité.

Míg neje élt, Ulászló még szerencsésebbnek érzé magát. A gyenge férfiunak támaszra volt szüksége s ezt a bátor franczia nőben, ki őt szüntelen cselekvésre buzditá, feltalálta. Anna halála után azonban a közdolgoktól mindég inkább visszavonult, s Bakácsnak néha órákig kelle őt kérnie, hogy az országos tanácsülésekben részvétre, vagy az országnagyok előtt megjelenésre birja. Idejének nagyobb részét udvari kápolnájában karénekek hallgatásával töltötte, melyekben rendkivül gyönyörködött, vagy a szobában, hol őt most látjuk. Egyetlen kivánata ezentul az vala, hogy, mig élte tart, a dolgok jelen helyzetökben maradjanak; mindentől, mi ezt megzavarhatá, mint a lehető legnagyobb szerencsétlenségtől borzadott, s a bibornok maga rendesen nem birhatá őt oly terv elfogadására, melynek valamely, bármi kedves változás lehetett volna következménye. »Da nobis Domine pacem in diebus nostris!« (adj nekünk békességet napjainkban, Uram!) ez volt mindennapi fohásza, továbbra vágyai nem terjedtek.

A király külseje egészen megfelelt jellemének; a közelebb lefolyt években inkább s inkább megvastagodva, természetes tunyasága szinte betegséggé vált. Sokáig tartott, mig magát csak arra határozhatá, hogy székéről fölkeljen; s ha lábait a padozaton csusztatva két szobán keresztülment s fáradtan székre ült, vagy legalább valamihez támaszkodott, ugy látszott, mintha épen nehéz betegségből lábbadna fel. Minden mozdulatai lassuk és ügyetlenek valának. Szelid jóságon s azon levert-

ségen kívül, mely neje halála óta egész lelkét elfogá, elhizott, de halavány s beteges szinü arczait semmi érzemény kifejezése sem lelkesité. Világos szemei a sok sirás miatt megvörösödtek, tompán s kifejezés nélkül néztek mindenre, mintha épen hosszu álomból ébredne; s ha halványuló haját s szakállát hozzágondoljuk, mely által arcza még szinetlenebbé vált, s azt, hogy öltözetére semmi gondot sem forditott s olykor csaknem tisztátalanul járt: át fogjuk látni, miszerint Ulászló külsejében semmi királyi, semmi olyasmi nem vala található, mi Mátyás előtt a nézőt tiszteletre gerjeszté. Az öreg Venczel, ki hosszabb ideig majd urára, majd az ablakon keresztül az udvarra nézett, s kinek arczán majd szerető gond, majd a legnagyobb türelmetlenség vala látható, végre félbeszakasztá a hosszu csendet.

— Felséges uram — szólt, közelebb menve a király székéhez, — könyörgök alássan —

— Mit akarsz, Venczel? — kérdé a király bámulva, mintha épen álomból ébredne föl.

— Felségednek öltözködnie kell — mondá amaz, egy széket, melyen ruhák feküdtek, közelebb tolva. — Az egész udvar tele van emberekkel és —

— Tudom, tudom — válaszolt Ulászló, — mindjárt hozzáfogunk, csak egy kevéssé hagyj békét. — S ezzel a király ujra visszahajlott székében. Venczel, fejét csóválva, ruhadarabbal kezében, ismét az ablakhoz állt.

— De már Szalkán is megjött — szólt ismét, rövidebb szünet után, — a nagy misének vége van s a bibornok mindjárt itt lesz.

A bibornok emlitése Ulászlóra, ugy látszik, több hatással volt. — Isten neki — mondá sóhajtva, — jer hát Venczel, fogjunk hozzá.

A király fölkelt; az öreg komornyik levoná barna házi köntösét s szinte csudálatos gyorsasággal, helyébe

aranynyal himzett vörös dolmányt vont a királyra, ki ez öltözködés alatt gyermekként mindent odaengedett, de komornyikát semmiben sem segité. — E ruha szorit — mondá a király, midőn Venczel épen az utolsó gomb körül foglalkodott; — adj mást.

— Dehogy szoritja felségedet — szólt a komornyik, mig urát nem kis megelégedéssel tekintgeté: — a ruha gyönyörü, valóban királyi; Ollósi maga varrta, minden öltés tőle van; a dolmány beillenék remekműnek.

— De szorít — ismétlé a király, midőn karjait terjesztgeté; — mondom, adj mást.

Venczel, ki urának ruhatárát jobban ismeré, mint bárki más, a király ezen kivánata által nem kis zavarba hozatott; s ujra el kezdé számolni a jelen dolmány minden jó tulajdonait; azonban Ulászló tántorithatlanul megmaradt akaratánál.

— De hát mily ruhát akar felséged? — szólt végre szomoruan.

— Akármelyiket a régiebbekből.

— De felséged elfelejti, hogy, hála a mindenhatónak! az utolsó hat hónap óta jól néz ki s hogy a régiebb ruhák mind még szükebbekké váltak.

— Igaz, meghiztam — mondá a király; — de miért nem adod hát a kéket, mely minap rajtam volt?

Venczel borzadott a gondolattól, hogy ura ócska, már hátul foltozott köntösében jelenjék meg annyi büszke nemes előtt; s azzal menté magát, hogy a kék dolmány épen foltozás végett a szabónál van.

— És a violaszinü?

— Azt meg felséged Lajos ő fenségének ajándékozta.

— Egy szóval, nincs más ruhám — sóhajtott a király. — Ujlakinál háromszázat találtam; nekem egy van, s pedig királynak neveznek; azt se bánom.[16])

— Már hogy' szólhat felséged igy? — mondá Ven-

czel, kinek szemei könybe lábadtak; — felségednek van akármennyi ruhája, csakhogy most épen nem készültek el; s a bibornok is bizonyosan örülni fog, ha ebben látja. Felnyitunk egy gombot s akkor nem fog szoritani.

— Jól van, jól, Venczel. Most nemde készen vagyunk?

— Csak még a palástot fogom felségedre ráadni — mondá amaz, midőn egy hölgymenyéttel prémezett violapalástot a király vállára kapcsolt.

— Istenem, de nehéz e ruha! — szólt Ulászló, midőn ismét székére ereszkedett; — bár ismét itthon volnánk s házi köntösünket huzhatnók fel.

— Vagy ismét Prágában! — fohászkodott Venczel, ki huszonnégy év óta sohasem mulasztott el alkalmat, melyben a királyt Csehországra emlékeztetheté. — Felséged tudja, a cseh ruha sokkal könnyebb s mégis szebb; a korona nem szoritja a fejet ugy, mint a magyar, pedig többet ér; s mily ország! minden mérföldnyire egy-egy város, mezők, rétek, minőket Magyarországban nem látni, erdőség, melyen a nap sugarai át nem hatnak. Még érczekben is gazdagabbak vagyunk a magyaroknál; én mindég mondtam felségednek: nincs jobb bányája, mint Guttenberg és Joachimsthal, és —[17])

— Talán csak fiatalabbak voltunk, Venczel, mikor Csehországban lakánk! — mondá Ulászló sóhajtva; — azért tölti szivemet vágy, ha Prágára gondolok, mert hisz' ott is király voltam.

A mellékszobában lépések hallatszottak s egy belépő kamarás, mélyen meghajtva magát, jelenté, hogy a bibornok ő eminentiája az előszobában várja ő felsége parancsait.

— Kéretem ő eminentiáját, jöjjön hozzánk mindjárt — szólt a király. — Te pedig Venczel, menj a mellékszobába s várj, mig csengetek. Da nobis Domine pacem in diebus nostris! — sóhajtott Ulászló, midőn

komornyikát szintén távozni látá. Visszatámaszkodott székére s szemeit az ajtóra függesztve, nyugodtan várta a bibornokot.

Kevés pillanat után a hires Bakács lépett a szobába. Miután magát mélyen meghajtá, de oly méltósággal, melyből kiviláglott, hogy e tisztelet jelét puszta formaságnak tekinti, a bibornok néhány nyitott levelet s más irományokat nyujta által Ulászlónak, azon kéréssel, hogy irántok magas rendelését vele közleni méltóztassék.

A király, a nélkül, hogy az irományok valamelyikét átnézné, az egész csomót a mellette álló asztalra tevé. — Jól van — mondá, — tenni fogjuk, mit eminentiád legjobbnak találand. — S e rövid szavak után a király s mindenható tanácsnoka ismét hallgattak.

A Hunyadiak után talán nincs név, mely a hazában elevenebb emléket költene fel, mint Bakácsé. A hatalom, melyre ő, a jobbágy fia, a magyar aristokratia fénykorában emelkedett, roppant vagyona, a tekintély, melyben nemcsak honában, de a külföld előtt is állott, az, hogy jelen főnemességünk két kitünő családja általa alapittatott meg, — szóval egész élete, melynek történetei egy századnegyeden keresztül e hazáéval közösek, Bakácsnak képét mint nagyszerü valamit tüntetik fel képzetünkben; s ki történeteinket ismeri, bizonyosan érdekkel követé e hatalmas érsek munkásságát, mi által ő, ha nem is kora egyik legnagyobb, de bizonyosan egyik legildomosabb országférfiának mutatkozott. A szomoru állapot, melyre hazánk Ulászló kormánya alatt jutott, s még inkább e gyenge kormány végkövetkezménye, százados szolgaságunk, Bakács emlékét sokak előtt gyülöltté tevék; ha azonban most, három század leforgása után, előitélet nélkül visszatekintünk, meg fogjuk vallani, miszerint sem a gyülölet-, sem a megvetésre, melylyel e hatalmas bibornok iránt a későbbi

nemzedék viseltetett, méltó nem vala; s hogy valamint azon férfiut, ki midőn Rómában a pápa-választásban részt vőn, idegen létére is többek által a keresztyén világ legfőbb méltóságára érdemesnek tartatott, középszerü embernek nem nevezhetni: ugy igazságtalanság nélkül hazánk sülyedését sem tulajdonithatni egészen neki. Egyes ember, főkép ha, mint Bakács, nem a trónon ül, e hazát rohadt állapotában nem mentheté meg többé; s ha mindjárt nem ennek tudása volt az egyedüli ok, melynél fogva a bibornok élte későbbi szakában egész hatalmát csak családja és saját érdekeinek előmozditására irányzá, mégis ki törne pálczát azon országférfiu fölött, ki midőn tudja, hogy a szétoszló állam megujitására mit sem tehet, minden törekvéseit csak abban központositja, hogy az államban, legalább mig ő él, nagyobb változások ne történjenek?

Bakács jellemének legfényesebb oldala, ildomossága, vagy, mint ellenei nevezék, ravaszsága volt. Ő büszkének mondatott, s éltének későbbi korszakában talán nem igazságtalanul; s azon férfi, ki jobbágyból esztergomi érsekké s bibornokká emelkedett, csakugyan büszkeséggel tekinthet maga körül; de a büszkeség nem tartóztatá őt vissza kitüzött czéljainak követésétől; s bizonyos emberekkel szemközt az esztergomi érsek szintugy tudott hajlongani most, mint midőn az egri püspök iródeákja képében Boriszlónál Mátyás király figyelmét először magára voná. Ha érdeke vagy tervei ugy kivánák, senki sem értette nála jobban szenvedélyeit legyőzni s minden lépést czélja felé irányozni; s valamint első emelkedését, ugy később csak e tulajdonának köszönheté, hogy daczára számos ellenségeinek s azon szüntelen ingadozások között, melyekre Ulászló s Lajos gyenge kormánya alkalmat adtak, befolyását haláláig fentarthatá. Bakács minden tetteinek igazolását

a sikerben keresé; rendithetlen, mi czéljait illeté, következetessége soha nem terjedett tovább a czélnál; s ha ezen tulajdonokat tekintjük s hozzá a hatalmas eszközöket, melyek, mióta esztergomi érsekké lett, kezében összpontosultak, nem annyira befolyását, mint inkább azt bámulhatjuk: mikép történt, hogy e befolyása több esetben egyes dolgok kivitelére nem volt elégséges; s e tüneménynek főoka nagyrészint a bibornok ugyanazon tulajdonaiban kereshető, mikben emelkedése főeszközeit látjuk. Azok, kik életökben ügyességök által sokat vittek ki, oly esetekben is élnek fortélylyal, hol az egyenes ut követése czélszerübb volna; s e hiba, mely igen nagy kiterjedésben megvolt Bakácsban, megfosztá őt még barátainak bizodalmától is. Kire senki nem számithat, az szintén nem számithat senkire; s a bibornok szüntelen ravaszkodásai által oda jutott, hogy minden hatalma mellett soha semmiféle párt fejévé nem válhatott. Nem kevésbbé ártott befolyásának azon tulajdonsága, hogy valamint saját tetteiben csak esze parancsait követé: ugy másoknál a szenvedélyeket számitásaiból többnyire kifeledé; s igy, valamint minden ember, ki a politika mezején másokról oktalanságot soha fel nem tesz, sokszor csalódott. Még károsabban hatott befolyására uralkodó szenvedélye, mely a többieknek legyőzése után keblében mindég erősebbé vált: családjának fölemelése. Hogy ő, ki nemtelen szülőktől származva, tapasztalásból ismeré mindazon szenvedéseket, melyek alatt e hon nem-nemes lakói sinlődtek, véreit e szerencsétlen helyzetből kiemelni iparkodott s őket meggazdagitá, az természetes. Magyarország primásához akkoridőben nem illett, hogy rokonai a Drágfiak jobbágyai maradjanak; azonban Bakács e tekintetben tulment minden határokon; birvágya évről-évre nőtt. Az esztergomi érsekségen kivül huszonöt gazdag egyházi ado-

mány nem elégité ki vágyait; jószágot vett jószág után; s ha tulzás is, mit felőle kortársai mondottak, hogy az országnak hatodát birá, legalább annyi bizonyos, hogy testvérének fia, Erdődi Péter, kit fő örökösének nevezett ki, hazánk leggazdagabb zászlósainak egyikévé vált, s hogy ezen vagyonszomj sokkal rosszabb néven vétetett a bibornoknak, mint azon hatalom, melyre születéséhez képest oly váratlanul fölemelkedett.[18])

Hol családja fölemeléséről vagy birtokának nagyitásáról vala szó, ott az egyébiránt oly ildomos férfi, mint azt a milkói püspökség megszerzésén kivül számos esetekben mutatta, szenvedélyessé vált s ellenségeinek erős fegyvereket adott kezébe. A hatalomnak semmi sem bocsáttatik meg nehezebben, mint fukarsága, s Bakácsot e szenvedély vádja alól még kevés barátjai sem menthették fel.

Külseje inkább tiszteletet, vagy helyesebben mondva tartózkodást, mint bizodalmat gerjesztett. Magas termete, melyet az idő még nem birt meghajtani, ritka ősz fürtöktől körüllengett nagy homloka, szabályos, de kemény vonásai, melyeknek komolyságát a sötét szakáll és erős szemöld még inkább nevelé, külsejének bizonyos méltóságot adtak; de a sötét szem szuró tekintetében s azon különös mosolyban, mely néha ajkait környezé, volt valami, mi a hozzá bizodalommal közeliteni akarót visszaijeszté. — Bakács ugy néz ki, mintha kőből faragták volna, — mondá egykor a nádor fiához, a váradi püspökhöz. — Igen — válaszolt az elmés ifju, — s mintha e kő alatt vipera lappangna. — S ez volt az érzemény, melyet a bibornok látása sokakban gerjesztett. Kedves benyomást külseje kevésre tett, de érdektelenül nem hagyott senkit, s ki őt egyszer látta, nem szokta elfelejteni vonásait.

Bakács s a király hosszabb ideig hallgattak; amaz

mintha urának parancsait várná; ez, majd a mellette fekvő irásokra, majd a bibornokra vetve tekintetét, látszó zavarban, mint mindég, valahányszor Venczelen kivül más valaki volt a szobában.

— Ha Felségednek más parancsolata nincs — szólt végre Bakács, — talán a terembe mehetnénk, hol számos urak s a székely vitéz, kit felséged az udvarhoz rendelt, várakoznak.

— Aha, a székely, ki a török kezét levágta, ugy-e? Tudom, tudom; azt meg kell jutalmazni. De miként is hivják csak?

— Dózsa Györgynek — szólt közbe a bibornok.

— Igazság, Dózsa Györgynek; Dózsa Györgynek — ismétlé a király többször, mintha a nevet jól akarná emlékébe nyomni; — meg kell őt jutalmaznunk, eminentiád is azt hiszi; de hát miként fogjuk őt megjutalmazni?

— Felséged nemességet és czimert ad neki — mondá Bakács.

— Helyes, — szakitá félbe a király, — czimer és nemesség nagy jutalom, s nem is kerül sokba.

— Azután — folytatá az előbbi — karddal, aranyláncczal, ezüst-sarkantyuval s aranynyal himzett bibordíszruhával ajándékoztatik meg. Mindezeket — tevé hozzá, midőn a király zavarodását észrevevé, melybe e költséges ajándékok felszámolása által hozatott — már elkészíttettem s felséged kamarásának, Móré Lászlónak adattam által.

A király helybenhagyólag hajtogatá fejét.

— Kettős zsoldot kap —

— De miből? — szakitá félbe a király a szólót. — Tudósittattunk, hogy seregeink zsoldjával adósak vagyunk, s eminentiád maga mondá, hogy nem segithetünk rajta, mert kincstáraink üresek.

— Mi Dózsa zsoldját illeti — mondá ismét Bakács, — gondom lesz rá; egyébiránt ő nem lesz fizetése követelésével alkalmatlan. Büszkébb, mint valaha embert láttam; királyához az imádásig ragaszkodó, s hogy zsoldra ne szoruljon, felséged negyven jobbágytelkü jószágot fog neki ajádékozni Nándorfejérvár s Temesvár között. Az erről szóló királyi adománylevél a nagy pecsét alatt már elkészittetett, s a cancellár által Dózsának felséged nevében által fog adatni. Látom, felséged el van készülve — tevé hozzá rövid szünet után, mely alatt a király szemei bámulva függtek rajta, — talán jó volna, ha mennénk.

— Jól van, hát menjünk! — mondá a király, s miután kiáltására Venczel belépett s urának kardját felköté, fejét a bibornok előtt meghajtva, lassu léptekkel az ajtó felé haladott.

— De nem fogják-e mondani az urak, hogy szegény helyzetünkben ismét fölötte bőkezüek voltunk? — szólt a király a küszöbön megállva, midőn az őt követő bibornokhoz visszafordult.

— Felséged oly bőkezü volt egész életében; egyetlen egy sincsen a főurak között, ki királyának sokkal nagyobb kegyelmében nem részesült volna, mint melylyel most e székely vitéz megjutalmaztatik — válaszolt a bibornok.

— Igen — mondá a király, mint látszott, eljárása helyességén még mindig kételkedve, — azok az urak gazdagabbak és hatalmasabbak, mint minmagunk; ha királyi jövedelmeinket rájok költjük, tudja mindenki, hogy akaratunk ellen történik; de itt —

— Dózsa székely — szakitá félbe a királyt követője. — Az egész székely nemzet büszke tettére; s miután, mint felséged bölcsen tudja, Lajos király születése óta az összes székelység neheztel, mert akkor a szokatlan

marhaadóra kényszerittetett, jó, hogy e keserü emlék eltörlésére alkalmunk jut.

Fia születésének emlitésénél, mely őt neje halálára emlékezteté, a király szemei könybe lábbadtak. — Ne szóljunk fiam születéséről — mondá sóhajtva, midőn a cseppeket szeméről letörlé, — eminentiád legjobban érti e dolgokat; járjon el a szerint, mint legjobbnak hiszi. — S ezzel a király, a bibornoktól követve, tovább ballagott.

Venczel, ki egy ideig utánok nézett, most, midőn a király az ajtók megett eltünt, felsóhajtott. — Igen, ő eminentiája tegyen a mit akar — mormogá, mig a királyi szoba takaritásához fogott; — de ugyan mit akar ő eminentiája? Bárcsak ismét Prágában volnánk; ott néha mégis akad egy-egy hív emberünk.

Mig egyetlen hiv szolgája a király szobájában mindent rendbe hozott, addig ő maga Bakácscsal a nagyterem felé közelitett. Kövessük őt ide.

Mátyás palotájának legbámultabb része a római terem; e nevét részint nagyszerüségének, részint azon római izlésben készült egyes ékességeknek köszöné, melyek a század s Mátyás tudományos izléséhez képest falait díszesíték. Napjainkban, mikor mindenben s főkép a képző művészetekről inkább a tudományos ismeretek, mint érzeményünk szerint itélünk, e terem, melyre Mátyás oly büszke vala, a műbirálónak követeléseit talán nem elégitené ki. A góthfaragásu márványalapzatok a rájok állitott római imperatorok mellszobraihoz nem illének egészen; a kék mennyezetet tartó aranyozott hegyes ivek a közökbe festett görög istenségekkel nem fértek össze; s Hunyadi s az ország czimerei, mikben minden iv végződött, némi ellentétben látszának lenni az aranyozott legio jelekkel, melyek S. P. Q. R. betükkel a trón mellett álltak;

azonban e különböző épitési stilusok összevegyitése a kor sajátságaihoz tartozott, s ép oly kevéssé tünt fel, mint ha a század festői Krisztust apostolaival középkori öltözetekben ábrázolák, s a római terem mind magyarok, mind külföldiek által mindamellett mégis e világ legszebb termei egyikének tartatott. Való, e terem is megérzé az idő változásait. A veres aranynyal himzett selyemfüggönyök, melyek falait egykor ékesiték, rég eltüntek. Az ötcsövű ezüst-kút, mely Mátyás lakodalmakor a teremben állott, a mintába vándorlott s vele a mennyezetről akkor lefüggő ezüst hordó; a nagy ezüst egyszarvu, melyet Mátyás kilencz pohárszékeinek legnagyobbikához mintegy őrül készittetett, mindazon poharak-, billikomok- s ezüst-edényekkel együtt, mik alatt akkoridőben a pohárszékek görnyedének, hasonló sorsra jutottak; s ki e termet boldogabb napjaiban látá, most csaknem disztelennek tarthatá azt; szerencsére azonban az ékességek egy része, a terem lerontása nélkül, el nem vétethetett. A falhoz ragasztott porphir, márvány- s agath-táblák, a szobrok, festés s aranyozások, a magyar aristokratia birvágyának daczára, megmaradtak előbbi helyeiken: s ennek köszönhetni, hogy a terem még Ulászló kormánya későbbi szakában szépségének egy részét megtartá, sőt talán még nagyszerüebbnek látszott, mióta az ékesen faragott oszlopfejeket függönyök többé nem boriták el, s a szem, a nélkül, hogy pohárszék vagy más egyes ékességek figyelmét magukra vonnák, az egésznek nagyszerü benyomását élvezé. Minden szin és aranyozás eleven s fénylő volt, mint mikor elkészült, csak a trón bársony-mennyezete halványult el kissé.[19])

E teremben most a magyar főbb nemességnek szine vala összegyülve. Ulászló kormánya alatt, midőn a békés királyt nagyrészint csak egyházi férfiak környe-

zék, a főbb nemesek jószágaikon laktak s az udvart akkor látogatták meg, ha magokat e kötelességtől fel nem menthették; [30]) ezen körülmény a ritka esetek közé tartozott; most azonban részint kiváncsiság, mert a Rómából visszatért bibornokot még nem láták, részint e hatalmas férfinak felhivó levelei, melyekkel sok főbb urat a keresztes had iránt tartandó tanácskozásokra Budára kért: többeket, kik már évek óta távol voltak, csődített össze fővárosunkba; s Ulászló, ki — mint egy történetiró mondá — csak jobbágyainak hatalmából sejditheté önméltóságát, e fényes nemesség közepett ismét nagy királynak képzelheté magát.

Nem fogjuk olvasóinkat az akkori udvar egyes csillagainak leirásával fárasztani. Ollósi, kitől az egyes ruhadarabok szabása iránt érdekes dolgokat hallanánk, nincs a teremben, s mi segedelme nélkül e sok szinü, aranynyal s gyöngyökkel himzett bársony- és damask-öltözetekhez, ugy a gombok, boglárok, aranyláncok s kardkötők becséhez nem értünk eléggé, s csak annyit mondhatunk, hogy öltözetén s ékességein kívül e felczifrázott tömegről mást nem igen mondhatnánk. — Nagy neveket, olyakat, melyek azóta sirba szálltak, s néhányat, mely maiglan fennáll, eleget sorolhatnánk el; a nagy férfiak, kik e hazát Mátyás alatt dicsősége tetőpontjára emelték, rég hiányoztak. Itt-ott egy ősz fő, mint Telegdi Istváné, mely jobb időkre int, körülötte felpiperézett divathősök; s ki e könnyelmü sokaságot látá, mely a hazában csak kiterjedt birtokait szeretve, saját s utódainak a haza iránti összes tartozásait ősei vérével leróva gondolá, megvetéssel visszautasitott minden tanácsot, elbizottságát erőnek, hiu fényüzését hatalomnak képzelé: annak, ha eszébe jutott, hogy e hon jövője ily ivadék kezeire bizatott, nem lehete el nem szomorodnia. Hazánk a befestett sirhoz, melyről az irás szól,

vala hasonló e napokban; víg szinezet takarta külsejét, de ez csak tudatlanok előtt rejtheté el az enyészetet, mely belsejében uralkodik.

A fényes tömeg között, mely a termet eltölté, mindenkinek figyelmét leginkább egy férfi vonta magára, ki, mint öltözetéből s egész magaviseletéből látni, e helyen nem otthonos. Ez Dózsa vala. Bakácstól a terembe vezettetve, miután senki által meg nem szólittatott, s miután büszkébb s bátortalanabb vala, hogysem valakihez közelitene: a székely vitéz a nagy ablakok egyikébe vonult, s majd kinézve, majd a teremben ide s tova járó társaságra vetve szemeit, hallgatva várá a pillanatot, midőn a király s bibornok megérkezendenek. Dózsa külsejében nem vala semmi, mi a nézőre kellemes benyomást tehetett volna; barnult vonásai egykor talán szabályosak lehettek, de két nagy sebhely mindent kitörlött, mi ez arczon ezelőtt szép vala; a sötét, lecsüggő fürtök, melyek keskeny homlokát csaknem egészen eltakarták, s a világos-szürke, de különös vadsággal körültekintő szemek: arczának kellemetlen, majdnem ijesztő kifejezést adának. Vállas termete óriási erőre mutatott, de izmos tagjaiban hiányzott azon arány, mely a férfi főszépségét teszi; s ki széles mellét nagyságához hasonlitá, annak ugy látszott, mintha egy növésében megakadályozott óriást látna maga előtt. Dózsa öltözete egyszerű volt; vörös csizma, barna, az akkori szokás szerint bő s a csizmákba gyürt nadrág, hasonlókép barna mente s fölötte bő ujjú sötétkék köntös, — ez vala egész piperéje, melynek becsét az ezüst-gombok, kardkötő s kucsmájának sastolla mellett a kis boglár, csak kis mértékben nevelték. — A pazarlásig fényes öltözetek, mikben a többi jelenlevők az udvarnál megjelentek, Dózsa öltözetének egyszerüségét még inkább feltüntették, s a székely, észrevéve, hogy

a társaság szemei rajta függnek, lealázva, megszégyenitve érzé magát.

Dózsa lelkén különös érzelmek vonultak át e pillanatban. Élete eddig a székelyföld hegyei között, hol minden ember egyenlő, vagy a harczmezőn folyt le, hol első az, ki legbátrabb; hogy hőstetteért, mely által Nándorfejérvárt egy, akkor talán nehezen kiállható ostromtól megmenté, jutalmát elnyerje, hivatott Budára; a nép örömrivalgással fogadja őt a piaczon s most, midőn azoknak körébe lép, kik e hon minden áldásait élvezve, a haza védelmezőjének legtöbb köszönettel tartoznának, nincs egy kéz, mely barátságosan feléje nyulna; sőt lehetetlen észre nem vennie, hogy a gúnyoló mosoly s félig elnyomott kaczagás, melylyel e nagynevü uracsok feléje tekintgetnek, őt illetik. Mint székely, Dózsa a főnemességet, melyből Erdélynek vajdái s nemzete szabadságának elnyomói választattak, rég gyülölte; többször tapasztalta azon nyomást, mely alatt e rend akkor az ország minden osztályait tartá, de soha több harag s gyülölség nem tölté szivét, mint e pillanatban, s csak kis alkalom kelle, hogy ez indulatok kitörjenek.

A fiatal Bebek Ferencz, ki aranynyal átszőtt zöld damask-mentéjében különös önmegelégedéssel járt fel s alá a teremben, s elmésségét a székely vitéz pórias külsején gyakorlá, pajtásainak nevetése által buzditva, s bizva talán Dózsa tompa elméjében, rovására tréfához fogott. Az ablakhoz közelitett tehát, hol Dózsa állott, s midőn magát megnevezte, a legnagyobb komolysággal mondá, mennyire örvend, hogy ily jeles vitézt itt az udvarnál láthat.

Hiu emberek, főkép ha csakugyan némi érdemmel birnak, s mint Dózsa, társaságokban ritkán fordulnak meg, az irónia felfogására nem képesek; s a székely,

minden lehető őszinteséggel, azzal viszonzá a köszöntést, mennyire örvend ő is, hogy nagyságos Bebek János fiával ismerkedhetett meg, kivel több ütközetben egy zászló alatt küzdött.

— S hogy' tetszik kegyelmednek Buda vára? — mondá ismét Bebek, kit Dózsa válaszának módja tréfás szándékában kissé megzavart. — Dózsa elmondá itéletét, mely azonban ugy, mint későbbi feleletei, épenséggel nem volt nevetséges, s az ifjak, kik jóizü tréfát vártak, s az ablakot, hol Dózsa és Bebek állt, körülfogák, már ismét elszéledni kezdének, midőn a beszélgetés váratlanul más fordulatot vett.

— És az emberek? mit mond kegyelmed az emberekhez? — kérdé ismét Bebek.

— Nem igen szólhatok felőlök — válaszolt amaz, — alig ismerek valakit; de a nép az utczákon, városi létére, elég emberségesen fogadott.

— Hogy' érti kegyelmed ezt? — mondá a körülállók egyike; — hisz városi embertől több emberséget várhatni, mint azoktól, kik falun vagy pusztán laknak.

— Csak ugy értem — válaszolt Dózsa a legnagyobb komolysággal, — hogy a tett, melyért a király ő felsége engem Budára hivatott, katona tett, melyhez polgári emberek nem sokat értenek, s melyet, ugy gondoltam, nem igen becsülnek; de ugy látszik, a budaiak a jó csapást szintúgy kedvelik, mint minmagunk a székelyföldön.

— Hogyne kedvelnék — mondá Bebek, alig nyomhatva el a nevetést, melyre e pillanatban felötlő és pompásnak hitt tréfája által magát késztetve érzé, — hisz tömérdek mészáros van köztök, ki egész életén át naponkint ily vágásokat tesz; bámulom, ha a czéh kegyelmedet tiszteletbeli tagjának nem választja. — Ha Bebek szavai s a hang, melyen mondattak, a gúnyoló

szándékot nem láttatják is Dózsával, az elnyomott kaczagás, melyet maga körül hallott, nem kerülheté ki figyelmét; de kardot a királyi palotában nem ránthatott, szóvitához nem értett s igy inkább hallgatott, mi a körülötte álló pajkos urfiakat mindég durvább tréfákra buzditá.

Az egyik elbeszélé, hogy csatlósa van, ki az esztendős borjunak nyakát egy csapásra levágja, s kérdé Dózsát: nem akarna-e megpróbálkozni vele? — A másik arról tudakozódott: jobb vagy bal kezét vágta-e le a töröknek? — A harmadik: kitől tanulta e mesterséget, s nem próbálkozott-e előbb ágakon? — A negyedik azt vitatá, hogy Dózsa bizonyosan ugyanazon ruhában jött az udvarhoz, melyben a törököt megcsonkitá. S igy tovább. — Mennyivel több indulat látszott Dózsa arczán, mennyivel vadabban forgatá körül szemeit, annál vigabbakká lettek pajkos üldözői; ugy látszott, mintha e zászlós urak gyermekei azt tüzték volna ki feladásul magoknak, hogy a nép fiát, ki tettek s nem születése után várja jutalmát, gúnyokkal üldözzék. — Dózsa hallgatva állt ott a tömeg között, szemeit majd az egyikre, majd a másikra szegezve; ujjai görcsösen kardjának markolatát szoriták, s csak a helynek szentsége tartá vissza kezét, hogy véres boszut ne álljon. Végre indulata kitört: — Félre tőlem kölykök, mert porrá zúzlak! — kiálta, midőn süvegét Czobor Gáspár kezéből, ki annak épen boglárát vizsgálá, kirántotta. — Ha nem lennék királyom udvaránál, lakolnátok tréfáitokért.

Dózsa indulatának rögtöni kitörése oly váratlan vala: a szavak, melyekkel a legnagyobb családok ivadékait illeté, oly meglepők, hogy ámbár félénkség az akkori nemes ifjak hibái közé nem tartozott, valamennyien hátráltak, s első pillanatban bámulva néztek a szólóra,

ki előttök csaknem őrültnek látszott. Felfogásuk szerint, ha csakugyan lenne is oly valami a világon, mi közembert arra jogosithatna, hogy zászlós urak irányában a tartozó tiszteletről megfeledkezhessék, ők nem követtek el ilyesmit. Unalmukban mulattak vele, bolondnak tartották, valamint ezt százszor tették másokkal, papokkal, polgárokkal, sőt nemesekkel, a nélkül, hogy valaki ezt rossz néven vette volna; s e székely pór így mer velök szólni. Ha a dolog napjainkban történik, Dózsa szavai meglepőleg hangzanának minden aristokrata fülében; a XVI. század kezdetében, midőn aristokratiánk arany-napjait élte, midőn Ulászló gyenge kormánya alatt száz apró zsarnok akaratán kivül más határokat nem ismert; midőn a jobbágynak élete, a parasztbölgy szépsége legfölebb azért tartattak becseseknek, mert a kegyelmes ur hasznára vagy mulatságára szolgálhattak; midőn a büszke zsarnok indulatait nem fékező törvény, mely az árnyék-király alatt hatalmát elveszté, nem vallás, melynek főbb szolgái a közromlottságban részt vettek, nem müveltség, mely a nemesség ruháinál tovább nem hatott: 1514-ben, mondom, a székely bátorsága majdnem csudának látszott. De az első meglepetést, melyközben valamennyien hallgattak, csakhamar a legnagyobb indulat váltá fel, s azok, kik Dózsától egy perczig visszavonultak, megfeledkezve a helyről, most szörnyü fenyegetésekkel közelítettek ismét hozzá.

— Tudod-e, kikkel szólsz, aláváló paraszt? — kiálta Bebek Ferencz, Dózsát fölemelt öklével fenyegetve.

— Tudom — kiálta Dózsa, ki életében még nem ijedett vissza fenyegetésektől, s kit indulata most szónokká tett, midőn megvető tekintetet vetett maga körül, — jól tudom, kikkel szólok: Bebekek vagytok, Csákiak, Petheők, Bánfiak, Perényit s Báthorit is látok köztetek, legalább a világ úgy nevez benneteket, s ti

e családok jószágaiból éltek; de nem látok köztetek egy valamire való embert, nem egyet, kivel a csatamezőn ismerkedtem volna meg.

— Szemtelen! — kiálta egyszerre tíz hang.

— Szemtelenek ti magatok — viszonzá Dózsa, ki azon érzelmek kimondására, melyek az ő, mint majdnem az egész nép keblét évek óta tölték, e pillanatban először talált szavakat, — szemtelenek, mondom, hogy e fényes nevekkel éltek, melyeket tetteitek meghazudtolnak; hogy czimereket viseltek, melyeknek régi diszét fentartani csak férfiak volnának képesek; hogy elbúva az ellenség előtt, ti, vitéz apáknak gyáva fajzati, merészségtöket egy székely vitéz kigúnyolásával kisérlitek meg; mert tudjátok, hogy oly helyen áll, hol kardjához nyulnia tilos.

— Ha székely vagy — mondá egy fiatal Báthori gúnyosan, — talán eszedbe juthat, hogy nem te volnál nemzetedből az első, ki a Báthoriak pálczáját megizlelé.

— Ne félj, hetyke urfi! — mondá amaz, szemeit a szólóra szegezve, — mi nem feledjük ezt; neved emléke fenmaradt székeinkben, s a gyermek még nem tud becsületesen járni, és már anyjától arra tanittatik: mivel tartozik családodnak. Hegyeink előbb fognak siksággá lapulni — folytatá, kezét mintegy esküvésre emelve, — a székely-nép előbb elvegyül a némettel, előbb felejti, hogy a magyar földet ő szállta meg először, mint azt, hogy bátyád vajdája volt; de azt véled-e, mert e vajda a székelyek hóhérává vált, mert zsoldosai által asszonyainkat megbecstelenitteté, mert erőtlen gyermekeket kinoztatott s bakóival több kegyetlenséget vitt véghez, mint török s tatár, mióta a világ áll: [21]) azt véled-e, hogy ezért én, vagy akárki más nemzetem közül, fél tőled; hogy oly gyáva teremtést találhatsz

hegyeink között, mely gyenge karodtól visszavonulna, bármennyi aranyat hányt mentéd ujjaira a szabó, hogy minek semmi belső becse nincs, legalább igy érjen valamit?

A kölcsönös ingerültség tetőfokára hágott; néhány püspök s apátur, kik szintén a király jöttére vártak, rémülve a távolabb szegletekbe vonult vissza; mások kéréssel s a mennyiben koruk vagy hivatalaik által arra jogositva látszának, parancsaikkal iparkodának a rend helyreállitásán; de miután a királyi laknak szentsége sem az ifjakat, kik azt rég megvetni tanulták, sem Dózsát, ki indulatában mindenről megfeledkezett, erőszaktól vissza nem tartóztathatá: valószinüleg hasztalan minden törekvés, ha szerencsére Telegdi a terembe nem lép, s közbejötte által a zajgó tömeget, mely között sokan kezeiket már kardjok markolatán tarták, le nem csillapitja.

Vannak személyességek, kiknek velök született méltósága mindenkit tiszteletre gerjeszt. A hatás, melyet mintegy öntudatlanul az emberek fölött gyakorolnak, állásuktól, sőt néha érdemeiktől is függetlennek látszik; ismeretlen s ismerős, sőt az is, ki jó tulajdonaikat nem tudja vagy nem akarja elismerni, egyaránt hódol felsőbbségöknek, mintha a természet maga arra alkotta volna őket, hogy tiszteltessenek. Ily egyéniség vala Telegdi István. Nem hivatalos állása volt az, mi neki befolyást szerze; ámbár még Mátyás alatt, első ifjuságában, Erdély alvajdájává neveztetve s később Ulászló által a legfontosabb követségekkel megbizva, Telegdi jókor megérzé, hogy oly udvarnál, hol, mióta Bakács uralkodott, a trón biztossága inkább fortélyban, mint valóságos hatalomban kerestetett, magyar egyeneslelküsége nincsen helyén; s miután hosszabb ideig jószágaira visszavonult, a tárnoki hivatalt most is csak a

király s Bornemisza kérésére vállalta fel nem rég óta. Számosan voltak Telegdinél gazdagabbak s bőkezüebbek, de mindamellett oly ember, ki nálánál nagyobb köztiszteletben állott volna, nem találtatott e hazában. A főurak s a nemesség, melynek jogszerü követeléseit saját érdeke ellen is védelmezé, egyenlő bizodalommal tekintének feléje, s a legpajzánabb ifju mindég fékezve érzé magát jelenléte által. Ez történt most is. Midőn Telegdi a terembe lépett, az ifjak elcsendesedtek, s maga Dózsa, ki csak egy pillanattal előbb vasát elleneinek vérébe akará mártani, visszatartóztatva érzé magát e férfi nyugodt tekintete által.

Telegdinek már külseje is tiszteletre gerjesztett. A szabályos arcz, melynek vonásaiban annyi jóság s mégis annyi férfias erő s szilárdság vala kimondva; az idő előtt elfehéredett haj, mely homlokát körülfoná; a sötét szemek eleven tekintete, szóval egész megjelenése bizodalmat ébresztett, s mégis arra emlékezteté a legbátrabbat is, hogy az, kihez szól, nálánál magasabban áll. Telegdi magatartásában nem vala semmi feszesség; a mi külsejének méltóságot adott, az maga a természet vala, s erőtetésre nem volt szüksége. Még az idő is, ugy látszik, tisztelettel vonult el az agg bajnok fölött, fejére tette ezüst koronáját, de magas termetét nem hajtotta meg.

— Mit jelent e zaj a király udvarában? — kérdé Telegdi rövid hallgatás után, miközben szemeit a most körülötte álló ifjakon járatá; — ugy hiszem, ha veszekedni akartok, más helyet lehete választanotok.

Mindenki hallgatott.

— Ugy látszik, a dolog azok közé tartozik — mondá Telegdi komolyan, — melyekért kiabál és veszekszik az ember, de melyek oly csekélyek, hogy el sem mondathatnak.

— Követem nagysádat — szólt itt közbe Dózsa, ki Telegdi szavaiból észrevevé, hogy pártolására számolhat, — a dolog nem oly kicsiség, mint mondani méltóztatott; halálosan megsérttettem.

Itt Bebek közbe akart szólani; Telegdi hallgatásra inté.

— Mondja el, vitéz földi, az esetet — szólt barátságosan Dózsához, — reménylem, ez ifjak, minden szeleségök mellett, nem feledkeztek meg önmagukról annyira, hogy a király lakában bárkit sérteni merészlenének.

Telegdi szavai nem tetszettek hallgatói ifjabb részének, de közülök senki sem merte a csendet félbeszakitani, s Dózsa folytatá panaszát. Szólásra felhivatva s magát annyi hallgatóktól körülfogva látván, a székelynek szólásbeli bátortalansága ujra visszatért, s nem kis zavarban keresé az illő kifejezéseket. — Én nagysád szolgálatára — mondá akadozva, süvegét kezében forgatván — azon székely vitéz, Dózsa György vagyok, ki Nándorfejérvárnál a töröknek jobb kezét kardostól együtt egy csapásra levágtam.

— Nem volt keztyü a török kezén? — kérdé Zólyomi, az akkori ifjuság legpajkosbjainak egyike, gúnyosan. — Miért feledkezik meg kegyelmed a keztyüről?

Dózsára e közbeszólás egészen más hatással volt, mint a mely általa czélba vétetett; haragja ujra feltámadt s egy tekintetet vetve Zólyomira, melyben megvetés és lángoló gyülölség vegyült, ismét Telegdihez fordult s ép oly bátran s férfiasan, mint a hogy' előbb zavarodott vala, folytatá beszédét. — Ha nem hivtak volna — mondá keserüen, — én bizonyosan nem volnék itt. Mi lenn a végeknél tudjuk, hogy a palotában ránk nincsen szükség. Ő felsége több kardot hall csörögni maga körül, mint a törökök, ha a végeket megszállják, s

ha a király bőkezüségében jutalmakat osztogat, nem hiányoznak, kik azokat elfogadják, s kiknek ugy sincs egyéb dolguk, mint hogy koldusokként kezeiket tartsák oda. Mondom, én nem jöttem volna, de hivtak, s Bakács bibornok ő eminentiája maga vezetett e terembe, s mikor itt az ablakban állok s nyugodtan várom királyomat, ez urfi szegődik hozzám, ki magát Bebek János ő nagysága fiának nevezi, s utána a többiek, s csufot űznek belőlem.

— Enyelegtünk vele — mondá a fiatal Bebek, ki Telegdi tekintetéből észrevevé, hogy bátyja neheztelését magára vonta, — de szavainkban nem volt semmi sértő, midőn e paraszt —

— Kit mersz parasztnak nevezni, fiu? — szólt Telegdi oly hangon, mely Bebeket azonnal elnémitá, — Dózsa György székely, s a haza ügyében szerzett érdemeiért kegyes királyunk által a nemesek sorába emeltetett; adja Isten, hogy valaha magadat tetteid által hasonlójának mondhassad.

Bebek Ferencz, kinek legnagyobb bűne, mint későbbi éveiben tanusitá, a könnyelmüség vala, rendesen ép oly hamar meg szokta bánni hibáit, mint a hogy azokat elkövette; a tisztelet, melylyel nagybátyja, Telegdi iránt első gyermekségétől fogva viseltetett, szintén nagyobb vala, mintsem hogy neki könnyedén ellent mondana; de midőn magát az egész udvar előtt ennyire meggyalázva hivé, büszkesége felforrt s megvető tekintetet vetve Dózsára, csak azt jegyzé meg, miszerint Dózsa uram ő kegyelme talán önmaga is bámulni fogja, hogy Bebek Margitnak férje Bebek János fiát nálánál kevesebbre becsüli.

— S mit tettél, hogy akár én, akár más valaki többre becsüljön? — mondá Telegdi, felindulva öcsese hetykélkedésén, mit a pirosságból, mely arczán végig

futott, gyanithatni; — hol van a tett, melylyel a Bebekek hirét nevelted? mik azon érdemek, melyek által magadat eldődeid való fiának tüntetted ki? te, ki ha ma sirba szálsz, családodból az első leendesz, kinek kövére nevednél s korodnál egyebet nem irhatni; s temered büszkén lenézni e vitéz férfiut, ki, mig te Budán személyedet piperézed, Nándorfejérvárnál a magyar becsületet kardjával fentartá; s miért volnál büszke? mert régi családból származol? mintha bizony Velenczében élnénk, hol a nemzetségek fénye fenállásuk évei szerint számittatik. Nálunk más a szokás. Szüntelen harczaink között legdicsőbb nemzetségeinket az ellenség vasa hamar fel szokta emészteni; történeteink legszebb lapjain majdnem mindég uj neveket találsz, s kik a régiekből megmaradtak, azok öntetteikre büszkék, s őseik érdemeire gyáván nem szoknak hivatkozni.

Az ifjak hallgattak. Dózsa büszkén tekinte körül, mintha mondani akarná, hogy ő is erőt érez magában, azok sorába emelkedni, kikről Telegdi szólt.

— S legyen most vége a haragnak — folytatá emez, — te, öcsém, nyujtsd e vitéznek jobbodat s kérj tőle bocsánatot.

— Ha nagybátyám parancsolja, im odanyujtom kezemet — mondá Bebek nem zavar nélkül s ovatosan kikerülve az engedelemkérést.

— Mi székelyek, mint nagysád, ha 1488-ra visszaemlékezik, midőn, mint alvajda, köztünk megfordult, tudni fogja, nem szoktunk másnak parancsára kezet nyujtani senkinek, — szólt Dózsa visszavonulva, oly kifejezéssel arczán, melyből látni lehetett, hogy sértését nem feledé; — mi parasztok nem értünk ily udvarias fogásokhoz; Bebek ur s én elélhetünk egymásnak barátsága nélkül is.

Bebek lángoló arczczal vonta vissza kezét; Telegdi

még szólni akart, de épen akkor nyiltak meg a terem ajtai, s Bakácstól és más főuraktól s kamarásoktól kisérve, belépett a király.

Nem fogjuk hosszasan leirni az ünnepélyt, melylyel a főlovászmester Dózsának paizsra festett uj czimerét átadá; csizmájára egy apród által ezüst sarkantyuk csatoltattak, s barna köntöse veres, aranynyal himzett damask-mentével cseréltetett föl. Azon kegy s méltóság, mely által Mátyás minden legkisebb adományait oly becsesekké tevé, hogy az, ki valakit általa megjutalmaztatni látott, hasonló bér elnyeréseért életét adta volna, Ulászlóban annyira hiányoztak, hogy Dózsát kivéve, e jelenet által talán senki sem érzé magát érdekelve, s mindenki örült, midőn a pécsi püspök és cancellár, Szakmári György, a hosszu nemes- és adománylevelet végig olvasván, a király, a neki kamarásai által kezébe adott aranyláncsot a trón előtt térdelő Dózsának nyakába akasztá, a díszkardot kezébe adá, s miután a mellette álló püspökkel pár szót szólt s magát mindenfelé meghajtotta, lassan, mint jött, ismét szobáiba vonult.

Mihely a király távozott, a jelenvolt urak széledni kezdének, s Dózsát, Telegdinek kivételével, ki őt, midőn a királylyal eltávozott, nyájasan köszönté, senki sem méltatá a legkisebb figyelemre. A székely vitéz, ki midőn Nándorfejérvárról Buda felé utazott, dobogó szivvel sok száz óráig a dicsőségről álmadozott, mely rá e palotában vár, most, midőn jutalmát elnyerte, minden arczon, melyre nézett, gúnyoló mosolyt vélt észrevenni; minden beszélgetésről, melyet a távolból nem érthetett, azt hivé, hogy az őt ócsárolja; minden szem, mely feléje fordult, ugy gondolá, megvető tekintettel függ rajta; megvetve, meggyalázva érzé magát, s az indulatot, mely e gondolatnál keblében mindég hatalmasabban emelkedett, talán nem mérsékelhette volna,

ha Bakács, midőn a királytól visszatért, a terembe nem jön s őt a lehető legnagyobb nyájassággal magával nem hivja.

Midőn a királyi palotát s mindazon büszke urakat, kik rá megvetéssel néztek, elhagyva, ismét lován s a bibornok kocsija mellett a nép között látá magát, s midőn ezer kéz az előtte Bakács egyik hajduja által vitt czimerre mutatott, melyen levágott véres kar zöld mezőn vala látható, s midőn ezer hang nevének éljeneket rivalgott s a sokaság a fényesen öltözött uj nemest tapsokkal fogadá: csak akkor simult le haragos ránczokba szedett homloka ismét. Eszébe jutott, hogy azon felpiperézett uracsokon kivül, kik a királyi termekben körülcsuszkáltak, más fiai is vannak e hazának; s Dózsa, a nép fia, boldogabbnak érzé magát hasonlóinak tisztelgése között, mint az aranyláncz s a birtok által, melyet neki királya minden jó szó nélkül ajándékozott.

III.

Ha mindjárt Buda várának egykori szépségét hazafiságunkban ép oly kevéssé engedjük magunktól elvitáztatni, mint egy tisztességben elaggott hölgy egykori bájait: mégis meg kell vallanunk, hogy azon tudományos s művészeti élet, melyet Mátyás alatt fővárosunkban találunk, félig sem volt oly magyar s oly terjedelmes, mint mennyire azt mindenikünk kivánná és mennyire sokan hiszik. Nem szenved kétséget, hogy azon esetre, ha Mátyást egy vagy több legalább középszerü fejedelem követi, s ha a kegyes ég e nemzetet belső küzdelmeitől s a mit szültek — a mohácsi vésztől megőrzi: a műveltségnek akkor elhintett magja csirázni s virágozni fogott volna e hazában is; s hogy Buda, minden szépnek és dicsőnek tűzhelyeként, mindég messzebb körökre terjesztvén sugárait, a magyar, ki a fővárosában összegyült idegen tudósokat s felhalmazott könyveket kezdetben csak csudálkozással s néha megvetéssel nézé, később a tudományos mozgalomban, mely a XVI. század alatt Európa népeit uj életre ébreszté, szintén részt vett volna. De Mátyás müve bevégzetlenül maradt; s az, ki a történetekben nem önkivánatainak igazolását, hanem a valót keresi: ugy fogja találni, hogy a királyi udvarnak müveltsége s izlése, Budán s más királyi palotákon s néhány püspök vagy országzászlós házain túl, a nagy Mátyás kormánya alatt sem terjedett messzebbre.

Az elhiresztelt tudós társaság, a tanodák, az udvari társalgásban felmerülő jó izlés s lovagiasság, minden, mit a külföldi Mátyás alatt e hazában csodált, csak egy nagy egyéniség befolyása által teremtetett, s nincs mit bámulnunk, ha a nagy király halála után néhány évtizeddel e hazában, mint azelőtt, csak félig ázsiai, félig középkori állapotokat találunk, s Mátyás dicső uralkodására Budán kivül alig emlékeztetett más, mint a nép alsó osztályai között a meg nem szünő vágy, melylyel az igazságos fejedelmet visszaóhajták, a felsőbbeknél azon romlottság s azon olasz elvek, melyek Beatrixxel Nápolyból Budára hozattak, s a nemességnek az udvarhoz közelebb álló részétől elfogadtattak. — A történetek általános tanusága bizonyitja, hogy a szabadság, művészet, magasabb műveltség, szóval minden, mire nemzetek méltán büszkék lehetnek, nekik nem fejedelmi ajándékul, hanem csak hosszu évek szerzeményei gyanánt juthatnak osztályrészül; s ezt tapasztalta a magyar Mátyás után. Az élénk mozgalom, melyben a haza e nagy király alatt előrehaladott, vele együtt megszünt, s az utas, ha Pestnek falain s kertjein tulment, ismét ázsiai pusztán képzelheté magát, mely fölött a távolból átlátszó királyi várnak tornyai s fényes kupjai csak mint a délibábnak a jövő pillanatban eloszló képei tüntek föl szemei előtt.[22])

E térre vezetjük olvasónkat. Nem szükséges, hogy őt leirásával fáraszszuk. Sok változott e hazában, de a Rákos nem, s habár Ulászló kormányának vége felé 1514-ben a hires mezőn kevesebb szomoru emlék támadhatott is a hazafi szivében, és Pest, akkori szük falai közé szoritva, nem terjedett mostani nagyságára, s habár a folyón tul felmagasló Buda azóta alább szállt: a mező pusztán s elhagyatva áll napjainkban, mint akkoron.

Ugyanaz nap estéjén, melyen Dózsát reggel a királyi udvarnál láttuk, Pest kapuitól mintegy félórányira, a Rákoson egy kis csapat lovassal találkozunk. Lépve haladnak e város felé; fáradt lovaik mutatják, hogy ez nap már hosszabb utat tettek; a két erősen megrakott gebe, mely a kis csapat után vezettetik, világos jelül szolgál, hogy távol földről jönnek. Minthogy műveltségünk akkoridőben annyira még nem emelkedett, hogy nemességünk a szegény adózók előfogatain hintóban járjon: ez utasokban előkelőbb nemesekre ismerünk; hogy főurakat nem látunk magunk előtt, azt kisérőik csekély száma bizonyitja.

A tizenhatodik század kezdetét egész Európában, a nemességnél s polgári rendnél, pazar fényüzés jellemzé, s a magyar e tekintetben fölülmulta kortársait; főkép hiveiknek száma s fényes öltözete által igyekeztek a zászlós és főurak egymást fölülmulni[23]) s igy az, ki a kis csapatot látá, melylyel a Rákoson találkozunk, már egyszerü öltözetükből kivehette, hogy nem Bebekek, Báthoriak, Ujlakiak vagy ezekhez hasonló urakkal jött össze; valamint más részről fegyvereikből s lovaikból — mik akkor időben a fényüzés legköltségesebb nemeihez tartoztak — ismét azt is észrevehette, hogy nem közönséges nemesembereket, hanem olyakat lát maga előtt, kik az előkelőbbek neve alatt, mint napjainkban, ugy már akkoron is az egész megye nevében szóltak, s a főurak felsőbbségét legföljebb az által ismerék el, hogy állásuk iránt néha irigységöket tanusiták. De nézzük e lovasokat közelebbről.

Elől egy sorban három férfit látunk. Középen, izmos fekete ménen, sötét szinü hosszu mentében, egy ősz vitéz lovagol; akár őt, akár paripáját nézzük, megismerszik, hogy mindketten láttak szolgálatot; emez minden fölösleges hánykolódás nélkül nyugodtan halad

előre; amannak elbarnult arczán ifju szépségéből már csak férfias erejének kifejezése maradt meg. E férfi mellett jobbról délczeg paripán egy ifju, balról, csuklyában, szerzetes lovagol; mindketten, ugy látszik, lovaikkal foglalkozva, amaz, hogy szép almás-szürkéjét időről-időre ugrásra vagy más szép mozdulatokra birja; ez, hogy fáradt s kissé vastag ménjét társaival egyenlő lépésre kényszeritse. E főszemélyek után négy szolga jő, kik két, podgyászszal megrakott gebét vezetnek. Ha csak öltözetöket tekintjük, e cselédséget, melynek mindenik tagja, ugy látszik, saját kedve s izlése szerint választá ruháját, fényesnek senki sem mondhatná, de termetre nézve derekabb magyar legényeket nem láthatni; a bihari rónaság már akkor is megtermé szép magyar faját, melyet Szalonta vidékén jelenleg látunk, s lovaik, fegyvereik s egész külsejök mutatá, hogy ha kevésbbé fényes ruhában járnak is, szükséget uroknál nem szenvednek.

Ártándi Tamás ur — mert vele s Pál fiával és házi káplánjával találkozánk most a Rákoson — a külső fényüzést semmibe se vette; egyike vala ő azon vagyonos nemeseknek, kik akkor, mint most, az e hazában lakó polgároknak kétségen kívül irigylésre legméltóbb osztályát tették, s távol az udvar cselszövényeitől s a hatalom után küzdő pártok vitatkozásaitól, ősi jószágaikon boldog függetlenségben tölték napjaikat. Ha Ártándiban megvan a nagyravágyás, ő, kinek neve Mátyás király csatáiban annyiszor emlittetett, s ki a Perényiekkel, Telegdiekkel, Bornemiszákkal s majdnem mindazokkal, kik Ulászló alatt e hazát kormányzák, szoros barátságban állt, szintén fölemelkedhetett volna magasabb hivatalokra; de a becsületes magyar emberben valamint azon hiuság, mely fényes ruházatokban gyönyörködik: ugy az is hiányzott, mely által mások tör-

téneti jellemekké emelkednek; s Mátyás egykori kedves bajnokát, hosszu hadi szolgálat után, ugy mint mikor először kardjához nyult, egyszerü nemesember képében látjuk magunk előtt, ki őseitől rá maradt becsületes nevén kivül más czímmel nem bir.

Való, hogy az, kit Ártándi Tamásnak hittak, beérhette e névvel, mely Bihar-vármegyében annyit jelente, mint Konyárd, Ártánd s Kerekinek urát, Sas és Mező-Peterdnek fő birtokosát, főkép ha hozzáadjuk, hogy Mátyás király minden hiresebb hadi tetteinél neve dicsérettel emlittetett; de ha visszagondolunk a korra, melyben élt, s melyben, mintha határaink között általános ragály terjedett volna el, alig találkozott, ki e szegény hazát nem akarta volna kormányozni: nem fogunk azon bámulni, hogy Ártándinak minden közdolgoktóli visszavonulása s az egyszerü életmód, melylyel mindenben apái szokásához ragaszkodva ősi várában tanyázott, szomszédai s baráti által különösnek tartatott, s hogy Tamás ur egészen a régi világhoz tartozó embernek mondatott.

Furcsán hangzik, ha most, több mint három századnak leforgása után, valakiről azt olvassuk, hogy 1514-ben a régi világhoz tartozó embernek mondatott, csak azért, mert ruházat-, életmód- s nézeteiben kortársainál huszonöt vagy harmincz évvel hátrább maradt; de meg kell vallanunk, hogy ezen, Ártándiról elterjedt vélemény nem vala igazságtalan. Életének szebb része a nagy Mátyás szolgálatában folyt el, s mikor királya meghalt, Ártándi nem akart tovább haladni korával; megállt ott, hazánk dicsőségének napjainál, s az idő, mely azóta elfolyt, általa csak arra használtatott, hogy e szebb napokra visszaemlékezzék.

Midőn a nagy Hunyadinak fia 1458-ban Rákoson királynak választatott, Ártándi Tamás, nyolcz éves

korában, atyjával ott volt a választásnál; s a fegyveres nép dörgő szózata közt, melylyel Mátyás királynak köszöntetett, felhangzott a gyermek örömteli kiáltozása is. Nem volt tizenhat éves, midőn első izben fegyvert viselve, királyát a havasalföldi háboruba követé, s azóta élete válhatlanul Mátyás lépéseihez vala kötve; vele ment a csehek s a törökök ellen, ott volt Olmütz és Bécs meghóditásánál; ha a király Budán vagy visegrádi várában tanyázott, Ártándi részt vett a lovagias játékok- s fényes vadászatokban, melyekkel ura idejét tölté; ha ez seregeit uj hadra szólitá, az első, ki jobbágyaival zászlójához érkezett, ismét Ártándi vala; ha a király csatában ellenségeitől szoritva látá magát, bizonyos lehetett, hogy a hű bihari tőle nincs távol, szóval: mig Mátyás élt, Ártándi nem maradhatott hátul, hisz neki ott kelle lenni királyánál, s az mindég elől járt.

Hogy Mátyás, ki a titkot, mely által a tömegek szeretetét megszerezhetni, minden kortársainál jobban ismeré, s ki nemzetünket épen az által tevé nagygyá, mert e nemzet gyengeségeit is a haza hatalmának növelésére használá; hogy ő, ki — mint Nagy Sándorról olvassuk — seregének még közvitézeit is ismeré s nevöknél szólitá [24]), Ártándinak határtalan ragaszkodását észrevette s a rendithetlen bátorságu férfit számtalan kicsiny kedvezések s a király szájából oly jól eső dicséret által mindég inkább magához lánczolá: az oly természetes, hogy, magát Ártándit kivéve, Mátyás udvaránál talán senki sem volt, ki ezen csudálkozott volna, ámbár kétségtelenül nem hiányzottak, kik e kegyet irigylék.

Mátyás kormánya alatt Ártándi udvari ember volt. Nem oly értelemben, mint azok, kik, mióta Beatrix Budára jött, a királyi palotát cselszövényeikkel tölték

be; de udvari ember, mennyiben sehol oly jól s otthonosan, mint királya közelében, nem érzé magát, s mennyiben, legalább saját s igen sokaknak véleménye szerint, Mátyás teljes bizodalmát birá. Mint a nap körül e sárvilág: ugy nagy fejedelmek körében sok aljas és nemtelen anyag forgolódik; s igy vala az Mátyás udvarában; még Mátyás is, kit történetiróink eddig csak lovagias oldaláról fogtak fel, sokkal mélyebben volt beavatva a XV. században gyakorlott politikába [25]), hogysem minden tettei s titkos tervei az egyeneslelkü katonának helybehagyását megnyerhették s vele közöltettek volna; minderről azonban Ártándi nem gyanitott semmit. Ő királyában csak a világ első vezérét, udvarában csak, néha ugyan haszontalan, de mindenesetre tántorithatlan hűségü szolgákat látott, s ha talán Beatrix királynénak magaviselete nem elégité ki őt mindenkép, legalább azzal vigasztalá magát: hogy ha már Mátyásnak házasodnia kellett, oly asszonyt, ki hozzá érdemes, ugy sem találhatott volna.

Mióta a nápolyi asszony Budára jött, a király háztartásában tetemes változások történtek. Mátyás kevesebbet társalkodott nemeseivel, a fényüzés napról-napra nőtt, az udvarnál több formaságok hozattak be, s mi katona-embernek legszükségtelenebbnek látszott, a tudósok s könyvek száma mérték nélkül megszaporodott; de Ártándi morgás nélkül eltürte ezt is, s bár sóhajtva, de panasz nélkül ölté fel uj szabásu bársony- vagy selyem-ruháit, sőt szinte kibékült a tudósokkal, s megölelé Bonfin Antalt, midőn hallá, miszerint csak azért tartózkodik Magyarországon, hogy Mátyás nagy tetteit irja le. — Mátyásnak — igy gondolkozott magában — mindég szüksége lesz katonákra, s ha ezeket béke idején selyemben s biborban akarja látni maga körül, miért ne töltsük kedvét? mihelyt ismét háboru lesz,

majd vasba öltözünk, s Mátyás ugy, mint bármelyik közülünk; ő kétség kivül legjobban tudja: miért aggatjuk ez idegen rongyokat vállainkra. Mig Mátyás élt, Ártándi kebelében nem támadhatott elégtelenség; a világot, melyben élt, kedves királya kormányozá; miként mehetett volna az máskép, mint jól!

Mátyásnak halála után azonban élete más fordulatot vőn. Az, mi tetteinek, sőt gondolatainak eddig irányt adott, nem létezett többé; mit keressen a világon ő, az egyes bajnok, ha vezére sirjába szállt? Sokan siratták Mátyást e hazában, de bizonyosan senki sem inkább Ártándinál; s ha Corvin János nyugodtan királynak választatik, mint Ártándi lelkesedésében gondolá, hű követője talán el sem viselhette volna bánatát. A választási küzdések, a harag, melyet annyi aljas hálátlanság látására érezett, végre a rövid fegyverzaj, mely a megürült trónért támadott, egy időre fölverték őt fájdalmából; s midőn ez megszünt, János herczegnek seregei a Sárviznél megverettek, s ugyanazon Kinizsi által verettek meg, kit Mátyás porból emelt föl: Ártándi megundorodott a világtól, s elzárkózva Kereki várába, közdolgokról semmit sem akart hallani azontul. — Meghalt Mátyás király: oda az igazság, oda a becsület, oda minden! — oly világban, hol még Kinizsi is árulóvá válik, dolgom nincs! — igy szólt sokszor; s noha akkor csak negyven esztendős vala, hosszabb ideig semmi sem birhatá őt arra, hogy Kerekit odahagyva, ismét az ország dolgaiba vegyüljön.

1505-ben a bihari nemesség őt Tordai Miklóssal, Bajoni Jánossal, Toldi Mihálylyal és Mochtoi Miklóssal, mint követet küldé a rákosi gyülésre. Tudjuk, hogy ezen országgyülés tagjai aláirásokkal megerősitett oklevél által arra kötelezék magokat, hogy külföldit soha-

sem fognak királyuknak ismerni. — Ezen, már hosszabb időtől tervezett határozatnak keresztülvitele volt az ok, mely Ártándi Tamást arra birá, hogy ősi lakát még egyszer rövid időre elhagyá; a mit azonban akkor Budán látott, még inkább megerősité őt előbbi nézeteiben; s mig mások, a rákosi mezőn adott szavukat megtörve, Miksa császárral uj egyezkedésre léptek: Tamás ur Biharba ment s jószágain tölté életét, honnan talán soha ki nem mozdul, ha barátjai, főkép Telegdi István kérésének nem enged s nem határozza el magát arra, hogy fiát Pált, ki most huszonegyedik évét érte el, önmaga mutassa be a királyi udvarnál. Kétségen kivül a legnagyobb áldozat, mit fiáért tehetett.

Ártándi hatvannegyedik esztendejét töltötte be; de ki őt látá, husz esztendővel fiatalabbnak gondolhatta; fekete haja s szakálla alig kezde őszülni; egyenes tartása, mely által férfiasan szép termete még inkább kitünt, s maga az arcz, melynek egykori szépségét néhány, homlokán átvonuló redő csak komolyabbá tevé, de nem rontá meg: élete delén álló férfiura mutattak. Ki őt kedves fekete paripáján látá egyszerü köntösében, melynek egyedüli ékessége fegyvereiben állott, Mátyás bajnokainak egyikét gondolá látni maga előtt, kit, hogy az utódoknak mintául szolgáljon, az idő meghagyott régi állapotában.

A fiatal ember, ki Ártándi mellett lovagol, Ártándi Pál, az előbbinek fia, s — valljuk meg mindjárt első találkozásunknál — életének büszkesége, mit rossz néven még az sem vehetett volna, ki az apai szeretet gyengesége iránt nem tud engedékeny lenni. — Ha volt valaha ifju, kire apa méltó büszkeséggel tekinthetett, Pál volt az. A természet bő kezekkel halmozá ez ifjura adományait. Szépsége, mely Biharban és

Erdélyben, hol anyai rokonainál néha megfordult, szinte közmondássá vált; a kitünő ügyesség, melyet minden férfias gyakorlatnál tanusitott; bátorsága, melyet Báthori István társaságában tett kisebb ütközetekben, minők akkor az ország szélein a törökök ellen naponként történtek, már is több izben bebizonyitott; sebes esze s még tudományos készültsége is, melyet a kereki várkáplán Vitus fáradságának köszönhetett s melyben minden, szomszédjában lakó nemes ifjakat felülmult: Pált már akkor annyira kitünteték, hogy hire az egész vidéken elszárnyalt, s Perényi Ferencz, a nádor fia s bihari főispán, senkit sem szeretett inkább nálánál. Melyik apa ne örülne ily fiának?! ki nem tartja természetesnek, ha Tamás urnak, noha százszor ismétlé, hogy második fiát, Balást, egy cseppel sem szereti kevésbbé, mégis, ha gyermekeiről dicsekedve szólt, Pál neve többször jött ajkaira?

Pálnak jellemére ennyi magasztalás befolyás nélkül nem maradhatott. A dicsvágy, melynek csirái minden férfikebelben szunnyadoznak, jókor fölébred a szivben, ha dicséret által ébresztetik; s e szenvedély Pálnál annyival erősebb lett, mennyivel kevésbbé érzé magát kielégitve azon táplálék által, melyet eddig talált. Az öreg Ártándi, ki fiának e hajlandóságát beszélgetéseivel, melyek kivétel nélkül Mátyás dicső tetteit tárgyalták, nem kissé nevelte, benne csak egy jó tulajdonsággal többet látott s nem egyszer mondá az öreg Vitusnak: mi kár, hogy fia nem inkább Mátyás király alatt, mint e gyáva korban született! — de ha Tamás ur több emberismerettel bir s ha fiát kevésbbé szereti, észrevehette volna, hogy nemcsak dicsőség, hanem dicséret után is vágyódik, s hogy nemes tulajdonságai közé már is nem kis adag hiuság vegyül.

Ha azon számos barátai között, kiket, mint vala-

mennyi ifju, birni vélt, mindig Perényi Ferenczet nevezte a többiek előtt; ha senkinek társaságát annyira nem keresé, senkit annyiszor le nem kötelezett magának: világos, hogy a valóban szép tulajdonokon kivül, melyekkel az akkor alig tizenhat éves Perényi birt, azon körülmény, miszerint Ferencz a nádornak fia, bihari főispán s már akkor kinevezett váradi püspök, Pál előszeretetére nem volt befolyás nélkül. — Valahányszor a nemesség bármily alkalommal fegyverre kelt, a pontosságnak, melylyel az ifju Ártándi az elsők között megjelent, kötelességérzetén kivül talán nem utolsó indoka volt az is, hogy magát ily alkalommal a legjobb lovasok egyikének ismertethesse. Nyájas volt a szegényebbek iránt s ha parasztháznál lakodalom vagy keresztelő tartatott, a szép urfi sohasem hiányzott, mi által jobbágyainak kedveltjévé vált; de itt sem mondhatjuk, vajon természetes nyájassága volt-e az ok, mely őt ezen eljárásra birta, vagy pedig azon körülmény, mert magát oly társaságban, hol nálánál magasabbat nem látott, legjobbnak érzé, sőt szinte hajlandóbbak vagyunk az utolsót hinni, miután tudjuk, hogy Pál, ha a Báthoriakhoz s más főurakhoz, kik a környékben laktak, meghivták, ezen ünnepélyekben, hol az egész nemesség együvé gyült, többször csak annálfogva nem akart részt venni, mert apját nem birhatá arra, hogy neki selyem- és bársonyköntösöket vegyen s cselédeit az ujabb divat szerint öltöztesse. Azon, hogy atyja Pálnak e hajlandóságát nem ismeré, annyival kevésbbé csodálkozhatunk, mennyivel ügyesebben titkolá el azt mindenki előtt, oly annyira, hogy azon esetre, ha valaki őt ismerősei előtt hiunak mondotta volna, bizonyosan aljas rágalmazónak tartatik. Akkor, mint napjainkban, a századik sem tudta, hogy azok, kiknek hiusága felpiperézett ruházatukon megismerszik,

nem a leghiubbak, hanem csak valamivel ostobábbak. Az Ártándiak várkáplánjától pedig, ki Pált nevelte volt, ily belátást követelni igazságosan nem lehetett.

Vitus azon szerencsés teremtések közé tartozott, kik félszázadig élhetnek az emberek között a nélkül, hogy gyermeki bizalmukat, melylyel körükbe léptek, elvesztenék, s kik a pálya végén visszatekintve multjokra, alig találnak egyebet, mint nyájas emlékeket. Ki az élet tusáiban részt nem vesz, ki az emberek között idegenként jár, s czéljaik után nem versenyezve, utjokban nem áll: az, mint idegenek, minden társaságban csak szivességet talál, s miért kételkedjék azon, mit hinnie oly édes? Ez vala Vitusnak helyzete. Kolostorba lépve első ifjuságában, ott a scholastikai theologiával töltötte idejét; ezelőtt huszonnégy esztendővel pedig Ártándi Tamás várába fogadtatott, s itt ismét keskeny körü tudományos munkáit folytatá, s igy a jámbor minorita a világból épen csak annyit ismert, mennyit zárdájából s a kereki vár ablakaiból láthatott; ott a priorság után nem vágyó szerény társat senki sem üldözé; itt a becsületes házi ur s szolgái a jámbor barátot tisztelék: csuda-e, ha neki, midőn régi theologiai könyveket másolt, vagy a váradi püspök számára a nagy breviariumot festésekkel ékesitette — min tiz év óta dolgozott —, ha neki ugy látszott, mintha e földön mindenütt isteni nyugalom uralkodnék, s ha Husz és Viklef eretnekségei nem volnának, az egész emberi nem teljes békében s egyetértésben élne. Ártándi Tamás sem volt nagy emberismerő; azonban nem egyszer történt, hogy a baráttal beszélgetve világi dolgokról, maga is elmosolyodék s elismeré, mennyire jó könyvekkel s tanulással foglalkozni, már csak azért is, hogy a világról semmit se tudjunk.

A tudósnál nincs érzékenyebb ember, s Ártándinak

ily kifakadásai mást talán megsértettek volna, de Vitus miattok sem Ártándi társaságához, sem tudományaihoz nem vesztette el kedvét, s csak annyival több szorgalommal foglalkozott a kis Pálnak nevelésével, meg levén győződve, hogy apjának hibás nézetei kizárólag annak tulajdonithatók, mert sem deákul, sem egyátalán olvasni nem tud. Hogy egy fiatal nemes nevelése a tizenhatodik század kezdetén más tanulmányokból állott, mint most, s hogy akkoridőben a tudományok az általános nevelésnek körülbelül csak épen olyas részét tevék, mint napjainkban a vivás s lovaglás, mi akkor fődolog vala: igen természetes; azonban bármily kis része volt is Vitusnak az ifju Ártándi kifejlődésében, bizonyos, hogy azt, más nevelők módjára, egészen magának tulajdonitá, s Pálban egy uj Caesart s Nagy Sándort látott. A jámbor barátnak ezen s az egyházi hatóság suprematiáján kivül, melyről oly szivesen beszélt, talán nem is volt más szenvedélye.

Ez utolsóról mondhatjuk, valóságos szerencse, hogy a Vitus keblében létezett, különben nem tudni, a földesur s udvari barátja huszonnégy hosszu évnek annyi hosszu estéjén miről beszéltek volna, ha nem a római egyház hatalmáról, melynek a lovag a világi hatalom alá való rendelését, a barát suprematiáját vitatá.

E társaság — melynek leirásával talán hosszasabb időt, mint olvasóink óhajtották volna, annálfogva töltöttünk, mert egyik tagja e történetben kitünő részt foglal el, s a többiek, hazánk akkori állapotára nézve, hol számos hozzájok hasonlók léteztek, jellemzők — lassu léptekkel haladt a város felé. A beszélgetés minden tárgyai ki valának meritve; Ártándi órákig dicsérte Mátyást a szigoruságért, melylyel az érsekeket s püspököket rendben tartá, s a római curia beavatkozásait visszautasitotta. Vitus Ulászló ájtatosságát, szelid erköl-

cseit emelé ki, s magasztalá a kort, melyben az esztergomi érseknél Magyarországban hatalmasabb férfi nem volt. Most a társaság régen hallgatva lovagol egymás mellett. Mióta Buda vára feltünt szemeik előtt, Pál a jövővel, apja multjának emlékeivel inkább foglalkodtak, minthogy beszélgetésre kedvök lett volna; Vitusnak lovával volt dolga. A vén pej, az ártándi várbarát paripájának csak szelid erkölcseinél fogva választva, évek óta egy vagy legfölebb két órányi távolságnál tovább nem hordá, s most, miután Biharból idáig jött, s ez utolsó nap egyhuzamban öt óráig meg sem állt, minden intés, sarkantyu, sőt a barát bőröve által sem buzdittathatott sebesebb haladásra.

— Ugy látszik, a tisztelendő urnak lova nem akar tovább haladni — szólt végre Pál, midőn nevelőjének sóhajtozásait észrevéve, ön paripájának megelégedve nyakát veregeté.

— Dehogy nem akar — mondá a másik, ismét bőrövét suhogtatva lovának feje fölött, mig másik kezével, hogy egyensulyát el ne veszitse, a nyeregkápához fogózkodott, — akarna bizony, de nem tud szegény állat. Előre láttam; öt óráig menni egyhuzomban, azt se ember, se marha nem tartja ki.

— Nézze Tündéremet — szólt a másik, lovát szöktetve, — alig birom tartani.

— Mert nem hagyja békével — válaszolt az előbbi, — s azonkivül Szellő idősebb is és kissé meghizott; igazi vétek a szegény állatot így kinzani, főkép ok nélkül. Egy nappal előbb vagy később érünk Budára, mindegy; s a mint mondám, legjobb lett volna Czinkotán meghálnunk. Ha a lovak megbetegszenek, vagy más bajunk történik, s pedig sötét lesz, mielőtt Pestre érünk, és — mint tudja — nox homini inimica: Pál urfi lesz oka.

Meg kell vallanunk, hogy Vitusnak ezen vádja nem

vala igazságtalan. Pál, mint mondtuk, nem volt minden hiuság nélkül; a hely, melyet eddigi társaságában elfoglalt, mindég az elsők közé tartozott; azonkivül vagyona, a nádor fiával való barátság s személyes tulajdonai azon reményre jogositák, hogy a szerep, mely az udvarnál reá vár, szintén nem leend alárendelt; hogyan ne kerülne el mindent, mi által magát nevetségessé teheté. — Ulászló korában a főurak egész seregekkel, Ártándihoz hasonló vagyonosabb nemesek legalább ötven vagy száz lovassal jelentek meg királyuk udvarában; s hogy Pál négy, egészen parasztokhoz hasonló cseléddel s Vitus társaságában a királyi udvarban nem akart először föllépni: azt a deli ifjunak rossz néven nem vehetjük. Utja kezdetétől fogva Pál egyedüli kivánata az vala, hogy este érkezzék meg, s ő sokkal ügyesebben vitte dolgát, minthogy cselt nem gyanitó kisérőivel e szándékot el ne érte volna. Utolsó nap reggelén nem volt senki, ki annyira sietett, mint ő. A felkelő nap az Ártándiakat már uton találta, kik, csak annyi ideig állva meg, hogy a vasárnapi isteni szolgálatban részt vehessenek, oly jókor értek Czinkotára, hogy Tamás ur maga még napnyugat előtt gondola Budára érhetni, s azért, fia kivánatának engedve, délután utnak indult. Midőn Czinkotát elhagyták, Pál csataterve változott. Majd megállva, hogy lovát nyergelje, majd állitólag egy pár boglárt vesztve mentéjéről, melynek keresésével félóránál többet töltött, majd türhetetlen szomjuság ellen panaszolkodva s valamely tanyához lovagolva vizért, ügyessége minden perczben uj akadályokat talált, mig a napot végre a budai hegyek megett lealkonyodni látván, meggyőződött, hogy terve sikerült. E meggyőződés Pált a lehetőségig jó kedvre derité, s Vitus panaszai s félelme még inkább nevelék ezen lelki állapotát.

— Mitől fél, szent atya — mondá nevetve; — nincs-e kezénél olvasója s breviariuma? mi hatan pedig nem vagyunk-e ellátva kardokkal? ha testi fegyver kell, itt vagyunk mi; ha ördögökkel, vagy itt a Gellérthegy közelében boszorkányokkal volna dolgunk, atyaságod szedi ki szentelt szerszámját s elküldi pokolba az ellenséget. Akármi történik, nincs mitől tartanunk.

— Ne tréfálj szent dolgokkal, Pál — mondá Vitus rosszkedvüen, — nem illik keresztyén emberhez, főkép miután meg kell vallanod, hogy ha bajunk történik, csak magadnak tulajdonithatod. Ha délután nem késünk annyira miattad, most, hol pillanatról-pillanatra inkább sötétedik, Budán volnánk.

— Ne haragudjék rám, szent atya — szólt Pál nyájasan, rövid szünet után — nem akartam megsérteni; de nem foghatom meg, mitől félhet.

— És ki mondta, hogy haragszik? — válaszolt a másik, ki azalatt imádsághoz fogott, s breviariumát mormogva, időről-időre lovát bőrövével sietésre inté; — vagy ki mondta, hogy fél? Isten kezében vagyunk valamennyien mindég, s nem látom által, minek félnénk; de a mint mondám: nox homini inimica. S miután napról-napra uj rablásokról s erőszakos utonállásokról hallunk, főkép az idén, hol még üstökös csillag is jelent meg, s miután ily késő este a Rákoson már annyi kétes külsejü embereket láttunk: hogyne válnék az ember kissé gondolkozóvá?

Tamás ur, mióta Budának tornyait meglátá, sokkal inkább el volt foglalva emlékei által, hogysem társainak beszélgetésében részt venne; de most Vitus szavaira figyelmessé lett, s ámbár őt megnyugtatni igyekezett, önmaga is bevallá, hogy csakugyan, országgyülést kivéve, ily későn ennyi embert még sohasem látott a Rákoson.

— Rémség — mondá Vitus, ki, valamennyi félénk módjára, magát semmi által sem érezé inkább megnyugtatva, mint ha aggodalmairól szólhatott, — a hová csak fordulunk, embereket látunk, mintha az egész ország kóborlói ide jöttek volna. Csak nem rég hagytunk el egy egész csapatot, mely a homokbuczkák között tanyázik, s itt jobbra előttünk ugy látszik, ismét valami mozog.

— Mi közünk ehhez — szólt Pál, ki türelmét veszteni kezdé, — néhány fegyvertelen kóborlótól csak nem fogunk félni, főkép itt, egy pár száz lépésnyire Pesttől.

— Egy pár száz lépés vagy mérföld — mondá a másik, mindég nyugtalanabbul, minél inkább elsötétedett — az mai időben mindegy; nincs biztosság sehol az országban.

— Nagyon is igaz — vágott Tamás ur szavába, — mióta Mátyás király meghalt, az ország egy nagy haramiafészekké változott, hol rabol s garázdálkodik a kinek tetszik; de hát nem Bakács ő eminentiájának s a többi hosszu ruhás uraknak köszönjük-e ezt? — hol a király papnak engedelmeskedik, ott királyi pálczája se papot, se világit meg nem oltalmazhat többé, s minden imádság s búcsu, mit Rómából várhatunk, nem fogja az utast megoltalmazni határainkon, ha királyunk udvari kápolnájában, énekesek közt tölti napjait.

Valószinü, hogy az öreg Ártándi szavainak, mint egyéb alkalmakkal, Vitus ismét ellenmondott volna, s hogy a szerzetes, rendének védelmezése közben, talán félelméről is megfeledkezett volna, ha e pillanatban segitségkiáltások nem vonják magára az egész társaság figyelmét.

Mielőtt fővárosaink a törökök által elpusztittattak, Pest körül vala véve kertekkel. A várfalat széles vízárok környezé, s mindjárt e vízárkon túl a szilvások

s más gyümölcsösök egész koszorúja állott, mely a várost a puszta Rákostól elkülönzé. Mátyás, nem messze az akkori hatvani kaputól, szép mezei lakot építtetett magának, hol néha napokat töltött; s a királyi lak szomszédjában, s a merre csak a szem látott, nagyobb s kisebb házak s kunyhók álltak, hol Pestnek akkori polgárai vasárnapokon a szabad levegő gyönyöreit élvezék.[26]) E kertek között haladtak utasaink, midőn a segélykiáltások figyelmöket magukra vonák. Sötétebb volt, mint hogy a már tavaszilag duzzadó faágak között messzebbre láthatnának; de Ártándi Pál alig hallá az első asszonyi sikoltást, midőn megszoritva lovát, arra sietett, honnan a hangok jöttek. Tamás ur, kivonva kardját, szintén meginditá ménjét.
— A podgyászt a paphoz, — kiáltá — rajta legények! — s egy percz mulva Vitus a két teherhordó gebe között az ut közepén, nem kevés rémülésére, magányosan látá magát, annyival inkább, mert eszébe jutott, hogy a podgyász, mely felvigyázatára bizatott, a rablóknak mintegy csábul szolgál, s mert három lónak kantárszárát tartva, vigasztalásul még olvasójához sem foghatott.

A lovasok azalatt a kertek közé merültek, honnan az asszonyi hangok s több férfi fenyegető szózata mindég erősebben hallatszottak. Pál, s követői közül kettő, az akadályokat tekintetbe sem vevén, egyenesen a zaj felé rohantak, árkokon és keritéseken keresztül, rövid idő mulva az erőszak szinhelyén valának, honnan a rablók megfutamodtak, még mielőtt az öreg Tamás s a két vele maradt szolga fiát utolérheté.

Mindez rövid pillanatok műve vala; s Pál, ki rögtön egy regényes kaland főszemélyének látá magát, annyira meg volt lepve, hogy első pillanatra csaknem azt hivé, álmodik. A hely, hol magát találta, egy

kerti laknak vagy inkább tanyának udvara volt. Egy felől nem tágas, de csinos lakház, a másikon ól, pincze s más gazdasági épületek álltak, szemközt a sövénynyel pedig, melyen áttört, fakerités s mögötte egy nagy kert fái látszottak. Az udvarban észrevehetők voltak a történt rablás nyomai; széthányt butorok, feltört ajtók, néhány dorong, melyet a zsiványok siető visszavonultokban itt feledének, s a megkötözött lakosok, kik az udvaron feküdtek, arra mutattak, hogy a szabaditás a szükség legfőbb pillanatában érkezett; s Pál csakugyan szerencsésnek mondhatá magát, hogy első föllépése fővárosunkban nemcsak dicsőséges, de üdvös is volt. Leugrott lováról s apjával és szolgáival a földön fekvő szerencsétlenek segélyére sietett. Az alkony, s két, a földön álló lámpa, csak gyenge világot terjesztének a tárgyakra, s idő kellett, mig a négy szenvedő, kik peczkekkel szájukban nem szólhattak, feltaláltattak. Végre a háznép ismét talpon állott. Tamás ur elküldé egyik szolgáját a papért s podgyászért, s a megszabaditottak hálálkodni kezdének oly hosszasan s annyi szavakkal, hogy az öreg Ártándi, ki saját s fia tettében semmi rendkivüli dolgot nem látott, végre elveszté türelmét. — Legyen szives kegyelmed — szakitá félbe egy tisztességes férfi hálálkodásait — s mondja meg nevét; s nem szolgálhatunk-e még valamivel, hisz ugy szól felőlem s fiamról, mintha tizezer sárkányt öltünk volna meg.

— Tizezer sárkány vagy egy ember, ha megkötözve földön fekszünk s dorong suhog fejünk fölött, az nekünk mindegy, ugy-e Szaleresi uram? — igy szólt egy öreg szolga, kezét dörzsölve, mig Erzsi, a gazdasszony, teljes helybenhagyást integete fejével. — Szaleresi ur maga — mert ő az, kivel ismét találkozunk, ámbár széttépett ruháiban s halotti halványságu arczáról alig ismerne

valaki a vagyonos polgárra, kit reggel Budán láttunk — csak azt jelenté ki, hogy senki sem tudja jobban nálánál, mennyi köszönettel tartozik. — De miután adós vagyok s a hitelező kegyelmed — tevé hozzá, — nem volna-e szabad kérdenem: kinek tartozunk megmentésünkért? Kereskedő embernek, mint én, ezt tudnia kell. Szaleresi Ambrus nem marad adósa senkinek.

— Szaleresi Ambrus! — kiálta az öreg Ártándi, — hát nem ismersz? elfeledéd hangomat, melyen annyiszor pénzt kértem tőled? legyen Isten szent neve áldva, hogy Pest valamennyi kereskedői között épen téged mentettünk meg.

Szaleresi a legnagyobb zavarban megjegyzé, hogy a nagyságos ur hangjára nem emlékezik; a magas czimet azért használá, mert az idegen adósságokról szólt.

— De én emlékszem rád, jó, becsületes ember. Ej, hogy azokon a gazembereken, kik bántottak, egy pár jót nem tudtunk ütni! — mondá Ártándi. — Te, legjobb polgára Pestnek, ki, mig Mátyás király élt, fukar társaidként pénzszekrényedet el nem zártad, s ha kellett, ideadtad utolsó fillérig.

— Bár odaadhatnám most is! — sóhajtott az előbbi. — Mátyás királynak mindég pénzre volt szüksége; de a pénz visszakerült s vele kamat s még néha királyi ajándék; s ha az udvari urakon kellett segiteni, s ha ezek később nem fizettek, legalább volt kinek panaszkodni. Most a ki Budán pénzt ad kölcsön, akár a Dunába dobta volna, hacsak, mint a Thurzók vagy Fuggerek, zálogot nem tud magának szerezni. — De — tevé hozzá a financziális panaszok után — végre még most sem tudom, kinek köszönöm megmentésemet.

— Semmi köszönet — válaszolt az előbbi jókedvüen, — csak kölcsönt szolgáltam vissza; te zsidók kezéből

mentettél meg engem, én téged zsiványokéból; egyébiránt nevem: Ártándi Tamás; talán nem feledted el?

Az örömet, melyre Szaleresi e névnek hallására fakadt, nehéz volna leirni. — — Bort! gyertyákat! Erzsi! János! halljátok-e? a legjobb malvazérből hozzatok fel! — Isten hozta kegyelmedet szegény házamba! — igy kiáltozott, s Vitus, ki a szolgával s lovakkal ép e pillanatban jött az udvarba, nem fogható meg e zajnak okát.

Ártándi eleget ismétlé, hogy mennie kell; hogy Budán Telegdi őt várja; hogy ugyis szerfölött elkésett: nem használt semmit; Szaleresi annyit kért, annyiszor mondá, hogy Ártándit, kinek annyit köszön, egy pohár bor nélkül házából el nem bocsáthatja, mig végre az öreg nemes a régi mondást idézé, hogy »az sem jó ember, ki egy barátságosan kinált pohár bort el nem fogad,« — s a pappal és fiával együtt a szobába vezetteté magát. — Pál hihetőleg ellenmondott volna ezen intézkedésnek, ha előbb ugyan kiváncsiság, később, miután gyertyák hozattak, Klári szép szeme őt Budáról meg nem feledkeztetik. De a polgárleány oly bájló vala, szeme annyi háladatossággal függött megmentőjén, hogy sokkal idősebb s nyugodtabb férfi is vonzalmat érzett volna feléje, s a fiatal Ártándi csaknem sajnálá, hogy őt nem mentheté meg még egy izben.

— Tudod-e, Klári leányom — mondá Szaleresi, midőn a poharak már az asztalon álltak, s az első a vendégek egészségére már kiürittetett, — ez nemzetes és vitézlő Ártándi Tamás ur, Mátyás királyunk legjobb barátja.

— Leghivebb jobbágya — igazitá ki az érintett.

— Jótevőm, kiről anyád, Isten nyugtassa, annyiszor szólt.

— Örülök, hogy az ifjasszonynak szives emlékében

maradtam, ámbár még jobb szeretném, ha a kedves háziasszonyt életben láthatnám — mondá Ártándi; — de, mi a jótéteményt illeti, az, ha nem csalódom, mindössze annyiból áll, hogy tőled párszor pénzt kértem kölcsön; s mert talpig becsületes embernek tapasztaltalak, mikor a királ ymegszorult, szintén veled szóltam.

— És ez volt szerencsém kezdete — folytatá a másik; — most házaim vannak, terjedelmes kereskedésem, maholnap talán biró leszek, s ezt mind önnek köszönöm.

— Ezt mind Mátyás királynak köszönöd — vágott szavába az előbbi, — mint valamennyien, mindent a mit birunk. Hej! — folytatá szomoruan — hogy anynyian elfelejtik ezt!

A beszélgetés itt Mátyás korára s a jelen nyugtalan időkre fordult, s Szaleresi nagy sóhajtások között beszélé el, mily bizonytalanságban él, főkép a legujabb időben, minden kereskedő. — Rablások, pinczetörések, gyilkolások, nálunk minden gonosztett napirenden van — panaszkodott a polgár, — mióta Tamás bibornok ő eminentiája Rómából visszajött s a pápa levelét, mely minden keresztesnek bűnbocsánatot igér, kihirdeté, azóta mi pestiek nem jöhetünk ki falaink közül a nélkül, hogy haramiák által meg ne támadtassunk. Ma, vasárnap levén, Klárikámmal s gazdasszonyommal körülnézni jöttem kertembe, s ha a nemzetes ur nem jő, halál fiai lettünk volna valamennyien. Mintha az egész ország kóborlói s gazemberei itt gyülnének össze városunk körül, s mintha még hamarjában valami gonosztettet akarnának elkövetni, hogy az egyháznak legyen mit megbocsátania. Hát Biharban nem mozog még a pápa levelére a nép?

— Husvét után kedden hajnalkor indultunk el s akkor még keveset lehetett észrevenni — válaszolt Ártándi; — eddig az egész megye mozgásban van

talán, legalább minél közelebb jöttünk Pesthez, annyival több volt a zaj, mintha az egész parasztság lábon volna.

— És ezek mind hozzánk jönnek — sóhajtott Szaleresi, — ezeket mind ki kell tartanunk. S ha még nemes jönne, ki a városban valamit költ vagy vásárol. De az urak egyáltalán nem akarnak részt venni keresztes háborukban; vagy talán a nemzetes urak e végett jönnek?

— Csak Budára a királyhoz megyünk — válaszolt Ártándi.

— Értem, értem — mondá Szaleresi, — a bibornokhoz. Jókor jön uraságod. Ő eminentiája, mióta Rómából visszajött, rendkivül jó kedvben van; nem is csuda: ismét két uradalmat vett jutányos áron, s a milkói püspökség iránti perében ő szentsége a pápa, mint mondják, kedvező itéletet hozott.

— Én a királyhoz megyek, Szaleresi uram — szólt Ártándi, ki Bakácsot, Corvin János iránti viselete óta, nem kedvelé.

— Értem, értem — válaszolt ismét a másik, — Tamás bibornokhoz és a királyhoz: mindenki elmegy a királyhoz is, de —

— Bakács befolyása, ugy látszik, mióta 1505-ben utószor Pesten valék, nem fogyott — szakitá félbe Ártándi rosszkedvüen a szólót; — azonban legkisebb gondom is nagyobb; sem én, sem fiaim — azért jót állok — Drágfi jobbágya előtt, kinek nemzetségét Szathmár vármegyében mint merő parasztokat s őt magát mint iródeákocskát láttam, nem fogunk hódolni.

— Magam sem tenném — mondá Szaleresi, kiben vendégének nemesi büszkesége polgári méltóságának érzetét, melyet kiállott félelme egy időre háttérbe szoritott, fölébreszté; — polgárnak nincs mit hódolnia

ily nagy urak előtt; fiam nincs, kinek egyházi vagy világi hivatalt keresnék; házaim nem állnak kevésbbé erősen; kereskedésem nem fogy, habár tíz bibornok ránczba szedi homlokát; legfölebb ha biróvá választásomat akadályoztathatná, itt is a fődolgot, azaz polgártársaim bizodalmát, birom; de —

— De Szaleresi uram — vágott szavába az előbbi, ki Vitusnak mindég növekedő nyugtalansága által arra intetett, hogy mennie kell — mindezekről máskor szólunk. Telegdi vár ránk, s ugyis elkéstünk. Még e poharat kegyelmed kedves szép leánya egészségére, kit a jó Isten édes anyja nyomdokain vezéreljen, üritsük ki. S most lóra, fiam!

Pál és Klári az egész beszélgetésben csekély részt vettek. A kor szelleme, mely szülőik jelenlétében gyermekeknek a hallgatást kötelességül tevé, s még inkább talán a zavar, melyben mindketten érezék magokat, nem engedék, hogy sokat szóljanak; ki azonban e fiatal párt egymás mellett látá s arczuk kifejezésére s a hangra, melylyel egymásnak a legközönyösebb dolgokat mondák, figyelt: meggyőződhetett, hogy ők ketten sem mulatnak atyáiknál rosszabbul. Főkép Klári látszott megelégedettnek; arczán nem a tetszvágy, mely azt rendesen jellemzé, de magasb, szebb érzeménynek kifejezése volt szemlélhető; s Pál minden fiatalsága mellett, örömdobogó szivvel gyanitani kezdé, hogy nem puszta ismeretség, nem is csak tisztán hála az, mi e leányt ezentul hozzá köti. — Igy nem hagyjuk elmenni, kedves, örökre feledhetetlen vendégeinket — mondá végre Szaleresi, midőn meggyőződött, hogy Ártándit kéréseivel nem tartóztathatja többé, — közel vagyunk ugyan a városhoz, de e nyugtalan időkben, főkép a kertek között, rablók rejtőzhetnek; elkisérjük őket. A városkapukat is nekem, mint tanácsbelinek,

hamarább nyitják fel, s a révészek hamarább készülnek el. Mi velök megyünk, ugy-e Klári?

A leány több örömmel soha sem teljesitette apja parancsát; s ámbár az öreg Ártándi, sejditve az indokot, mely az ildomos polgárt ez ajánlatra birá, s mely tulajdonképen az volt, hogy az Ártándiak kiséretében ő s leánya érkezhessenek biztosan a városba, mosolyogva köszöné meg házi urának szivességét: Vitus a legnagyobb hálával fogadá az ajánlatot; s miután Szaleresi a kertben maradt gazdának még néhány parancsot adott, s miután igéretet tett, hogy mihelyt haza megy, a ház biztosságára néhány városi őrt küld: az egész társaság Pest felé indult, hova őket, minthogy az egész uton semmi emlékezetre méltó nem történt, s Szaleresi beszélgetései e város jövendő nagyságáról s befolyásáról sem igen érdekesek, sem akkoridőben valószinüek nem voltak, nem fogjuk követni. Magától értetik, hogy a bucsu, melyet a Duna partján, hol az Ártándiakat Telegdi Istvánnak fia Miklós várá, egymástól vettek, barátságos volt s hogy Pál Szaleresi kérésére szivesen megigéré, miszerint őt házában, mihelyt csak lehet, fel fogja keresni.

IV.

Telegdi István házához megyünk. Hol a fejedelem a művészetnek bármi nemét annyira kedveli, mint Mátyás a zépitészetet: ott a maecenásoknak egész serege támad; s igy ámbár a magyar nemesség a városi lakást nem kedvelé, s mint történetiróink- s a csekély épitvényi maradványokból látjuk, nem iparkodott nevét kőfalak által megörökiteni: mégis Mátyás alatt majdnem minden nagyobb család Budán nagyrészt florenczi vagy velenczei izlésben épült s pazar fényüzéssel butorozott palotákkal birt. Az, melyben Telegdi István lakott, egyike vala a legszebbeknek, azon Telegdi János által épitve, ki a Mátyásnak Florencz városától ajándékba küldött oroszlánokat magával hozá. Jelen gazdája nem kimélt semmit, mi által nagybátyja ezen örökségét még érdekesebbé tehesse; s főkép a terem, melyben őt most fel s alá járkálva találjuk, a század izlése szerint fényesen butorozott. A falakon hires olasz mesterek képei függenek; a kandallót két fehér márványból faragott oroszlán disziti. E tárgyakat még a ház első gazdája, Telegdi János hozta volt magával Olaszországból. Az eleven szinezetű keleti szőnyegek, melyek a padozatot s a terem ajtait eltakarják, Bogdan moldvai vajda s a lengyel király adományai, melyeket István azon országokból, hol követségben járt el, hozott

magával. Az asztalon s néhány szekrényben könyveket találunk, szóval az egész rendezés a háziur vagyonára s műveltségére mutatott, noha mindezen tárgyakat két, az asztalon égő viaszgyertya világitásánál inkább gyanitani, mint látni lehet.

Telegdi nyugtalannak látszik. Az öreg Ártándi Czinkotáról lovászt külde Budára, hogy István barátját, kihez szállni fog, megérkezéséről előre tudósitsa; s e hír szerint az utasoknak rég itt kellene lenniök. Bebek Katalin, ki, mint nejének közel rokona, mióta ez meghalt, Telegdi házát kormányozta, rég elvégzé előkészületeit; az ólban a vendég-lovak számára hely vala csinálva s Ártándi cselédeinek régi barátja, a kulcsár, ezeknek számára is készen tartá borát, hogy meghálálja a jó fogadtatást, melyben Ártándon és Kerekiben részesült; Miklós pedig, Telegdinek egyetlen fia, mint tudjuk, átment Pestre, hogy barátait ott fogadja; de már elsötétedett s ők mégsem jöttek. Hogy az utasok pár órával késnek, abban semmi aggasztó nincsen, s Telegdi sokkal nyugodtabb kedélyü vala, hogysem hasztalan várakozás miatt máskor ennyire megháborodnék; de egy idő óta lelkét még soha nem érzett nyugtalanság tölté el, magyarázhatlan sejtelme valami fenyegető veszélynek, melyet le nem győzhetett. Az ország külső állapota, akár Török-, akár Németország felé tekintett, — a mindég növekedő belviszálykodások, — most a Bakács által hirdetett keresztes had, melyet tanácsával nem akadályoztathatott meg, — szóval minden aggodalommal tölté szivét; ugy látszott előtte, mintha rövid idő alatt valami szörnyűnek kellene történni; s a jelen alkalommal bármennyiszer mondá magában, hogy barátait Czinkotától Pestig veszély nem fenyegetheti, nem győzheté le aggodalmát. Fel s alá járt szobájában, majd a Duna felé nyiló erkélyről a mindég inkább elsötétedő

tájra, majd velenczei nagy órájára függesztve szemeit, miközben az asztal mellett, felnyitott könyv előtt, fiatal iródiákja, Orbán ült, mély s mint arczának kifejezéséből látni lehetett, szintén nem vig gondolatokba merülve. Minden hallgatott, csak a nagy óra perczegése, Telegdi léptei s néha az utczáról felhallatszó nesz szakiták félbe a csendet.

— Már nyolczra jár az óra s nem jönnek — szólt végre az asztalnál megállva Telegdi.

— Ne aggódjék nagysád — válaszolt az ifju nyugodtan, — Czinkotától idáig az utasokat veszély nem fenyegeti.

— Sőt épen itt fenyegetheti veszély, Pest környéke tele van gyülevész néppel. A biró jelentése szerint tegnap két utas támadtatott meg.

— Nagysád feledi, hogy az Ártándiak nem oly emberek, kiket rablók megtámadni szoktak; első tekintetre látja mindenki, hogy nálok több sebre, mint kincsre számithat.

— Igazad van, Ártándiék derék bajnokok. Pál is, nemde, gyöngye a fiatalságnak? — Igy szólt Telegdi, s mielőtt bevárná a feleletet kérdésére, ismét fel s alá kezde járni szobájában; Orbán pedig ujra gondolataiba merült. — Ki ez ifju arczának kifejezését figyelemmel nézte, észrevehetté a változást, mely Ártándi Pál nevének emlitésére rajta történt. Telegdi inkább el vala foglalva gondolatival, hogysem ilyesmire ügyelne, s egy percz után Orbán arczvonásai ismét nyugodtan álltak, mint azelőtt.

E földön a szerencsétlenségnek sok nemével találkozunk; két neme van, melynek kinjai ellen nincs gyógyszer: annak kinja, ki magasabb hivatást érezve magában, oly helyzetbe állittatott, hol nemesebb vágyait ki nem elégitheti; s azé, kit viszonyok, vagy a pajzán

sorsnak keze, természetes köréből kiragad és oly viszonyokba helyez, melyekre születésénél fogva nem érez hivatást. Kit e csapások egyike ért, az soha honosnak, soha megelégedettnek nem érezheti magát körében; élte egy hosszu vágyódás, szüntelen küzdés, melyet győzelem reménye nem derit; ki akarna emelkedni nyomoru viszonyaiból, de a társasági élet százezer kötelékein lehetetlen keresztültörnie, — visszavágyódik aljasb, de nyugodtabb körébe, honnan kiragadtatott, de nem bir oda visszatérni; töredékes léte, melyet a sors oly különböző darabokból rakott össze, megnyugtató egészszé nem válik soha. Orbán e szerencsétlenségnek mindkét nemét érezé.

Jobbágy fia volt. Családja századok óta lakta Telegdet, s ivadékról-ivadékra, nagyrészt harczmezőn, hiven szolgálta földesurait. Miután a Telegdiek mindég jó földesuraknak ismertettek, a viszony, mely e kölcsönös segéd s szolgálatok által az uri s a jobbágy-család között támadott, inkább bizodalmon s önkéntes ragaszkodáson, mint az egyik résznek uri hatóságán alapult. Hol a Telegdiek jelen voltak, ott a Kardosok — ez vala Orbán családneve — nem hiányzottak soha; ura örömeiben s fájdalmaiban osztozott a jobbágy-család, annak dicsősége tulajdon gyanánt őriztetett ezek által, s Orbán elődei a Telegdiek szolgálatában tölték éltöket. Ezt tevé Orbán apja is. Ő volt István legkedvesebb katonája, vele járt minden hadban, mellette küzdött, vele győzött, végre érte adta életét. Azon kisebb csaták egyikében, minők akkor a magyarok és törökök között majdnem szünet nélkül folytak, Telegdi követői a törökök száma által legyőzettek. Kis seregét mindenünnen mozlim környezé; azon kevesen, kik bajnokai közül megmaradtak, csak futásban kereshették üdvöket; s Telegdi, sulyosan megsebesitett lován, már lemondott

minden reményről, midőn rögtön Kardos melléje vágtat s friss lovát neki ajánlja. Telegdi eleinte vonakodott elfogadni az ajánlatot; végre, szolgájának kérése s a gondolat, hogy őt, mint vezért, csakugyan több veszély fenyegeti, elhatározásra birták a nemes férfiut. — Ha fogságba kerülök, váltson ki nagysád; ha meghalok, gondoskodjék gyermekeimről — igy kiáltott, midőn ura friss lovára ült, — s ezentul a hű szolga szavát senki sem hallotta e világon. Holttestét sebekkel takarva találták a csatamezőn, feje a nándorfejérvári basához küldetett; s Telegdi nem tehetett egyebet, mint hogy megmentőjének végkivánatát teljesitse. Ez vala Orbán szerencsétlenségének kutfeje.

Ha apja kunyhójában marad, szerető anyja gondviselése alatt, leánytestvérei s a falu egyéb gyermekeinek társaságában: Orbán talán boldoggá válhatott volna. Telegdi a Kardosok házát ujra fölépitteté, anyjoknak négy telket ajándékozott, a leányoknak gazdag kiházasitást igért, s Bihar-vármegyében nem volt nálloknál vagyonosabb jobbágycsalád. De a földesur háladatossága nem elégedett meg ezzel; neki ugy látszott, hogy annak fiát, kinek ő életét köszöni, aljas jobbágyi helyzetben hagynia nem szabad, s főkép miután a kis Orbán már első gyermekkorában szép tehetségeknek adá jeleit, a parasztfiu, anyja mondhatlan örömére, hét éves korában a várba vétetett föl, hogy ott, mint a szomszédok mondák, urrá neveltessék. E pillanattól kezdve a gyermek életén sötét felleg vonula át. Fiatalabb volt, hogysem, midőn sorsában e változás történt, annak következéseit előreláthatta volna; sőt a parasztfiu, midőn magát fényes termekben, csinosabb ruhákkal, s kivánatait teljesitő cselédektől körülvéve látá, kezdetben csaknem mennyországban képzelé magát; de ez öröm rövid ideig tartott, s a gyermek szivét

soha nem ismert szomoruság fogta el. A bőség között, melyben élt, ő csak azt érzé, hogy szivének valami hiányzik, az urias termekben, hogy nincsen otthon; s a kis Orbán már akkor szokatlan komorság által tünteté ki magát. Senki sem sejdité ennek okát, Orbán maga legkevésbbé; s Telegdi, ki hozzá napról-napra több vonzalmat érzett, sokszor aggódott a fiunak bús lelkületén; az egész háznép nem győzé bámulni szomoruságát.

Noha kevés ember van, ki életében nem érezte volna, hogy a szivnek is vannak szükségei, melyeknek kielégitése nélkül boldogság nem képzelhető: mégis, ha mások helyzetéről hozunk itéletet, többnyire megfeledkezünk róla. Mi baja lehet a kis fiunak, ki urfilag él, bőségben neveltetik, kit Telegdi ő nagysága ugy szeret, mint fiát? — igy szóltak a szomszédok s a cselédek; és a kis Orbán, ha kérdeztetett, csak sóhajjal tudott felelni; ha azonban helyzetét meggondoljuk, szomoruságát természetesnek fogjuk találni. Az urias ruha, melyet viselt, (annyira gyöngék a kötelékek, melyekkel érzeményeink egybefüznek), már válaszfal vala közte s egykori barátai között. Anyja, a szegény parasztasszony, az udvariasan öltözött gyermeket alig meré fiának nevezni; testvérei, ha őt a várban meglátogatták, mint idegennel szóltak vele; a falusi gyermekek víg csapatja, ha egykori pajtásuk most Miklós urfival közéjök jött, tisztelettel vonultak tőle vissza, — szóval ő idegenné vált egykori társai között. Gyolcs gatyában s mezitláb futkározott egykor a mezőkön, most szép dolmányt viselt, de akkor szabadon, most a várkáplán, vagy kis játszó társa, Miklós urfi kivánatainak kelle engednie, s a gyermek azon külsőségeket, melyekre nézve helyzete kedvezőbbé vált, nem becsülheté annyira, hogy általok eddigi örömeinek vesztét pótolva érzené.

Nem maradtak el ezenkivül egyes kis bántások, mik Orbán helyzetét már gyermekkorában kellemetlenné tevék. Bármennyire szereté Telegdi növendékét, bármennyire igyekezett, hogy közte és saját fia között semmi különbség ne tétessék: nem mehetett rá, hogy cselédei e részben kívánatait teljesitsék, s alig mult nap, melyen Orbánnal valaki aljasabb születését ne éreztette volna, s a gyermek szivét már akkoron az elkeseredésnek egy neme tölté el, melyet azonban annyival inkább magában rejtett, mennyivel büszkébb vala, s mennyivel melegebben ragaszkodott jótevőjéhez. Ez egy vala az, kinek egész életében csak szeretetét tapasztalá, s mint gyermek apjához, határtalan vonzalommal ragaszkodott hozzá.

Orbánt egyházi pályára nevelték. Jobbágy fia, mint ő, más téren nehezen emelkedhetett; s habár egyes esetek, mint Kinizsié, arra mutattak, hogy vitézség által hazánkban nem-nemes is a legmagasabb polczra juthat el: részint ez esetek ritkasága, részint a gyermeknek gyenge testalkotása s tanulási vágya, Telegdit azon ut választására határozák, melyen Bakács jobbágy fiából az ország legfőbb méltóságaira emelkedett. Telegdi maga, ki, mint tudjuk, korában tudósnak tartatott, s a classikus nyelvekben járatos vala, sokat fáradott a gyermek művelésén; később az ifju a budai főiskolába küldetett, hogy itt, mennyiben az akkor hazánkban lehetséges vala, magát a tudományokban kiművelje; és Telegdi teljes joggal azon gondolattal vigasztalhatá magát, hogy hű szolgájának fia egykor e hon egyházi méltóságainak egyik főbbikét fogja elfoglalni.

E remény, melyet anyja, midőn azt első izben kimondatni hallá, a földi üdvök legfőbbikének látott, Orbánt nem boldogitá. Nem mutatott ellenszenvet a

pálya ellen, melyet Telegdi számára választott, sőt elismeré, hogy azon esetre, ha már apái módjára telkét nem szabad önmagának művelnie, mást nem is választhatna; de a hideg fény, azon örömtelen élvezetek, melyeket vagyon s hatalom nyujt, s melyekhez az egyház utján juthatott el, lelkét nem csábitgaták; vallásos magasztaltságra nem vala hajlama, s maga a tudomány is — noha senki sem multa volt felül szorgalomban — szivét hidegen hagyta; s ha helyzetének megváltoztatására semmit sem tett, ennek egyedüli oka az vala, mert jelenével elégedetlenül, mégsem ismert olyatén pályát, melyen bizonytalan vágyainak kielégitését remélheté, s igy inkább azon maradt, hol őt jótevőjének s anyjának kivánatai visszatarták. — Miért nem növekedtem apám kunyhójában!? — szólt sokszor magában, ha ünnepeken tanulószobáját elhagyva, Buda környékén sétált s egy vagy más falun keresztülment; — miért nem tölthetém éltemet, mint e földmivelők, hasznos munka között? szerencsés volnék talán! A gazdának sorsa Isten kezében van, ha ez vetéseire áldást küld, ő, nehéz kalászain végig tekintve, boldognak érezheti magát, hat napi izzadságának a hetedik nap meghozza jutalmát — a pihenést; élte szük körökben mozog s épen azért nem fárasztó; de nem függök-e én emberektől? nem érzem-e, hogy azon munkának, melyet a tudós teljesit, nincs vasárnapja? hogy messzeterjedő pályámon ellankadok, mielőtt csak közepéig értem? Telegdi meg akarta hálálni apám hűségét, s jutalmúl szerencsétlenné tette fiát. Oh, az emberek nem tudják, hogy embertársaik javára jobbat nem tehetnek, mint ha őket nem bántják; jobb szerencsét, mint melyet a végzet rendelt számukra, ugy sem szerezhetnek nekünk.

Ezen s hasonló gondolatok sokszor vonultak át Orbán lelkén, de ő mindemellett nem lankadott szor-

galmában. A tudományoknak az legfőbb átka, hogy a mit tanultunk, egészen sohasem feledhetjük el; ő tudta ezt, érzé, hogy nem léphet vissza a nyugodt körbe, melyben eldődei éltek; előre kelle hát törekednie s fáradalmai között lelkének jól esett a gondolat, hogy ha a polczra, melyet neki Telegdi szeretete szánt, fölemelkedhetik, neki s családjának meg fogja hálálhatni jó szándékukat. Orbán a budai főiskolában nem vala boldog, — senki sem az, ki magát helyén nem érzi, — de szerencsétlen sem volt; a pálya, melyen haladt, nem általa választatott, de előtte nem nyilt más, s ő meghajtá fejét a szükség előtt, s nyugodtan fáradott tovább.

E helyzet változott. Elvégezvén tanulmányait, s még fiatalabb lévén, mintsem hogy pappá szenteltethetnék, Telegdi őt ismét házához fogadá. Mint királyi tanácsosnak, ki sokszor a legfontosabb dolgokkal bizatott meg, neki hív s tudományosan kimüvelt emberre volt szüksége, s Orbánnál alkalmasabb egyént nem találhatott, főkép miután Bakács is pályáját mint iródeák kezdvén, Telegdinek ugy látszott, hogy védencze előmenetelét semmi által sem segitheti inkább elő, mint ha őt, a közügyek vezetésébe beavatva, megismerteti azokkal, kiktől későbbi emelkedése függ. Orbán e helyzetében eleinte szerencsésebbnek érzé magát. Anyjának boldogsága, melynek, valahányszor urával Telegden volt, tanuja lehetett; az, hogy magát hasznosnak érzé, s mindenekelőtt Telegdinek iránta mutatott hajlandósága: eddig nem ismert élvezeteket nyujtott szivének; s talán csak azon egy gondolat keserité el megelégedését, hogy e helyzetnek változni kell.

E boldogabb napok azonban nem tartának sokáig. Telegdinek, neje Bebek Margit után, fia Miklós s három leánya maradt. A két idősebb Báthori István- s Bánfi

Miklóshoz ment férjhez; a harmadik, Frusina, épen akkor töltötte be tizennegyedik évét, midőn Orbán Telegdi házához visszajött. Mig urával vala Orbán, nem találkozott Frusinával. Falun vagy Báthoriné vagy Bánfiné voltak apjok házánál, s Frusina, hajadon nagynénjénél, ki sem kedves hugától megválni, sem a városból távozni nem akart, az egykor szép Bebek Katalinnal Budán hagyatott. De midőn Orbán urával Budára jött s Frusinával egy házban lakva, a napnak egy részét e bájló hölgy társaságában tölté: a szegény ifju sejteni kezdé nem sokára, hogy nyugalma örök időre elveszett.

Miként is lehetett volna máskép? Frusina szép vala. Nem azon szépségek egyike, melyeknek lángtekintete előtt szenvedélyünk fellobog, melyeket keblünkhez szoritani, melyeket birni akarunk: e hölgynek egész valója inkább a lélekhez, mint az érzékekhez szólt; a még félig gyermeki arcz, melynek, mint a most nyiló rózsabimbónak, egyik főbája az volt, hogy egész szépségét még csak sejditteté; a kék szemek szenvedély által nem zavart szelid tekintete, az ártatlan mosoly rózsaajkai körül, a fesztelenség minden mozdulatában, az öntudatlan kegy s kellem, mely sötét fürteitől kis lábáig egész személyén elvonult, oly hölgygyé alkották őt, kinél szebbet akkor e hazában nem lehetett látni; s a szegény Orbán, ki vele órákat töltött, ki neki mestere volt, megőrizheté-e nyugalmát, főkép midőn a bájló leány vele oly melegen, oly bizalmasan szólt, szerető testvérként vele közölvén gyermeki titkait. Ellentállás nélkül odaengedé magát érzeményeinek. Midőn szerelmének egész reménytelensége eszébe jutott, már érzé, hogy tőle csak életével válhatik meg.

Orbán helyzetének nem szünő kínjai leirhatlanok. Azonegy házban, sőt majdnem szüntelen társaságában annak, kit imádott, teljes mértékben birva bizalmát,

sőt szeretetét, mennyiben az érzemény, mely Frusina szivét testvérei iránt is eltölté, szeretetnek nevezhető, voltak pillanatok, melyekben magát véghetlen boldognak érzé, melyekben nem vágyódott semmi után, nem cserélt volna senkivel, melyekben lelkét csak azon egy kivánat tölté el, hogy az, mit élvez, ne muljék el soha; de egy szó, egy tekintet, néha csak az, hogy Frusina által nevén szólittatott, eszébe juttatá való helyzetét, s lelkét a reménytelen szerelem minden fájdalmai dulták. Maga a gyermekies bizalom, melylyel Frusina hozzá szólt, néha a pokol minden kinjait érezteté vele; nem volt-e épen ez elfogulatlanság legvilágosabb bizonysága annak, hogy iránta barátságnál egyebet nem érez, hogy más viszonyt lehetetlennek gondol, ép oly lehetetlennek, mint az egész világ, mint Orbán maga; mert ugyan ki hinné, hogy a jobbágyfiu a hatalmas Telegdi leányának valaha több lehetne.

Néha kétségbeesés tölté el lelkét; futni akart, merre lábai birják, elhagyni örökre e házat, melyben növekedett, családját, a hazát, a világot; hisz tudta, hogy számára nyugalom csak a sírban vár. Neki nem lehet, nem szabad reményleni. — Ha Frusina által szerettetnék, magától kellene eltaszitania boldogságát, különben gyalázatosan hálátlanná válnék jótevője iránt. De egy tekintet Frusinára, s e föltételek elenyésztek. Neki a kinok, melyeket e leány vele akaratlanul éreztetett, oly édesek valának; ugy látszott előtte, hogy ez angyalnak csak barátja lehetni, őt szeretni, ha ez érzemény nem viszonoztatik is, már oly boldogság, melynél ő nagyobbat sohasem kiván; s Orbán e gondolatokkal rövid időre ismét megnyugtatá fellázadt érzeményeit.

Szerelmének titkát nem gyanitá senki. Hogy ő, a parasztfiu, szemeit urának leányához emelni merészlené, oly vakmerőnek, oly valószinütlennek látszott,

hogy Bebek Katalint kivéve, ki mindenütt szerelmet látott, sem Telegdinek, sem másnak nem jutott eszébe e gondolat; s habár mindenkinek feltetszett a fölgerjedt állapot, melyben őt láták, ezt annak tulajdoniták, mert pappá szentelésének pillanata közeledvén, Orbán többször nyilvánitá, hogy e rendhez nem érez hivatást. Mióta Frusinát ismeré, szörnyünek tetszett előtte a gondolat, hogy pappá legyen; közte s boldogsága között az élet minden előitéletei állottak; egy akadálylyal több vagy kevesebb, az mindegy lehetett rá nézve, s mégis készebb vala mindenre, hogysem az egyházi köntöst felvéve, önmaga tegye azon lépést, mely őt Frusinától örökre elválasztaná; legalább azt akarta, hogy remélhessen, hogy magát csalódásokkal vigasztalhassa.

Igy mult majdnem két év. Telegdi észrevevén, hogy Orbán a felszenteléstől fél, nyugodtan várá be a pillanatot, midőn ebbeli nézetei változni fognak, s mindég inkább megkedvelte az ügyes és szorgalmas ifju társaságát, mialatt ez egészen a jelen pillanat benyomásainak engedte magát át, terv s szándék nélkül élte napjait, majd égig emelkedve boldogságában, majd elátkozva létét, majd mennyben érezve magát, de mely telve vala kinokkal, majd pokolban, de melyet száz édennel nem cserélne föl. Türte s élvezé a fájdalmas gyönyört, melyet reménytelen szerelem adhat; s szinte borzadott a gondolattól, hogy e szerencsétlen helyzet valaha változhatik. S igaza vala: fájdalmainak mértéke még nem volt betelve.

Frusina, ki, midőn Orbán urának házához visszatért, félig gyermek vala még, viruló hölgygyé növekedett, s Telegdi állása magával hozta, hogy sok előkelő ifju vágyódott a leány keze után. Frusina maga nem változott semmiben, s gyermeki elfogulatlansággal nézé a

körülte forgó kérők seregét, de természetes, hogy mind apja, mind a családnak egyéb tagjai, kiházasitásáról többször s néha Orbán jelenlétében szóltak. Csak az, ki maga is szeretett, képzelheti az ifju kínjait. Jelen lenni, ha Telegdi vagy fia Miklós egyes kérőnek érdemeiről szólt; hallani, midőn egyik vagy másik elbeszélé, hogy Frusinában valaki iránt hajlandóságot vett észre, sőt, mert az egész család teljes bizalmával birt, azt tapasztalni, hogy tanácsot kérnek tőle, s nem szólhatni, nem borulhatni az apa lábaihoz, nem mondhatni: lányodat nem szereti, nem szeretheti senki úgy, mint én; add nekem őt s én boldoggá teendem. A pokolnak nem lehet oly kinja, mely ezt felülmulná, főkép miután Orbán nem kételkedett, hogy boldogságának egyetlen akadálya nem Frusina családjától származik, s hogy a leány, ha kivánatait követheti, nem őt választaná.

Telegdi István s az öreg Ártándi Tamás első ifjuságuk óta barátok voltak s nem oly távol laktak egymástól, hogy, eldődeink vendégszerető szokása szerint, majd az egyik, majd a másik várában hosszabb időt ne töltenének együtt. Frusina, mint mondtuk, közönségesen Budán, Katalin nagynénjénél élt, azonban két vagy három izben néhány hétre eljött Telegdre, s az öregekben, midőn Pált és Frusinát együtt látták, igen természetesen támadt a gondolat, hogy belőlök szép pár válhatnék. Ártándi, habár a vagyonosabb nemeseknek egyike, Telegdi vejeivel, Bánfival vagy Báthorival nem mérkőzheték ugyan, de Pál szépsége s egyéb tulajdonai, Telegdinek elhatározott szándéka, hogy legkedvesebb leányát, Frusinát, választásában nem fogja akadályozni, végre a régi barátság, mely e két ház között létezett, azt mindenkivel elfeledteték s Biharban sokan valának, kik a fiatal Ártándit a szép Telegdi

valaha egy jó magyar ház küszöbén mint kedves vendég lépett át, elképzelheti Telegdi háznépének magaviseletét. A szives gazdák nemes faja, hála az égnek! nem fogyott ki még e hazában, bármennyi vendég járta s járja is be ez országot, ki a szivességért gunynyal s ócsárlással fizet. Egy van e társaságban, ki talán olvasóim figyelmét érdemli, — legalább mosolygás, hajlongások s nyájas kérdések által mindent elkövet, hogy mindenkinek magára vonja figyelmét, — s ez Bebek Katalin.

Egyik legnagyobb hibája az időnek, hogy haladása közben nincsen semmire kimélettel, s hogy oly sietve fut el a legszebb fejek fölött, mintha nem volna érdemes csak egy perczig megállania. Ezt érezheté Bebek Katalin is, ha szerencsére a női szivet ugy nem alkotná a természet, hogy az asszony a legtisztább tükörben sem látja soha oly feltünőleg saját homlokán a redőket, mint barátnéi arczain; Bebek kisasszony, mint barátai mondák, elérte, ellenségeinek állitása szerint rég felülmulta ötvenedik évét, s igy, habár Mátyás korában egyik legszebb virága vala a hölgykoszorunak, mely Beatrix királynét környezé, most már bájolónak az igazságos történetíró által nem nevezhető. De a hosszu megszokás második természetté válik; s ha a byzanczi császár, midőn hatalma csak fővárosára volt szoritva, régi mindenhatóságának csalódásában nem változtatá meg a parancsoló hangot, melyen századok előtt szomszédaival szólt: mi jogon kivánhatnók Bebek Katalintól, hogy azon magaviseletet, mely egykor oly csábitónak tartatott, mással cserélje föl. Félszázad is napról-napra foly el; s ki, mint ő, minden órában legalább egyszer tükörben nézte magát: miként vegye észre, hogy a jelen s a mult között különbség létezik? — Minden tárgy ugyanazon hatással van sze-

meire, mint évek előtt: miként jusson eszébe, hogy e szemek az emberekre más hatást tesznek? Igaz, a más embereken tett tapasztalás meggyőzhetne bennünket, hogy nem bánik kimélettel senkivel, de hány van, ki erkölcsi tekintetben magát jobbnak, kitünőbbnek, szóval kivételnek nem képzeli?! s csudálatosabb-e, ha ezt néhányan anyagi tekintetben teszik? s ha például Bebek Katalin meg van győződve, hogy a közelebb lefolyt harmincz év óta külsejében semmi változás nem történt.

Az emberek nem szokták tekintetbe venni, mi hibáinknak mentségül szolgálhatna; ez igazságtalanságuk főoka; s igy történt, hogy szegény Katalin is, minden egyéb jó tulajdonai mellett, többek által nevetségesnek tartatott, csupán azért, mivel a chronologiát magára nézve ignorálta. Még a szelid Telegdi is elveszté néha türelmét, s sógorasszonya örömét, melylyel majd az egyik, majd a másik fiatal emberről elbeszélé, hogy valamely mulatságban csak vele szólt, vagy nem is nézett másra, azon egyszerü megjegyzéssel rontá meg, hogy az, kiről szólt, fia lehetne. Ez egy gyengeségen kívül azonban Katalinban annyi jó tulajdon vala, annyi jószivüség, annyi önmegtagadás, hol mások java kivánná, s ezenkivül oly vidám életnézet, hogy kik őt ismerék, megbocsáták gyengeségét s bátran mondhatjuk, miszerint a vele egykoru hajadonok között talán egyetlenegy sem érezte magát boldogabbnak.

Mióta nénje Telegdiné meghalt, ő vitte sógorának gazdaságát, s mert hiusága kiterjedt mindenre, nem volt ház az országban, mely nagyobb rendben tartatott volna, mint az, hol ő parancsnokolt. A számos foglalatosság, melyet e közben talált, az órák, melyeket pipereasztalánál töltött, a gond, melylyel Frusina nevelésére felügyelt, idejét annyira elfoglalák, hogy a vén haja-

donok hibáinak főokát, az unalmat, nem is ismeré. Vele szivesen társalkodott mindenki. Sokan nevették talán, de még többen szerették; jószivü vidámsága, melyet fiatalabb korából megtartott, elfeledteté egyéb veszteségeit, s az egész vidék megvallá, hogy Bebek Katalin a legmulatságosabb krónika, mely Mátyás idejéből fenmaradt.

Ilyen volt a háziasszony, ki az Ártándiakat Telegdi házánál fogadá, s Beatrix udvarának formásságát magyar szivességgel vegyitve, annyit kinálgatott egyszerre, hogy az öreg Ártándi első pillanatban alig mondhatá el, mennyire örül, hogy Katalin kisasszonyt ily frissen láthatja, s hogy bizony mióta utószor vele volt, egy cseppet sem változott.

— Igazán azt találja kedves Ártándi uram? — mondá Katalin mosolyogva; — különös, valamennyien azt találják. Hála az égnek, magam sem érzek semmi változást. De mit mond Ártándi ur Frusinához? — folytatá, midőn a hölgyre mutatott, ki épen testvérével, Miklóssal szólt, — nemde azóta is nőtt?

— Nőtt és szebbült, mint mindég — válaszolt amaz.

— És, lássa csak — folytatá a másik nem minden zavarodás nélkül, — az emberek azt mondják, hogy hozzám hasonlit; magamnak is ugy tetszik. Vonásainkban bizonyos családi rokonság található, és — —

— Frusina épen olyan, — szólt közbe mosolyogva Telegdi — mi te, kedves sógorném, hetvenhatban valál, mikor Mátyás király Beatrixet Budára hozta; emlékezel-e még? akkor —

— Kedves vendégeink kétségen kivül éheznek — szakitá félbe Katalin a szólót, ki őt kegyetlenül ily régi időkre emlékezteté; — minden készen van, ha ugy tetszik.

Ártándi röviden elmondá a történteket s hogy Szaleresinél már malvasieux-vel jól tartották.

— Hát legalább Pál urfinak s a tisztelendő urnak szolgálhatunk egy kis török csemegével — folytatá a nyájas házi asszony kinálásait, — csak a napokban érkeztek meg Semendriából, rózsaczukros, öröm ránézni.

— Menj te Pál az asszonyokkal — mondá Telegdi, meggyőződve, hogy mig sógorasszonya a szobában marad, Ártándival nem beszélhet, — mi vének együtt maradunk; a tisztelendő ur is talán kedvet talál pogány csemegéidben, noha velök keresztyén felebarátot megkinálni bizony szinte vétek: mi beérjük egy pohár szerémivel.

Katalin még néhány szót monda csemegéi védelmére, s azután nem kevéssé örvendezve, hogy a deli Pált magával vezetheti, sógorát az öreg Ártándival együtt hagyá.

— Az asszonyok elmentek — szólt végre Telegdi, miután egy ezüstkanna s két hasonló billikom az asztalra állittatott, — beszéld el a megtámadást részletesen, s mond, kérlek: nem volt-e más bajotok utadon? Ártándi, barátja szokatlan nyugtalanságát látva, bámulva nézett a szólóra. — Részletesen mondjam el a történetet? — szólt, — de mikor, fájdalom! más részletet nem tudok, mint a mit már elmondtam. Mire Szaleresi udvarához jövék, a gazemberek már elfutottak. Ugy hiszem, Pál maga sem érhette utol s a szegény fiu csak hogy nyakát nem törte, ugy sietett.

— De parasztok voltak, azt mondta fiad.

— Szaleresi is azt mondta; egyébiránt ha mindjárt nemesek lettek volna is, nem maradt idő, hogy leveleiket előmutassák.

— S utatokon Bihartól idáig nem vettél semmi feltünőt észre?

— Sok parasztot s más népet láttunk, mely erre Pest felé jön — válaszolt Ártándi, — s papom, ki valahányszor estefelé idegennel találkozik, gazembernek hiszi — pedig sokszor ismerősökkel több oka lehetne rá — remegett, mint a hárslevél. De baj nem ért. A nép mind dorongokkal s kaszákkal jön s a keresztes hadról beszél: — de mi lelt, István?! soha ily nyugtalanul nem láttalak.

— Nem is láttál soha oly pillanatban, midőn valamennyiünket ily veszély fenyegete — mondá a másik komoran, — örvény mellett állunk; adja az ég, hogy csak egyesek veszszenek s ne az egész sodortassék mélyébe.

Telegdi fölkelt s mély gondolatokba merülve, egypárszor fel s alá járt szobájában; Ártándi bámulva nézett utána, később ő is felkelt s barátját az ablakhoz követve megszólitá. — Örvény előtt állunk, az szent igaz; mióta eldődeink e földet megszállták, mindég igy vala. Egy olasz tudóstól hallám Mátyás udvaránál, hogy e hazának helyén valaha tenger volt; s Isten engem, ugy látszik, a föld megtartotta természetét: ingatag föveny, melyre állandóan épiteni nem lehet, teli szirtekkel s örvényekkel, hol a becsületes ember elvész. Az is igaz, hogy mióta Mátyás meghalt, nincs kéz, mely ez országhajót kormányozhatná; de végveszélytől, ugy hiszem, még nem kell tartanunk. Vannak, hála az égnek, még férfiak, kik szükség esetében a kormányrudat a gyenge kézből, hová azt helyeztük, kivehetik, s mint Mátyás növendékeihez illik, a hajót átvezetik szirteken és örvényeken; te magad — —

— Ne szólj rólam — szakitá félbe Telegdi a szólót, — ne azon kevesekről, kik Mátyás szebb korából még visszamaradtunk. Egy időszak nem tanul a másiknak történeteiből; minden kor csak oly férfiak által

kormányozható, kik benne növekedtek. A mult bármi dicső korszaknak emberei csak mint emlékek s nem mint munkás eszközök állhatnak a jelen mozgalmak között. Tanácsukra nem hallgat senki, s ha hallgatna, hidd el, oly nemzetet, mely magát elhagyá, Isten maga sem mentheti meg vesztétől.

— De a nemzet nem hagyá el magát — szólt Ártándi szenvedélyesen, — ki ezt mondja, bocsáss meg, nem ismeri a nemzetet. Itt az udvarnál, megengedem, a haza nevére a keblek hidegen maradnak; mi is dobogna ott, hol sziv nincs! . . . de e felczifrázott urfiak, e büszke bánok s gazdag püspökök még nemzetet nem tesznek; s ha koldusokként valamennyien odanyujtják kezöket minden megvesztegetőnek, ha anyaföldükről egyes rongyokban tépik le dicsőségét: a nemzet azért nem veszett el. Nem bennetek, urak — bocsásd meg nyiltságomat István, — bennünk, a nemességben fekszik e haza ereje; s jer le Biharba, menj végig a Tiszán, s meglátod, ha nem találsz-e vért, mely a hazáért kiomolni kész, most, mint hajdanában.

— Barátom — viszonzá Telegdi szomoruan — a hazának nemcsak vér kell, nemcsak a nemesség lelkesedése szükséges! A főurak még nem képezik a nemzetet, ebben igazad van; de kérdezd a polgárt, s azt fogja mondani, hogy a nemesség sem képezi egymaga; kérdezd a parasztot, s ő talán nem válaszol, de bizonyosan ismét mást gondol magában; s hol van a kötelék, mely e szétszakadozó részeket, e nemzetrongyokat összetartaná?! Lelkesedni tudunk a hazáért valamenynyien; hidd el Tamás, a jövő meg fogja mutatni, hogy azon urak között, kiknek ti nemesek e haza szerencsétlen állapotát tulajdonitjátok, s kik azt talán csakugyan okozták is, sok van, ki vérét a honért ép oly szivesen ontja, mint bárki köztetek; de feltudjuk-e a hazának

áldozni pillanatnyi érdekeinket, pártszeretetünket, kicsinyes gyülölségeinket? tudunk-e egyesülni a haza körül? — s lám, barátom, ha ezt nem tudjuk, minden lelkesedésünk hasztalan. Pártokat találsz: nemzetet sehol! Itt Bakács, ott Zápolya nevét hangoztatják; itt egy külföldi hatalom, ott egy hatalmas család érdekei ápoltatnak; a hazáról elfeledkezünk; ki tartsa össze az egészet, ha az, kinek fejére a koronát tettük, megvetés tárgya lett?!

— Ki tehet róla? nem mi nemesek: a főurak választották — válaszolt Ártándi; — ha királyunk, mint mi akartuk, Hollós János lett volna, hazánkat más állapotban látnók. Ulászlót lehetetlen tisztelni.

— S miért? nem jó ember? — kérdé Telegdi melegen; — kit sértett meg? kihez nem ereszkedett le? mily kivánatot tagadott meg?

— Nem király! — válaszolt Ártándi komolyan. — Ha a napnak minden tulajdonai megvolnának, de nem fénylenék, s világot nem terjesztene: nekem nem kell; ha valakit az ország legmagasb polczára ültetének, magasan fejem fölött akarom látni. A magyarnak Mátyás kell, nem fabáb, mely fejével csak igent tud hajtogatni. Ulászlót nem tisztelheti senki!

— Hát ne tiszteljétek őt — szólt Telegdi, — tiszteljétek a magyar fejedelmet, tiszteljétek magatokat. Ha a szent koronát ökör fején találom is — igy szólt Ország sokszor — meghajlok előtte, mert királyomat látom benne; [27]) s mig minden magyar igy nem gondolkozik, mig az, mi a hazának egységét képviseli, tiszteltetni nem fog: jövőnk nincsen biztositva.

— Bizony, István — mondá Ártándi bámulva, mert egyszerü katona létére eszmékkel soha életében nem törődött, s mert nem fogható meg: miként tisztelhetné, mint királyt, azt, kit mint embert megvetni kénytelen — udvariabb ember vagy, mint gondoltam; de ezen

nem fogunk összeveszni. Nem vagyok pártütő, s magam sem tennék semmit Dobzse Lászlód ellen, már csak azért sem, mert János herczeg meghalt, s nem tudok senkit, kinek fején Mátyás koronáját látni szeretném; azonban ha azt hiszed, hogy a hazának azért kell elveszni, mert a király nem tiszteltetik, csalódol. Hányszor kellett volna veszni hazánknak! Gondolj Zsigmondra, Lászlóra, a közelebb lefolyt huszonnégy évre, melyet e király alatt töltöttünk, s im, Buda vára régi helyén megállt. Az idők rosszak, s nem egyszer sajnáltam fiaimat, hogy most születtek; de hogy a magyar el nem vész, azt oly erősen hiszem, mint hogy fölöttünk Isten őrködik! A magyar nem veszhet el; ha az egész tölgyest kivágod s valamennyi fáiból csak egyetlenegy makk marad, abból ismét tölgy lesz; s így vagyunk mi; meglehet, a fergeteg ledönt, nehéz idők mennek el felettünk, melyek alatt szinte nyomunk is eltünik, az emberek megfeledkeznek rólunk: de egyszerre századok után uj csemete támad a népek nagy mezején, s a jövő bámulva fogja látni, hogy a makk kihajtott, hogy ismét magyar áll közöttök.

E szavak s a lelkesedés, mely Ártándi arczán látszott, midőn azokat mondá, mélyen hatottak Telegdire, ki, megszoritván barátja kezét, egy ideig hallgatott. — Én is ezt hiszem — szólt végre, — bízom én is e nemzet jövőjében, reménylem nagyságát, s ez az, mi a nehéz pályán, melyen haladok, cselekvésre erőt ad; de hogy a jelen pillanatban veszélyek környékeznek, hogy nagy szenvedések várnak ránk: ez teljes meggyőződésem; s mi semmit sem teszünk, hogy azokat elkerüljük.

— Igazságod van — mondá az előbbi — nem vagyunk harczra kellőleg elkészülve, de azért nem kell annyira aggódni; a némettől nem félek, sokat próbálkoztunk együtt, derék legények, s ha józanok, becsületesen meg-

vinak: de a Lajtha nem szélesebb Magyarországtól Bécs felé, mint onnan hozzánk, s ha hamar átjöttek, hamar visszakergetjük; a törökök pedig —

— Barátom — vágott szavába Telegdi, — nem külső ellenektől félek. A veszély köztünk van. A harangok, melyek a népet a keresztes had kihirdetésére hivják, ezek jelentik a vészt, mely fejünk fölött összevonul.

— Nem értelek — szólt Ártándi bámulva; — hogy a keresztes háborutól nagy eredményeket nem várhatunk, az bizonyos. De mi baj, ha e parasztok, mihelyt törököt látnak, széjjel futnak is?

— És ha nem futnak széjjel s a törököt nem is keresik fel? — szólt közbe Telegdi. — Rendes dolog — igy folytatá, midőn a bámulást, melylyel Ártándi rá tekintett, észrevevé, — hogy azon veszélyt, mely legnagyobb s mely ugyszólván szemünk előtt fekszik, senki sem akarja belátni.

— Megvallom — mondá fejét csóválva Ártándi, — ha nem a törökökről szólsz, én nem tudom, mily veszélyeket érthetsz.

— S elfeledkeztél-e a népről? — kérdé Telegdi — azon százezerekről, kik e hazát véres veritékben mívelik, s kiknek jutalmul korunkban még e nyomorult lét biztosságát sem hagytuk? A népnek nincs szabadsága, az ugy volt mindég s ugy van más országokban is; ki a hont vérével védelmezi, nagyobb részt érdemel kincseiből, s ha nem érdemelne is, legalább, mivel a fegyver az ő kezében van, nagyobb részt vesz magának; de a helyzet, melybe a jobbágy nálunk jutott, türhetetlen. Hacsak a törvényt tekinted, jobbágyaink helyzete Mátyás óta nem változott; de akkor megtartották a törvényt; a nádor palotájában nem érzé magát biztosabban, mint a paraszt szalmafödele alatt; a parasztgazda, ha földjét bevetette, biztosabban számithatott

arra, hogy az nem fog valakinek pajkossága által elgázoltatni, mint most mi, midőn várainkat kettős fallal veszszük körül; s noha Mátyás a népet nem legyezé s a nemesség jogait szigoruan fentartotta: a jobbágy megelégedve érzé magát. De hol keressen védelmet, hol igazságot a szegény jobbágyság most? Nem szólok a földesurak zsarnokságáról, mely annyira nőtt, hogy a jobbágyok sok helyen ősi telkeikről elszökve, erdőkben keresnek menedéket, s ha erőszakosan vissza nem tartóztatnának, talán a földmivelést egészen abbahagynák; de a szüntelen viszályok között, melyben a nemesség él, mi sorsa jobbágyainknak? Minden jövedelmeink a jobbágy munkájából erednek, s igen természetes, hogy ámbár törvényeinkben szolgáknak sohasem neveztetnek a jobbágyok, a tulajdon legbecsesebb neméneк tartatnak. Ha egy nemes a másik által sértve vagy kárositva érzi magát, azzal áll boszut, hogy jobbágyait erőszakosan elviszi; ez visszatorlásul szintugy cselekszik elleneinek jobbágyaival, vagy ha erre elég hatalommal nem bir, ellensége jobbágyait minél nagyobb kárba ejti. Ha a jobbágy vetéseit legázolja vagy éretlenül learattatja, az uri kilenczed s püspöki dézsma elvész; ha a falu felgyujtatott, az ur, ki parasztjait kunyhóik felépitésében segitni tartozik, kárt szenved; ha néhány paraszt megöletett vagy megsebesittetett, a földesurnak kevesebb jobbágyai maradtak, — szóval: nincs könynyebb mód, mely által egy nemes a másikon boszut állhatna, mint ha jobbágyait üldözi; s ez az, melyet valamennyien követnek. Az utókor el fog borzadni, ha törvényeinkből, melyeket országgyülésről-országgyülésre ez iszonyatosságok megszüntetésére alkotunk, látandja jelen helyzetünket.[26])

— Bizony igazad van — mondá Ártándi sóhajtva, — a marhának jobb dolga van, mint jobbágyainknak;

ha ez tovább igy tart, lehetetlen, hogy Isten e nemzetet annyi igazságtalanságért meg ne büntesse.

— Én is azt mondom — folytatá Telegdi, — s az eszköz, mely által Isten ez igazságtalanságokat büntetni fogja, azok lesznek, kiken ez igazságtalanságokat elkövettük s kiknek most mi magunk adunk fegyvert kezeikbe. — Ártándi a legnagyobb figyelemmel hallgatott, arczának kifejezéséből látni lehetett, hogy barátja aggodalmait érteni kezdi. Telegdi folytatá:

— Eddig a nép hallgatott. Kinek panaszkodjék? Ulászló közdolgokkal nem foglalkozik, azok, kik helyette kormányoznak, a népzsarnokok közé tartoznak; a városok sok helyen maguk is jobbágyokkal birnak s azért szenvedéseiket közönyösen nézik; a nép legfölebb Istenének panaszkodott, ezt is titkon s félve, nehogy valaki zsarolói közül forró imáit meghallja s őt értök büntesse; de ne higye senki, hogy mivel eddig hallgatott a nép, e helyzetet nem érzé, hogy keblében nem forral gyülölséget azok ellen, kik őt e sorsra juttaták. Erőtlen most, mert nem egyesülhet s mert nincsenek fegyverei; de ha a keresztes had kihirdetése által öszszecsőditettik, ha kezében fegyvert érez s hatalmának titkával megismerkedett: mondd, valószinü-e, hogy ellenségeit a határon tul fogja keresni, midőn sokkal nagyobb s régiebb ellenségei közelében laknak?

— Aggodalmaid szörnyük — mondá meghatva Ártándi, — egyetlen reményünk a vallásban lehet, a nép papjainak kezében van, általuk buzdittatik a keresztes háborura s nem valószinű, hogy ezek valaha ily merényben, minőről szólsz, megegyezzenek.

— Nem ismered a népet, ha ebben bízol — válaszolt Telegdi, — hogy felizgasd, szükség szenvedélyeihez szólanod s ha ezeket fölébreszted, nem figyel más szóra. A papok, hogy a sokaságot a keresztes had

viselésére birják, élénken festették jelen szenvedéseit, figyelmetessé tették, hogy ez élettel, melyet örök boldogsággal cserélhet föl, nem veszt semmit s a nép átlátja ez okoskodás helyességét s ezerenként tódul a szent zászlókhoz. S mit, ha ezen ezereknek eszébe jutna, hogy e földi lét sem egészen becstelen, s hogy ők helyesen cselekednének, ha sorsukon itt is segitenének? s ha azon meggyőződésükben várakat rontanak s nemeseket gyilkolnak:' fogják-e papjaik visszatartóztathatni boszujokat? A vallás, mely az egyenest, ha szenvedélye feltámadt, gonosz tettektől vissza nem tartóztatja, több hatalommal lenne-e egész tömegekre? Nem mult két esztendeje, hogy Németországban hasonló dolgok történtek; a jelen pillanatban, Karinthia s Kraina parasztsága fegyverben áll s hazánk határairól láthatni a pusztitást, mit urainak jószágain véghez visz; s a tapasztalás itt, mint mindég, azt mutatta, hogy a vallás a pór kicsapongásainak inkább igazolására, mint fékezésére szolgál. És csalódol, ha azt hiszed, hogy a papság, az legalább, mely a nép között forgolódik, a nemesség érdekeit pártolja. Valamint az uri s nemesi rend: úgy a püspökök s az alsóbb rendű papok között viszályok, sőt gyülölet létezik. Mig Bakács esztergomi érsekségén kivül huszonöt gazdag egyházi javadalommal bir; mig a többi püspökök nagyobb s kisebb mértékben e példát követik: addig a plebánosok nyomorban élnek, csekély jövedelmeiket a püspök szedi el s száz alkalom van, hogy a szegény falusi lelkész nehéz adózással terheltetik. Törvényt kellene alkotni, hogy a jövedelmesebb plebániák gyermekekkel vagy tudatlanokkal ne töltessenek be, mert sokszor történt, hogy püspökök ily plebániákról ekkép rendelkezvén, a jövedelmeket maguknak vagy rokonaiknak tarták s a lelkipásztorságot gazdasági tisztjeik által gyakoroltaták,

— szóval, az alsó papság elégedetlen helyzetével s lehetnek közötte, kik a népet mindennemü kicsapongásokra inkább buzditják. [29])

— De miért nem mondtad nekik mindezt a királyi tanácsban? — kérdé Ártándi, ki barátja aggodalmában most osztozott; — köztük ülsz s talán annyi eszök csak lesz, hogy önvesztöket nem akarják előidézni.

— Elmondtam mindezt — válaszolt Telegdi szenvedélylyel, — mindezt s még többet. Figyelmessé tevém őket a kárra, mely reájok is háramlani fog, ha jobbágyaik a helyett, hogy földeiket mivelnék, harczolni mennek. Nevetve válaszolák, hogy csak annyit fognak elbocsátani, mennyi nekik tetszik; kiemeltem a veszélyt, mely abból eredhet, ha azalatt, mig a parasztságnak egy része fegyverben áll, a másik munkára kényszerittetik; azt felelték, hogy nem félnek parasztoktól; kértem az Isten, a haza szent nevében, rimánkodtam, csaknem őrültnek tartának. Mindegyik arra gondol, hogy az esetre, ha a török ellen keresztes had megyen, ő banderiumával otthon maradhat, utolsó fillérig felszámolják a költséget, melyet ekkép megkimélhetni, a többire nincs gondjuk, mintha megvakultak volna. [30])

— Oh, hogy Mátyás csak egyszer jöhetne vissza még s mindezen alávalókat, kiket porból emelt föl, visszasujthatná semmiségökbe! — mondá Ártándi, szemeit éghez emelve; — egy mód van — folytatá rövid gondolkozás után, — mely által e veszélyt kikerülhetjük. Válaszszatok e népnek oly vezért, kiben biztok, olyat, ki elég erős lelkü legyen, hogy a zabolátlan tömeget féken tarthassa, elég tapasztalt, hogy az erőt, mely kezeibe adatott, az ellenség ellen használni képes legyen; igy az, mi most veszélylyel fenyeget, a hazának még javára lehet.

— Én is azt gondolám — válaszolt Telegdi szomoruan, — de nincs, ki a vezérséget felvállalná; egyesek kényelemből vagy gyávaságból; a nagyobb rész, mert büszkébb, mint hogy parasztokból álló seregeknek vezére akarna lenni.

— S miért nem lehetnél te az?

— Én? — kérdé Telegdi. — Barátom, engem a kor elgyengitett, a tanácsasztalnál talán a hazának még hasznára lehetek; mint várparancsnok, hol csak lelki szilárdság kell, talán helyemet állnám; de nem vagyok többé nyilt harczmezőre való; s a nép tudva, hogy a keresztes háboru kihirdetését elleneztem, nyiltan zugolódik ellenem. Hozzám e seregeknek nem volna bizalmuk soha. De — s itt arczán mintegy örömsugár vonult át — miért nem lehetnél te hadvezérünk? Élted a harczmezőn folyt, azon kevesekből, kik Mátyás bajnokaiból még élnek, senki sem birta inkább e nagy király bizodalmát. A teher, melyet magadra vállalnál, nehéz; de ha nevedet hallják, az egész Tiszamentének nemessége zászlód alá csatlakozik; kettős buzgósággal fognak küzködni, mert vezérök nem a főurak gyülölt rendéhez tartozik. Nincs ember, ki e helyre nálad alkalmasabb.

— Barátom, nem lehet — igy szakitá félbe a szólót Ártándi, ki eddig meglepetve hallgatott; — tudod, a jelen időben nem vágyódom többé kitüntetések után s ha tenném, épen mivel a nemességhez tartozom, s mert társaim szeretnek, az urak választásomban meg nem nyugodnának; Bakács épen nem. Mi bihariak ő eminentiájánál s az egész udvarnál nem nagy kedvességben állunk, főképen én nem, ki ezerötszázötben követ valék.

Telegdi megfelelt e nehézségekre, elmondván, hogy miután senki sem akarta a hadvezetést elvállalni, Ártándi

választását senki sem ellenezheti; hogy azonkívül Bakács nem mindenható, s a nádor kétségen kívül mellette lesz; hogy mindenki fog örülni, ha a jelen bizonytalan helyzet véget ér.

— Mondom, barátom, nem lehet — szakitá félbe Telegdi okoskodásait Ártándi. — Tudod, ha megszoktam-e tartani Mátyás parancsait? lám, nekem a király maga mondta, hogy hadvezérséget ne fogadjak el soha.

Telegdi bámulva néze rá. Ártándi folytatá: — Bámulsz, nemde? el fogom mondani, hogy' történt. Ausztriában voltunk a németek ellen. A király Neustadt-nál járt, én seregeimmel pár mérfölddel belebb álltam az ellenség országában. Szemközt velünk németek ütöttek tábort, kiket tőlünk csak egy kis folyó választott el, — mert a németeknek, a Dunát kivéve, mely magyar folyó, még vizeik is apróbbak; — az ellenség jobb oldalán vár emelkedett. Gondoltam magamban: nem volna-e jó, ha a németeket megtámadnád, nem sokkal többen vannak, mint mi, s hogy fog örülni Mátyás, ha ily jó hirrel lephetjük meg. Szóltam hadnagyaimmal, azok mind egy véleményben voltak; a legénység, csak hogy mindnyájan csupa buzgóságból vizbe nem ugrottak. Az, hogy ne győzzünk, nem is jutott eszünkbe. Hej! más időket élt akkor a magyar! Jelt adaték tehát s az ellenségnek rohantunk. Ez a vizen átereszett, s mig a váron túl nem haladtunk, mindég hátrált; akkor egyszerre azt vettük észre, hogy a vársereg hátulról támad meg s németeink megfordultak. Csúfosan megverettünk s legényeimnek egyharmada ott maradt. Másnap a hirre Mátyás jött seregünkhöz. Remegtem előtte, s nem is vártam mást, mint hogy — mivel parancsa nélkül megküzdöttem — a csonka-toronyba zárat. Ő ezt nem tevé, sőt meg sem szidott, pedig érdemeltem volna, csak egyet mondott: — Tamás, nincs

jobb katonám; ha Isten volnék, téged választanálak Gáborangyalomnak; de ne légy hadvezér; érted-e, Tamás, ne légy hadvezér soha! — Lám, e szavakat nem fogom elfeledni — folytatá elérzékenyedve — ép oly kevéssé, mint Mátyás jóságát. Én nem vagyok vezérnek való.

Nincs szebb emléke nagy férfiaknak azon érzésnél, melyet jobb emberek szivében hagynak magok után; s Telegdi mélyen meghatva ez egyszerü elbeszélés által, egy ideig hallgatott, végre megfogta barátja kezét s ujra kéré a vezérség elfogadására. Elmonda minden okot, mely őt rábirhatá: hogy a király s az egész haza, Bakácsot s Szakmárit kivéve, háladatos leend iránta; hogy senki sincs, ki e helyre kivüle alkalmas lenne; hogy gyermekeinek semmi által inkább nem használhat. — Ártándi sokáig nem engedett. Mátyás szavai oly szentek voltak előtte, hogy más indok őt meg nem tántoríthatá, mig végre Telegdi, Mátyás emlékére kéré az ősz bajnokot, hogy hazáját e veszélyek között ne hagyja el. — Ha Mátyás — igy szólt — midőn ő élt, s egy Kinizsit, Báthorit, Zápolya Istvánt s annyi dicső vezért látott maga körül, neked tanácsul adá, hogy soha vezérség után ne vágyódjál: talán igaza lehetett; de gondolod-e, hogy a jelen viszonyokat látva, ne venné vissza szavát, most, midőn a nagy vezérek meghaltak s azon gyengébbek is, kik korunknak fenmaradtak, e had vezetését nem akarják magokra vállalni, s hazánk jövője vezér nélküli tömeg önkényének engedtetik által? A haza szent nevében, melyet Mátyás emelt s tartott fel, dicső urunk emlékére kérlek: ne taszitsd el magadtól az alkalmat, melynél nagyobbat nem találsz, hogy hazádnak szolgálj.

Telegdinek ezen s ehhez hasonló kérései végre legyőzték Ártándit, s ez kinyilatkoztatá, hogy azon esetre, ha más, e helyre alkalmasabb egyén nem találtatik, s ha

a nádor és más országnagyok azt szintén czélszerünek tartják: ő e keresztes had vezérségét magára vállalja. Erre Ártándi Telegdinek kezet adott, s ez tudtára adá barátjának, hogy másnap reggel a királylyal s minden illetőkkel fog szólni.

Épen tisztába jöttek e határozat iránt, midőn az asszonyok Vitussal s Pállal a szobába léptek, s Katalin mondá, hogy tálalva van. Szebb párt, mint Frusina s Pál, nem lehetett látni. Midőn egymás mellett álltak, arczukon vidám megelégedés kifejezésével, ugy látszott, mintha Isten egymásnak teremtette volna e két lényt. E gondolat villant át hihetőkép az apák szivén is, midőn, gyermekeikre nézve, egymásnak szótalanul kezet nyujtának.

— Hej, be boldogok ezek! — mondá végre Telegdi, — őket nem nyomják az ország gondjai; megettök csak boldog emlék, előttök csak szép remények állanak.

— Hadd el — szólt Ártándi, — mi is voltunk ifjak, s gyermekeink nem ismerték Mátyás királyt. De ha — folytatá Telegdihez suttogva — Pál fiam vőd lehetne, már akkor, megvallom, nincs boldogabb fiu a világon.

— Szeressék egymást — válaszolt Telegdi érzékenyen, — s nálamnál nem lehet inkább megelégedve senki.

— De mire való e suttogás? — szólt végre türelmetlenül Bebek Katalin; — a vacsora asztalon van, a leves meghül, a pecsenye elsül; siessünk; ugyis még engedelmet kell kérni Ártándi uraktól a rossz fogadásért: bizony éhen maradnak.

Ezen s hasonló mentegetések között, melyekre az öreg Ártándi, a Mátyás-korabeli udvari ember minden jó módjával felelt, az egész társaság az ebédlőbe ment, hol őket most jó étvágygyal s meglehetős kedvben fogjuk hagyni.

V.

Semmi sem változott inkább a századok lefolyása alatt, mint az ebéd s álom órái. Tudjuk, hogy Francziaországban I. Ferencz alatt az ebéd reggeli kilenczkor tartatott,[31]) a vacsora esteli öt-hat órakor tálaltatott fel, s kilenczkor — igen ritka eseteket kivéve — az egészháznép ágyban feküdt. Kis különbséggel ez vala a rend, melyet Ulászló alatt Budán is követtek; s talán az egész világon most is követnének, ha elkésni nem volna az emberi hibák egyik legközönségesbike, s ha ez nem vezetett volna oda, hogy legszükségesebb foglalatosságaink órái mindég inkább elkésnek. Tíz után fővárosunk utczáin minden hallgatott; itt-ott egy magánosan körüljáró őr, vagy félrészegen hazafelé ballagó csatlós, ki, miután ura lefeküdt, még félórát a csapszék kedves közelében tölte; más éber teremtés alig valaha látható. A házak, kivéve, hol a lakosok valamely betegnél virrasztának, sötéten álltak, s csak a templomok előtt s több utczaszegleteken álló szentképek lámpái vetének itt-ott gyenge világot a barna falakra. Egy ház vala Budán, mely e tekintetben kivételt képezett, s melynek ablakai többnyire éjfélig maradtak kivilágitva, — Bakács palotája. [32]) Biztos jele — mint barátai mondák, — hogy a bibornok nemcsak napjait, de éjjeleit is a haza ügyének szen-

teli; bizonysága — mint ellenségei hirdeték, — hogy a nagyravágyás Ulászló hatalmas tanácsnokát még éjjel sem hagyja pihenni; s bárkinek lett legyen igaza a kettő között: annyi bizonyos, hogy valahányszor az érsek Budán volt, legalább dolgozószobájának ablakai éjfél előtt soha sem sötétedtek el. Ez történt az nap is, midőn azÁrtándiak Budára jöttek, — s a város lakói rég nyugodni mentek, midőn Bakácsot dolgozószobájában még magányosan fel s alá járva találjuk.

Tágas háromablaku szoba vala ez, majdnem teremnek nevezhetnők, melyet magas ajtó palotája fényesebb termeivel, kis ajtócska hálószobájával kötött össze. A szobának még egy, a folyosóra vezető kijárata volt, ez azonban az egyik fal tölgyfaragásai alatt ugy el vala rejtve, hogy nem vétethetett észre senki által. A falakat, annak kivételével, melybe a rejtett ajtó nyilik, nehéz velenczei kárpitok takarják; az ajtókat, látszólag csak ékességül, de mint sokan hivék, azért, hogy a hang ki ne hallassék a szobából, nehéz selyem, s megettök kamuka-függönyök boritják; hasonló függönyök lógnak le az ablakokon is, mi az egész szobának szomoru külsőt kölcsönöz, mindamellett, hogy falait hires olasz mesterek képei ékesitik, melyeket a bibornok utjából hozott magával. A butorok leirásával nem fárasztom olvasóimat; fényesek s drágák azok, de az egész teremben annyi rendetlenség uralkodik, hogy a könyvekkel s irományokkal takart asztalok és szekrények szépségét alig lehet megitélni; s mind e drágaságok vegyüléke a nézőre inkább kellemetlen, mint kellemes benyomást tesz. Két tárgy van e szobában, mi a belépőnek azonnal feltünt, s mi e pillanatban, ugy látszik, Bakács figyelmét is magára voná, — két mellszobor ez, melyek az érsek dolgozóasztalának két oldalát foglalják el. Az egyik, rézből öntve, **Mátyás**

királyt, a másik, fehér márványból faragva, X. Leo pápát ábrázolja. Az érsek, fel s alá járva szobájában, majd az egyik, majd a másik szoborra függeszti szemeit, s arczának kifejezéséből látni való, hogy gondolatai e szobrokkal foglalkoznak.

— Pápa vagy — szólt végre, miután mély gondolatokba merülve soká fel s alá járván, Leo szobra előtt megállt, s azon kifejezésben, melylyel szemét a hideg kőre függeszté, véghetlen keserüség mutatkozott, — pápa! s én?! én alázatos legatusod, alattvalód, szolgád! Mi annyi éven át napjaim gondolata, éjjeleim álma volt, mi, ha eszembe jutott, e szivet hatvan esztendős korában feldobogtatá, mint soha ifjué kedvese látásán nem dobogott; e remény nagyobb, mint hogy bevallhatnám, s mégis oly valószinü, hogy embernél többnek vagy kevesebbnek kelle lennem, ha nem éreztem volna; mindez elveszett, örökre elveszett! s itt kell állnom szobrod előtt, ki tőlem mindezt elraboltad; s még ellenemnek sem nevezhetlek, hisz jó barátom vagy; mindent, mi tőled függött, megtettél kedvemért; aláválónak, háladatlannak, őrültnek neveznének, ha azt mondanám, hogy gyülöllek. Elvesztém összes földi reményeim summázatát, többet, mint mennyit e föld összes trónjai érnek, s e veszteségért még azon jogot sem nyerem, hogy szerzőjét nyilván gyülölhetném. — Bakács keserüen felkaczagott, egypárszor fel s alá járt szobájában, azután ismét gondolatokba mélyedett. — Mi rendkivüli végzetem! Mint jobbágy fia, pártfogó nélkül lépve az egyházi pályára, legmerészebb reményem az vala, hogy egykor Erdődön, vagy Drágfinak más valamely jószágán plebánossá lehetek; s jól emlékezem, midőn e reményt anyám előtt kimondám, a szegény asszony csaknem rémülve csapta össze kezét: hogy' merek magamnak ily állást, a családnak ennyi dicső-

séget, neki, anyámnak, ily boldogságot reményleni; s anyámnak igaza volt; még e szerény vágyak elérésére sem mutatkozott valószinüség. Most enerőm s ügyességem által oly polczra emelkedtem fel, melynél magasabbat kevesen értek el. Az országban fölöttem csak a király, az egyházban csak a pápa áll, a második vagyok mind e két pályán; eddig a szerencse s enerőm vittek. Egy lépcső maradt hátra s ennek áthágása lehetetlen. Mintha fölöttem átok feküdnék, hogy első ne legyek; s mintha a sors csak azért emelt volna ennyire, hogy ez átok sulyát érezhessem, s hogy a régiek Tantalusaként egy lépésre állitva attól, mi után lelkem szomjuzik, feléje nyujtsam vágyó karjaimat szüntelen, s átkozzam e létet, melyben épen azt, mit leginkább kivántam, el nem érhetém! Az emberek boldognak hisznek. Oh, ha keblembe láthatnának! mindenből, mit eddig elértem, mi más nyereségem volt, mint hogy annyival kevesebbet remélhetek; s az egy, mi reményeim egész seregéből fenmaradt, eltünt visszahozhatlanul. Miért kelle a czélhoz oly közel jutnom, ha elérése örökre megtagadtatott?!

Bakácsot elragadták érzeményei. Ő, ki emberek között annyira őrzé minden mozdulatát, hogy arczának jéghideg kifejezése alatt senki keblének szenvedélyeit nem gyanitá, magányban néha leveté magáról a nehéz álarczot, de ilyenkor is csak pillanatokra, s az önuralkodáshoz szokott férfi hamar visszanyeré hatalmát szenvedélyei fölött. — Menjünk dolgozni, — mondá sóhajtva önmagához, — a multtal józan ember nem foglalkozik, a jövőhez koromban nincs többé közöm; menjünk dolgozni!

Az érsek asztalához közelitett, melyen az irományok egész halmaza feküdt. — De mégis — mondá megállva s szemeit ismét Leo szobrára függesztve, — igaz-e,

hogy előttem minden remény örökre elzáratott? Leo nálamnál sokkal fiatalabb, de szintugy csak ember. E félmosoly, melylyel e szobor mintegy gunyolva néz rám, eltünhetik, gond napok alatt mélyebb redőket véshet e gömbölyü arczokba, mint bármi ügyes szobrász; még mielőtt egy év, egy hónap, talán egy hét elmulik, a keresztyén világ minden templomának harangjai azt hirdethetik, hogy a pápa meghalt; és akkor .... el, el, csalfa, haszontalan álom! .... De mégis, ha mégis történnék, ha a bibornokok ismét választás végett összegyülnek, és én ... az idősebb-bibornokok mellettem szavaztak .... egy szavazat kellett csak még; a császár küldöttje addig, mig Miksa a magyar birodalom után vágyódik, mint most, mindég mellettem lesz. Julius pápa kimondá, hogy az egyháznak reformatióra van szüksége; ily korban tekintélyben álló, a politika mezején járatos pápára van szükség; s a minapi választás nem apasztá el vagyonomat annyira, hogy ha a szükség ugy kivánná, megvesztegetésben is bárkivel ki nem állhatnám a versenyt. Miért nem történhetnék mindez? Leo halandó és — — megbódultam-e, vagy a gonoszok martalékává lettem — igy szakitá félbe gondolatait, erőszakkal elüzve az eszméket, melyek agyában forrtak, — hogy én keresztyén érsek létemre a keresztyén egyház fejének halálára számitok? Dologhoz, dologhoz! gonosz ábrándok ellen nincs más menedék.[88])

Bakács az asztal mellé ült; midőn egy csomó irást maga elébe vett, szeme akaratlanul Mátyás szobrára tapadt. — Oh, ha ez élne! — sóhajta fájdalmasan — ő, vagy hozzá hasonló király, ki elég bölcs, belátni, mi fontos körülmény volna az, ha a jelen pillanatban, midőn hazánkat a törökök részéről a legnagyobb veszély fenyegeti, a római szék magyar által foglaltatik el!

De ki oka, hogy Hollós János apját a királyi polczon nem követheté?! — Bakács ismét fájdalmas gondolatokba merült, de hamar erőt véve magán, néhány előtte fekvő levelet feltört s olvasni kezdett.

Ugy látszik, a levelek sem valának oly tartalmuak, hogy a bibornok komorságát földeritsék. Sebesen átfutá egyiket a másik után, s az indulatból, melylyel azokat félrevevé, látni lehetett fölgerjedését. — Igy hát a milkói püspökség iránt nyert pápai breveknek nincs erejök; a szászok, kik az esztergomi egyház régi kiváltságai szerint mindég az érsekség alatt álltak, engem nem akarnak egyházi fejöknek elismerni; s a szepesiek préposstságuknak nem tudom mi régi szabaditékaira hivatkoznak. Természetes, a szepesi gróf pártolni fogja prépostságát, annyival inkább, ha azt Bakács ellen teheti, ki nélkül talán már király, mindenesetre a király veje s utóda volna. S ti azt gondoljátok, hogy Bakács ezt türni fogja? hogy ő, ki e haza sorsát évek óta kezeiben tartja, erdélyi vagy szepesi szászok által magán paczkáztatni fog? vagy, hogy mivel nem lehetett pápa, ily férgek elnyomására elég hatalommal nem bir? majd meglátjuk! majd meglátjuk! Mi ez? — szólt most, vastag tekercs irományt véve elő, s a szalagot, melylyel össze volt kötve, felvágva. — Monyorókeréki s körmendi tiszttartóim számadásai. Nézzük! — Az érsek sietve átfutá az irományokat. — Csalás, valóságos rablás! — kiálta időről-időre. — A legroszszabb verseczi bornak hordója tiz és fél aranyba kerül; és ti az én boromat nyolczért tékozoltátok el? meg fogjátok fizetni! Mindenható! s mi ez? eladtak ezerhatszáztizennégy köböl buzát, köblét kilencz denáron; nyolczszázötven köböl zabot, köblét négy denáron, valóságos ára tíz és öt denár. No várjatok! no várjatok! azt hiszitek-e: királyi kincstárral van dolgotok? vagy

ugy bánjak veletek, mint az ország Hampoval, a pécsi püspökkel bánt? És itt: »Eladtam négy betanitott kocsilovat negyvennyolcz aranyért.« Negyvennyolcz aranyért! hallott-e ilyet a világ? ki ad el akár egy magányos lovat tizenhárom aranyon alul? s négy betanitott kocsiló negyvennyolcz arany! ... zsiványok vagytok, nem tisztek!

Bakács annyira elmélyedett e számadásokba, melyeknek olvasását több izben hasonló felkiáltásokkal szakitá félbe, hogy észre sem vevé, midőn a rejtett ajtón titoknoka, Galamb Máté, lépett a szobába.

A titoknok halkkal s vigyázva bezárta az ajtót, s pár lépéssel Bakács asztalához közeledve, nyugodtan várá, mig ura őt észreveszi. Bakács, tollal kezében, a számadások egyes oldalait adá össze; a mint egy-egy oldalt elvégzett, boszusan rázá fejét s a legnagyobb érdekkel a másikon folytatá munkáját. — Ah, tiszteim tudják, kivel van dolguk! — mondá végre, félredobva az irományokat. — A számadásban nincs hiba; de mit bánom én? nincs jövedelem! csalnak, ez oly bizonyos, mint kétszer kettő négy. Majd rendbe szedjük!

Itt Galamb előrelépve s meghajtva magát, Bakács figyelmét magára vona.

— Jó, hogy jösz, Máté — mondá ez hevesen, — szép tiszteink vannak! nézd csak e számadásokat. — S erre az érsek titoknokának a számadásokból egyes pontokat olvasa fel, miközben Galamb majd a bevétel kis s a kiadás nagy összegei fölött csudálkozott, majd, ha urának kedve ugy látszék kivánni, a tisztek ügyetlen ravaszságán gunyosan mosolygott, majd ismét urával együtt haragra lobbant, — szóval: ki őt e pillanatban látá, meggyőződött, hogy egyikével azon legügyesebb udvaronczoknak találkozott, kik nem magasztaló szavakkal, hanem az által hizelegnek uroknak, hogy mindég

a neki legkellemesb állásba helyezik magokat. Vannak pillanatok, midőn e világ hatalmasai elundorodnak az őket környező hódolat előtt s ellenmondást óhajtanak. Galamb ily pillanatokban a világért nem lett volna egy gondolatban urával. Senki Bakácsot nálánál jobban nem ismeré, senki sem rendelé minden mozdulatát annyira ura szeszélyének alá, mint ő, — szóval: szolga volt, melynél tökéletesebb soha nagy urnak nem juthatott; s Bakács ismerve e tulajdonát, őt tartózkodás nélkül avatá be legtitkosb gondolataiba. Galamb külseje nem gerjesztett bizodalmat; a vékony, éles vonásu arcz, melynek sápadtságát a világos szőke haj még kellemetlenebbé tevé, a szürke szemek bizonytalan tekintete, az erőltetett mosolygás, mely a keskeny ajkak s csepü szinü nyirott bajsz körül játszott: minden együttvéve kellemetlen benyomást tett a nézőre. Mint egy kép, melynek a festő csak körrajzát s első alapszineit végezte be, s hol még a szinezet hiányzik: olyan volt Galamb szinetlen arcza. Kifejezésében a férfiasság helyett csak fortélyosság vala észrevehető. De Bakács ismeré titoknoka helyzetét s azért teljes biztossággal számolt hűségére. Mátyással Csehországban járva Bakács, mostani titoknokát, mint hussita-szüléknek árván hagyott gyermekét fogadta fel. Galambnak nevezé — akkoridőben majdnem egészen fehér haja miatt, s házánál nevelteté. Ez ifju, ki tudva, hogy Magyarország nem hazája, tudva, hogy szülei meghaltak, a világon egészen elszigetelve állott, s még családi nevét sem ismeré: kihez ragaszkodjék, ha nem egyetlen jótevőjéhez?

— Igen, igen, Máté, nem hiába bámulsz — szólt Bakács hevesen, mig titoknoka az irásokat tovább forgatá s időről-időre fejét rázá, — nem tiszteket, rablókat tartunk; ha ez tovább tart, tönkre jutunk.

— Főkép az a körmendi tiszttartó! — mondá Galamb

sóhajtva. — Eminentiád oly atyailag gondoskodott felőle.

— Bizony atyailag — szólt Bakács. — Három fia van, tudatlan valamennyi; az egyiket prépostnak neveztük ki, a másik kettő plebános; s tudod, a legfiatalabb még valóságos gyermek. Megszóltak e kegyelmemért, s ő, az apa, még csak nem is háladatos; de ne félj! példát fogok felállitani; visszaélnek kegyességemmel s Erdődi Péternek s Bálint testvérem fiainak halálom után végre annyi sem marad, miből becsületesen eltemethessenek; s ki tudja, mily közel vagyok e pillanathoz?! Fogyni érzem erőmet, s koromban közelebb állunk a sirhoz, mint az élethez.

Ez két olyas pont vala, hol Galamb az ellenmondás szükségét érzé; Bakács, kinek fukarsága leginkább hiuságban gyökeredzett, s ki vagyona szaporitásán csupán azért fáradott annyira, hogy családját e haza leggazdagabbikává tegye, bármennyire panaszkodott sokszor vagyonának rossz kezelése miatt, szivesen hallá, ha az mások által dicsértetett, s mint minden korosabb ember, semmit sem türt el nehezebben, mintha egészsége iránti panaszainak mások ellent nem mondanak; az ildomos titoknak tehát vitára kelt urával, kinek alkata, mint mondá, legalább még huszonöt évet igér s kinek vagyonával, a tisztek minden gazsága mellett, Magyarországban senki sem mérkőzhetik.

— Hej, fiam Máté! — mondá Bakács nyájasan, — nem ismered a világot; az életnél s vagyonnál nincs bizonytalanabb dolog; hozzájutunk, nem tudjuk miként; de a megtartás! ebben fekszik a nehézség, főkép az ily helyzetben, mint az enyém. Ha egyszerü budai polgár volnék, s ha nem volna más gondom, mint hogy egészségemre s kis vagyonomra vigyázzak: talán száz esztendős lehetnék; de igy — tudod, mennyi kiadásom

volt Rómában; hála Istennek! e választás jól sikerült; a keresztyén világnak oly pápája van, mint talán századok óta nem volt; mondom, nem sajnálom a kiadásokat; de azért igaz marad, hogy azok roppantok voltak. És mennyi gond csak a jelen pillanatban is! A keresztes had, melynek egész terhe vállaimon fekszik, és — —

Bakács e panaszokat, melyekben vagyonának s életének érdekeit annyira összekeveré, hogy néha alig lehete észrevenni: a kettőnek melyikéről szól, hihetőkép még sokáig folytatta volna, ámbár, mint az olvasó a mondottakból láthatja, voltak dolgok, melyek iránt Bakács még Galamb előtt sem vala egészen őszinte; de mihelyt a keresztes hadat emlité, titoknoka által félbeszakasztatott, ki neki tudtára adá, hogy épen a keresztes had iránt fontos közleni valója van; s ekkor Galamb elbeszélé Ártándiék megérkezését, azt, mi velök Pesten Szaleresi házánál történt, s hogy az öreg Ártándi, Telegdi által rábirva, holnap a királyhoz megy, s ha, mi a nádor s Telegdi közbenjárása által kétségen kivül történni fog, a Pesten összegyült keresztesek vezérlését neki ajánlják, azt el fogja vállalni.

A kormány nyomorultságának a kémlelésnél nincs biztosabb jele; ha az uralkodó hatalom érzi, hogy pártolást nem érdemel, minden gondját ellenségei terveinek ismerésére s kijátszására forditja. Az erényes polgárok a legerkölcstelenebbek felvigyázata alá kerülnek, s oly kormányrendszer támad, melynek alapja a gyalázat. Ulászló szerencsétlen korában e métely sem hiányzott hazánkban. A királyt nem okolhatjuk, hisz vétke az vala, hogy jóra s rosszra egész éltén át egyenlően tehetetlennek találtatott; de egyrészről Bakács s barátai, a másikról Zápolya s a Báthoriak kémekkel tölték el az egész országot, és szolgái, sőt néha leghivebbnek gondolt

barátai előtt nem szólhatott az ember a nélkül, hogy félnie nem kellene, miszerint mindenik szava politikai ellenségeinek tudomására jut; [84]) főkép Bakács használá ez eszközt, s most Telegdinek a bibornok zsoldjában álló egyik cselédje tudósitá Galambot Ártándi föltételéről, melyről ez Telegdivel a vacsora fölött sokáig beszélgetett.

Bakácsnak meglepetését, haragját, melylyel, e hirt hallva, szobájában fel s alá járt, nehéz volna leirni. — Ártándi, mondod? Ártándi Tamás? — szólt a legnagyobb indulattal; — ez lehetetlen! Telegdi ellenségem, hígvelejü aggastyán, de ily gondolatra nem juthatott. Vagy nem Ártándi-e az, ki egész Bihart csaknem lázadásba hozta? vallástalan pártütő, ki még az egyháznak tizedét is meg merte tagadni? nem volt-e ő egy az elsők között, kik 1505-ben az átkozott irományt, melyben magunkat valamennyien arra köteleztük, hogy soha többé idegen királyt nem fogunk választani, aláirták? nem szól-e mindig a legnagyobb megvetéssel felőlem, kit parasztnak nevez? Ártándi a királynak s magamnak személyes ellensége; ily embert Telegdi nem ajánlhat.

Mindezt szokatlan indulattal mondá Bakács; s Galamb, bámulva a hatáson, melyet hozott hirével előidézett, s mely oly fokra hágott, hogy ura még gazdasági számadásairól is megfeledkezett, csak azt jegyzé meg, miszerint ő eminentiája kétségen kivül mind e dolgokat legjobban ismervén, a csatlós, ki e hirt hozá, a vacsora fölötti beszélgetést alkalmasint rosszul fogta fel. — Noha — folytatá — mégis különös volna, mert alig van ügyesebb emberünk; eddig minden hírei valósultak.

— S valósulni fog ez is — szakitá félbe titoknokát Bakács, ki azalatt egész nyugalmát viszzanyerte s dolgozóasztalához támaszkodva, gondolatokba merülten

állt, — valósulni fog e hír is, de a szándékot, melyet tudtunkra ad, meg kell hiusítanunk. Én belátom egész cselszövényöket. Midőn Rómában a keresztes bullát kértem, senki sem ismeré czélomat. A vallásos lelkesedés Magyarországban gyenge; midőn egész Európa népei fegyverre keltek, hogy a szent sirt a hitetlenek kezeiből kiszabaditsák: Magyarország majdnem közönyös maradt; mit ákar a konstantinápolyi patriarcha keresztes bullájával, most a XVI. században, midőn a törökök sokkal hatalmasbakká váltak, mintsem hogy puszta vallásos lelkesedés által legyőzethetnének: tudod, igy szólt akkor Rómában mindenki. Én ujra s ujra kértem a bulla kiadását, megköszöntem, mint egy kincset, s ugy hoztam haza; s im a bulla alig hirdettetett ki, s a Rákoson már ezerek gyülnek össze. Kinek volt hát igaza? ki számitott helyesebben?

Bakács félig halkan, mintha csak magának szólna, mondá el mindezeket. — Még Rómában is elismeré mindenki — szólt Galamb, midőn urát mély gondolatokba merülten hallgatni látá, — hogy a jelenkor legnagyobb politikusa eminentiád; századok mulva — —

— Hagyj békét a jövő századoknak — szakitá félbe a szólót ura, — minden kor önnézetei szerint festi magának a mult embereit, s a nagy nevek között, melyek fenmaradnak, a nagyobb rész oly dolgok miatt dicsőittetik, melyek még csak eszébe sem jutottak soha. Mienk a rövid percz, mely alatt élünk; de ezt nem hagyom elragadtatni magamtól.

— Nincs ember, ki ezt akarni merészlené — mondá Galamb szinte lelkesedéssel.

— Nem ismered az embereket, Máté — válaszolt Bakács; — én gyülöltetem. S hagyján, ha hatalmamat megtartom s ha, mig élek, csak oly elleneket látok magam körül, kiket legyőzhetek. Az emberek barát-

sága, főkép ha meghalunk, ugy sem sokat ér; én tapasztalásból tudom ezt. — A végszavaknál Bakács szeme mintegy akaratlanul Mátyás szobrán akadott meg; talán eszébe jutott a mód, miként ő s mások magokat e király halála után egyetlen fia iránt viselték.

— Eminentiád nem méltányolja állását; csak egy szót kell szólnia, s Ártándit nem fogják a keresztesek vezérletével megbízni.

— Azt jól tudom; de ha Ártándi ellen szólalok fel, Telegdi s elleneim, helyébe mást fognak állitani s az szintoly baj; — Bakács észrevéve a bámulást, melylyel titoknoka e szavaknál ráteкintett, — azt gondolod-e, — igy folytatá, szemeit titoknokára függesztve, — midőn e keresztes háborut kihirdetém, csak az vala czélom, hogy a töröknek hadat üzenjek? Az is kétségen kívül, de a legnagyobb s legközelebbi veszély, mely Magyarországot fenyegeti s mely ellen védelem szükséges, nem az ozmanoktól jő. Értesz-e most?

Galamb hallgatott.

— Annyival jobb, ha nem értesz — folytatá Bakács, — ha te nem gyanitod szándékaimat, mások még kevésbbé. De mondd: ki uralkodik e házában?

Bakács rendesen sem azt, hogy minden hatalom az ő kezében fekszik, sem ennek ellenkezőjét nem akarta hallani; s azért Galamb nem minden zavar nélkül felelt e kérdésre: hogy a király után, mindenkinek véleménye szerint, senki a bibornoknál több hatalommal nem bir.

— Csalódol, Máté. Sem a király, sem én nem parancsolunk e hazában. Közös urunk Zápolya. Minden valóságos hatalom az ő kezében fekszik, s ha egy nap összes erejét érzi, arra fogja használni, hogy engem s mindazokat, kik hozzám ragaszkodnak, eltiporjon. Ez a veszély, melytől őrizkednünk kell. Huszonnégy éve,

hogy Ulászló királynak választatott; a Zápolyaiak már akkor a korona után vágyódtak. István akkor Bécsben felkarolván két éves fiát: ha csak ily magas volnál, mondá, Magyarország királya te lennél. E pillanat óta a szepesi grófoknak egyetlenegy vágyuk a korona. István özvegye azért imádkoztat; az erdélyi vajda azon töri fejét; s most, midőn Zápolya Borbála lengyel királyné lett, e kivánat megszünt valószinütlen lenni. Magam küzdök az ármányok ellen s miként remélhetném, hogy fáradozásomnak sikere lesz? A hatalom azé, ki a fegyveres erővel rendelkezik: tehát Zápolyáé. Az uraknak egy része, s majdnem az összes nemesség, mellette állnak. A király seregeiből, fizetés hiánya miatt, maholnap csak a zászlók maradnak fenn. Ha a királyi hatalmat erősiteni akarjuk, — s ez a legszükségesebb — seregeket kell szereznünk, Látod-e most, hogy mit akartam a keresztes had kihirdetése által elérni? A király a hon védelme miatt nem szorul többé sem Zápolyára, sem más zászlósaira; minden keresztyén hatalmasságokkal békességben élünk, s a Rákoson ezerek állanak, kik e hont a török ellen védelmezni készek. Most e sereg csak jobbágyokból áll; rövid idő mulva csatlakozni fognak hozzá nemesek is; a király rendelkezésére had áll készen, melylyel senki e hazában nem mérkőzhetik, s a vajda erőtlen boszuját nevethetjük.[85])

— Soha a keresztes hadnak e következése nem jutott eszembe — mondá Galamb.

— Másoknak sem — folytatá Bakács, s arczán belső megelégedésnek nyoma látszott; — talán Telegdit kivéve, a pápai bullát senki sem tartá egyébnek haszontalanságnál. S a tanácsban, midőn a bulla kihirdetését kértem, sokan gunyosan suttogtak egymás között, hogy Remete Pétert vagy Capistránt akarom utánozni, s

vallásos lelkesedést szinlelek, melyet bennem senki sem keres. E vakságnak köszönhetem, hogy a főurak közül a keresztes had vezéreül senki sem ajánlkozott, sőt hogy nevetséges büszkeségökben azt felvállalni sem akarták, mintha méltóságukat sértené, ha jobbágyokból álló hadnak vezetését vállalják fel. Azonban, ugy látszik, Telegdi megnyitá szemeiket; ha e seregek vezérlete Ártándira vagy bárki másra, kire nem számithatok, bizatik, egész tervem meghiusult; s miként kerüljem ki ezt?

— Semmi könnyebb — mondá Galamb, — csak biztos embert kell kinevezni.

— De kit? — kérdé Bakács. — A vezérnek kinevezését továbbra halasztani lehetetlen, s nem tudok senkit. Erdődi Péternek nem adhatom e helyet, Családomnak már is elég irigyei vannak. A többi főurak között a vélemény, miszerint e parasztokat vezérelni urhoz nem illik, annyira elterjedett, hogy én, ki e nézet elterjedésének örültem, sőt ki abban magam is osztozkodni látszám, most senkit sem találok, ki a vezéri hivatalt elfogadná.

— De nem lehetne-e erre a székely vitézt használni, kit eminentiád ma az udvarhoz vezetett? — kérdé Galamb; — bátor, tapasztalt katona, s eminentiád elleneivel nincs semmi összeköttetésben, sőt a háladatosság őt egészen eminentiádhoz köti, miután hős tetteért bizonyosan sohasem jutalmaztatott volna, ha ily hatalmas pártfogóra nem talál.

A bibornok figyelemmel hallgatá titoknokát. — A gondolat nem rossz — mondá végre, — Dózsa neve a jelen pillanatban igen népszerü, mától fogva nemes, s igy a pártok egyikével sem lehet összeköttetésben; inkább szenvedélyes, mint éles felfogásu, s felbősztüive az urak ellen, kik által magát sértve érzé, hagyá el

ma a palotát. — Bakácsnak arczán, a mint ezen körülmények egyenként eszébe jutottak, mindég több megelégedés látszott. — Dózsa emberünk — szólt végre kezét összecsapva; — soha, jobb gondolatod nem volt, Máté, csakhogy a székely vitézt még hajnal előtt előmbe teremtsd, hogy Telegdit s a nádort megelőzhessem. A király engem felhatalmazott, vezérnek azt nevezni, kit e tisztre alkalmasnak tartok. Ugy kell elintéznünk dolgainkat, hogy mikorra Perényi s Telegdi hozzám jönnek, Dózsa már vezér legyen s én sajnálkozásomat jelenthessem ki, miért nem jöttek előbb ajánlásukkal. Csak teremtsd elő a székelyt akárhonnan, csakhogy még hajnal előtt szólhassak vele.

— Semmi könnyebb — mondá Galamb, — a gondolat, melyet eminentiád oly jónak tart, fájdalom, nem tőlem való. Egy pap, ha nem csalódom, czeglédi plebános, s mint szavaiból észrevevém, a keresztességnek egyik fő apostola, két óránál tovább szobámban mulat, egyre kérve, hogy őt eminentiádhoz vezessem; kérése, melyet a keresztesek nagy részének nevében előterjeszteni kiván, az, hogy minél elébb vezér neveztessék ki, s hogy e vezér Dózsa legyen.

— Miért nem eresztetted be ez embert mindjárt hozzám?

— Engedelmet, de eminentiádnak nem szokása este valakit fogadni, kit magához nem rendelt, főkép egy falusi plebános, gondolám — —

— Ne mentegetődzzél; igazságod volt; ha minden embert, főkép minden papot elfogadnék, sok dolgom volna. Ha valami házaspár összevesz, a plebános hozzám fut, s a házi béke helyreállitására tőlem kér tanácsot; de a jelen eset más. A czeglédi plebános, mint értesitve vagyok, egyike azoknak, kik a kereszt kihirdetésénél legtöbb lelkesedést mutatnak; a népnek

nagyobb része, mely eddig a Rákosra jött, szónoklata által vezettetett ide. Ezt ki kell tüntetnünk. Ereszd be őt mindjárt, — mondá a bibornok Galambnak, ki távozni készült — mindjárt, érted-e? ha talán félénk s elfogult, biztasd; mondd, nincs mitől tartania, apja vagyok papjaimnak.

— Ez nem tartozik a félénkek közé — mondá Galamb mosolyogva, — soha merészebb kinézésü embert nem láttam. Eminentiád csodálkozni fog e papon. — S ezzel a titoknok ugyanazon ajtón, melyen jött, ismét távozott, Bakács hallgatva járt fel s alá szobájában.

Kevés percz után az ajtó ismét megnyilt, s Galambtól vezetve, Lőrincz lépett a szobába. Az előbbi, meghajtva magát, visszavonult, s Bakács azon férfiuval, ki hazánk történetében kevéssel ezután oly szomoru hirességre jutott, magányosan látá magát.

Kormányzásra leginkább két tulajdon szükséges: emberismeret s elég erő, hogy parancsolni tudjunk minmagunknak. Bakács kitünő mértékben birta mindkettőt, s mint olyan ember, ki a társaság legalsó fokáról a legmagasabbra emelkedett fel s igy a legkülönbözőbb osztályok nézeteit s érzeményeit tapasztalásból ismeri, főkép az elsőre nézve bámulatos ügyességgel birt. Lőrinczet meglátva, első pillanatban érezé, hogy előtte nem közönséges ember áll. A férfiu öltözetében s magaviseletében nem vala semmi kitünő. Mindazon tiszteletjelekből, miket a szokás alsóbb egyházférfiaktól elöljáróik irányában akkoridőben megkivánt, ő egyet sem mulasztta el; mélyen meghajtá magát, megcsókolá a bibornok által elébe nyujtott kezet, s kézcsókolás után tisztelő távolságba vonulva hallgatott, mig érseke megszólitá; de ki az arcznak kifejezését látta, melylyel mindezt tevé, meggyőződhetett, hogy Lőrincz nem azon falusi papok sorába tartozik, kik Bakács korában

szolgai alázatossággal hajoltak meg püspökeik előtt, s ezek által valódi szolgáknak tartattak, kényök s kedvök szerint bármi munkára alkalmaztatva, ha az a lelkipásztorsággal semmi összeköttetésben nem volna is.[86])

Lőrincz negyven s ötvenedik éve között állhatott. A mély redők, melyek a már kopaszulni kezdő homlokon s halvány arczán átvonultak, még idősebbnek mutaták őt, ha a sötét haj, a láng, mely szemeiben égett, s azon férfias erőnek kifejezése, mely egész valóját jellemzé, a nézőnek eszébe nem juttatják, hogy e redőket inkább munka s szenvedélyek, mint a kor vonta e férfi arczára. Termete magas s csontos volt, mozdulatai olyanok, minők inkább katonához, mint egyházi férfiuhoz illenének, komor arczán büszke öntudat kifejezése látszott. Bakács huzamosan érdekkel nézé e férfiut, kinek egész magaviseletéből kilátszott, hogy az egyházi méltóság szine előtt arról, melyet neki a természet adott, meg nem feledkezik, s hogy a bibornokot elöljárójának, de nem felsőbbjének ismeri el. Végre Bakács félbeszakasztá a csendet. — Titoknokomtól hallám — igy szólt, — hogy velem dolgod van; add elő kivánságodat, s légy meggyőződve, hogy nem lehet kedvesebb kötelességem, mintha az oltár bármi csekély szolgájának hasznára lehetek.

— Nem magam dolgában jövök — válaszolt amaz szárazon, — ily kicsiséggel nem fognám elrabolni eminentiád becses idejét. Nevem Mészáros Lőrincz, czeglédi plebános vagyok, és —

— Tudom, fiam — mondá Bakács nyájasan, — szemem atyai megelégedéssel függ rajtad. Midőn a keresztes had kihirdetését parancsolám, náladnál buzgóbban senki sem járt el az Ur szolgálatában; légy meggyőződve, hogy érdemeidről nem feledkeztem meg, s idővel meg is jutalmazandom.

— A keresztes had az egyház parancsára hirdettetett ki — mondá Lőrincz komolyan, — ha e szent czél előmozditására valamit tettem, csak meggyőződésemet követém és szent kötelességet teljesiték: nem érdemlek s nem várok jutalmat senkitől.

Bakács emelkedésének az vala egyik fő eszköze, hogy barátok szerzésére soha semmiféle alkalmat el nem mulasztott; büszke olyanok irányában, kiknél azon oknál fogva, mert hozzá érdekeik által voltak kötve, vagy mert őket változhatatlan ellenségeinek ismeré, kiméletre nem volt szüksége; mások a bibornoknál nyájasabb s leereszkedőbb embert nehezen találhatának, s ritka eset volt, hogy midőn valakinek hajlandóságát megnyerni kivánta, az neki nem sikerült volna. A jelen esetben Lőrincznek komoly módja, melylyel a nyájas ajánlatra felelt, meggyőzé Bakácsot, hogy hasztalan fáradna, s azért, megváltoztatva hangulatát, szárazon csak azt jegyzé meg, hogy mint legatus, az egyház fejének, a pápának képét ő viseli e házában, s hogy parancsainak mindenki szintugy engedelmeskedni tartozik, mintha ő szentsége maga szólna; s ezzel a dolgozóasztal melletti székre ülve, felszólitá Lőrinczet, hogy kivánságát adja elő.

Lőrincz, kire a komoly méltóság, melylyel Bakács most szólt, látszólag ép oly kevéssé hatott, mint előbbi nyájassága, azzal kezdé beszédét, hogy ő nem a maga, de számos, a város körül összegyült keresztyének nevében jő, kik a pápai felszólitás következtében minden vagyonukat s éltöket feláldozni készek a szent kereszt dicsőségéért. — Már is többen vagyunk tizezernél — igy szólt, — óráról órára szaporodik a sokaság, és senki sem gondoskodik szükségeinkről; ott tanyázunk a Rákoson, szabad ég alatt, sátorok, sőt a legszükségesebb életszerek nélkül.

— Mondd társaidnak — válaszolt Bakács, — hogy mindezekről gondoskodni fogok.

— Senki sem kételkedik eminentiád legjobb szándékán. A keresztes had eminentiád szorgalmazására hirdettetett ki. Ha az összegyült seregek szükségből ismét eloszlanának, a feleletteher — szóljunk nyiltan — az egész gyalázat eminentiád vállait terhelné. De mindamellett lehet-e eminentiádnak palotájából gondoskodni a Rákoson álló seregekről? Nekünk vezérre van szükségünk, uram! hadviselt derék vezérre, ki a nép bizodalmát birja, s pedig minél előbb. A tömeg között már is rendetlenség uralkodik; egyes rablások s erőszakoskodások történtek a város környékében; ha e sereg fej nélkül marad, hasonló esetek szaporodni fognak, s akkor ki állhat jót a következésekért? Az urak irigy szemmel nézik az egész vállalatot, nekik csak alkalom, csak ürügy kell; ez pedig, ha vezér nélkül maradunk, nem fog hiányozni, miután e szegény népet maga a szükség kényszeriti erőszakra; s fel fognak zudulni, hogy a közcsend s bátorság a keresztesek által megzavartatott, s véres boszut állanak mindazokon, kik nem az ő, hanem Isten parancsára fegyvert mertek fogni.

Bakács terveihez igen jól illett, ha a keresztesek táborában az uri rend ellen bizalmatlanság létezik; azonban nem árulhatá el szándékait, s azért komolyan inté Lőrinczet, hogy ily szándékot senkiről se tegyen föl. — Az urak nem tekintik kedvezőleg hadunkat, az bizonyos — igy szólt, — azonban ily tervek, minőket nálok gyanitasz, bizonyosan nem jutottak senkinek eszébe. Mi a seregeknek adandó vezér kinevezését illeti, egy véleményben vagyok veled. Ő felsége e kinevezést kegyesen rám bizá, s biztosokká teheted küldőidet, hogy e tárgyban még holnap rendelkezni fogok.

— Nekünk kereszteseknek ugy látszik, hogy vezérünkről rendelkezni kizárólag sem a királyt, sem eminentiádat nem illeti, s hogy e részben Krisztus szabad bajnokainak szavát is meg kell hallgatni.

Lőrincz e szavakat oly nyugodtan s elhatárzottan mondá, hogy Bakács, bármennyire bámult is e követelés merészségén, mely a XVI. század aristokratájának csaknem hihetlennek látszhatott, szintén megtartá nyugalmát, s csak azt jegyzé meg, hogy a vezéreknek kinevezése mindég a királytól függ, s hogy ő felsége e jogát a jelen esetben rá bizta.

— Az igaz lehet — válaszolt Lőrincz hidegen, — ő felsége a régi szokás szerint azt nevezheti ki vezérnek, ki neki tetszik; de a kereszteseket nem kényszerités vezeté táborunkba, lelkesedésökben fogtak fegyvert s szintén tőlük függ, hogy azt letegyék, mihelyt látják, hogy velök ugy bánnak, mint zsoldosokkal.

— Hogyan? — mondá Bakács, s homloka összevonuló ránczain látni lehetett belső felindulását.

— A zászlóhoz még nem esküdött senki — folytatá Lőrincz előbbi nyugodt hangján, — nem is fog esküdni, mielőtt a vezért, ki alatt állani fog, ismeri. Ki akadályoztathatja az egész sereget, hogy miként szabadon jött, ugy szabadon kunyhóiba visszatérjen?

— Ugy látszik, vannak módok, melyek által kötelességöket megszegő jobbágyokat e hazában kötelességök teljesitésére kényszerithetünk.

— Mondja eminentiád inkább — válaszolt Lőrincz keserüen, — vannak módok, melyek által jobbágyokat e hazában mindenre, mit jónak látnak, még isteni s emberi kötelességeik megsértésére is kényszerithetni; de a jelen eset nem tartozik azok közé. Az urak nem akarják, hogy jobbágyaik a keresztes hadban részt vegyenek; magáról eminentiádról azt beszélik, hogy

saját jobbágyait tisztei által visszatartóztatja, nehogy tágas birtokai mivelő kezek nélkül maradjanak. Már ha igaz is, hogy minden ur saját jobbágya fölött korlátlan hatalmat gyakorol s őt és családját kénye szerint kinozhatja: hiszi-e eminentiád azt, hogy a földesurak azok iránt, kik a keresztes tábort odahagyva, ekéikhez térnek, kegyetlenkedni fognak? hogy őket zászlóikhoz erőszakkal visszakergetik, s csak azért, hogy Bakács bibornoknak ezerekből álló különös serege legyen, melyet szükség esetében nemcsak a hit, hanem saját ellenségei ellen is használhat?

A gúnyoló hangtól, melyen e végszavak mondattak, s melyhez alattvalóitól nem volt szokva, a büszke bibornoknak felforrt vére; de érzé, hogy oly emberrel van dolga, ki rejtett szándékait helyesen gyanitja, s ismét erőt véve magán, a lehetőségig nyugodtan csak azt kérdé: miként egyeztethetné meg akár ő, akár másvalaki a keresztesek közül, meggyőződésével, ha a szent czél, melynek kivivására fegyvert fogtak, makacsságuk miatt meghiusulna?

— Mi bennünket ily határozatra birna, az nem volna makacsság — válaszolt a másik melegebben; — mi nem földi jutalomért s dicsőségért, de vallásos buzgóságból fogtunk fegyvert. Egyetlen czélunk, hogy a keresztnek az izlam fölött győzelmet vivjunk ki; ha ezt veszélyeztetve látjuk, ha oly vezért állitanak fölünkbe, kihez bizalmunk nincs: visszatérünk, a paraszt kunyhójához, a szerzetes zárdájába, én szerény papi lakomba, s szántunk, imádkozunk, prédikálunk, mig Isten jobb időket ad. Ily viszonyok között vallásunk dicsőitésére nem tehetünk semmit.

— S oly kevés bizalmatok van a királyhoz s hozzám, hogy tőlünk nem vártok oly vezért, ki seregeiteket győzelemhez tudná vezetni? — kérdé Bakács komolyan.

— Keresztyének bizodalma Istenben van — felelt Lőrincz; — s mi jól tudjuk, hogy eminentiádnak s a királynak hatalma csak annyira terjed, mennyire azt az ország nagyjai engedik.

Bakács homloka ismét ránczokba vonult. Lőrincz folytatá: — A király jó, azt halljuk legalább, s kik körében élnek, ugy látszik, tapasztalják; de mit használ az a népnek?! A nemesség jogai törvények által biztositvák, mikre a király esküt tesz, a nép jogairól a törvény nem szól. Mit ér az nekünk, ha Ulászló, esküjét megtartva, a törvényt nem sérti? A számtalan zsarnokot, kik erős váraikból jobbágyaikon kegyetlenkednek, csak a király hatalma zabolázhatná, s e hatalom nem létezik. — Ne mondjon ellent szavaimnak eminentiád — szólt majdnem szenvedélyesen Lőrincz, kinek szavai beszédközben mindég melegebbekké váltak, midőn észrevevé, hogy Bakács szavába akar vágni — ne mondjon ellent szavaimnak! örök szégyenbélyeget süt magára s a királyra, ha bevallaná, hogy e szörnyüségeknek, melyek e hazában történnek, megakadályoztatása hatalmukban állott s hogy e hatalommal nem akartak élni.

Bakács megütődve hallgatott. Lőrincz folytatá: —

— A királynak nincs hatalma; eminentiádé csak ildomosságban fekszik, s az a vad erők ellenében, minőket korunkban látunk, nem mindég elég. A valóságos erő a Zápolyák, Bebekek, Drágfiak s azon száz zsarnok kezében fekszik, kiknek neveiket bár el ne feledné a jövő, hogy unokáink hatodiziglen elátkozhassák elnyomóinkat. S ezek vajon kit fognak a király által vezérünknek kineveztetni? Nemde egyet magok közül? nemde azon nagynevü hóhérok egyikét?! s mi ily vezér alatt küzdjünk?!

A bibornokra e szavak különös hatással voltak. Öröm-

mel látá, hogy a keresztesek a vele ellenkezésben levő aristokratiához nem ragaszkodnak; de a lángoló gyülölség, mely Lőrincz szavaiban felszólalt, meglepő, ijesztő vala előtte. — Csalatkozol — igy szólt nyugtatólag, — ha minden főurról igy szólsz; vannak közöttök is a népnek meleg barátai.

— Ismerjük e barátságot — esett szavába Lőrincz keserüen, — annyira ismerjük, hogy e jobbágyok között, kik az egyház szavára ezerenként összegyültek, egy sem marad táborában, ha vezérünknek főur, bárki a főurak közül, neveztetik ki.

— De miért nem? — kérdé Bakács bámulva. — Honnan ily rögtön e gyülölség?

— S ezt tőlem azon férfiu kérdi, ki nem uri palotában, hanem parasztház szalmafödele alatt született? — mondá Lőrincz keserüen, — ki a népet saját szüleiben látta szenvedni? Eminentiád talán elfeledte gyermekségét? vagy ha néha e korára visszatekint, ha álmaiban ismét az erdődi jobbágylakban képzeli magát. melyből a Drágfiak az egész családot, ha nekik ugy tetszik, elüzhették volna, s a szolgaságon kivül nem vala biztos semmi: eminentiád fölébredve, nem borzad-e el? s mégis másoknak édes visszatekinteni gyermekéveikre! uraktól hallám, hogy boldogitóbb érzés nem létezik; s eminentiád kérdi: honnan e gyülölség az uri rend ellen?!

Bakács, mint mindazon emberek, kik alacsony helyről magasabbra emelkedtek, nem szivesen hallá, ha eredetére emlékeztették. Bármi természetelleninek látszassék, hogy valaki szégyennek tartsa, ha mindent saját érdemének s fáradságának köszönhet: ez előitélet azon korban, melyről szólunk, szintugy létezett, mint napjainkban; s ha a mi nagy Mátyásunk sem volt tőle ment, s ha magát udvari történetirója Bonfin által

nagy római patricius-családokkal, a Valeriusokkal, Corvinusokkal kötteté össze: nem fogjuk különösnek találni, hogy a hiu bibornok is szivesebben valamely horvátországi Erdődi-család ivadékának hirdette magát, [37]) azonban sokkal ildomosabb vala, semhogy, eredete köztudomásu lévén, azt maga hiresztelje, s azért lesütött szemekkel hallgatott, mig Lőrincz mindég több-több szenvedélylyel folytatá:

— Honnan e gyülölség? A ház, melyet a jobbágy épit, nem az övé, ura elkergetheti lakából s ő földönfutóvá lesz; a mező, melyet homloka izzadságával felszántott s bevetett, nem neki termi gyümölcseit; gyermekei nem az ő örömére nőnek fel; ha a kegyes ég leányainak szépséget ad, remegnie kell, nehogy buja földesura rimájának fogadja gyermekét; ha fiai bátrak s erősek, el fognak ragadtatni apai keblétől, hogy mint csatlósok s huszárok a büszke báró udvarának fényét neveljék s csatáiban vérezzenek. Övé semmi a világon, számára nincs biztosság! Ha reményeit arra szoritaná, hogy faluja temetőjében majdan eldődei között fog pihenni; ő még erre sem számithat; urának ellenségei eljönnek s őt családjával és szomszédjaival elhajtják marhaként, hogy, mérföldekre ősi lakától, más urnak földjét mivelje. Ha ilyenkor ellent nem áll, s ha előbbi urának birtokába visszakerül, nincs kegyetlenség, melyet a szökevény jobbágyon el ne követnének; ha ellentáll s küzdés között agyonüttetik: ura huszonöt forint készpénzt kap, melyet néha kegyességéből a hátrahagyott családnak ajándékoz, hogy az elveszett apa vagy fiu helyett a gazdaság folytatására egypár lovat vagy tinót vehessen magának. Tőle még a vallás vigasztalása is megtagadtatott; papjának, kinél azt kereshetné, a patronus gyermekeket, tudatlanokat, erkölcstelenségök által közmegvetésben állókat nevez

ki; sok helyt a lelkipásztorság a gazdasági tisztséggel köttetik össze, hogy a jobbágy még Isten oltárához se tekinthessen föl a nélkül, hogy zsarnokával ne találkozzék szeme.[38]) S eminentiád kérdi: honnan-e gyülölség?

— Ha mindez történik — mondá Bakács nem minden zavar nélkül, mert érzé e panaszok igazságát, — törvény ellen történik, s a király erről semmit sem tud.

— A törvényben nem áll semmi ezekről, azt elhiszem — folytatá az előbbi még keserüebben. — Ki is volna elég szemtelen, hogy az állapotot, melyben a magyar paraszt él, fölirni merészelné? de törvényét a szegény nem a papirosban, melyet országgyülésről-országgyülésre összefirkálnak, hanem az emberekben látja, kikre a végrehajtást bizták. S azok nem zsarnokai-e? A király minderről semmit sem tud! Istenem! de ha az országban körülutazva, tulajdon szemével nem látja a nyomort, mikép jusson az máskép tudomására? Panaszkodjunk-e? s elfeledé eminentiád, mit Báthori, az erdélyi vajda a székelyeknek üzentetett: hogy ki a királynál panaszkodni akar, az két fejet szerezzen magának, hogy midőn Budáról visszatérte után egyet veszit, még egyet megtarthasson.[39]) S nem hiszi-e eminentiád, hogy mit az erdélyi vajda alattvalóinak igért, azt hasonló esetben száz ur jobbágyain végrehajtatná?

— A jobbágyok benned meleg pártfogóra találtak — mondá Bakács, ki Lőrincz kérdéseire máskép nem tudott felelni.

— Jobbágy fia vagyok magam is — szólt emez — s nem emelkedtem annyira, hogy ifjuságom első benyomásairól megfeledkezzem. Aztán jobbágyok között élek. Mint papnak, hivatásom az, hogy hiveimet vigasztaljam; s miként tehetném ezt, ha velök nem érzeném

fájdalmaikat?! Mit eminentiád tőlem hall, az ezereknek érzeménye. A jobbágy rég nem mer szólni, de érzi állását, s nincs oly földi erő, mely őt arra birja, hogy a keresztes hadban részt vegyen, ha zsarnokainak egyikét látja mint vezérét.

— De lehet-e mást vezérnek kinevezni, mint olyast, ki a hadviselésben járatos? — kérdé Bakács.

— És csak az urak között találhatni ilyeket? Mi volt Országh? s a gyermekből, kit Zsigmond király más parasztfiukkal a mezőn játszva talált, nem lett-e hires hadvezér, kincstartó, nádor? s Kinizsi, a molnárlegény, kevésbbé jól küzdött-e, mert ifju korában kezével malomkereket faragott? s a büszke Báthori István, midőn a Kenyérmezőn magát a töröktől körülfogva látta, panaszkodott-e azon dandárok ellen, melyeket a molnárlegény vezetett segitségére? panaszkodott-e, hogy oly ember által mentetett meg, kinek ősei nem valának országnagyok? És a Zápolyák! Borbála lengyel koronát visel, János a magyar után terjeszti ki merész kezét; s egyebek-e ők szerencsés bajnokoknál? A hegypatak, melynek vizét vészek zápora megdagasztotta, most nagyszerüen vonul el előttünk, pillanatról-pillanatra szélesbre terjedve, maholnap az egész hazát el fogja boritani árjaival; de nem fekszik-e eredete közel hozzánk? nem ismerjük-e a gyenge forrást valamennyien, honnan ez óriási hatalom kezdetét vevé? Maga a nagy Hunyadi János, egy oláh leány gyermeke, később, miután erénye kitünt, illendőbbnek látszott, ha egy király törvénytelen szerelmének, mint ha a nép gyermekének neveztetik, s hizelgők a nagy férfi dicsőségét gondolák nevelni, midőn anyja gyalázatát hirdeték,[40]) de csak önérdemei által emelkedett ő is. Annak, ki emelkedni akart, legjobb támasza e hazában mindég a kard vala, s mi százszor történt, miért

ne történnék most is? Mi ily vezért kivánunk, Dózsa nevét dicsőitve hangoztatják e hazában; ő életét harczok között tölté, ő öntetteinek gyermeke s elnyomóinkkal semmi rokonságban nem áll: nevezze ki eminentiád őt vezérünknek!

— Magam is gondoltam rá — válaszolt Bakács, — nekem a székely vitéz ellen semmi kifogásom nincs; de ha e részben a keresztesek kivánatát teljesitem: mit fognak mondani elleneim?

— Ha oly magasan állanék, mint eminentiád — mondá Lőrincz, — soha nem kérdeném: mit fognak mondani elleneim? csak az fontos: mit fognak tenni? s ha a keresztes had oly vezér kezére adatik, ki csak eminentiádtól függ: biztos lehet, hogy ellenei nem fognak tenni semmit, mert semmit sem fognak tehetni. Büszke országnagyaink között nem találkozott, ki a keresztes had vezetését magára vállalná. Ők lealázva gondolnák magokat, ha a győzelmet, melylyel a hazát megmenték, parasztoknak kellene köszönniök; s a jelen pillanatban egészen eminentiádtól függ, kire bizza a keresztnek vezérletét. Ma még az egész ügy eminentiád kezében van; ha késik, talán már holnap máskép lesz. A Rákoson nagyobb szám gyült össze, mint előre gondolható volt. Az urak gyanitani kezdik a hatalmat, mely annak kezébe adatik, ki e seregekkel rendelkezik; holnap talán a nádor Somot, Báthorit, vagy más valakit fog vezérnek ajánlani; talán Zápolya barátai is föllépnek a követeléssel, hogy az egész had János vajdára bizassék, — s fogja-e akkor Bakács bibornok ezt minden hatalmával ellenezhetni? A fegyvert fogható nemesség nagyobb része Zápolya pártján áll; mit várhatunk, ha a keresztes had is reá bizatik, vagy, mi még valószinübb, ha, meghallván, hogy oly vezér neveztetett ki, kihez bizodalma nincs, ismét el-

oszlott? E keresztes hadak nemcsak a törökök ellen, hanem Zápolya nagyravágyásának fékezésére is hasznos szolgálatokat tehettek volna, de — —

— Mindég ugy beszélsz — szakitá félbe Bakács a szólót, — mintha a keresztes had kihirdetésénél nem tudom mi más mellékes czéljaim lettek volna; pedig, lelkemre mondom! — itt szeme Lőrincz átható tekintetével találkozván, a bibornok megzavarodott — a főczél a török terjeszkedő hatalmának fékezése vala. Ha azonban gondolataim csakugyan máshova is terjeszkedtek volna — veté utána rövid gondolkozás után: — ki kezeskedik nekem Dózsa hűségéről?

— Helyzete! A jó, mit eminentiádnak köszön, s ha kell, én magam — válaszolt Lőrincz nyugodtan.

A bibornok mély gondolatokba merült. Hogy a keresztes had kihirdetésénél egyedüli czélja nem a törökök legyőzése vala, az nem szenved kétséget. A függés, melyben a királyi hatalom Ulászló korában a magas aristokratia által tartatott, leginkább annak vala tulajdonitható, hogy Mátyás fekete-seregének feloszlatása óta az ország fegyveres ereje csak az országnagyok s megyék bandériumaiban állott; s ha Bakács a kereszt hirdetése által az országnagyoktól független sereget akart előteremteni: ez összes politikájával, mely a királyi hatalom növelését tüzte ki czélul, összhangzik; azonban Bakács szükebb korlátok közé szoritani, nem megrontani akarta a főbb nemességet; s midőn Lőrincz szavai által, melyekben a nép egész gyülölsége mutatkozott, a veszélyekre emlékeztetett, melyek e politikából a hazára s főkép az összes főbb nemességre, melyhez most a bibornok rokonai is tartoztak, háromolhatnék: szivét aggodalom tölté el. Sebesen átgondolá egész állását. A helyzetnek megváltoztatása, melyet ő maga idézett elő, nem tőle függött többé; bármi ve-

szélyesnek ismeré az utat, nem lehetvén visszalépnie, előbbre kelle haladnia, s erre határozá magát. — Menj Dózsához azonnal, — mondá, midőn székéről fölkelt, — s vezesd őt hozzám holnap jókor reggel. Mielőtt e fontos ügyben valamit határozok, szólnom kell vele.

Lőrincz mélyen meghajtá magát, s ismét megcsókolva a bibornok kezét, az ajtó felé vonult.

— Mondd Dózsának, hogy hajnalban jöjjön — folytatá Bakács, midőn a távozót pár lépésnyire követé; — a király hatkor templomba megy; ha ez ügyben valamit tenni kivánunk, szükség, hogy mindjárt mise után szóljak vele.

— Eminentiád számithat pontosságomra — mondá Lőrincz, s még egyszer meghajtva magát, az ajtó megett eltünt. Bakács ismét székébe ereszkedett. — Hát azon büszke nemességet, mely a királyt megveti, a hazát zsákmánynak tekinti, mely engem születésem miatt annyiszor megvetett, a végzet végre kezembe adta. Porig alázhatom, eltiporhatom, ha ugy tetszik. Mit Francziaországban XI Lajos tett, mi Mátyásnak nem sikerült: azt én vihetem véghez. — A bibornok halvány arczán e gondolatoknál pirosság futott át. — De — szólt ismét rövid gondolkozás után, felsóhajtva, — ha ezt véghez vittem, fogok-e birni saját eszközeimmel? — S fejét kezére támasztva, mély gondolatokba merült.[41])

VI.

Azon három hét, mely történetünk kezdetétől május 13-áig lefolyt, telve volt mozgalommal. Ulászló választása óta, midőn négy trónkövetelő pártolói, a fortély s erőszak minden eszközeit felhasználva, egymással szembeszálltak, mig végre a küzdelmi díj, a királyi hatalom, szétroncsolt darabokban épen a legérdemetlenebb kezében maradt: talán soha ennyi nyugtalanság fővárosainkban nem vala észrevehető. Az ország különböző részeiből a fővárosba s innen az egyes megyékbe hirnökök érkeztek s küldettek; naponként egy, néha két tanácsülés tartatott, melynek egyedüli eredménye a tanácsnokok nagyobb, kölcsönös elkeseredése vala; a pesti oldalon, hol a keresztesek tábora állott, mindig nagyobb tömegek sereglének egybe, s a pórhadak vad zaja csendes éjszakákon távol mennydörgésként hangzott át a Dunán. Minden rendkivüli történetek közeledésére látszék mutatni, s a békés, főkép a gazdagabb polgárok aggodalomtelt képekkel jártak körül az utczákon. Hol a kormány működése zajjal történik, ott az állam beteg. Mint más gépeknél, ugy a kormányi gépnél is a belső megromlásnak egyik legbiztosabb jele: ha az egyes kerekek csörgése meghallatszik, s ha az, minek feladata, hogy az egészet mozgásban tartsa, maga ingadozni kezd; s helyesen sejdíték az ország lakói, hogy a nyugtalan tevékenység, mely a kormányzók

között e napokban észrevehető volt, a hazára nézve veszélyeket jósol. Miben fognak tulajdonképen e veszélyek állani, arról azonban mindenki máskép gondolkozott. A budai polgárok között a németek attól féltek, hogy a nagyrészt magyarokból álló paraszttömeg a városban lakó németek kiüzésére fordittathatik; a magyarok nem kevésbbé remegtek vagyonukért, s pénzöket s becsesebb áruikat szintén pinczékben s kertekben rejték el; Bakács attól tartott, hogy a már 40.000 fegyveresre menő keresztesek Zápolya által nyerethetnek meg; a nádor attól, hogy e hadakat a bibornok a főbb nemesség elnyomására fogja használni; Ulászló attól, hogy e tömeg s a főurak szolgái között összeütközések történnek; s maga e tömeg remegés közt tölté napjait, félve szüntelen, hogy táborában az urak által megtámadtatik, s erőszakkal elhagyott telkeihez vissza fog vezettetni. Mi később történt, annyira nem látszott valószinünek, hogy Telegdi, Kassandraként, csaknem őrültnek tartaték, midőn a veszélynek ezen nemét hozá szóba. Ki lavinát sohasem látott s annak hatalmát nem ismeri, ha leirni hallja, mint szakad le s mint zuhan le a hegyről egy darab hó, mindig nagyobb tömegeket ragadva magával a völgybe: nem fog megijedni a leirástól, nem is jut eszébe, hogy az, mit lehellete alatt annyiszor elolvadni látott, örök sirba temetheti őt; csaknem ily helyzetben volt nemességünk; inkább megveté jobbágyait, hogysem a lázadást lehetségesnek vagy félelmesnek gondolá.

De nem irom a magyar állam történeteit. A magyar aristokratiának, mint a római imperatoroknak, Isten talán megadja majdan Tacitusát; ennek tiszte leend, az ország közdolgairól szólva, méltó ecsettel festeni a kort s azon férfiakat, kiknek vétkeiért a magyar a független nemzetek sorából kitöröltetett. Én egyesek

történeteit rajzolom; s Bakács, Zápolya, a király s mindazon büszke zászlósok, kik nagyravágyó aljasság s aljas nagyravágyás által e hazát megronták, itt csak annyiban foghatnak helyet, mennyiben személyeim sorsára befolyással voltak. Csak röviden fogom ennélfogva említeni azokat, mik az utolsó fejezetben elmondottak óta e három hét alatt történtek.

. Tudjuk, hogy a keresztes had vezérének csakugyan Dózsa neveztetett ki. Telegdi s a nádor elkövettek mindent, hogy ezt akadályozhassák; az első minden kigondolható okokkal, az utóbbi szokott szenvedélyességével a királynak Ártándit ajánlva e hivatalra; de hasztalan. A bibornok sajnálkozását jelenté ki, hogy Ártándi nem ajánlkozott előbb; most azonban, miután e tisztet, a pápa ő szentségétől nyert teljes hatalma szerint, Dózsának igérte, szavát többé vissza nem veheti. S a király e pillanatban sokkal inkább függött mindenható tanácsnokától, hogysem fejedelmi hatalmával ellene föllépni akarna, főkép miután az ügyes bibornok Dózsa választását a király előtt a lehető legkedvezőbb szinben tünteté föl. Ártándi vezérségét, ki mindég az elégedetlenekhez tartozott, Ulászló előtt veszélyesnek festeni nem vala nehéz; még több hatással birt azon ok, hogy miután Dózsa kinevezése a keresztes táborban már tudva van, s általános örömmel fogadtatott, könnyen történhetnék, ha most Dózsa helye Ártándinak adatnék át, hogy a keresztesek uj vezéröket nem akarnák elismerni, mi talán vérontáshoz, s a királyi tekintély uj csorbitásához vezetne. A király tehát helybenhagyá a bibornok választását, s Dózsa, sz. György havának 30-án, Zsigmond templomában ünnepélyesen vezérnek kiáltatott ki; a fölszentelt zászló, melyet Bakács Rómából e czélra magával hozott, kezébe adatott; s miután a székely vitéz s azon előkelőbbek mentéire, kik, mint

Szaleresi, a keresztet a bibornok kezeiből ugyanakkor fogadák el, Bakács szabója, Ollósi, az oltár előtt veres kereszteket varrt: a jelenlevő roppant tömeg örömrivalgásai mindenkit meggyőződtetének, hogy az magától e vezért elragadtatni nem engedi.

Hogy azok között, kik magukat a keresztes hadra kötelezék, többeket nem vallásos buzgalom lelkesitett, nem szenved kétséget. Szaleresi Ambrus például sohasem tökélé el magát e lépésre, ha a bibornok által arra barátságosan fel nem szólittatik, s ha e megtisztelteté s a hiu férfinál nem győzi le ildomosságát; s igy másokat is részint dicsvágy, részint gazdag prédának reménye, vagy csak a kivánat vezetett táborba, hogy földesuraik zsarnokságától bármi módon meneküljenek. Azonban Dózsa seregei napról-napra növekedtek. Pestnél negyvenezeren tul, majdnem épannyi Nagyvárad s Eger mellett; s e vándorlási szeszély, mely a népet megragadta, annyira ment, hogy a földesurak sok helyen csakugyan földeik parlagon hagyásától féltek.

Minden aristokratiának gyenge oldala anyagi érdekeihez ragaszkodásában fekszik. A nép, fokonként elvesztve befolyását, polgári jogaitól könnyen megfosztatja magát, s többnyire morgás nélkül eltüri lealázását, melynek, ugy látszik, a természet nem szabott elébe határokat; de ha a felsőbb osztályok, miután a népet jogaitól megfoszták, azt anyagi nélkülözésekre kényszeritik: akkor a nyomor, e nagy lázitó, felzudul ellenök s az elnyomás lánczaival többnyire ketté szakitja a törvény kötelékeit is. Az Ulászló alatt kitört lázadásnak hasonló okokban kereshetjük kutforrását. Hazánkban e korszak alatt minden föld kizárólag jobbágyok által munkáltatott, s igy a nemesség nem nézheté közönyösen, ha jobbágyai, kiknek munkájától

jövedelmeinek nagy része függött, sok helyt csak asszonyokat, erőtlen aggokat s gyermekeket hagyva falujokban, mindég nagyobb számmal álltak a keresztes zászlókhoz. A nemességnek el kelle mindent követnie, hogy munkásait visszatartóztassa; s hogy oly országban, hol a jobbágy sorsát a törvény alig biztositá, hol a trónon a leggyávább fejedelem ült s az egyházi rend többnyire e zsarolásokban maga is részt vett [42]), s hol ennélfogva az egyest se királyi hatalom, se vallás nem fékezheté, — hogy itt az urak e czél elérésére az eszközök megválasztásában gyöngédek nem voltak: a dolgok természetéből foly. — Az elköltöző parasztok sok helyen erőszakkal vezettettek vissza falvaikba; hol ez nem sikerült, közhirré tétetett, hogy a mely jobbágy engedelem nélkül utnak indul, vagy felszólitva vissza nem tér, annak családja fog büntettetni; s hogy ez embertelen fenyités sikertelen ne maradjon, egyes urak által nők, aggok és gyermekek kinoztattak a legkegyetlenebb módokon. Az ország állapotát mi, e nyugalmas kor gyermekei, alig képzelhetjük magunknak. Az utakon fegyveres paraszt-csapatok vonultak Pest, Nagyvárad s Eger felé, néha a fegyvereseket egész családjok követi; s a kaszás és dorongos tömeget, mely saját papja vagy valamely szerzetes vezérlete alatt ájtatos énekek közt tovább halad, nők, aggok s gyermekek csoportja kiséri. Más helyeken számos jobbágycsaládok, a keresztességben részt nem vehetve, erdőkbe vagy sürü nádasok közé vonultak, s igy kerülék ki zsarnokaik hatalmát; mig az urak, csatlósok s huszárok kiséretében, eltávozott munkásaik után sietnek, s ezeket utol nem érhetvén, idegen parasztokat, kikkel épen találkoznak, kényszeritnek elhagyott telkeik mivelésére. Mintha a magyar uj vándorláshoz készülne: az egész népesség fegyvert fogott s mozgásban van; sok falu üresen áll, s nyájak

és ménesek, elhagyva pásztoraiktól, természetes szabadságukban száguldanak körül a mezőn. [48])

Magyarország még nem ismert nehezebb napokat soha; az államot nagyobb veszélyek nem környezék; de az egyesnek szerencséje nem függ mindég az államétól. Valamint a fecske sokszor romok közé rakja fészkét s a minden perczben leomlással fenyegető fal mellett nyugodtan fölneveli kisdedeit; valamint a Vesuv alján rózsák virulnak s szőlők érnek, mig a hegy csucsa olvadott érczet s köveket hány: ugy az egyes nyugodt, megelégedett, sőt boldog lehet az állam legnagyobb szenvedései között. A fal ledőlhet s a fészket szétzuzhatja, — a láva arra veszi talán folyását, hol a rózsà s venyige áll, s akkor virág s gyümölcs hamuvá ég; de mig ez nem történt, addig madár, rózsa s venyige, nem sejtve a veszélyt, nyugodtan fejlődnek saját módjuk szerint; — s igy az egyes ember békében élvezheti kis szerencséjét, bármi vészek környezik a hazát, melyben él; — s Telegdi házában, hová olvasóimmal visszatérek, e veszély napjaiban oly megelégedve találunk mindent, mintha a nemzet egén felleg nem tornyosulna s a jövő uj örömeknél egyebet nem hozhatna.

Miután az öreg Ártándi, ujra megutálva Budát s azokat, kik ott kormányoztak, Vitussal rég ősi várába tért; Telegdi pedig az ország alsóbb részébe utazott, hogy az inditandó török háborura minden szükséges készületeket megtegyen: Frusina Bebek Katalinnal apja kerti lakába vonult s nem zavará semmi belső megelégedését. A tavasz elárasztá minden bájait a vidéken, s előbb nem ismert érzeményei minden tárgyat, melyet maga körül látott, még szebb szinekben tüntettek fel a hölgy lelke előtt. Frusina sohasem érezte magát boldogabbnak. Élte azon korában, hol lelkünk még egészen a jelen pillanat benyomásainak engedi magát által,

körülvéve olyanoktól, kiknek szeretetéről nem kételkedhetett; egy derült tavaszi nap, melynek tiszta egén soha felleg nem vonult át, volt eddig is élete, s mégis ugy látszott neki, mintha csak most örülne először igazán. Hányszor szakitott virágot e kertben; a nagy hárs alatt, hol egykor dajkájának felvigyázata alatt egész napokig eljátszott, hány koszorut font életében! De neki ugy rémlett, minta e virágok szinei soha ily szépek, illatuk soha ily édes nem lett volna; mintha csak most tanulna valóban szép koszorukat fonni. A nap pirosabban kelt s szebben alkonyodott; a Duna, melynek folyását szemeivel követé, fényesebben haladt zöld partjai között, mint eddig; s a hold szelidebb fényt, a csillagok ragyogóbb sugarakat terjesztének e megszebbült világra, hol a csalogánynak éneke s a susogás, mely az esti széltől ingatott levelek közt hallatszott, mintegy ismert nyelven szóltak a hölgyhöz, ki e hangokra most szivét dobogni érezé. Mindez rögtön, mintegy varázs által történt, s e boldogságnak okát csak Frusina maga nem tudta megmagyarázni magának, — kik őt környezék, rég sejdìték már szivének titkait.

Bebek Katalin ugyan saját részéről sem mondott le minden követelésekről; mióta azonban hódolói száma megkevesedett, más, vele egykoru hajadonok módjára — kik ebben vagyonukat vesztett játékosokhoz hasonlitanak — a jószivü nénike legnagyobb boldogságát abban találá, ha más fiatalabb hölgyeket tanácsaival segithete. Szivbeli viszonyok magyarázatának s taglalásának szentelé életét, s e részben kortársai között nálánál alig vala tudósabb egyéniség. Frusina ébredő hajlandósága nem kerülheté el ily felvigyázónak figyelmét. Ártándi Pál azon fiatal emberek közé tartozott, kik ily viszonyok között rendesen a valónál többet vesznek észre, kevesebbet nem. Orbán a szerelemféltés

finom tapintatával, e titkot, melynek tudása szivét kinokkal tölté, mindkettőnél talán még előbb sejdité. S így, midőn e hazát mindenünnen veszély fenyegeté s kik azt kormányozák, aggódva tekintének a jövő elébe: Telegdi kerti lakában nyájas szerelem ütötte fel tanyáját, s annyi gonddal és örömmel tölté el lakóit, hogy másra ügyelni idejök sem maradt.

Orbán, kit ura elutaztakor Budán hagyott, véghetetlenül boldogtalannak érzé magát e napokban. Semmi sem szomoritóbb, mint ha egy magában nemes lélek szerencsétlenség által irigységre kényszerittetik, — s ez vala az ő helyzete. Orbán irigylé Ártándi boldogságát, s a gyülölség, melyet szerencsés vetélytársa iránt érzett, kettős kinnal tölté szivét, minthogy Ártándi vele a legnagyobb barátsággal bánván, haragja kitörésére nem adott alkalmat; s noha belsőkép meg volt győződve, hogy Pál Frusina szerelmét nem érdemli, ennek bebizonyitására semmi eszközzel nem birt; s mégis Orbánnak igaza vala. Szerelmet csak valódi szerelem érdemel, s Ártándi nem tartozott azok közé, kik bárkit igazán szeretni tudnának.

Ártándi hiu volt, s minden hibák között nincs egy is, mely a szivet szerelemre annyira képtelenné tenné, mint épen ez. Hiu ember inkább foglalatoskodik sokaknak ítéletével, semhogy magát egészen egy lénynek szentelné. Ki élte örömeit s minden más szenvedélyeit fénynek áldozza fel: miért ne áldozná fel e bálványának szerelmét is? — Pál szerette Frusinát, legalább ő maga meg vala győződve, hogy szereti; de ha ezen érzemény indokait vizsgálnók, meggyőződnénk, hogy benne Frusina személyének vajmi csekély része van. Frusina az ország legszebb hölgyeinek vala egyike, aztán a tárnok leánya, s a Telegdiek s Bebekek által, kikhez anyja tartozott, a legfőbb családokkal rokonságban; testvérei:

egyik somlai Báthori Istvánhoz, a másik szentmiklósi Bánfihoz mentek férjhez; ki ne irigyeltetnék, ha e hölgy birtokába juthat?! s Pál tudta, hogy azon esetre, ha Frusina szerelmét megnyerheti, ezen szerencséjének semmi sem áll utjában. Telegdi, mint Pál apjának többször mondá, nem fogja ellenezni e házasságot; s nem nyilnak-e meg általa Pál előtt a legfőbb hivatalok utjai? Csak három hetet töltött Budán, de ez idő elég vala, hogy átlássa, miszerint ő, a vagyonos, de egyszerü nemesnek fia, csak ily összeköttetés által emelkedhetik az ország főbb méltóságaira? s nem fog-e akkor hazájáért többet tehetni? nem fog-e tőle függni, hogy e méltóságok dicsősége utjává váljanak?

Pál e gondolatokat erőszakkal üzé el magától; el akará hitetni önmagával, hogy szerelme minden mellékes indokoktól tiszta, — hisz főkép fiatalabb korunkban ép annyi szorgalommal ámitjuk minmagunkat, mint később másokat, — de hogy érzeményei e kutforrásból folytak, legvilágosabban az bizonyitja, hogy ugyanakkor Szaleresi Klárival véletlenül megkezdett kalandjával nem akart felhagyni.

Soha sem kedvezett a sors hiu embernek inkább, mint midőn Ártándi Pált e kalandra vezeté. A hir nem annyira tetteinktől, mint azon körülményektől függ, melyek között valamit tevénk; s ezek a jelen esetben mind Pál dicsőségét nevelék. A polgárok, kiknek Szaleresi veszélyét, mint közönségesen történni szokott, nagyitva adá elő, Bakácsnak s a keresztes hadnak minden ellenei, kik ez esetben az ország békétlen állapotának bizonyitványát láták, s főkép az asszonyok, kiknek a hiressé vált mindég legtöbbet köszönhet, s kik szép ifjak érdemeit — főkép ha azok a szépnem védelmére tétettek — feledékenységbe sülyedni nem engedik: egyaránt magasztalák nemes tettét; s hősünk

alig lépett a városba, midőn már közfigyelem tárgya lett. Pál sokkal több valódi bátorsággal birt, hogysem magát ily kis lovagi érdemért ennyi magasztalásra érdemesnek tartaná, s az első napokban nyiltan ellenmondott magasztalóinak; de ha a közönség akár dicsérve, akár ócsárolva bizonyos iránynak indul, magát helyreigazittatni nem engedi, s Pál szavai csak tulzó szerénységének tulajdonittatnak s dicsőségét még nevelék; mig végre, mert ritka ember találtatik, ki a nem érdemlett dicséretnek is nem örülne, Pál eltüré, sőt szivesen hallá tulzó magasztalásait.

Lovagi tettének e könnyen szerzett dicsőségén kívül még más, sokkal szebb jutalmát vette, mi által más talán boldognak érezheté magát, s mi Pálnak legalább hiuságát még inkább kecsegteté — s az a szép Klári hálája, szerelme vala.

Szaleresi Klári Pest legszebb polgárleányának tartatott; sőt voltak, kik őt szépségre nézve Telegdi Frusinának is elébe tevék. Termete nem vala oly karcsu, mint Frusináé; de ki Klári gömbölyü karjait, a hollófürtök alatt kifehérlő vállat s dagadó keblet látá, melyeket szobrász márványból kerekdedebben sohasem faragott volna ki: az e bájló lény előtt az ideál-szépségről könnyen megfeledkezett. Frusina szemeinek tekintete szelidebb s andalgóbb vala, mint szép vetélytársáé; de benne nem oly eleven lángok égtek, benne fenségesebb, de nem annyi dolgok valának kimondva; képének vonásai szabályosabbak voltak, de a gödörkék, melyeket a szépség angyala Klári piros arczaiba nyomott s melyekben a férfiszem mintegy örvényekben elmerült, mondhatlan bájt adának a polgárleány egész ábrázatának, — szóval: Klári szépsége inkább szólt az érzékekhez; e karok arra valának alkotva, hogy öleljenek; e duzzadó ajkak, hogy csókoljanak; s a főváros leg-

szebb ifjai vetélkedtek: ki fogja e bájló teremtés szerelmét megnyerni? Eddig senki sem dicsekedhetett e győzelemmel. Klári tetszeni vágyott, s örült, ha a főbb nemesség ifjait hódolói között láthatá; de szivét nem adá senkinek. Pál volt az első, ki mellett szive felszólalt. Az ifjunak szépsége, a regényes mód, melylyel vele találkozott, Klárira ellenállhatlan benyomást tett, s ő egész szenvedélyességgel engedé magát át szerelmének. Bámulhatjuk-e, ha Pál e szerencsének, mely után annyian vágyódtak, s melyhez ő minden fáradság, minden aljas eszköz használata nélkül jutott, örült? ha a következéseket, melyek e viszonyból eredhetnek, meg nem gondolá? hisz magára nézve a szerelemnek nem is lehettek rossz következései.

Az erkölcsi szigor, mely egykor hazánkban létezett,[44]) Mátyás kormánya alatt tetemesen enyhült; azon állás is, melyet Corvin János a házában elfoglalt, bizonyitja, hogy e korban férfiak többé szerelmes kalandok által nem érzék magokat megbecstelenítve, s mi Klárit illeti, miután az egész viszonyt szoros titokban tartá, Pálnak ugy látszott, hogy az a lányra nézve sem lehet káros következésű. Hogy e szerelem e leánynak egész életét ronthatja el: Pálnak, ki mély érzeményre képes nem vala, nem is jutott eszébe. Ifju korának egész fogékonyságával engedé tehát magát oda az örömnek, melyet a sors ösvényére hintett, s ha néha gond támadott lelkében, a jelen élvezet hamar széthajtá egének könnyü fellegeit. Ő egészen szerencsésnek érzé magát, s alig mondhatta volna: a két viszony között melyiknek köszön több boldogságot? örömittasan, ha Klári ragyogó szemeibe nézett; Frusina előtt szive nyugodtabban, de nem kevesebb gyönyörrel dobogott; ott paradicsomban, itt mennyországban érzé magát, s nem tudá: annak örömei édesebbek-e, hol a földi

gyönyör tetőpontját éri el; vagy ennek, hol lelke, földi vágyaktól szabadon, az emberi sziv legtisztább s magasabb kéjeit élvezé.

De épen éltének ezen legboldogabb időszaka volt az, mely a lelkében szunnyadó rossz hajlamok kifejlődését elősegité. A hiuságnak egy bizonyos fokától az álnoksághoz csak egy lépés van. Ki sokaknak akar tetszeni, sokféle alakban kénytelen megjelenni az emberek előtt, titkolódznia, szinlelnie kell; s ha az álnok férfiak során végigmegyünk, talán több olyakat fogunk találni, kiket hiuság, mint kiket haszonvágy vagy más aljas indulatok tettek azzá. Pál, habár senki sem gyanitá e hajlandóságát, korához képest tulságos ildomossággal birt, melynek, hogy álnoksággá fejlődjék, csak ily alkalomra vala szükség, minőben őt most látjuk.

Pest s Buda között nem volt oly élénk közlekedés, mint napjainkban, s azon válaszfal, mely a polgárokat a főbb nemességtől elkülönité, oly nagy vala, hogy e két rendnek egyénei ritkán jöttek közelebb érintkezésbe, s igy lehetségessé vált, hogy Ártándi estenként vagy néha éjszaka Szaleresi házához menjen a nélkül, hogy azt Telegdiék megtudták volna; azonban a legnagyobb vigyázatra vala szüksége, következetes szinlelésre s nem ritkán — főkép a sokat kérdező Bebek Katalin elámitására — kis hazugságokra is, s Pál oly ügyesen játszá szerepét, hogy szerelmén Klári sohasem kétkedett, s Frusina a viszonyt nem gyanitá, mely őt máshoz köté. Az ifju szabályos szépségü vonásaiban még emberismerő sem keresett volna kétszinüséget: miként kétkednének benne azok, kiknek benne bizni szivök szükségeihez tartozik?!

A kerti lak, hol, miután Telegdi távozott, Frusina Katalin nénjével élt, azon halmok egyikén vala épitve, melyek a budai vár s Ó-Buda között fekszenek, s

melyek a kis térséget, hol a római Aquincum állott, a völgytől, melyben a mostani Krisztina-város épült, elválasztják. E halmokról, hol most egy kápolnát s néhány kerti lakot találunk, a kilátás bájló még napjainkban is, Ulászló korában nehéz vala nála szebbet s érdekesebbet látni. Átellenben s velök hasonló magasságban a budai vár emelkedett. Nem a szük falak közé szoritott kis város, melyet most e helyen látunk, de Mátyás Budája, melyet a nagy király bőkezüségével ékesitett, fenséges királyi lakával, számos templomaival s magasra nyuló góth tornyaival, s annyi főnemesnek s gazdag polgárnak házaival, melyek a középkori városok festői rendetlenségében még az egész hegyoldalt elboriták. A halmok alján egyfelől Felhévviz, másfelől Logod és sz. Jakabfalvának házai terültek el; valamivel távolabb egyfelől a Duna Margit-szigetével, melyet akkor még hét kolostor ékesitett, másfelől a királyi s vadaskertek látszottak, mig az egész láthatárt a Duna innenső részén, sz. Gellért hegyétől a Sikánig, magasabb hegyek, a tulsó parton a Rákost környező halmok keriték el; tul rajtok a távolban még a Mátra kékellő hegyláncza nézett át. Buda környéke akkor a müveltség s jólét jeleit hordá magán; a nyéki s Pál-hegyet kivéve, melyeknek elseje a király vadaskertjéhez tartozott, másodikán sz. Pál hires zárdája állott s melyeket sürü erdőség takart, a szem csak kerteket, zöld vetést s szőlőket látott, miknek mívelése, mióta Mátyás, Bourgogneból venyigéket hozatván, a budai bor hirét megalapitá,[45]) mindinkább elterjedett, ugy hogy Ulászló korában már Sikán hegyének egy részét is szőlők takarták; mig mindenfelől kisebb s nagyobb kerti lakok, majd szőlők közt, majd szép gyümölcsösök közé állitva, a tájnak érdekét még inkább nevelék.

Frusina a kertben ülve, épen e bájló kilátáson, melyre

a leáldozó nap végső sugarait veté, jártatá szemeit; Bebek Katalin mellette ült s egy előtte álló rámán dolgozott. Hátul az olasz-izlésben épült ház látszott, melynek ablakait s erkélyét virágok ékesiték. Orbán csak kevéssel ezelőtt hagyá el az asszonyokat, kik, mióta távozott, egy ideig hallgatva ültek.

— Szegény fiu! — szólt végre Katalin, ki a reá nézve oly hosszu hallgatást nem türheté tovább — nem mondhatom, mennyire sajnálom.

— Orbánon egy idő óta változás történt — mondá Frusina, — ha máskor gondokba merülve láttam, egypár nyájas szóra vala szükség s a jó fiu ismét víg s derült volt; most egész délután fáradok vele, töröm eszemet, csakhogy valami uj tréfát gondoljak ki, s nem nyerhetek de csak egy gyenge mosolygást sem. Én nem tudom, mi lelte.

— Mi lelte?! s ezt te kérded? — szólt Katalin mosolyogva. — Oh ártatlanság! . . . Szerelmes beléd, szerelmes, angyalom! nem foghatom meg, hogy észre nem vevéd.

— Te is, kedves nénikém, a hová fordulsz, mindenfelől szerelmet látsz.

— S tehetek-e róla, ha mindenfelől szerelem van s kinek az ég szemeket adott, mindenütt csak ezt találja? — válaszolt az előbbi. — Apád is sokszor kinevetett, hogy eszemet csak ezen töröm; de tudod-e, mit mondott neki az olasz költő, ki Hipolit érsekkel akkor az országban volt? . . . Itt ültünk ugyanezen helyen, még boldogult anyád is — Isten nyugtassa meg — köztünk volt, s midőn apád engem gunyolt, az olasz így szólt: — Vitéz uram, a bájló kisasszonynak — ezek voltak tulajdon szavai — igazsága van. Lám e kertből szép kilátás nyilik; erdők, vetések, malmok, szőlőhegyek, minden, mi az életre szükséges, e vidéket gazdaggá

teszi; de hová fordul tekintetünk legtöbbször? nem a Dunára-e? Csillogó felszinén lángoló bor nem terem, nem látunk rajta kalászokat, melyek dus aratást igérnek, s mégis a szem legszivesebben követi terméketlen futását, s miért? mert a folyó, melyben a lég tükrözik, egy darab kék eget sző a mezőbe. Ilyen a szerelem. Vannak dolgok, melyek hasznosabbaknak látszanak, de semmi sincs, mire tekinteni a szivnek oly jól esik. Igy szólt az olasz, s mi valamennyien, még apád is átlátta szavainak igazságát.

Frusina, ki ezen elbeszélést nem először hallá életében, mégis látszó figyelemmel hallgatá azt végig. — Ha már teljességgel szerelemről kell szólanod — mondá végre, — miért nem választasz oly tárgyakat, mikre szavaid illenek? Hisz magad mondád, a hová fordulsz, mindenütt szerelmet találhatsz, s szegény Orbánunk — —

— Szerelmes beléd, azt nem hagyom magamtól elvitatni.

— De Orbán! — mondá Frusina bámulva — s belém? . . . Láttál-e valaha nyugodtabb, komolyabb embert? reggeltől estig dolgozóasztalánál ül —

— S este szép szemedbe néz — szakitá félbe Katalin — s boldogságában elfeledi az egész napnak fáradságát. Komoly, nyugodt ember! s mit bizonyit ez? Oly embereket láttam szerelemre gyulni, kikről senki sem gondolná. Ki hitte volna, például, Kinizsiről? Te nem ismerted őt; még kis gyermek valál, mikor meghalt; soha vadabb természet nem fordult meg az udvarnál. Mátyás király azt mondta egy izben: »Kinizsi egy darab vas, melyet véletlenül uton találván, fölemeltem, s melyből e hon védelmére legjobb s legfényesebb kardomat csináltam, de mely minden csillogása mellett természetét megtartá, s csak még keményebbé vált.« S lám maga Kinizsi minden vadsága s érzéketlensége

mellett az asszonyi bájnak nem egészen állhatott ellent. Midőn a kenyérmezei ütközet után Budára jött s az egész udvar csak azon törte fejét: ki dicsérje meg szebb szavakkal? magam is néhány finom czélzással akartam a vitézt örvendeztetni. »Jó, hogy Katalin kisasszony nem jött a Kenyérmezőre ütközetünk után« — mondá Kinizsi azon különös mosolygással, melyről senki sem tudá, mit jelent; mert ha ütközetre vagy tánczra készült, mindég egyaránt jókedvü volt; én az illendőséghez képest bámulást szinleltem, mert belsőkép azt gondolám: Kinizsi bizonyosan azt fogja mondani, hogy elájultam volna, ha a sok halottat látom, vagy hogy ő akkor nem holt törökökkel, hanem velem tánczolt volna, vagy valami ehhez hasonlót; de Kinizsi mást mondott: »Ha Katalin kisasszony — igy szólt s oly hangosan, hogy az egész udvar meghallá, s én nem tudtam, pirulásomban hová forduljak — Kenyérmezőre jön s e szép aranyhimezett bársonyruhában körüljár a halottak között, levágott törökeink mind fölkelnek, s nem tudom, hogy birtunk volna velök, miután egy pár óráig a földön heverve megpihentek.« Ezeket mondta Kinizsi s oly tekintettel, minőt bizonyosan sohasem vetett Magyar Benignára egész életében. A király maga mondta, hogy ezt Kinizsiről sohasem gondolta volna; s az öreg Pál mégis más ember volt, mint Orbánod.

— Az ép oly bizonyos — mondá Frusina, ki nénje elbeszélése alatt alig nyomhatá el mosolygását, — mint hogy én a vitézre soha ily benyomást nem tettem volna.

— Ki tudja, kedves Frusim — szakitá félbe az előbbi nyájasan, — te szép, igen szép vagy, leányom. Termetedben nincs talán elég méltóság, mi a férfiak véleménye szerint főszépségemet teszi, de tested még valamivel fehérebb; s ha öltözködésnél tanácsomat követnéd, s

hajadat csak valamivel szorgalmasabban göndöríted, nem mondom — —

— Hogy az öreg Kinizsi fel nem támadna örömében — szólt közbe nevetve a leány, — ha tudnám, hogy teszi, mindjárt fodrászért küldenék; apám sokszor mondá: bár Kinizsi élne még!

— Csintalan leány! — szólt Katalin jókedvüen nevetve, — szájában elcsavarod az ember szavát. De ha szépséged nem is olyan, hogy Mátyás hőseit sirjaikból feltámaszsza: sok árva legénynek esze már kevesebben is oda veszett, főkép, ha vele ugy bántak, mint te Orbánnal.

— Én? — kérdé Frusina bámulva.

— Te, galambom, te! — válaszolt Katalin szeliden. — Nem különbözteted-e meg őt minden többiek fölött? Ha valami kell: hol van Orbán? ő meg fogja szerezni; ha olvasásközben valamit nem értesz, Orbánt hivatod, hogy megmagyarázza; órákig elmulatsz vele; nem is örülsz, ha gyermekes játékaidban részt nem vesz; kedves Orbánnak, leghivebb lovagodnak nevezed; szóval: ki vele együtt lát, megesküdnék, hogy szereted —

— És én szeretem is őt — szakitá félbe Frusina a szólót, — testvéremet sem szerethetem inkább.

— Csakhogy az egész világ tudja, hogy te s Orbán nem vagytok testvérek — folytatá az előbbi, — s hogy ez Orbánnak szintugy eszébe jut, mint másoknak. Hidd el, kedvesem, a szegény diák halálig szerelmes beléd.

— Lehetetlen — mondá Frusina.

— S miért? — kérdé az előbbi; — mert te Telegdi leánya vagy s ő szegény jobbágyoktól származik? ez akadály rád nézve, de nem ő reá. A csillag nem vágyódik le az emberhez, de azért az ember nem kevésbbé kivánkozik fel a csillagokhoz. A hit s reménység a szerelemnek gyermekei; ki ezt birja, nem ismer

többé lehetetlenségeket. Családom őse, a monda szerint, mint juhász, nyáját a Sajó mellett legeltetve, kincset talált, s ebből azután hét várat épittetett:[46]) ugy cselekszenek a szeretők is. Ha a sziv egyszer feltalálta kincsét, nincs ország oly nagy, melyben mindazon fellegvárak, miket képzetében fölépít, elférnének. Tudnék én erről érdekes történetet beszélni, de ha nem csalódom, elmondtam már. A szegény ember egész életére szerencsétlenné lett.

— Kedves nénike — mondá Frusina, mosolygásra kényszeritve magát, noha Katalin szavai nyugtalaníták — mindig magadról szólsz; az én társaságom nem oly veszélyes; még csak egy szót sem váltottunk egymással, mely által Orbán ily gondolatokra jöhetett volna; s te nem tudod, mi józan ő.

— S te ártatlan! azt hiszed, férfiaknak csak az jut eszökbe, mit nekik mondunk? — válaszolt Katalin; — s mi a józanságot illeti: kit őriz meg józansága attól, hogy ha egyszer lerészegedett, oktalanságot ne kövessen el? S a szerelem is részegség; a bor — mint nekem egykor valaki mondá — szemeinkből egyenesen a férfiszívbe csepeg. — A hasonlatnak folytatását, melyet husz évvel ezelőtt mindég elmondott, mely abban állt: hogy e részegitő asszonyi tekintet a bortól csak abban különbözik, hogy idővel nem válik erősebbé, Katalin most csak gondolá. — Mi leányok, kedves Frusinám, sohasem lehetünk eléggé vigyázók.

— Igazságod van — mondá Frusina sóhajtva — s követni fogom tanácsodat, ámbár meg vagyok győződve, hogy csalódol; s bizony nehezemre esik, Orbánnal máskép lennem, mint a hogy' egész életemben valék.

— Nem vagytok többé gyermekek — szólt Katalin — az eddigi viszony nem tarthat tovább. Orbán pappá

lesz, s apád püspököt csinál belőle; ha a Drágfiak jobbágya bibornok lehet, miért ne lehetne a Telegdieké is az? s én ismerek valakit, kinek társaságában az, hogy Orbán bizodalmát nélkülözöd, talán nem fog olyannyira nehezedre esni, mint gondolod. Uram fia! hogy' elpirultál! — tevé hozzá rövid szünet után, mely alatt szemeit Frusinára függeszté, — a fény, melyet az alkony a láthatárra vet, halvány, arczod szinéhez képest.

— Gyönyörü est! — mondá Frusina zavartan, — látod e felleget ott, mint tüzsárkány száll az égen.

— Szörnyüség! — vágott szavába Katalin pajkosan, — és azon sz. György még mindig nem jő, ki e sárkánytól megoltalmazhatna. Azt hiszed-e, kis hugocskám, nem tudom, hogy eszed egészen máshol jár, mint e fellegek közt?

— Bizony nem gondoltam másra — szólt a hölgy mindinkább megzavarodva. — Szebb felhőt nem láttam soha. Nézd csak e sötétet ott. Tornyosulva áll a láthatáron, roppant hegynek látszik, alól rést törtek a napsugarak s fényt árasztanak, melyet szemeim alig birhatnak el, mintha a hegy alján arany-akna nyilnék s mi mélyen belátnánk a rejtett kincs közé.

— S nemde — folytatá Katalin az előbbi modorban, — ha e hegyen még vár volna, szép, magas, bevehetetlen, s e várban egy bizonyos ifju s egy bizonyos hölgy —

— Tréfáid közt nem is élvezed a szép alkonyt — szakitá félbe, kissé neheztelve, nénjét Frusina.

— Élvezem biz én — válaszolt amaz, — és ha a nap lement, feljőnek a csillagok s velök jön még valaki, kit a csunya, köszvényes nádor ma egész nap magánál tartott.

— Miért kinzasz?

— Kínzalak? kis makacs, miért előttem e titkolódzás? nem látod-e, hogy mindent észrevettem, hogy nem tudom, mit tegyek örömömben, midőn a boldogságra gondolok, mely reád vár?

S Katalin kebléhez szoritá a szép hölgyet melegen, mint hasonló alkalommal csak anyja tehetné. Frusina hallgatott; de ki bájló arczának kifejezését látá, ki észrevevé a könyeket, melyek szemeiben csillogtak, s a szenvedélyességet, melylyel nénje ölelését viszonzá: meggyőződhetett, hogy Katalin nem csalódott sejtéseiben.

Az asszonyok beszélgetését ez érzékeny pillanatban lódobogás szakitá félbe.

— Ez ő! — suttogott Frusina, átkarolva tartott nénjét kebléhez szoritva.

— Ő, angyalom! oh mennyire ismerem a boldogságot, mely e pillanatban kebledet töltheti. — S mindketten a ház felé fordulva, dobogó szivvel várák Ártándit, ki délczeg paripáját lovászának átadva, feléjök közelített.

A jámbor Katalin talán még inkább fel vala gerjedve Frusinánál. Telegditől tudá, hogy ha leánya Ártándit szereti, hajlandóságának nem fog akadályokat elébe görditeni; a hölgy bevallá szerelmét, azon pedig, hogy vele ez érzeményben Pál osztozkodik, Katalin nem kételkedett; s szivét mondhatlan érzés tölté el, midőn ez ifjat most Frusinához közeliteni látá, midőn eszébe jutott, hogy e kedves teremtés, kinek ő évekig anyja volt, — mert hisz nem a szülés, de a szeretet, melylyel gyermekein csügg, alapja az anya igényeinek — tőle megválik, s hogy e férfi karjai közt fogja keresni boldogságát. Azonban alig látá a fiatal Ártándit maga előtt, tüstént eltüntek komor gondolatai; elfeledte, hogy kedves Frusinája, kinek ereiben Telegdi- s Bebek-vér foly, fényesebb sorsot igényelhet, mint mely

egy bihari nemes házában vár reá; feledé a nyugtalanságot, melylyel néha arról gondolkozott: érdemes-e Ártándi ily szerencsére? előtte csak az akkori udvar legszebb ifja állott, s a köny, melyet egy pillanattal előbb aggodalom facsart szeméből, mosolygó arczon folyt le.

Katalin Ártándit szemrehányásokkal fogadta, hogy hivtelen lovag módjára a rábizott hölgyekről megfeledkezik; mire ez kötelességével védelmezé magát, mely őt egész nap részint az udvarnál, részint a nádor személye körül tartá vissza. Erre Katalin az előbbi nádorokat, Gerébet, főkép Zápolya Istvánt emlegeté, kit fényüzésben senki felül nem mult. Innen Mátyás udvarára ment át, melyről fogalma sem lehet annak, ki a királyi lakot csak most látja. S igy Katalin, szokása szerint, vegyitve uj és avult dolgokat, jókedvüen tovább fecsegett; az ifjak, kiket más gondolatok foglaltak el, csak egyes kérdések, vagy néha rövid észrevételek által szakiták félbe szavait; míg végre maga is észrevéve elfogultságukat, s foglalatosságok ürügye alatt a ház felé távozván, a szeretőket magukra hagyta.

Egy ideig Frusina, hogy titkolja a zavart, mely keblét eltölté, az előbbi beszélgetést folytatá, s látszólag a legnagyobb érdekkel szólt közönyös dolgokról; de Ártándi elfogultabb vala, semhogy rövid válaszoknál egyébbel vegyen részt a beszélgetésben, s igy az kevés idő mulva lankadott; végre Pál és Frusina hallgatva álltak egymás mellett.

Elesteledett. Nyugot felé csak halvány vonal jelölte még a helyet, hol a nap a hegyek mellett lenyugodott. A tiszta ég sötétkék ivekben boltozott a táj fölött, csillagok ragyogtak s a berekben énekhez fogott a csalogány. Azon énekhez, melynek fájdalmas hangjai a szívnek oly jól esnek, melyet az ember ezredek előtt gyö-

nyörrel hallott, s gyönyörrel fog hallani ezredek után, midőn a művészet legszebb dalai feledékenységbe merültek: mert csak az, mi a természettől jő, marad fenn örökké. Kelet felé a nagy rónaságon szintén gyenge világosság kezdett elterülni. A telő hold első sugarait árasztá a sík fölött. Minden világosság akaratlanul magához vonja az ember tekintetét; erre fordultak Ártándi s Frusina is. Hallgatva nézék az emelkedő csillagzatot, mely fényes golyóként a láthatáron fölmerülve, ezüst sugarait elönté a vidéken. Ártándi még sohasem érzé magát annyira elfogulva, mint e pillanatban. Ő nem volt bátortalan. Sokkal inkább meg vala győződve önérdemeiről, sokkal többször hallá dicsértetni szépségét, melynek hatását minden fiatalsága mellett már több izben tapasztalá, semhogy asszonyi körben azon félénkséggel lépne föl, melyet vele egykoru fiatal embereknél gyakran találunk. De e pillanatban, midőn magát Frusinával magányosan látá, s érzé, hogy szerelmének bevallására kedvezőbb alkalma még nem volt: szive szorulni kezdett. Nem, mintha Frusina hajlandóságán kétkednék; mi őt elfogulttá tevé, az belső jobb érzete vala. Még tartott a viszony, mely őt Szaleresi Klárihoz köté. Többször föltevé magában, hogy ez édes lánczot szét fogja törni; de Klári oly szép volt, oly szerető, hogy előre látván a fájdalmat, melyet e lépés a szegény leánynak okozand, nem érzett magában arra elég erőt. E viszony még titok vala mindenki előtt, s ha titokban marad is: nem kell-e megvetnie önmagát, hogy ez ártatlan hölgy bizalmával visszaél, s azon ajkakkal, melyeken még más hölgynek csókjai égnek, örök szerelemről szól? Ez vala az ok, mely Pált eddig a szólástól visszatartóztatta, s neki most is lehetlenné tevé mindazon szókötések elmondását, mikkel szerelmét Frusinának be akará vallani.

— Frusina! — szólt végre a hosszu hallgatás után, mialatt azon gondolkozott, miként kezdje a beszélgetést; — meglehet, hogy rövid idő mulva, hogy talán már holnap távoznom kell.

— Távozni? — kérdé Frusina, s a holdvilág szép arczára elég világot vetett, hogy Pál szavainak hatását észrevehesse.

— A nádortól jövök. Ő nagysága, mint mindég, rendkivül kegyes vala irántam, s mondá, hogy a napokban valakit az ország alsóbb részeire kell küldenie. A tárgy, mint mondá, fontos, s oly embert kiván, ki teljes bizodalmát birja; s ezt előre bocsátva, kérdé: nem volnék-e kész e küldöttséget elvállalni? Ily kérdésre máskép, mint igennel, nem lehete felelnem.

Frusina sóhajtott. — Az nem szép kegyedtől — mondá rövid szünet után, oly hangon, melynek enyelgőnek kell vala lennie, de melyben mély érzés hangzott, — hogy ily hamar elhagy bennünket, kiket atyám lovagi védelmére bízott.

— S akarhatná-e kegyed — mondá Pál, — hogy midőn a becsület szava hí, csak szivemet kövessem? s mivel társaságukban e föld legboldogabb emberének érzem magamat, elfeledjem, hogy szerencsétlen hazának vagyok gyermeke, melynek fentartása végett minden fiai hív szolgálatára van szüksége? Ez egész országban, egyik határától a másikig, békétlen minden. A csendes mezőt a keresztesek hadi zaja tölti, s nem tudja senki, mi vár reánk? A törökök mindég több s több készülettel ostromolják Tiniát, s valószinü, hogy Selim a vele kötött frigynek megtörését meg fogja boszulni. Maradhat-e magyar ily viszonyok között nyugodtan?

Az élet későbbi szakaiban a nagyravágyás sokszor haszonvágygyal jár;. fiatal korunkban e szenvedélylyel

mindég nemes érzelmek párosulnak; s Pál oly szép vala lelkesedésében, hogy e perczben minden asszony vonzalmat érzett volna magában iránta. — Ne gondolja — mondá remegő hangon Frusina, — hogy visszatartóztatni akarom; Telegdi leánya vagyok s tudom, hogy a hazát szolgálni első kötelessége mindenikünknek, s ha majd dicsőséget aratva hozzánk visszatér —

— És ha dicsőséget aratva térek vissza e házhoz — szakitá félbe Pál szavait elragadva, — ha a névtelen ifju e hon jobbjainak helybenhagyását vivta ki magának: remélhetem-e, hogy az, kinek babéraimat köszönöm, mert a küzdés közt neve lelkesité keblemet, ha azokat, mint oltár előtt, lábainál lerakom, nem fog-e visszataszitani magától?

Frusina hallgatott; de a felelet, melyet Pál kivánt, ki volt fejezve arczán.

— Oh, nem! ugy-e Frusina, nem fogja visszataszitani hódolatomat? — mondá lelkesedve — szerelmemet?... Miért ne nevezzem ez érzeményt, mely e szivet csordultig eltölti? Frusina, nemde, ezt szabad reménylenem? nem most, mert mit tettem életemben eddig, miért csak vágyódni merhetnék ily boldogság után, én, ki sem nagy nevet, sem dus birtokot nem ajánlhatok szerelmemmel? de ha e név, melyet viselek, majdan dicső tettekre emlékeztet, ha azoknak sorába lépek, kikre a haza büszkeséggel tekint: remélhetek-e akkor?

Frusina sokkal kevésbbé ismeré az életet, semmint tudná, hogy asszonynak a férfiszivben veszedelmesebb vetélytársa nincs a dicsőségnél, s hogy azok, kik a dicsőséget csak mint a szerelem ösvényét akarák felkeresni, a nagyszerü eszköz fölött többnyire első czélukról feledkeznek meg; s az ártatlan hölgy örült, midőn látá, hogy szerelme Pál szivében ennyi dicső

vágyakkal vegyül. Remegő hangon válaszolá, hogy örülni fog minden babérnak, melyet Ártándi kivivand magának; de hogy soha fény s dicsőség vagy hatalom nem lesz befolyással érzelmére.

— S szerethetne-e Frusina engem — kérdé Ártándi, megragadva kezét — engem, ki mindezekből nem birok semmit, s ki e hon legbájlóbb hölgyéhez föltekintve, nem hivatkozhatom egyébre, mint szerelmemre?

Frusina egy pillanatig hallgatott.

— Frusina! — szólt az ifju esdeklő hangon.

— Szeretem! — volt a szó, mely a hölgy ajkain halkan, alig érthetően hangzott. Pál Frusina lábaihoz borulva, a feléje terjesztett kezet szenvedélyesen szorítá ajkaihoz, s a csöndes holdvilág két boldog teremtésre önté alá sugarait.

VII.

Mondják, a nap és holdvilág egyenlően öntik el sugaraikat gazdag és szegény, boldog és boldogtalan fölött; de kérdezzük a szerencsést s azt, kit sorsa üldöz: mit éreznek az egyenlően ragyogó sugarak alatt? s még ezen egyenlőségi álmot is eltünteti válaszuk.

Közel a helyhez, hol Ártándit és Frusinát oly boldogan láttuk, Orbánnal találkozunk. Frusina társaságában töltve a délutánt, alkonyatkor a város felé vevé utját, hol Telegdi házában lakván, ura távollétében dolgaira felügyelt. Az ifju helyzetének egész szerencsétlenségét sohasem érzé inkább, mint e pillanatokban.

Frusina nyájas vala iránta, mint mindég; de a változás, mely e hölgy belsejében történt, nem kerülheté el figyelmét; enyelgéseiben most hiányzott a gyermeki elfogulatlanság, bájoló arczai öröm helyett boldogságot fejezének ki, s a szegény ifju jól ismeré e változások okát. Frusina beszélgetés közt, mintegy akaratlanul, mindég oly tárgyakra jutott, melyek őt Ártándira emlékeztették; valahányszor ennek nevét emlitették, elpirult; Orbán nem kételkedett többé, s a szerencsétlennek szivét mondhatlan fájdalom tölté el, melyet Frusina észrevevén, szivessége által csak növelhetett. Szólni akart, de eszébe jutott, hogy ha szól, ez angyali teremtés köréből örökre számüzetik, s egy tekintet Frusinára bezárta ajkait. Távozni akart, de a nyájas

szavak, melyekkel Frusina a távozót visszatartóztatá, lekötték lépteit, s óra mult óra után, melyek alatt a boldogtalan a szerelemféltés minden gyötrelmeit átszenvedé. Sehol nem érezheté magát a világon szerencsétlenebbnek, mint Frusinánál, s még sem birt megválni köréből.

Midőn végre alkonyatkor a házat elhagyá, a kapu előtt Ártándival találkozott, ki lóháton épen a házhoz jött. Orbán alig viszonozva köszöntését, a város felé sietett. Száz lépésre menve, még egyszer visszafordult, s midőn a házat látá, nem mehetett tovább. Egy padra veté magát, mely a kertkerités mellett állt, s itt akará bevárni az éjszakát. — Itt, itt fogok maradni — szólt elkeseredve magában, — hadd foglalják el benn a házban mások helyemet. A főur termeiben nekem, koldus fiának, nincs mit keresni. E hideg kövön, hol minden utas megpihenhet, hol e magas kertfal által arra emlékeztetem, melyet köztem s Frusina között szintén emberi kezek emeltek, itt helyem! Mint e hárs, mely alatt pihenek, megközelithetlen helyen áll, de a falon átnyuló ágaival a fáradt idegennek is árnyékot ad: ilyen nekem Frusina képe. Nem birhatom; de hogy hozzá áldva ne tekintsek föl, hogy életem enyhét, szenvedéseim egyetlen vigasztalását benne ne keressem: azt a büszke Telegdi, azt az egész világ sem kivánhatják. — S arczát kezeivel takarva, könyezett. Benn a kertben csalogányok énekeltek; ő nem ügyelt a dalra, mely Ártándinak s Frusinának oly édesen hangzott; a holdvilág elönté fényét az egész táj fölött; ő nem látá ezüst sugarait, — mert van-e fény a természetben, mely a bánatában elsötétedett emberi keblet földerithetné?

Szomoru gondolataiból gyenge érintés ébreszté fel. Föltekintett s Lőrinczet látta maga előtt, ki kezét

vállára tevén, sötét szemeit reá függeszté. Szégyelve, hogy őt ember ily állapotban láthatá, Orbán letörülte könyeit, s a jövevényt rosszkedvüen kérdezé: mit kiván?

— Semmit, minek megadása nem inkább magadnak, mint nekem volna hasznomra, — válaszolt a pap komolyan, midőn Orbán mellé a padra ereszkedett; — a sors, ugy látszik, nem ajándékozott meg annyi adománynyal, hogy bőségedből másnak is adhatnál valamit.

Orbán rég ismerte Lőrinczet. A budai iskolában e pap, ki akkor kizárólag a tudományoknak élt, s majdnem egész idejét a nagy királyi könyvtárban tölté, a szorgalmas Orbánt nem egyszer segité tanulásaiban; később Lőrincz külföldre utazott, s Orbán csak néhány hónappal ezelőtt találkozott ismét régi ismerősével Czegléden, mint plébánossal; most, mióta a keresztesek Pestnél összegyültek, többször látá s hallá őt roppant tömegek közt prédikálni. Ez embernek közeledése azonban reá mindég kellemetlen benyomást tett; s habár mindeddig csak barátságot s jóindulatot tapasztalt tőle, egész valójában valami visszataszitót érezett.

— Te szomoru vagy, Orbán! — mondá hosszabb hallgatás után Lőrincz.

— Nem panaszkodtam senkinek.

— Értelek. Nem panaszkodol, s én miért tolakodom szived titkaiba? Nemde az indulat, melyet arczodon kifejezve látok, ezt jelenti? Lám, Orbán! midőn néhány év előtt itt Budán együtt társalkodtunk, te, mint víg tanuló, kinek boldog napjait gond nem zavará, én a tudomány örömtelen ösvényén tévelyegve; sokszor szomoru valék én is: s nem kérdeztél-e akkor, miért busúlok? s im e kérdés hasznomra volt; gondolkoztam helyzetemről, átlátám, hogy hibás ösvényen járok s meggyógyultam.

— Rajtam nem segithetsz — mondá Orbán, kinek a részvét, mely Lőrincz szavaiból hangzott, jól esett. — Vannak emberek, kik hibásnak ismerik az ösvényt, melyen haladnak, de kik jól tudják azt is, hogy annak megváltoztatása hatalmukban ép oly kevéssé áll, mint a folyónak, mely partjai közé szoritva, meg nem állhat, habár érzené, hogy ez ut a sötét tenger felé vezeti őt.

— És akaratunk?

— Akaratunk! — mondá Orbán keserüen. — De hát van-e valaki e világon, ki e büszke szót kimondva, nem érzené, hogy annak értelme nincs, s hogy mit akaratnak nevezünk, nem egyéb azon szabadságnál, melyet a szolga akkor élvez, ha ura parancsolni nem akar neki. Mutass nekem egy embert, ki éltének irányát szabadon választaná. Az egyiket gyengének, a másikat szilárdnak nevezzük; de mi közöttük a különbség? A könnyü tollat minden szellő magával ragadja, a szikla nyugodtan áll vészek között; de ha földrengés a sziklát helyéből meginditá, nem rohan-e tarthatatlanul a mélységbe, holott a könnyü toll nyugodtan ott fekszik a rengő föld fölött, mig ismét szellő jön s a gyengét elviszi szárnyain? Különböző erők határoznak sorsunk fölött; de valamint nincs oly ember, ki épen semminek sem tudna ellentállni: ugy olyan sem létezik, ki minden befolyástól függetlennek mondhatná magát. Köszönöm részvétedet Lőrincz, de velem ne fáradj. Felejtsd, hogy keseregni láttál, s ne vesztegesd vigasztalásidat arra, ki hasznukat nem veheti.

— Ki tudja? — mondá Lőrincz, midőn a fölkelni s menni akaró Orbánt visszatartóztatá — talán az, ki bajod okát ismeri, ki kinokon, melyek kebledet széttépik, szintén átment s belőlük meggyógyult, vigasztalást is adhat.

Orbán szomoruan rázta fejét.

— Nem hiszesz szavaimnak? — folytatá az előbbi nyugodtan, — neked ugy látszik, mintha a fájdalmakat, melyeket szenvedsz, Isten csak a te számodra teremtette volna, mintha felőlük másnak fogalma sem lehetne! Ilyen az ember; átviszi büszkeségét keservei közé, ki akar válni embertársai közül, hacsak szenvedései által is; s a koldus hiusággal mutatja szörnyü sebét, melynél mélyebbet, meggyőződése szerint, senki sem látott. De csalódol. Szenvedéseid között egy sincs, melyet előtted ezeren nem éreztek, melyet ezeren nem fognak érzeni utánad, melyen talán én is, ki most oly nyugodtan állok előtted, keresztül nem mentem. — Igen — folytatá Lőrincz kis szünet után — én ismerem kínjaidat. Mint te, jobbágyszülők gyermeke vagyok én is; engem is szerencsétlen végzetem jókor kiragadott a körből, hová Isten által állittatám. A paraszt helyzete szomoru vala mindég ez országban, s ámbár Mátyás alatt kevesebb könyekkel áztatá földét a földmivelő, szüleim, kik messze a királyi udvartól Báthori egyik jószágán éltek, tapasztalásból tudák, mi szűk a legjobb királynak hatalma a szegény irányában, ki egyedüli oltalmát tőle várja; éltüknek főreménye s törekvése az vala, hogy egyetlen gyermeköket fölmentsék azon parányi zsarnokok hatalma alól, mely alatt ők s minden rokonaik szenvedtek. A jobbágyfi előmenetelt csak az egyháznál remélhetett, s Mátyás alatt még senki sem merte akadályozni jobbágyát, hogy fiát pappá neveltesse. Szüleim hosszu kérés s talán ajándékok által, melyek nekik koplalásba kerültek, elérék, hogy tíz éves koromban kolostorba vétettem föl. Szüleim boldogoknak érzék magukat; pedig e perczben vevé kezdetét a szenvedéseknek hosszu sora, melyeken átmentem. Kirántva családom csendes köréből, elválasztva azoktól, kikhez egykor talán a barátság erős kötelékei lánczoltak volna,

azon kötelékek, melyek gyermekjátékaink között támadnak, és, mint a szándék nélkül összebonyolitott csomó, feloldhatatlanok; magamra hagyva, sötét falak között, hol tíz esztendős koromban csak mult boldogabb napjaim emléke maradt vigasztalásomul, — egész lelkem egy pontra irányzá törekvéseit. Emelkedni akartam. A multnak emlékei gyermeklétemre már is aljas születésem szerencsétlen következéseire figyelmeztetének; szüleim szeretete, természetes hajlandóságom, szóval minden nemes s nemtelen indulat, melyet keblemben hordottam, erre intett, s oly mértékben váltam nagyravágyóvá, mint csak azon szerencsétlenek válhatnak, kiktől a sors minden szebb reményt elzárt. Soha gyermek szorgalmasabban nem dolgozott, soha ifju, fájdalmai között, fényesebb reményekkel nem vigasztalá magát. A magyar egyház s ország kormánya, még a pápai méltóság sem volt oly valami, mitől merész képzetem visszaijedne . . . . Az életbe léptem s ugy jártam, mint a hogy' járni fog mindenki, ha távol czélt tűzve ki magának, csak azt tartja szemei előtt, s feledi, hogy hozzá csak lépcsőnként juthatni. A legközelebb fekvő, az, mit elérheték, kisebbnek látszott, hogysem miatta erőmet megfeszitsem; végczélomról álmodoztam, s ott maradtam, honnét kiindulék. Szenvedve a kielégitetlen nagyravágyás minden kínjait, elátkozva sorsomat, mely alacsony körömből kiragadott s mégsem vágyódva vissza, hanem mindég előre, örökké elérhetetlen czélom után . . . De minek szóljak e fájdalmakról? — mondá rövid szünet után — te, Orbán, ismered e kínokat.

Orbán felsóhajtott.

— Embergyülölő lettem; az istentagadó nem átkozhatja többször a sorsot, mint én tevém e napokban. De év mult év után, haszontalan erőlködéseim közben

átláttam, hogy a magas hely, mely után vágyódtam, erősség, hová az egyes, ki belőle kizáratott, néha fortély által belopódzhatik, de melynek erőszakos ostromlására nem bir elég erővel: s fájdalommal lemondva ifjuságom reményeiről, uj pályát választék magamnak. Mátyás kora, melyben a tudományok e hazában nagyra becsültettek, elmult ugyan, de tudósokat láttam még most is, kik szegény szülőktől eredve, mint én, tiszteletben tartattak, befolyással birtak s földi javakkal ajándékoztattak meg; s ha mindez nem lett volna, nagyravágyó lélek előtt, mint az enyém, a tudomány elég csábbal bir magában is. Nekem ugy látszott, mintha a hatalom után szebb bér nem juthatna fáradságainknak, mint a tudomány, mely bennünket minden földi hatalom gyengeségének átlátására tanit; s mindazon erővel és szenvedélylyel, melylyel egykor emelkedésemen dolgoztam, most a tudományok mívelésére vetém magamat. A felkelő nap sokszor a királyi könyvtárban talált, hol az egész éjszakát régi irományok között töltöttem, s a nap ismét lealkonyodott, s napi munkám nem vala bevégezve, tudás-szomjam még nem volt enyhitve. Bejártam Francia-, Olasz- s Németország híresebb iskoláit, fölkerestem azon férfiakat, kiknek munkái a tudományok sötét ösvényein szövétnekek gyanánt ragyognak; homlokomat redők szántották, hajam időnek előtte őszülni kezdett; de mennyivel tovább haladtam, annyival inkább érzém, hogy megelégedést nem fogok találni e pályán sem. Ismertél éltem ezen időszakában, s tudod, boldog voltam-e? Oh, barátom, a szomoruság, melyet arczomon láttál, a lankadtság, melyet beszédimben észrevettél, azon meggyőződés eredményei voltak, hogy ennyi évig hasztalan fáradtam, s hogy éltem legjobb erejét oly valaminek elérésére fecsérlém el, mi legfölebb hiuságomat kecsegtetheté. Mi haszna,

hogy megtanultam, miszerint az emberi nem ezredek előtt szintugy szenvedett, mint most? a gyógyszert, mely minden bajainak véget vethet, nem találtam följegyezve a régiek irományaiban; mi haszna, ha mult századok tévedéseit megismerém? a valóhoz nem érzém magamat közelebb ez által. Kétkedni tanultam azon, mit egykor bizonyosnak hittem, s min előbb kételkedtem, nem vált bizonyosabbá tanulmányaim által. Nekem a tudomány nem eszköz, de czél vala. Büszkébb voltam, hogysem azok sorába álljak, kik nehezen szerzett ismerettöredékeiket keresetforrássá alázva, a csillagok között fejedelmek jövőjét kutatják, a történetekben a kor hatalmasai számára hizelgéseket keresnek, a természet titkait kutatják, hogy velök egy zsarnoknak napjait meghosszabbitsák. Sérté érzetemet a gondolat, hogy valamint az alchimista, aranyat keresve, néha rejtett igazságot talál: ugy én, midőn az igazság felfödözésében fáradok, mint a kor számos tudósai, csak aranyat szerezzek; s hosszu fáradságomnak azon meggyőződés volt egyetlen eredménye, hogy ismét elvesztegettem éltem egy részét.

— Szegény Lőrincz! — mondá Orbán, ki ez elbeszélés közben mélyen meghatva érzé magát.

— Valóban szegény; — folytatá emez; — e földön nem volt nyomorultabb ember, mint én e napokban! Elhagyatva mindenkitől, annyira elhagyatva, mint csak a tudós lehet, ki életét mult századok emlékével tölté; remény nélkül, mióta azon egy dicső czél, mely után kiindultam, becsét elveszté előttem; nem birva multamban még csak egy szép tettnek emlékét sem, melyre visszatekinteni, szivemnek jól esnék, mely, ha lelkemben a kérdés támadt: minek éltem? válaszul szolgáljon; nem volt semmi többé, mi engem az élethez kötött. Ekkor Isten megkönyörült rajtam. Panaszaim s átkaim között,

melyekkel végzetemet s az isteni gondviselést vádolám, felszólalt belső szózatom: Nem te magad vagy-e szenvedéseidnek oka? igy kérdeztem enmagamat; s minél inkább gondolkodám multamról, annál inkább meggyőződtem, hogy csak magamat vádolhatom. Boldoggá csak a szeretet tesz: ki ezt birja, az nincsen a remény s hit szükében; s én nem szerettem senkit e világon. Elzárkózva önösségembe, előbb földi fény s hatalom, később a tudomány terméketlen kincse vala éltemnek czélja. Isten az embert arra teremtette, hogy éltével embertársainak hasznára legyen; s én megfeledkeztem e parancsról, azért szenvedtem. Eszembe jutott, mi szép a papnak hivatása e földön; eszembe jutott, hogy az, ki, mint én, a nép soraiból emelkedett ki s minden szenvedéseit ismeri, nem választhat magának szebb czélt, mint hogy e szenvedéseknek vigasztalójává legyen; s mióta Czegléden szerény papi lakomban megtelepedtem s e jámbor népnek Isten igéjét hirdetem; mióta hiveimnek barátja, tanácsadója, apja vagyok — megelégedve érzem magamat. A nép között születtem, neki szentelem munkásságomat. Kövesd e példát, Orbán, s szived fel fogja találni megelégedését, mely mindenikünknek csak azon pályán juthat, melyre Isten által állittatott.

— Én megelégedést e pályán nem fognék találni — válaszolt Orbán szomoruan.

— Csalódol! — mondá Lőrincz. — Isten a fát arra teremté, hogy nőjjön, hogy zöld lombozattal ékesitse ágait s virágot s gyümölcsöt teremjen; s az emberi szivet arra, hogy megelégedve helyzetével, örömek közt teljesitse kötelességét: de a fa elfonnyad, ha idegen földbe ülteted, s az emberszív nem találhatja nyugalmát, ha, mint a tied, természetes köréből kiragadtatott. Te a nép fia vagy. Szerény kunyhóban születtél, olya-

nok közt, kiknek vágyai keskeny körre, kiknek szeretete kevesekre terjed, de állandó s termékeny, mint a föld, melyet eldődeik után homlokuk izzadságában mivelnek; te a paloták között, hol senkit szeretned nem szabad, mert tőled csak hódolatot, csak szolgai alázatosságot követelnek, hol, kiket magad körül látsz, a főhatalomért, dicsőségért, herczegi vagyonért küzdenek, s hol neked, a nép fiának, e pályafutásnál, melyben részt nem vehetsz, csak azért kell kérned Istenedet, hogy a pályázók valamelyike által el ne gázoltassál — te itt megelégedve nem érezheted magadat. Nem, nem! Orbán, te megelégedve nem érezheted magadat. Midőn Isten embereldődeinket paradicsomából elüzé: »Homlokotok izzadságával fogjátok keresni mindennapi kenyereteket«, ezt mondá nekik; de nem azt: hogy szolgái lesznek egyik a másiknak, s hogy kenyérért áruba fogják bocsátani meggyőződésöket. Jézus a jeruzsálemi templomból kiüzte a kereskedőket; istenház az emberi kebel is; az, mit itt hordunk, nem arra való, hogy vele kereskedést űzzünk!

Lőrincz ez utolsó szavakat lelkesedve, majdnem szenvedélylyel mondá. — Én meggyőződésemmel kereskedést sohasem űztem! — válaszolt Orbán szinte felindulva.

— Azt hiszed? — mondá Lőrincz, s ajkai keserü mosolyra vonultak. — A lélekvásárló soha rendes szerződésre nem lépett veled, nemde? nem mondta soha: add el lelkedet, s én e jószágot, e házat, vagy ennyi s ennyi aranyforintot adok érte. A harmincz ezüst pénzt, melyekért legszentebb kötelességedet elárultad, nem számolták le tenyeredbe, s nem tartod magadat megvesztegetettnek, s talán megvetéssel nézesz le a szolgára, ki mégis csak testi erejét adta el urának? De mi vagy? a tárnok irnoka; s mi van azon kincstárban, melynek megtöltésére te s urad éltetek egész

gondját forditjátok? a nép véres veritékével szerzett fillérek, melyeknek kizsarolására te, a nép fia, eszközül használtatod magadat; s te nem bocsátottad volna áruba meggyőződésedet?

— Kötelességemet teljesitem — szólt Orbán komoran. — Adjátok meg a császárnak, mi a császáré; ez az ur parancsolatja.

— Igen, s adjátok meg Istennek, mi az Istené — folytatá az előbbi lelkesülve; — de nem jutottak-e hát soha Tertullian szavai eszedbe: ha minden a császáré, mi marad hát akkor Istennek? [47]) nem jutott-e eszedbe, hogy midőn a nép végfillérei azért szedettek el, hogy a mi a hon védelmére s a királyi méltóság fentartására begyült, kegyenczek s büszke urak zsebébe folyjon: akkor nagynevü zászlósaink az országos terhekben részt nem vesznek; nem jutott-e eszedbe, hogy az adó, melyet a néptől beszedtek, rendesen összes vagyonát teszi, melyet rablói keze között hagytak, s melyet most a törvény ürügye alatt visznek el; mert hisz tudod, az adó sok esetben nem a királynak, hanem urainknak fizettetik. Elszedetnek a nép rongyai, hogy az urak kegyetlen zsoldosaikat szebb ruhába öltöztessék; [48]) a parasztkunyhó lerontatik, hogy helyébe a földesur fiának uj kastély épittessék; [49]) az erdő vadai szabadon legelnek vetéseinken, de a parasztnak tilos az erdőbe menni, hogy az uri vadat fel ne verje nyugalmából; [50]) mindez nem jut-e eszedbe, s a vér nem forr fel ereidben, ha a fényüzést látod magad körül s ha meggondolod, hogy mindez arany és drágakő, melyek uraid ruháin diszlenek, véreid inségén vásároltattak, hogy minden gomb, melyet mentéjökön látsz, egy parasztcsaládot tett koldussá? [51])

Orbán felsóhajtva hallgatott.

— Te nem vagy érzéketlen, Orbán — folytatá, Orbán

kezét megragadva, az előbbi, — hisz nem uri lakban születtél; Isten a nép fiától: a szivet miért tagadta volna meg? A napokban láttalak, midőn egy koldusasszonynak s gyermekének alamizsnát adál; arczodon könyörület látszott; a szív, melyre az egyesnek szenvedése ily hatással van, nem maradhat hidegen százezerek kínainak szemléletére. Vesd le magadról a lealázó lánczokat, melyeket eddig viseltél; hadd el a szolgaság földjét, hol eddig éltél, nem születtél közöttük; mi közöd neked az egyiptomiakkal, kik belőled zsarolásuk eszközét csinálták. Jer velem! a Rákoson negyvenezer bajtárs vár reád, kik a legszentebb ügy mellett fegyvert fogtak; ott helyed!

— S mit használhatok — mondá Orbán nyugodtan, — ha tanácsodat követve, a keresztesekhez szegődöm? Ott, hol negyvenezer fegyveres áll, ez egy karnak segéde a kereszt diadalát nem fogja elősegiteni.

Lőrincz hallgatott.

Orbán rövid szünet után folytatá: — E találkozásunk nem véletlen. Többször észrevettem, hogy velem szólni akarsz, s kikerültelek, mert az ösvény, melyen haladni látlak, olyan, hol mint barátok nem találkozhatunk. Hiszem, hogy szándékod jó, de talán azt gondolod, hogy mindazt, mi táborotokban történik nem tudják.; hogy nem hallám, mire lelkesited te és társaid szónoklatok által a népet? vagy azt hivéd, hogy szavaid, melyekkel vad tömegeket lázadásra intesz, el fogják velem feledtetni kötelességemet, s kiirtani keblemből azon hálát, melylyel uramnak, jótevőmnek tartozom?

— Szolga-lélek — mormogott Lőrincz.

— Szolga? igen, de szolgája annak, ki egész életét a közjónak szentelé, ki a szegénynek pártfogója, jobbágyainak atyja volt, kihez nem szolgai érzetek, hanem a legtisztább hála köt.

— Légy háladatos iránta — mondá Lőrincz keserüen, — hisz ruhákat ad, s a posztó még finomabb annál, melyből többi cselédeinek köntöseit varratá; jóllakol asztalánál, s kutyái csak azt kapják ebédül, mit táladon hagyál; néha a kegyes ur nyájas szót is veszteget rád, s mindez neked oly kevésbe kerül. Hogy ennyi kegyelemben részesülj, csak egy apától fosztatál meg, ki, Telegdit védve, a harczban elesett; mi szép cserét tettél! de lám, oda át, a Duna másik partján, kegyes uradról máskép gondolkozunk — folytatá indulattal. — Telegdi a nép ellensége, ő az, ki tanácsával a szent had összehivásának ellenszegült.

— Mert előre látta a következéseket — szakitá félbe a szólót Orbán, — mert tudta, hogy a vallás szine alatt összegyülekezett tömeg polgártársai s a haza ellen fogja forditani fegyvereit.

— Polgártársai ellen? — mondá Lőrincz keserüen; — a szolgának nincsenek polgártársai, s a haza, melyről szólsz, nem a mienk; eljött a nap, midőn hazát fogunk szerezni magunknak mi is.

— Lőrincz! — mondá Orbán, a papot, ki fölkelve távozni akart, kezénél visszatartva, — korlátlan hatalmat gyakorolsz a nép között; te vagy az, ki szavaival a nemesek ellen gyülölséget önt a sokaságba, ki e szerencsétleneket lázadásra ébreszti, ki talán még lecsillapithatja vad indulataikat. Az Istenért! gondold meg, mit mivelsz! véghetlen szenvedések kutforrását nyitod meg, s még a nép is, mely most apostolának tisztel, átkozni fogja nevedet, átkozni az órát, melyben közötte először megjelentél, hogy e békés országot a polgári háboru határtalan szenvedéseivel áraszd el.

— Te az állapotot, melyben élünk, békének nevezed — válaszolt Lőrincz felindulva, — békének azt, ha a földmivelő munkája gyümölcsét nem élvezheti; ha

százezerek becsülete, nyugalma, élte, néhány száznak önkényétől függ; ha a rablón és zsarnokon kívül senki nem biztos, s ha minden panaszszó kegyetlen büntetésekkel nyomatik el. Ha ez a te békességed, ám élvezd, s állj elnyomóink közé, én nem félek a harcztól. — S Lőrincz visszarántá kezét, melyet Orbán a magáéban tartott, s Felhévviz felé vevé utját.

— Lőrincz, Lőrincz! gondolj a következésekre. — kiáltott utána Orbán.

— Menj uraidhoz s áruld el rokonaidat — mondá Lőrincz megfordulva, — nem félünk haragotoktól. A bajnokok, kik a kereszt zászlója alatt összegyültek, nyugodtan várják be a megtámadást. De ha urad parancsára te is valahogy fegyvert kötsz, tudd meg, két nővéred férjestül táborunkban van, s ők elhozták gyermekeiket is, nehogy urok, nemes szokás szerint, rajtok boszulja meg szüleik megszökését. Siess! hídd össze urad népét s támadd meg táborunkat; mi szép érdem, ha kezeidet testvéri vérrel festve mutathatod jótevőidnek! De tudd meg, bármit tészsz értök, körükben soha nem lészsz egyéb, mint szolga, soha mást, mint keserüséget, nem fogsz találni házaikban.

E pillanatban a kertkapu megnyilt s Ártándi Pál lovagolt el a beszélgetők mellett. Orbánnak ugy látszott, mintha a pap szomoru jóslata már teljesülne.

— Tudd meg, hogy soha nyugalmat s megelégedést nem fogsz találni, mint ha Isten keze sok viszontagság után végre körünkbe vezetett, mi bizonyosan történni fog. — S ezzel Lőrincz lassu léptekkel eltávozott.

— Ki volt ez, diák uram? — kérdé az Ártándinak kaput nyitott öreg kulcsár, midőn Orbánt megismerve, neki még egyszer jó éjszakát kivánt.

— Egy régi ismerősöm — válaszolt Orbán, nem akarván a már rossz hirben álló Lőrinczet megnevezni.

— Épen ugy nézett ki az istenadta, mint az az átkozott czeglédi pap, — jegyzé meg az előbbi. — S most Isten áldja meg kegyelmedet. Vigyázzék magára! oly időket élünk, melyekben késő este nem tanácsos gyalog járni.

S ezzel a kulcsár becsukta a vaskaput s nyugodni ment. Orbán, mély gondolatokba merülve, a városnak vevé utját.

VIII.

Azon pillanatban, midőn Telegdinek kerti lakát elhagyá Ártándi, véghetlen boldognak érzé magát. Vagyon, magas állás, dicsőség, az ország legszebb hölgyének szeretete, szóval minden, mi után eddig életében vágyódott, mindannak most birtokában látá magát, s ugy tetszett neki, mintha a sors egyedüli keservül számára csak azt tartotta volna fel, hogy ne legyen semmi, mit ezentul kivánhasson. Az éj csendes vala; a kertekből, melyek között utja átvezetett, felhangzó csalogányok éneke, a toronyórák nyugodt ütése s az egyenlő zörgés, mely a Duna-malmoktól áthallatszott, még bájlóbbá tevék az általános hallgatást, s Ártándi, egészen boldog gondolatainak engedve magát által, lassu léptekkel lovagolt a város felé. Mint az égen, mely fölötte boltozott: úgy élete láthatárán számtalan fénypont ragyogott feléje s még csak egy felleget sem látott, mely reá homályt borítana.

Gondolatai eleinte kizárólag Frusinával foglalkoztaták. Ártándi szerette őt, ha nem is olyképen, mint azt e bájló hölgy érdemlé, de legalább mindazon szeretettel, melyre hidegebb szive képes vala; de minden szerelme mellett Pál sokkal inkább függött az élet külsőségein, mint hogy Frusina birtokának egyéb kedvező következései figyelmét még boldogságának ez első pilla-

nataiban is elkerülhették, s a szerető ábrándjai közé sok, látszólag idegen gondolatok nem vegyültek volna, melyek a kedves leány képét néha háttérbe szoriták, de csak hogy az még kedvesebbé váljék. Arra, hogy hölgyet igazán szeressünk, szükséges, hogy szivünk összes megelégedését csak tőle várhassa, s Pál szivének szerelmen kívül még más vágyai voltak. Frusina neve, vagyona, összeköttetései, mindezen világi előnyök, melyek más, érzékenyebb ifju előtt talán közönyöseknek látszottak volna, valamint Pál szeretetének ébresztésére nem voltak befolyás nélkül, ugy most növelék örömét. És soha talán annyi fényes, annyi szelid gondolat, a szerelem, a nagyravágyás legszebb álmai, azon élvezetek, melyeket a sziv s azok, melyeket hiuságunk nyujt, nem vegyülhettek emberi kebelben annyira, mint most, hogy Pált boldoggá tegyék.

E lelkiállapota azonban nem tartott sokáig. Midőn Ártándi a zsidóvároson keresztül-lovagolva a Duna partjához ért, s midőn a folyón átnézve Pestet látá, Klári s vele helyzetének minden nehézségei eszébe jutottak. Föl kell bontania e viszonyt, azt érzé, de miként tegye ezt? Pál, minden önössége mellett, nem vala érzéketlen. Szive fájt, ha valakit szenvedni látott, s mennyiben saját érdeke engedé, enyhiteni akart volna minden fájdalmat, főkép melynek oka ő maga volt; de mit tegyen? Klári őt a bálványozásig szerette. E pillanatban is bizonyosan dobogó szivvel áll ablakánál s kinéz a Dunára: nem jön-e a sajka, mely éjjelenként kedvesét hozza karjai közé? Elmenjen-e hozzá? Ha nem teszi, Klári elmaradását szerencsétlenségnek fogja tulajdonitani, s talán maga fog átjönni — szenvedélyességétől minden kitelik — s szerelmének titka napfényre jő; s ha Pál elmegyen hozzá, s ha a bájoló polgárleány örömdobogó szivvel jő elébe, fogja-e eltaszithatni

magától? bir-e elég erővel, neki nyugodtan elmondani, hogy nem szeretheti többé, mert szivét s kezét egy óra előtt másnak igérte? — Vagy — — nem, nem! — mondá magában, midőn e harmadik lehetőségre gondolt — még tovább csalni e leányt, szerelmet hazudni e pillanatban, midőn érzem, hogy szivem csak Frusináért dobog, a legnagyobb aljasság volna, melyet férfi valaha elkövetett.

Mig Pál ezen nem épen kellemes gondolatok között a zsidóváros főutczáján tovább lovagolt, addig hív szolgája, Farkas, ugyane tárgygyal foglalatoskodott. Előtte urának pesti kalandjai titokban nem maradhattak. Sokszor a parthoz kiséré őt, sokszor éjjelre hajósokat rendelt, sőt néha egyes hirt vagy levélkét vitt át Klárihoz, s így mintegy segéde volt ura titkos szerelmének, mit minden bámulás mellett, melylyel Pált különben tekinté, nem egyeztethetett meg nézeteivel. Ártándi Tamás házában nevekedve, hol, mint minden régi szokás, ugy a nemzetünket egykor jellemzette erkölcsi szigoruság még tiszteletben tartatott, Farkas, kit az öreg ur fia mellett Budán hagyott, Pál magaviseletét oly szemekkel nézé, mint azt maga Ártándi Tamás tette volna. Könnyelmü kaczérkodást látott benne, melyet a magyar csak a szerencsétlenségünkre e hazában megfordult idegenek példájából tanult, s mely elölve minden való lovagiasságot, katona-nemzethez nem illik; Klári iránt is, ki által valahányszor urától hirt vagy levélkét hozott, jó borral vendégeltetett meg, s kitől nem egy darab aranyat kapott, hajlandóságot érzett Farkas; s paraszt eszével sokkal jobban látta át e kaland szükséges következéseit, mint hogy a szegény leányt ne sajnálta volna. Végre — s ez vala a legfőbb — az Ártándi-családnak meghittebb cselédei jól tudák, hogy urok s Telegdi gyermekeik házasságáról már sok-

szor beszéltek egymással. Frusina az egész Ártándiháznak kedveltje vala, s a gazdasszony már két-három év óta a jövőről sohasem szólt máskép, mint: — »Ha majd a szép Frusina kisasszony Pál urfi felesége lesz.« Farkas tehát, ki a jelen pillanatban e közkivánat teljesülésének egyedüli akadályát ura pesti kalandjában látta, százszor átkozta a véletlent, mely őt e polgár leánynyal érintkezésbe hozta. Ez este pedig az alatt, mig ura Frusinánál volt, ő a szobaleánynyal igen kellemes órákat töltvén, a jó bor, melyet számára Bebek Katalin a pinczéből felhozatott, lélekfurdalásait még erősebbekké tevé, s eltökélé magát, hogy bármik legyenek következései, urával szólni fog; csak azon törte fejét, miként kezdje előadását.

— Pál urfi — mondá végre, közelebb lovagolva urához, ki e megszólitás által fölébresztve gondolataiból, visszanézett — tul vagyunk ám már a Szombati-kapun.

— Tudom — volt Pál rövid válasza, s gondolataiba merülve, tovább lovagolt.

— De azon utczán is tul vagyunk ám már — mondá rövid hallgatás után ismét Farkas, — mely a Jánoskapuhoz vezet; meg kell fordulnunk, különben nem jövünk haza.

— Nem is akarok haza menni — válaszolt Pál, kissé boszankodva szolgája tolakodásán.

— Nem? — szólt a másik mintegy bámulva. — S hát hová megy a nemzetes urfi?

— Semmi közöd — mondá Pál komolyan, — a Duna partján leszállok s te a lovakat haza vezeted.

— Tehát megint Pestre?! — sóhajtott Farkas, s ur és szolga egy pillanatig hallgatva folytaták utjokat.

— Hallod-e Farkas! — mondá végre Ártándi, ki sokkal kellemetlenebb gondolatokkal vala elfoglalva, mint hogy örömest meg ne ragadna minden

alkalmat, mely által azokat háttérbe szorithatá, — te egy idő óta különös magaviselethez szoktál; ugy látszik, mintha inkább tanácsadómnak, mint szolgámnak tekintenéd magadat.

— Ments Isten! — válaszolt a másik; — csak azt gondolám, hogy —

— Gondolj arra, hogyan teljesitheted kötelességedet legjobban — mondá Ártándi, ki valamint más ember is, minél elégedetlenebb vala önmagával, annál indulatosabbá vált szolgája ellen, — minden egyéb gondolat fölösleges; rossz kedvemben találhatnál, és — megbánhatnád merészségedet.

— Már biz én soha sem voltam merész a nemzetes urfival szemközt; oly valamit sem tettem egész életemben, mit később meg kellett volna bánnom s pedig jó harmincz esztendeje, hogy a nemes Ártándi-család kenyerét eszem.

— Helyesen fogsz cselekedni — mondá Pál, — ha nemcsak azon időre, melyet már házunknál töltél, de arra is gondolsz néha, melyet még ezentul itt akarsz tölteni, különben —

Pál önmaga is érezte szavainak kiméletlenségét és sajnálva, hogy azokat kimondá, félbeszakitá beszédét. Farkas szivét fájdalom tölté el, minőt eddig még nem ismert. — Nemzetes uram — mondá remegő hangon, — én szegény cseléd vagyok, azt jól tudom; de lássa a nemzetes urfi, gazdasszonyunk most hat esztendeje egy tojást tett el, közönséges tyuktojás volt, nem ért semmit, de nem tudom kitől hallá, hogy ha a tojást hét esztendeig szekrényben tartja s addig nem fogja bántani: sárgájából drágakő lesz, s higye el az urfi, most tíz tehénért nem adná ide. Sokszor gondoltam magamban: igy van velünk szegény cselédekkel is. Bármi kevés becsben tartsák szolgálatunkat első pilla-

natban, ha valamely háznál évekig laktunk, ha mintegy megkeményedtünk a gazda kezei között, nem vetnek ki az utczára, mint 'hasztalan rongyot. Látom, ostoba gondolat volt és —

Pál fiatalabb volt és sokkal inkább szereté vén huszárját, semhogy szavainak hatását észrevevén, érzéketlenül maradhatott volna. — Ne neheztelj, öreg! — mondá meghatva — s föl se vedd, a mit mondtam. Vannak pillanatok, midőn az ember ingerlékenyebb; ilyenkor legjobb, ha magamra hagysz; magam is megbánom, a mit haragomban mondhattam.

Farkas e nyájas szavakra azonnal megbocsátá a rajta elkövetett sértést; de nem feledkezett meg föltételéről, s azért kinyilatkoztatva, hogy Pál urfira nem volna képes neheztelni, ismét visszatért előbbi tárgyára: nem volna-e jobb, ha Pestre nem menne?

— Becsületes cseléd — igy szólt — nem csak kezét, de minden tehetségeit urának szenteli; ha a dolog ugy hozza magával, neki, ha mindjárt rossz néven venné is ura, beszélni is kell; s igy vagyok én most. A nemzetes urfi talán ujra megharagszik s kipirongat, de ha el kergetne is, visszajönnék s ujra kérném, ne menjen többé Pestre.

— Bohócz — mondá Pál, — s miért ne menjek soha életemben Pestre?

— Ki mondta, hogy életében soha ne menjen Pestre? Ments meg Isten! hisz Biharba is arra megyünk, a détát is ott tartják. De az urfi jól ért; én csak azt szeretném, ha ahhoz a bizonyos házhoz, hol az a bizonyos leány lakik, nem menne többé; máskép akár Pesten lakjunk, biz én nem bánom. — Nemzetes uram! — folytatá Farkas rövid hallgatás után, midőn észrevevé, hogy ura nem felel, — az nem jó, a mit mi ott Pesten cselekszünk. Klári csak polgárleány, igaz, s ha

esze volna, tudhatná, hogy a nemzetes urfi bizony őt sohasem fogja elvenni; azt is mondják, kissé könnyelmü s szivesen kaczérkodik a nemes urakkal; de jó leány mindamellett, a ki a cselédet is megbecsüli; s ha látom, mint szereti a nemzetes urfit, megesik szivem, hogy ugy bolondnak tartjuk. Bizony nem szép tett!

— Ki mondja azt?

— Én mondom — folytatá az előbbi; — vagy talán nem igaz, talán nem tartjuk bolondnak a szegény leányt: a nemzetes ur, midőn szép szerelmes levélkéit irja, én mikor átviszem? Hisz Pál urfi ugyszólván jegyese Frusina kisasszonynak, miért nem mondja ezt Klárinak?

— Épen azért akarok átmenni Pestre — szólt Pál, — mindezt, a mit mondál, sokszor mondám enmagamnak. Ideje, hogy e kétes helyzetnek vége szakadjon.

— Nem volna-e talán jobb — jegyzé meg Farkas, — ha a nemzetes ur engem küldene? Egy levélke megteszi, s habár ezért, jól tudom, szerémi borral nem kinálnak is meg, legalább könnyebben esünk át rajta.

— Nem volna-e ez részemről gyávaság? — mondá Pál; — ha könnyelmüségem által e szegény leánynak keservet okoztam: nem kell-e elkövetnem mindent, hogy azt, mennyire tőlem függ, enyhitsem? s nem eszközölhetem-e ezt jobban, ha magam szólok? A mi irva van, irva marad; történetből épen oly szavakat választhatok, melyek szivének leginkább fájnának; s ha egyszer soraimat átadtad, nincs mód, mely által fájdalmát enyhíthetem, holott ha szólok, oly pillanatot választhatok s oly szavakkal élhetek talán, melyek félig elveszik keserűségét a mondottaknak.

— Csakhogy annyira ne vegyék el — szakitá félbe Farkas, — hogy végre Klári nem is veszi észre, mit a nemzetes ur neki mondani akar. Én nem tudom, de

ha valaha ily helyzetbe jönnék, s ha irni tudnék, — mi, ugy hiszem, egyaránt lehetetlen, — én bizony soha sem szólnék ily dolgokról. Aztán Klári tűzről pattant leány, nem fogja nyugodtan venni az egész dolgot.

— Épen mivel szenvedélyes, azért szükséges, hogy vele magam szóljak — válaszolt Pál. — Szerelmén nincs okom kételkedni, ő jó, nemeslelkü teremtés. Ha vele nyiltan szólok, s ha neki egész helyzetemet bevallom, talán szenvedélyes panaszokra fakad, de benne annyi nemeslelküség és józanság lakik, hogy, teljes meggyőződésem szerint, végre ki fog békülni helyzetével. Ha csak irok, nem állhat senki jót szenvedélyességéért. Talán egyenesen hozzám jönne, talán Frusinát keresné föl. Indulatában mindenre képes. Soha életemben kinosabb helyzetben nem valék; de át kell gázolnom.

Ezalatt Ártándi hív követőjével a révhez ért. Farkas ura okoskodásának helyességét átlátta, de, mint nehéz sóhajtásaiból látszott, nem volt megnyugtatva az iránt, hogy Pál föltételének kivitelére elég szilárdsággal birand; érzé azonban, hogy minden további beszéd hasztalan volna s arra kéré urát, hogy minél előbb jöjjön haza.

Ártándi leszállva lováról, a már készen váró csónakba sietett, s. kevés percz után Farkas az evezőütéseket hallá, melyekkel ifju ura a partot elhagyá. — Nem tudom — mondá magában, — de azt hiszem, ha Klári engem szeretne, életemben nem tudnám szemébe mondani, hogy nem szeretem. De Pál urfi ur, — így vigasztalá magát, — olvasni, irni tud, deákul is tanult, s azt mondják, a misét is megérti; neki több bátorsága lehet. — S ily gondolatokba merülve, Farkas lovaival lassan hazafelé indult.

Azalatt Pál csónakában Pest felé haladva, korántsem vala oly elhatározott, mint hív követője reménylé; sőt minél közelebb ért a parthoz, annál több kétkedést s bizonytalanságot érzett ébredni szivében. Egy perczig Klári könnyelmüségével vigasztalá magát. — Könnyen s meggondolás nélkül adta nekem szivét — így okoskodott, — ha magát csalatva látja, hasonló könnyűséggel fogja azt másnak adni. Nem mondta-e sokszor önmaga: tudja, hogy őt nem fogom nőül venni; ha végre azt mondom neki, hogy nőmnek Frusinát választám, ő el van készülve rá. — De Pált ez okoskodás nem nyugtathatá meg. Tudta ő, hogy Klári, elhiresztelt könnyelmüsége mellett is, mélyen érez, hogy határtalanul szeret; s mennyivel forróbb s önzetlenebb vala az érzés, melynek jutalmául csak viszonszeretetet igényelt, annyival menthetetlenebbé vált Pál magaviselete, ki őt megcsalá. — De mit tegyek? — így gondolkozott tovább, s mivel csak kellemetlen lehetőségek között választhatott, pillanatról pillanatra határozatlanabbnak érezé magát. — Nyiltan kell szólanom; a dolog nem szenved halasztást. Más uton tudhatná meg helyzetemet .... s mi történik akkor? De hol találjak szavakat, kifejezni azt, mit gondolni is pirulok: hogy őt megcsaltam? honnan vegyek erőt, hogy szenvedélyes fájdalma kitöréseit magam nézhessem? .... Kimélettel kell szólanom — így enyhité előbbi feltételeit, midőn sajkáját a parton megállani érzé. — Klári oly nemeslelkü, ha neki azt mondom, hogy Frusinát csak apám kedvéért választám nőmnek, talán meg fog bocsátani. Ez legjobb; hazudnom kell; de vannak pillanatok, melyekben az egész igazságot megmondani embertelenség, s ez azok közé tartozik.

Midőn a város kapuja melletti kis ajtó, melyen az elkésett polgárok csekély borravalóért éjjel beereszt-

tettek, melyet a kapus Pálnak is minden nehézség nélkül nyitott meg, most bezáratott utána: ingadozni kezdett e föltétele is, s mikor Szaleresi házához ért, már azon határozattal állott meg, hogy ma még nem fog szólni, hanem Farkas tanácsa szerint, kellemetlen nyilatkozatát levélben teendi.

Pest — ha egykori kapuinak helyeit, melyeket ismerünk, s azon egyes, most magas házakkal eltakart bástyadarabokat tekintjük, melyek régiebb korából fenmaradtak — távolról sem volt oly kiterjedésü, mint napjainkban. Mintegy a természet által arra teremtve, hogy ipar s kereskedés szinhelyévé legyen, mely már Zsigmond korában a városnak éltet adott,[52]) Pest oly viszonyok között, minőkben hazánk Ulászló idejében élt, rendkivüli terjedésre nem számithatott, s a vastag falakkal keritett várost lépésben mindenki egy óra alatt kényelmesen körüllovagolhatá. A város belseje nem díszlett ugyan fényes palotákkal, minőket a királyi lak közelében a budai hegyen látánk, de a tekervényes és kövezetlen s őszi és tavaszi napokban sáros és kellemetlen utczákban sok diszes polgárház állott, melyek szépségre s nagyságra nézve Németország kereskedővárosaira emlékeztettek. Ezek közé tartozott Szaleresi háza is. A város legszebb piaczának szegletén, egy részről a nagy templomnak, másikról a Duna felé épitve, e ház felső, a bástyánál magasabb emeleteiből a Dunára, sz. Gellért hegyre, s Budára kellemes kilátás nyilt. Maga az épület, nagy erkélyén kivül, mely a háznak a templom felé álló oldalán kinyult s némi kőfaragásokkal ékesittetett, nem birt ugyan különös diszitményekkel, de a fagerendák közé rakott s a felső emeletekben kifelé nyuló falak oly tisztán s jó karban tartattak, az egész oly lakható alakban állott a néző előtt, hogy gazdája vagyonosságán senki sem kétkedhetett.

Ártándi dobogó szívvel állt meg e ház előtt. A piaczra a holdvilág önté el sugarait, s mély hallgatás terült el az egész város fölött. Pál egy ideig bizonytalanul állott. Nem volna-e jobb, ha Klárit nem is látja többé, — gondolá magában, — el kell válnia mégis; minek ez utolsó élvezet, mely csak vesztének fájdalmát nagyithatja? De ily közel ahhoz, kinek karjai között annyi boldog órát töltött, kinek keblén annyi élvezet vár reá most is! . . . Frusina ártatlan képe háttérbe szorult. Pál érzé, hogy Klári birtoka nem oly közönyös szivének, mint azt egy órával előbb gondolá; vére felforrt, erei dobogtak, s reszkető kézzel már koczogni akart, midőn a Klári ablakából felhangzó ének határozatát még egyszer megingatá:

Miért dobog, miért feszül
Miért zajog, miért örül
Ma ekként kebelem?
Hisz a világ nem változott,
Nincs uj virág, uj csillagot
Sehol nem lát szemem.

Te eljövél és szivemet,
Mint nap ha kél a bércz felett,
Sugár hatotta át.
Olyan sötét volt életem,
Most üdv a lét, a szerelem
Elüzte bánatát.

De jaj nekem, ha elhagyál!
Mint ha a nap nyugodni száll,
Éj födné létemet.
A szerelem napom vala,
S egy napnak nincs két hajnala:
A szív egyszer szeret.

— Ennyi szeretet! s én megcsaljam őt? — szólt magában; — a keblet, hová az ég legnemesebb érzelmének kincsét rejté, én puszta élvezet eszközévé alázzam? el innen, el! — S Pál csakugyan távozni akart, de Klári a holdvilágban meglátta őt s halkan nevénél szólitotta.

Mintegy elvarázsolva e szó által, Pál egy perczig megállott. Fellázadt érzékeinek viharában lelkiismeretének szava, nemesebb föltételei, Frusina képe, minden eltünt lelke előtt. Kopogott, s midőn az ajtó Szaleresi gazdasszonya által megnyittatott, örömittasan rohant Klári karjai közé.

Az órát, mely alatt a szeretők multról s jövőről megfeledkezve, csak jelen boldogságukban éltek, nem fogjuk leirni. Ki egy szerető s szeretett lényt kebléhez szoritva, azt, mit élte egyetlen üdvének hitt, remegő karokkal hacsak egy izben is körülfoghatta; ki azt első ifjusága hevében teheti, midőn érzelmeink melegebbek, mint később szenvedélyeink: képzelni fogja Ártándi helyzetét; szó nem irhatja le, mit hiven festeni még ecsetnek sem sikerült soha. Klári gyönyöre közé nem vegyült keserü érzemény. S Pál, ha szivében szemrehányást érze támadni, kettőzött szenvedélylyel szoritá kebléhez kedvesét, s a gyönyör között, melynek magát átengedé, a szívben halkan felszólaló nemesebb érzemények elnémulának.

— Az Istenért! menjenek el attól az ablaktól, — e szavakkal szakitá félbe a szeretők boldog andalgásait, a legnagyobb ijedtség jeleivel, a szobába rohanó gazdasszony, — épen most jő haza uram s pedig mintegy tizedmagával, s ha Pál urfit itt találják, végünk van.

— Jerünk a második emeletbe — szólt Klári, megragadva Pál kezét.

— Késő! — sóhajtott a gazdasszony, a hölgyet visszatartva, — már a lépcsőn vannak. De ki is gondolta volna! Ambrus gazda kétszer mondta, hogy ne várjuk vacsorával, mert éjszaka a táborban marad, s mégis most haza jön s pedig annyi emberrel; ha tudtuk volna, haza küldhettük volna Pál urfit, de így —

— Istenem! ha itt találják, megölik, — mondá Klári, s a szegény leány egész testében remegett.

— Miattam ne aggódjál — biztatá Pál, bámulattal nézve az ijedséget, mely Klárinak egyébként oly bátor magaviseletével ellentétben állott.

— Oh, te nem ismered a veszélyt — sóhajta a hölgy, s Pált szenvedélyesen karjai közé szoritva, dobogó szivvel hallgatá a lépéseket, melyek a lépcsőn mindég közelebb jöttek. A gazdasszony becsukván az ajtót, mely e szobát a mellékszobától elválasztá, szintén hallgatódzott. — Hála Istennek! — mondá néhány percz mulva, midőn a mellékszobában lépések s több férfihang hallatszott — nem vettek észre semmit, különben már zajt ütöttek volna. Pedig ha csak egy néz fel közülök, lehetetlen, hogy a holdvilágban Pál urfit meg ne látta volna az ablak mellett. De ne menjenek az ablakhoz többé; lenn a kapunál négy fegyveres áll őrt, s azok felnézhetnének. Vonuljanak a legsötétebb szögletbe, s Pál urfi, ha életét szereti, ne mozduljon. Ha bátorságban vagyunk, visszajövök s kieresztem; de addig, az Istenért! maradjon nyugodtan.

S ezzel a gazdasszony csendesen a szobát elhagyva, másik ajtaját is bezárá maga után. Ártándi, nem értve ennyi rémülés okát, de különben is félve, hogy valaki őt Klárinál találhatná, kedvesével halkan a szoba egyik szögletébe vonult.

Hogy olvasóim Klári s hív gazdasszonyának magaviseletét érthessék, szükség néhány, elbeszélésünk kezdete óta történt dolgot röviden előadnom. A közügyek kifejlődése oly nagy befolyással volt e regény személyeire, hogy azoknak rövid megérintése e helyen elkerülhetetlen.

Már a keresztes had előtt, főkép azon évben, midőn a bibornok Rómából visszatért, egyes főurak s püspökök

parasztjai több izben fellázadtak, s ámbár az egyes kisérletek könnyen elnyomattak, a nemesség részéről nem nagy jósló tehetségre lett volna szükség, hogy a keresztes had következéseit előre láthassa. De hatalmunk korlátoltságának érzetét csak tapasztalás által szerezzük meg magunknak, s igy nincs okunk bámulni, ha jobbágyaival szemközt, kikkel még soha meg nem mérkőzött, nemességünk legyőzhetlennek gondolá magát. E gyáva fegyvertelen csoport, mely gyermeksége óta remegni tanult urainak pálczájától; e gyülevész sokaság, melyet vallásos vakbuzgalom vagy munka-kerülés az ország minden részeiből összehozott, s mely, tíz különböző nyelven szólván, semmi kötelék által össze nem tartatik, melyet papok vezetnek, s melyre még az ellenség is csak könyörülettel nézend: Magyarország fényes nemességének miként válhatnék veszélyére? sőt a bibornok dicséretet érdemel, hogy midőn keresztes hadát kihirdeté, a jobbágyok legbékétlenebb részét zászlói körül gyüjté egybe, s azokat a törökök elébe vezetve, az országot tőlök megszabaditja.

Ezek valának a nemesség nézetei mindjárt a keresztes had kihirdetése után; azonban, főkép mióta Dózsa vezérnek kikiáltatott, e nézetek megváltoztak. Egyes békétlenek helyett sok falunak egész népessége költözött a keresztes táborokba; a sokaság, mely Pest, Eger és Nagyvárad mellett összegyült, fenhangon vádolá egykori urait; s a rend, melyet Dózsa a pesti táborba behozott, a szorgalom, melylyel ő s vezértársai bárdolatlan seregeiket fegyverviselésben gyakorlák, eléggé mutaták, hogy benne e tömeg, ha nem is kitünő, legalább oly vezért talált, ki roppant erejét összetartva, egy czél felé irányozhatá. A nemesség sejditeni kezdé, hogy e gyülevész sokaság, mely egymást nem értheti, közös szenvedésiben s a gyülölésben, melylyel elnyomói iránt

viseltetik, a nyelvnél erősebb kötelékeket talál, s a legbüszkébb ur is aggodalommal néżé e mindég növekedő szolgacsoportot. Azok, kik előbb a keresztes had legbuzgóbb pártolói valának, most keserü panaszt emeltek az ellen, ki a hadat kihirdette volt; a bibornok maga is átlátta, hogy az erő, melyet szavával cselekvésre támasztott, olyan, melynek kormányzása nem az ő hatalmától függ.

De habár mindenki átlátta e veszélyt, elháritására nem történt semmi. A király most, mint mindég életében, sóhajtva várá a történetek kifejlődését. Bakács, ki a keresztesekben hatalma támaszát keresé, nem léphetett fel ellenök. A nádor köszvényben szenvedvén, a közdolgokban csekély részt vett. A tanácsosok a létező veszélyt kölcsönös szemrehányásokra használák; s Zápolya, kiben a nemesség nagy része egész bizalmát helyezé, Erdélyben várá a dolgok kifejlődését. A közügy, — minek e hon történeteiben, fájdalom, sok példáját látjuk — a véletlennek engedtetett által; s a mit egyesek a közveszély elháritására tettek, inkább növelé a bajt, hogysem rajta segitett volna.

A kegyetlenség, melylyel egyes földesurak jobbágyaikat a keresztes had követésétől visszatartóztaták, az urak s jobbágyok között létező elkeseredést még nevelé. Dózsa serege, melyhez már több megyék szegényebb sorsu nemessége is csatlakozott, mindezen akadályok mellett napról-napra nagyobbra nőtt, s a józanabbak máris átláták a veszélyt, melylyel ily sereg, a nemességet annyira gyülölő vezér alatt, minő Dózsa volt, hazánkat fenyegeté.

Az, kit a sors nagy történetek eszközéül választott, félistennek vagy ördögnek szokott tekintetni a jövő kor által. Dózsa egyik sem vala e kettő közül. Sem annyira aljas s vérszomjuzó, mint azt nemes, vagy neme-

sek zsoldjában álló történetiróink velünk elhitetni szeretnék; sem oly nemes érzelmekkel eltelt, minőnek ujabb korunkban, midőn a nép szenvedései több rokonszenvre találnak, a népmozgalom vezetőjét gondolni szoktuk. A keresztes had vezére vitéz, de közönséges és csak helyzete által kitünővé vált férfinál nem vala több. Megtörhetlen lélekkel, mit halála bizonyit, de előrelátás, s minden nagyobbszerü vállalat vezetésére szükséges képesség nélkül, mit a parasztbad egész története bizonyit. Dózsa személyességében nem vala semmi, mi az első pillanatban, midőn a parasztok vezéréül választatott, a nemességnél aggodalmakat gerjeszthetett volna. Ulászló kormánya alatt, midőn önkényes főuraink semmi jogot s kiváltságot nem tiszteltek, a szabad székely nemzet sem maradt megkimélve elnyomástól s főkép a büszke Báthori István vajdasága idejében hallatlan kegyetlenségeket türt, melyek Dózsának is eleven emlékezetében maradtak; de ő, ki életének nagy részét hadban tölté, s minapában szolgálataiért oly fényes jutalmat nyert, kétségen kivül soha a nép jogainak védelmére s megboszulására fegyvert nem ragadott volna, ha erre más körülmények által nem buzdittatik. Miként Budára érkeztekor csak tett szolgálatainak jutalmát s nem azt várá, hogy a keresztes had vezérének választassék: ugy mikor Bakács a szent zászlót kezeibe adá, a gondolat, hogy seregeit e lobogó alatt nem a törökök ellen fogja vezetni, távol vala lelkétől. Élete a moslimok elleni csatákban folyt el eddig; az egyetlen dicsőség, mely után, midőn váratlanul e roppant sereg vezérének látta magát, vágyódott: az vala, hogy tetteiben Hunyadit s e hon minden nagy vezérét felülmulja. Hogy Dózsának ezen nemesebb iránya megváltozott, az csak a nemesség irántai viseletének tulajdonitható.

Minden aristokratia, mely a hon védelmét s a közjó

fentartására szükséges kötelességek teljesitését másokra háritja s igy önmagát szükségtelenné teszi, önmaga ingatja meg hatalmának alapjait; s igy a magyar nemesség részéről meggondolatlanabb lépés alig vala képzelhető, mint az, hogy a török elleni hadviselést jobbágyainak engedé által. A nemesség ezen határozata ürügyeül a Selimmel kevéssel ezelőtt kötött béke használtatott, mely az országrendek helybenhagyásával s részvétével történvén, a nemességet a fegyverfogástól visszatartóztatá. A Julian bibornok tanácsára I. Ulászló alatt történt frigyszegés következéseire még elevenen emlékezett a nemzet; s Bakács, midőn Rómából visszatért, a királyt is csak az által birhatá a töröknek adott hit megszegésére, hogy elhiteté vele, miszerint szavát épen nem szegi meg, mert nem a magyar király, hanem a pápa nevében indittatik a háboru; nyomorult okoskodás, mely csak egy Ulászló lelkiismeretét nyugtathatá meg, a nemesség által azonban örömmel elfogadtatott, minthogy magát általa költséges hadi szolgálataitól fölmentve látá. Ily viszonyok között a nemességnek legalább arra kell vala törekedni, hogy az óriási hatalmat, mely vigyázatlansága által mellette támadott, magával kibékéltesse, vagy hogy azon esetre, ha az nem történhetnék, legalább oly vezért adjon neki, ki a nemesi érdekeket pártolja, mi Dózsánál, ki rövid idővel ezelőtt szintén az országos nemesség soraiba emeltetett, nem vala nehéz. Aristokratiánk épen ellenkezőleg cselekedett. Jobbágyait mi illeti, rémrendszerhez nyult, noha állapotuk szerencsétlenebbé már alig válhatott; s igy az uj fenyegetések félelem helyett csak kétségbeesést gerjeszthetének; láttuk a módot, melylyel Dózsával bánt, s csak ennek köszönhető, hogy a keresztes hadak vezére a főbb nemesség iránti gyülöletben rövid idő lefolyása után seregeit csaknem felülmulta.

Dózsa lelkülete, Budára érkezése óta, roppant küzdelmeken ment által. Kitüntetve egyrészről legbüszkébb reményein felül, s oly sereg vezéréül választva, melynél nagyobbat magyar még nem vezetett a török ellen; másrészről megvetve látá magát. A haza egyetlen reményének, a nép megváltójának hirdetve táborában, félistenként tisztelve a zászlói körül összesereglett nép által, a nemesség között gúnytárgyul látá magát kijelölve: mi csoda, ha a rokonszenv, melyet a nép fia a népnek egykor saját magán tapasztalt szenvedései iránt érzett, ily viszonyok között még inkább növekedett; ha azok iránti gyülölsége, kik magalázására minden alkalmat fölkerestek, még lángolóbbá vált s ha az őt környezők, az ennyi fény s ennyi megalázás közt elvadult férfiban czéljaiknak kivitelére kész eszközt találtak? E férfiak, kevés kivétellel, azért választattak a nép által vezetőiknek, mert a nemesség iránti gyülölésöknek már bizonyságait adák. Nekik egyedüli czéljok a nemesség megalázása vala: Dózsa miként ne osztozkodnék terveikben, melyeknek kivitele által annyi sértésekért boszut állhat?

Két férfiu vala a keresztesek táborában, kik a lázadás kitörését eddig hátráltaták, s Dózsát az ország több részein már kitört erőszakoskodások nyilt pártolásától visszatartóztaták. Az egyik Dózsa Gergely, a másik Szaleresi Ambrus vala. Az első azon szeretetnél fogva, melylyel iránta viseltetett, Dózsa Györgyre nagy befolyással birt; a másik, mint Pest egyik leggazdagabb polgára és a pesti keresztesek vezetője, oly férfiu vala, kinek megegyezése nélkül valamit elhatározni nem látszott tanácsosnak; s e kettő egyesült erővel elkövetett mindent, hogy Dózsát erőszakos szándékaitól visszatartóztassa. De előre vala látható, hogy az ellenzés, melyre minden erőszak e két férfiunál eddig talált,

a többieket az iránynak követésétől, mely felé minden rohanni kezdett, nem soká fogja visszatarthatni. Gergely a táborban csuf nevekkel illettetvén, s mint pulya, fonóba s nem táborba való ember festetvén le bátyja előtt, napról-napra kevesebb hatással volt reá; s Szaleresi, jelleménél fogva, mindég inkább engedett a körülötte levők befolyásának, főkép miután látá, hogy azon esetre, ha eddigi ösvényét követi, a serege fölött még gyakorolt hatalmat, melyet ügyesebb vetélytársa, a mészáros, már is félig kirántott kezéből, egészen elvesztheti. A titkos tanácskozásokban, melyeket a keresztes had vezetői majdnem naponként tartottak, azoknak szava, kik a pártütés zászlójának kitüzését kivánák, mindég parancsolóbbá, Gergely kérései s Szaleresi ellenokai gyengébbekké váltak, s e két férfiu önmaga érzé, hogy fáradozásaik hasztalanok leendenek.

Klári mindezen viszonyokat ismeré. Tudta apjától, hogy a keresztesek vezetői közül néhányan az összes nemesség kiirtását tüzték ki czélul, s hogy a nemesség között senkit sem gyülöltek inkább, mint Telegdit sÁrtándit; amazt, mert a keresztes had kihirdetését ellenzé; emezt, mert a nádor által Dózsa helyébe fővezérnek ajánltatott; s a gondolat, hogy kedvese e vérengző embernek kezébe kerülhetne, a hölgy lelkét borzadással tölté el.

— Mi lelt, kedvesem? — mondá Pál suttogva, midőn remegő kezét ajkaihoz szoritá — nincsenek-e fegyvereim?

— Az Istenért! ne szólj, ne mozdulj — suttogott Klári; — ha életedet, ha engem szeretsz, maradj nyugodtan.

Pál bátrabb vala, hogysem Klári félelmében osztoznék; minél nyugodtabban érzé azonban magát a veszély iránt, annál inkább fölébreszté kedvese félelme

kiváncsiságát, s sorsa ugy akará, hogy ezt teljesen kielégithesse.

Azon szobában, hol a szeretők együtt voltak, egykor Klári anyja lakott. Közte s a másik szoba között, hol Szaleresi pénzét s legdrágább áruit tartá, a falon egy kis négyszög nyilás vala készitve, mely rendesen fatolóval bezárva, arra használtatott, hogy a háziasszony munkájának félbeszakitása nélkül szólhasson férjével, vagy, ha ez kiment, a boltoslegényekre felvigyázhasson. E készület, minőt kisebb városokban a bolt s a kalmárok lakószobái között néha még most is találunk, Klári anyjának halála után nem használtatott senki által, de a nyilást betakaró deszka kissé vissza levén tolva, Pál az átsugárzó világosságból észrevevé, hogy a másik szobába átláthat, s Klári halk könyörgései nem tartóztathaták vissza, hogy ne éljen az alkalommal, mely kiváncsisága kielégitésére oly váratlanul nyilt.

A szoba, melybe Pál e nyiláson átlátott, egészen hasonló vala ahhoz, melyben ő maga Klárival volt. A falakat s a mennyezetet tölgydeszkázat boritá, mely minden egyszerüsége mellett azon korban, mikor jó mesteremberek, de főkép ügyesebb asztalosok e házában ritkák valának[53]), remekműnek tartatott; homályos szine azonban az egész szobának komor kinézést kölcsönzött, főkép miután e falak sötét egyszerüségét kép s tükrök helyett — melyeket napjainkban szegényebb házakban is találunk — csak egy czedrusból faragott feszület ékesité, melyet Szaleresi még neje életében Nürnbergből magával hozott. A szobának egyik szegletét nagy négyszög kályha foglalá el, melynek többszinű cserepein, domború munkában, a tulajdonos polgári czimere, nevének első betüi, s az ó-testamentomból választott egypár előadás vala nappal látható, de most csak a kályhát egész kiterjedésében körülfogó

pad vonta a néző figyelmét magára; nem messze ettől fafaragásokkal diszlő kis pohárszéken néhány ezüstbillikom, csésze és tál vala felállitva, s mindjárt mellette nagy, a padozathoz srófolt vasláda állott, melyben Szaleresi, hir szerint, tömérdek pénzét tartani szokta, s mely ennélfogva minden egyszerüsége mellett a látogatók irigy vagy legalább sovár tekintetét talán leggyakrabban vonta magára. Az egész butorzat egyszerű volt, s a felhozottakon kívül egy hosszu tölgyasztalból s tíz vagy tizenkét magas támaszu bőrszékből állott, de a kor fogalmai szerint kényelmes s olyan, melynek készitésénél inkább czélszerüség s állandóság, mint külső csin vétetett tekintetbe. Ki e szobába lépett, vagyonos augsburgi vagy nürnbergi polgár házában gondolhatá magát; hisz városi életünk egészen a külföld, főkép Németország szokásait ábrázolá, s Szaleresi e tekintetben csak polgártársait követé, kik mindenben, mi az élet kényelmeihez tartozott, szintén a külföld példáit tarták szemeik előtt.

De minél szokottabbnak mutatkozott e szoba elrendezése, annál inkább vonta magára a nagy asztal körül összegyült társaság a néző figyelmét, főkép miután a mennyezetről lefüggő rézlámpának két ága Szaleresi által meggyujtatván, Pál e gyülekezetben a keresztes had fővezetőire ismert. Az emberek annyit beszéltek a keresztesek szándékairól, hogy Pál most, midőn véletlenül — mint az órából s a jelenlevők állásából gyanithatta — egyik fontos tanácskozásuknak tanuja lett; helyzetének veszélyességéről s minden egyébről megfeledkezve, egész figyelmét az előtte történőkre forditá, s szemét a nyiláshoz tartva, csak hallgató kézszoritással viszonzá Klári halk kéréseit, ki, hogy meg ne láttassék, őt onnan elvezetni iparkodott.

Az egész gyülekezet hét személyből állott, kik, midőn

Pál a nyiláson benézett, épen az asztal körül fogtak helyet. Középen Dózsa György, mellette jobbról Lőrincz, Dózsa Gergely s Márton, egy a keresztesekhez szegődött szerzetes, ki parasztosabb szónoklata által a nép között roppant befolyással birt; a vezér bal oldalán Szaleresi, a pesti mészáros, s Imre vitéz, kivel sz. György terén már találkoztunk, s ki nyugtalan természeténél fogva most szintén a keresztesekhez állott. Egy ideig az egész társaság hallgatva ült az asztal mellett. Minden arczon a legnagyobb elfogultság látszott, bármi különbözők voltak is az érzelmek, melyek annak okul szolgáltak, mit Pál, Szaleresi s Dózsa Gergely levertségéből, ha ezt a többiek fölgerjedésével összehasonlitá, könnyen észrevehetett.

E hosszu hallgatást, mely alatt Dózsa György már türelmetlenségének jeleit kezdé adni, végre Lőrincz szakitá félbe. — Kedves bajtársak! — igy szólt a plebános, mély, férfias hangjával, mely valamint mindég, ugy főkép most, midőn azt fölgerjedése rezgőbbé tevé, hallgatóira nagy hatással volt, s mely még Pál szivét is megdobogtatá; — a pillanat eljött, midőn az ezentul teendőkre nézve valamit határoznunk kell. Ez az ok, melynél fogva az egyház dicső bajnoka, György vitéz minket összehivott.

— Ugy van, úgy! — szólt közbe, fejével helybenhagyást integetve, György. — Lőrincz helyesen mondja, azért hivtalak össze benneteket, hogy határozzatok. Figyeljetek jól szavaira, ő pap, s jobban ért a papoláshoz, mint katonaemberek, s a mit mond, vegyétek, mintha magam mondtam volna.

Lőrincz meghajtá fejét s folytatá: — Távol a tábortól gyültünk össze, hogy tanácskozásunk nyugalmát senki se zavarja; csak kevesen, hogy annál könnyebben közölhessük egymással nézeteinket, s annál hama-

rább határozzuk el magunkat; mert hogy e határozatot továbbra halasztanunk nem lehet, az bizonyos. Dicső vezérünk ma harmadszor vevé a király parancsát, mely szerint seregeit a törökök ellen kellene vezetnie; még egy nap, s az utolsó királyi parancs szavai szerint, mint engedetlen, hivtelenség vádja alá esik. A nemesség az ország több részében fegyvert fogott s a temesi gróf körül csoportozik; azalatt, míg az erdélyi vajda fenyegetve közelit seregeivel, s mig testvéreink Eger s Nagyvárad táján a szabadság zászlóját kitüzték: a király által Cseh- s Morvaországból hitt hadak már átjöttek határainkon. Választanunk kell! Görnyedni akarunk-e ezentul is a nehéz nyüg alatt, melyet a nemesség nyakunkra vetett s vetni fog ezentul is; mert ha eloszlottunk, mindaz, mit a jobbágyok az ország bármely részén uraik ellen vétettek, minden, mit néhányan közülünk talán tenni akartak, szintugy fog büntettetni, mintha azt elkövettük volna, — vagy ki akarjuk-e tüzni mi is a szabadság lobogóját?

— Atyó! — mondá a mészáros, ki Lőrinczet, mint a többiek, a legnagyobb figyelemmel végig hallgatá, — a választás, melyre felhivsz, nem kiván hosszu megfontolást. Rakja le fegyverét, a kinek tetszik, én e jó vasat nem teszem félre, míg nem használtam . . . Igen, igen, szomszéd uram! — folytatá, midőn észrevevé a rosszalást, melynek jeléül Szaleresi fejét rázá, — akár megesküszöm rá, ha ugy tetszik. Én nem leszek bolondja senkinek, habár maga a városbiró kérne is. Most rakni le fegyvereinket, e pillanatban, midőn a nemességet ennyire megsértettük, csak oly józan tett volna, mint ha a bikát, kire előbb kutyáimat uszitám s kit nagy fáradsággal felkötöttem, a helyett, hogy levágjam, midőn dühe legmagasabb fokra emelkedett, szabadon bocsátanám. Tegye, a kinek tetszik, én nem.

— Én sem! — kiálta Imre vitéz, az asztalra csapva, miközben Márton barát fejét rázva megjegyzé, hogy ha ez történnék, ő, Márton, kétségen kivül guardiánja által sötét lyukba záratnék, és viznél s kenyérnél egyéb eleséget sohasem izlelne többé életében.

— Ugy látszik — mondá remegő hangon, melyből belső fölgerjedése észrevehető vala, Dózsa Gergely, — vannak közöttünk, kik ez ugynevezett tanácskozásban eleve elhatározott szándékkal jelentek meg.

— Ugynevezett tanácskozás?! — kiálta Márton barát mérgesen; — ki meri azt mondani? mi nem ugynevezett, de valóságos tanácskozásra gyültünk össze; a szent keresztes seregeknek más törvényes tanácsosai nincsenek s ha Judás volna közöttünk —

Itt Lőrincz a szenvedélyes szónokot, ki hallgatói között főkép Imre vitéz s a mészáros teljes helybenhagyására számithatott, azon megjegyzéssel szakitá félbe, hogy György vezér különös parancsára senkit sem szabad véleményének előadásában akadályoztatni. — Ki tudja — tevé hozzá szinlelt alázattal, mely hatását, főkép Dózsa Györgyre, el nem téveszté, — talán mi hibáztunk, s miket Gergely barátunk mondani fog, visszavezethetnek az igaz utra; hisz vezérünk után kinek szava birhatna több hatalommal, mint azé, ki hozzá legközelebb áll?

— Adja Isten — mondá fohászszal Gergely, — mert azon ut, melyen most járunk, a hazát véghetlen szenvedésekhez, magunkat csak gyalázatos halálhoz vezethet.

— A ki haláltól fél — szólt Lőrincz komolyan, — ne nyuljon vashoz; dicsőség lángként nem ragyog a nélkül, hogy a tárgyat, mit körülfogott, föl ne emésztené.

E szavak igen jól valának arra számitva, hogy a befolyásnak, melyet Gergely bátyjára gyakorolt, ellen-

súlyul szolgáljanak. — S te félsz, öcsém? — mondá György, szemeit Gergelyre függesztve, mig sötét arczai pirulni látszottak. — Dózsa Gergely, s a haláltól remeg!

— Én nem-félek a haláltól — mondá Gergely nyugodtan, — nincs s nem lesz soha mit pirulnod öcsédért; adja az ég, hogy ha majdan végzetünket betöltöttük, s ha megtörtént, mit azon uton, melyen haladunk, el nem kerülhetni, — adja az ég, hogy te öcsédet a bakó kezei között ép oly nyugodt szivvel lásd, mint én a bárdot, mely fejem fölött emelkedik.

— Öcsém, te a bakó kezei között?! — kiálta György felugorva székéről s öcscsének kezét megfogva; — soha! soha! . . . inkább tépjenek szét darabokra, kinozzanak, hogy szenvedéseimet borzadással mondja el fiának az apa még századok után is, hogysem csak egy hajszáladat bántsák.

— S mi más, mint ocsmány halál várhat reád, rám s mindazokra, kik zászlóidhoz álltak, ha e szörnyü ember tanácsát követed? — mondá Gergely, szemeit Lőrinczre függesztve; — mit remélhetünk a lázadás büntetésénél egyebet?

Lőrincz észrevevé e szavak hatását. — Azzal vádoltok — igy szakitá félbe Szaleresit, ki épen hasonló értelemben nyilatkozott, — hogy tanácsaim által vezérünket rossz ösvényre téritem. György vitéznek, kit eddig senki sem tartott mások kényére mozgó bábnak, talán több oka volna ezért neheztelni, mint magamnak; de ha tanácsaim csakugyan oly rosszak: miért nem mond hát Dózsa Gergely más valami lehetőséget, mint melyet én felállitottam?

— Igen, mondd el tanácsodat — szólt György, kinek arcza e szavaknál szokott komor kifejezését visszanyeré, midőn ismét székére ült; — csalódol, ha

akárki vak eszközének tartasz, vagy, ha testvéri szeretetemben bizva, nekem mások előtt ily szemrehányásokat mersz tenni. Mondd el tanácsodat! én azt teszem, mit legjobbnak tartok; s ne feledje senki, hogy az egész hadnak vezére én vagyok és senki más.

Gergely szomoru, majdnem könyörületes tekintetet vetett bátyjára, s ámbár gyanitá, hogy most, miután keblének legérzékenyebb hurja, mely hatalmának féltése vala, megpendittetett, hasztalan szól, lelkesedéssel folytatá beszédét. — Más lehetőséget mondjak, mint melyet te állitál fel? — szólt Lőrinczhez fordulva. — De szükség-e, hogy azt elmondjam? nem érzi-e köztetek mindenki, miszerint helyzetünkben csak egy lehetőség van, s az: hogy a király parancsa szerint hadainkkal holnap a török ellen induljunk, s hogy az esküt, melynek emlékére e vörös kereszt ruháinkra varratott, teljesitsük. Eloszlani, mielőtt a törökön győzedelmeskedtünk, ezt eskünk tiltja; a nemesség ellen forditani fegyvereinket, valóságos őrültség, mely csak vesztünkhez vezethet. Ott az ország határain, e haza s az egész keresztyén világ esküdt ellenségeivel szemközt, ott vár dicsőség reánk, oda hí kötelességünk, ott szerezhetsz te, bátyám, oly nevet magadnak, melyet a jövő kor Hunyadi Jánoséval fog emliteni.

— Hogy mig mi az ország külső ellenei ellen küzdünk, addig az ország belső ellenei feldulják házainkat és hátrahagyott testvéreink üldözése, nők s hölgyek megbecstelenitése, ártatlan gyermekek kinzása által boszulják meg a bátorságot, melylyel a helyett, hogy földeiket míveljük, e hazát védelmezni merészeltük — szólt Lőrincz keserüen. — Gondolj vissza azokra, mik a lefolyt hónapban történtek. Alig hirdettetett ki a kereszt s roppant tömegek tódultak zászlóinkhoz, főkép miután vezérünk neve az országban megtudatott, a

lelkesedésnek nem volt határa. Nemcsak jobbágyok, hanem több vármegyének majdnem egész nemessége csatlakozott hozzánk, sok ezerre gyültek seregeink, de az urakat nem bántotta senki. Sok volt közöttünk, kiket csak jelen helyzetének szerencsétlensége vezetett sorainkba, s ki, habár lelke halhatatlanságán kétkedett volna, már abban, hogy küzdve s ellenség keze által fog meghalni, oly czélt látott, mely őt vágygyal tölté; de az urakat nem bántotta senki. A táborba költözők éhséget s az inség minden nemeit türték; nejeikkel s gyermekeikkel hajlék nélkül kóboroltak a mezőn; de az urakat nem bántotta senki: s mégis nem támadtattunk-e meg általok száz helyen? nem hurczoltattak-e egész csapatok erőszakkal vissza lakhelyeikbe? nem követtek-e el hallatlan kegyetlenséget azoknak szülein s gyermekein, kik zsarnokaik felszólitására a kereszt szent táborát elhagyni vonakodtak? S ha az urak ezt tevék, mielőtt általunk sérttettek vagy megtámadtattak: most, miután testvéreink egyes helyeken fegyvert fegyverrel vertek vissza, miután, mint tudjátok, egyes földesurak jobbágyaik előtt megfutamodtak, s itt-ott egy uri zsiványbarlang lángba borult; most, miután őket remegni láttuk: mit várhatunk tőlök?! Fellázadni őrültség! az ország békéjét felzavarni, iszonyatos bün, melyre csak gyalázatos halál várhat! — De ki az, ki először fellázadott, ki az ország békéjét felzavarta? nemde azok, kik miután a keresztes had a pápa nevében s a király és az egész tanács helybehagyásával kihirdettetett, minket attól, hogy ezen felhivásnak engedjünk, erőszakosan visszatartóztatni akarnak, kik jobbágyaik ártatlan családjait kegyetlenül kinozzák, kik nem engedelmeskedve a törvénynek, nem hallgatva királyunk szavára, megvetve az egyház parancsait, e hazát maholnap a végveszély örvényébe meritendik? —

Azon szenvedésekről szólsz, melyek érni fogják a hazát, ha az urak ellen feltámadunk? Tekints körül, Gergely, s mondd: hiszed-e, hogy ha a jelen pillanatban, mielőtt ez ország belső viszonyai megváltoztak, a törököt visszaűzzük határainktól, egyebet teszünk, mint azon rabok, kik saját börtönük megerősítésére munkásokul használtatnak?

Lőrincz szavai, melyeket a legbensőbb meggyőződés ellenállhatlan szónoklatával előadott, mélyen hatottak az egész társaságra; s maga Gergely, válaszolni akarván, azzal kezdé beszédét, hogy a jobbágyok szenvedései csakugyan a legfőbb fokra hágtak.

— Még ha csak a jobbágyok szenvedéseiről kellene panaszkodnunk! — vágott szavába Márton barát — Isten neki! A paraszt csak könnyebben tűr el ily dolgokat, megszokta; de nem látjuk-e, hogy ez istentelen nép az Ur felszentelt szolgáival sem bánik jobban? Nem tapasztalhatjuk-e, hogy a legjobb apát- s prépostságokat maguknak tulajdonitva, a szegény szerzeteseket valóságos szolgáiknak tekintik? Ha a dolgok így maradnak, maholnap kikergetnek kolostorainkból, s mint a sz. gothárdi barátok, patronusaink lovait, kopóit és sólymait őrizhetjük.[54])

— Ne emlitsük most egyes sértéseinket — mondá Gergely; — ha valaki, mi székelyek bizonyosan tapasztaltuk az urak kegyetlenségét; de a nép sorsa még sohasem vált jobbra lázadás által. Emlékezzél vissza, György, ötszázötre, midőn Lajos király születésekor tőlünk a szokatlan marhaadó kivántatott, s midőn az egész székelység feltámadt. Látszólag kedvezőbb körülmények szabadságunk visszaszerzésére sohasem mutatkoztak; az első csatában meggyőztük minden vitézsége mellett Tomori Pált, s mi volt a végső eredmény? még nagyobb elnyomatás. Apánk ott veszté életét, s

drága vérének béreül nemzetünk még nagyobb szolgaságba sülyedett.

— Ha békére intesz — mondá György vad kifejezéssel arczán, — ne szólj apámról, ne ints, hogy vére, mely nemzeti szabadságunk védelmében ontatott, még megboszulva nincs.

— És mily összehasonlitás — szólt Lőrincz élénken — az akkori és a mostani viszonyok között. Akkor a kis székely nemzet a királynak egyes s többek nézete szerint törvényes rendelete szerint támada fel; most az egész nemzet, Magyarország egész jobbágysága, Erdélyben a székelyek s szászok, sok vármegyében az összes nemesség föltámad, nem egyes törvénytelenség, de a legiszonyatosabb elnyomás következésében, nem a király, de egyes urak ellen, kiknek égbekiáltó vétkeik rég tulhágták türelmünk mérlegét. A városi polgároknak egy része velünk van, a többiek csak az első kedvező pillanatot várják, hogy hasonlót tegyenek. Senki az urakat ellenünk segiteni nem fogja. A hatalmas bibornok mellettünk nyilatkozik; s maga ájtatos királyunk e szent ügy diadaláért imádkozik Istenhez; mert hisz azok, kik ellen fegyvert fogánk, ugyanazok, kik hatalmát lábaikkal tiporják, kik ellen maga többször életében a pápa s a lengyel király segedelmeért folyamodott [55]), sőt kik ellen, mint tudják, az angyali türelmü fejedelem fegyvert fogni kénytelenittetett. [56]) Ily viszonyok között ki álljon ellen szent zászlóinknak, melyek alatt nem törvényes királyunk ellen, hanem a királyi hatalom, a nép, a haza közös ellenségei ellen fogunk küzdeni?

— Minek ennyi haszontalan beszélgetés?! — mondá az asztalra csapva a mészáros; — mi el vagyunk határozva; a kinek nem tetszik, maradjon el; kikergetjük mi az urakat egy pár pulyának segedelme nélkül is.

Kire czélzott legyen e szavakkal a szóló, mindenki észreveheté, ha látá a megvető tekintetet, melyet a mészáros Szaleresire s Gergelyre vetett; az utóbbi azonban megvető hangon csak azt jegyzé meg, hogy katona létére életében többször tüntette ki bátorságát, semhogy magát egy nyomoru pesti mészárosnak ily szemrehányásai által sértve érezhetné.

— S nekem mered azt mondani, gyáva ficzkó?! — kiáltott a mészáros, felugorva dühösen székéről s megragadva fegyverét. — Nekem?! — s talán vérontás lett volna e szóvita következése, ha Dózsa György, felpattanva székéről, a vetélkedők közé nem ugrik s a mészárost visszalökve, öcsesének pártját nem fogja.

— Neked! igen, neked! — S miért ne mondja öcsém neked ezt?... Gyáva ficzkó! s te Dózsa Gergelyt mered igy nevezni, tulajdon testvéremet?!... hát ki itt a vezér? ki parancsol? kitől függ életed?... még egy szó, s a ház küszöbére akasztatlak!

E szenvedélyes kitörés, melynél Dózsa, mint mindég, csak vad indulatát követé, a mészárost hihetőleg nem ijesztette volna el további válaszolástól, ha a többiek, s főkép Lőrincz, ki hasonló vitatkozások káros következéseitől félt, közbe nem vetik magukat.

— Bárcsak főbeütötte volna bátyád a haszontalan csendzavarót! — mondá Szaleresi, ki az általános zavar közt, melyet a jelenet okozott, halkan Gergelyhez közelitett. — Az Istenért! ne tágits; ha bátyádat jobb utra nem birod hozni, elveszünk.

— S el fogunk veszni! — válaszolt Gergely sóhajtva, midőn ismét visszatért az asztalhoz, hol a többiek is helyeiket ujra elfoglalák. — Ily társak segedelmével reméled legyőzhetni a nemesség s a király hatalmát? — mondá Györgyhöz fordulva az előbbi. — Gondold

meg helyzetünket. Bármit óhajtson titokban Ulászló, nyiltan ellenünk fog fellépni. Sőt nemcsak a magyar király s a magyar nemesség, de minden szomszéd országok hatalmával kell szembeszállnunk. Valamint Cseh- s Morvaországból már is hadak közelednek ellenünk: a császár s még a pápa is, mihelyt a lázadás kitört, örömmel fogják a nemességnek ajánlani segédöket.

— Attól ne félj! — vágott szavába Lőrincz; — Csehországban a pikardok, kiknek főtanuk: az emberi nem egyenlősége,[57]) szent harczaink hirére ujra fel fognak támadni az urak ellen, kik által ujabb időben elnyomattak; a németek ujra előveszik a bocskort[58]) s mint a mult esztendőben történt, vártól várhoz vonulva, lerombolják fészkeit. Stiriában s az ország nyugoti szélén le a tengerig, a kraini parasztság fölkelt; ne féljetek! a nemességnek mindenütt több dolga lesz otthon, mint hogy elnyomóinknak segitségére jöhetne. Egy uj kor küszöbén állunk; az igazságtalanság kelyhe csordultig tele van, s az emberi nem le fogja rázni százados lánczait. Eljött a nap, midőn a természetelleni különbség, mely embert embertől elválasztott, meg fog szünni; kiket szeretet összevezetett, azokat üres név s haszontalan czímek nem fogják többé elválasztani egymástól.

— Hallottad ezt? — suttogá Klári a másik szobában, Ártándihoz hajolva.

Az ifju elmerülve a hallgatásban, észre sem vevé az örömsugárt, mely a hölgy bájló arczán e pillanatban átfutott, s gyengén megszoritva kezét, figyelmét ismét Lőrinczre forditá, ki ekkép folytatá: — S ha mindez nem lenne is: nem hátrálhatunk többé. A jobbágyok egy része fellázadt; ha nem követjük példájukat, a nemesség már azért is büntetni fog, mivel árthattunk volna

neki. Soha lánczaink lerázására hasonló alkalom nem fog nyilni; most kell kivívni szabadságunkat, vagy soha! S ha te, Dózsa, a szent munkát, melyet Isten reád bizott, elhagynád: én magam vezetném az Ur népeit elnyomóink ellen!

— Oh, hadd őket vesztökbe rohanni, bátyám! — monda Gergely, felugorva székéről s Györgyhöz közelitve, kinek kezét megragadá; — ha már nem lehetett a bajt hazádtól elháritani, legalább ne légy e szerencsétlenség eszközlője. Nevünk szerény s fénytelen vala eddig: vitézséged ismeretessé tette azt; ne eszközöld, hogy e név, mely apád sirjára iratott, e haza átkainak tárgya legyen!

— Menj — mondá Lőrincz, midőn a Dózsán történt változást észrevevé, keserüen, — kövesd öcséd tanácsát; te, százezer fegyveresnek vezére, könyörögj bocsánatért! koldulj irgalmat azoktól, kiktől egész élteden át csak megvetést tapasztaltál. Áruld el testvéridet, kik hozzád határtalan bizalommal ragaszkodtak: talán a büszke urak egyike, a fiatal Bebek vagy Drágfi felfogad csatlósai közé; megteszi már a ritkaság kedveért is. Hogy' találna egyhamar más valakit, ki a legnagyobb sereg vezérségéből, melyet századok óta e hazában együtt láttunk, azon dicsőség után vágyódnék, hogy nagy urnak inasa lehessen?

Lehetetlen leirni a hatást, melylyel e szavak Dózsára voltak. Ha e pillanatban kigyó szurását érzi, arczának kifejezése nem változhatik rögtönebben, nem lehetett volna szörnyebb, mint most, midőn Gergely kezét magától eltaszitva, Lőrinczet dühében remegő hangon kérdé: hogy' merészel így szólni vele?

A pap, ki czéljai kivitelének legjobb eszközét Dózsában látván, hetek óta minden gondját arra forditá, hogy rá befolyást szerezzen magának, sokkal jobban ismeré

e vad lelkületnek minden mozdulatát, hogysem most, miután indulatosságát fölébreszté, hangulatát meg nem változtatná. — Mint merészlek igy szólni veled? — mondá méltósággal; — azért merészlem ezt tenni, mert nem én, az egyes, de általam ezerek szólnak hozzád; mert náladnál, György vezér, egy magasabb urnak vagyok szolgája; s ha a nyáj, mely gondjaimra bizatott; hanyagságom miatt, vagy mert gyávaságból hallgaték, eltéved: Isten tőlem fog számot kérni veszteért; mert testvérként szeretlek, mert nevednek híre, jóléted s a dicsőség, mely, ha kötelességedet hiven teljesited, reád vár, mindennél, mit önösségem tanácsolhatna, inkább szivemen fekszik. Én szeretlek, György, — folytatá, kezét megragadva, érzékenyen, — a kötelék, mely hozzád köt, nem olyas, mint az, mely Gergelyt szivednek kedvessé teszi, de erősebb. Nem egy anya szült, de szivünket egy hit tölti el, egy lelkesedés dobogtatja, egy szent akarat köti össze. Csak idegen vándorokként találkozánk utainkon, de egy czél felé törekedünk; s valamint életünk, ugy nevünk örökre elválaszthatlan egymástól. György, én szeretlek, mint csak azt szerethetem, kit az Ur azon ügy kivivására eszközének választott, melyet legszentebbnek tartottam egész életemben; s nézhetem-e nyugodtan, ha dicső ösvényedet elhagyva, tévutakon látlak? ha látom, hogy te, kit a gondviselés a nép soraiból csudálatosan csak azért emelt ily hatalomra, hogy szenvedéseit előbb tenmagad érezve, most annál jobb boszulója lehess, s hogy a nép felszabaditását ne zsarnokai könyörületének, de saját fiának köszönje; te, kire százezrek határtalan bizalommal tekintenek, az ügyet, melyhez esküdtél, elhagyod, s elnyomóink eszközének árulod magadat el, hogy a nép áldása helyett átkát vidd ki magadnak. A nép ezentul neked fogja tulajdonitani szenvedéseit. Ha vezérünk maradsz, a név,

melyet magadnak szereztél, s vitézséged biztositják győzelmünket; de ha elhagysz, seregeink egy része, melyet csak hired gyüjtött össze, követni fogja példádat, s mi kevesen, kik eskünkhöz hivek maradtunk, vérünket onthatjuk s fogjuk ontani szent ügyünk mellett, de a győzelem reménye veled elhagyá zászlóinkat.

E beszéd közben, mely egészen Dózsa lelkületére vala számitva, s melynek főkép utolsó része uralkodó szenvedélyét, a büszkeséget, annyira kecsegteté, György eltökélése világosan ki volt fejezve arczán; s midőn a többiek, Szaleresit kivéve, most vezéröket körülvevék s kérék, hogy ügyöket ne hagyja el: Gergely, bátyjára nézvén, érzé, hogy minden további ellenállás hasztalan.

— Legyek elátkozott — kiálta Dózsa vad lelkesedésben lángoló arczczal, — ha valaha elhagylak, ha valaha fegyvereimet leteszem, ha valaha békéről csak szólok, mielőtt elnyomóink az utolsóig kiirtva nincsenek!

— Ki kell őket irtani a végsőig! — kiálta a mészáros, fölemelve öklét; — ha egy maradna, megszaporodnék, mint a gaz, ujra elfoglalná az egész országot.

— Én hagynálak el?! — szólt ismét Dózsa indulatosan fel s alá járva a szobában. — Nem vagyok-e én székely, a szabadság földén születve, de hol a szabadság agg regévé vált, melyet Báthori s Drágfi pálczája alatt a legbátrabb is felejteni kezdett? nem veszett-e a szabadságért küzdve apám? nem tapasztaltam-e e kevély udvari bábok megvetését, gúnyját, büntetlen sértéseit enmagam?... s én velök kibéküljek?!

— Semmi kibékülés! — mondá Márton; — mig egy büszke apátur vagy prépost marad az országban, ki szegény szerzetesei fölött zsarnokoskodik, szavam hangozni fog, mint Jánosé a pusztaságban: keresztelkedjetek meg hiveim, de ne vízben, hanem vérben!

Nem fogjuk a tanácskozókat indulataik vad kitöré-

seiben tovább követni. A történet megmutatta, milyenek valának azon vezérek, kik a szerencsétlen nép szenvedéseinek megboszulását Ulászló alatt czélokul tüzték ki. Lőrincz maga borzadott, midőn mindazon iszonyu föltételeket hallá, melyekkel a mészáros s főkép Márton barát a harczhoz készülének, s mihelyt lehetett, e vad jelenetnek véget vetett.

— El vagyunk határozva, — így szólt, midőn Dózsát az asztalhoz vezetve mellé állott, — vezérünk szavát birjuk. Most tanácskozzunk. — S ezzel Lőrincz, Dózsa mellé leülve, miután a többiek is előbbi helyeiket elfoglalák, azon dolgok előadásához fogott, melyeket föltételök elérésére szükségeseknek gondolt. Ezen előadással, mely Dózsa részéről csak néha egyes szó, a többiektől helybehagyó felkiáltások által szakittatott félbe, nem fogjuk olvasóinkat untatni. Az egész terv az ország helyzetének tökéletes ismeretére s azon semmit nem kimélő elhatározottságra mutatott, mely e rendkívüli férfit jellemzé. Sikerét egy részről az urak közt létező viszongások, a másikról az biztositá, hogy a megtámadás az ország minden részeiben egyszerre intéztetvén ellenök, egyesülésök lehetetlenné tétessék. A kereszteseknek a Rákoson összegyült roppant seregén kivül kisebb, de mégis ezrekre menő csapatok gyültek össze Eger és Nagyvárad körül, míg Bácsban s Veszprém környékén szintén nagyobb tömegek mutatkoztak, melyek még vezető nélkül, nagyrészint kénytelenségből, már is kicsapongásokat követtek el s lassanként Pest felé nyomultak. Mindezen egyes seregek, még ez éjjel szétküldetni rendelt hirnökök által, fel valának szólitandók, hogy a környékökben lakó nemeseket azonnal megtámadják, s lerontván és fölégetvén kastélyaikat, azokat oly helyzetbe hozzák, hogy többé ne árthassanak. — Azon hangból, melylyel e szavak ejttettek, bor-

zadva fogá fel Artándi szörnyü értelmöket. — Mihelyt ez megtörténendett, a pesti sereg egy részén s a Veszprém táján összegyült kereszteseken kívül, kik a budai vár bekeritésével bizatnak meg, a többiek Szeged felé vonulandnak. A lázadók győzelme itt is csak akkor lehetett kétséges, ha Báthorival, ki Csanád környékén táborozott, az erdélyi vajda egyesülne; ennek megakadályoztatását Lőrincz részint a Báthori s Zápolya között létező ellenségeskedéstől, részint Erdély nyugtalan állapotától várá, nem levén kétséges, hogy a szászok, oláhok, s székelyek, mihelyt a Magyarországban kiütött lázadás híre hozzájok jutott, szintén fegyvert fognak elnyomóik ellen, úgy, hogy a vajdának sokkal több dolga lesz saját tartományában, mintsem hogy valakinek segitségére lehetne. — Nem mások elnyomására, hanem saját jogaink védelmére támadtunk fel — igy végzé Lőrincz előadását; — nem a király ellen, hanem a király s népe elnyomói ellen fogtuk fegyvereinket; ne fertőztessük nemes ügyünket kegyetlenség által. A nép, azok is, kik elcsábitva talán fegyvert fognának ellenünk, segédökre jött testvéreket s ne elleneket találjanak bennünk. A ki jobbágyot bánt, vagy tőle a legcsekélyebb élelemszert fizetés nélkül elrabolja, [59]) azt érje a legiszonyúbb büntetés; csak így fogja Isten megáldani törekvéseinket.

— És a nemességgel s az apáturakkal mit csinálunk? — kérdé Márton.

— Semmi kegyetlenség! — válaszolt a mészáros gunyolva; — üsd agyon, ha lehet, egyszerre, vagy ha nem lehet, valamivel lassabban, de mindég minden becsülettel és emberséggel, sőt jó, ha nagyságolod mellette. Kegyetlenség lenne őket a másik világba küldeni a nélkül, hogy itt még egyszer egész czímöket ne hallanák.

— És azzal a rémséges sok jószággal, mi kezünkbe esik — kérdé ismét Márton, — mit csinálunk?

— Elosztjuk — válaszolt Imre vitéz.

— Majd bizony! — folytatá az előbbi, — egy pár százezeren vagyunk, ha elosztjuk, mi jut egyre, s nekünk vezéreknek ne jusson több, mint bármely parasztnak? A mészáros, ugy látszott, osztozott e nézetben. Imre válaszolni akart, de Lőrincz, átlátva ily vitatkozások veszélyességét, a beszélgetésnek azon megjegyzéssel vetett véget, hogy erről majd a győzelem után szólhatnak. — Már éjfél elmult, s szükséges, hogy az ország különböző részeibe küldendő hirnökök még hajnal előtt induljanak el. — S így azokban, miket elhatározánk — kérdé Lőrincz ünnepélyes hangon, — egyetértünk valamennyien?

— Egyetértünk! — válaszoltak, Szaleresit és Gergelyt kivéve, a többiek.

— Isten mindenikünket ugy segitse életében, ugy irgalmazzon neki végső órájában — folytatá, kezét esküvésre fölemelve, Lőrincz, — a mint e szent ügyben híven eljárunk, vezérünknek engedelmesek, föltételünkben tántorithatatlanok leszünk. A ki, mielőtt a győzelmet kivivtuk, fegyvereit leteszi, azt érje örök átok.

— Esküszünk! — kiáltának feltartva kezeiket, ismét Szaleresit és Gergelyt kivéve, a többiek.

— Én nem esküszöm! — kiálta az utóbbi, — én becsületes székely módjára híven szolgáltam hazámat, s árulóvá nem leszek soha.

— Én sem! — kiáltá Szaleresi, ki minden gyengesége mellett érzé, hogy határozott föllépését nem halaszthatja továbbra.

— Csak heten vagyunk, s közöttünk két Judás! — orditott Márton, tőrt rántva ki csuklyája alól; s az indulat, melyet e két férfinak váratlan ellenmondása gerjesztett, talán veszélyessé válhatott volna, főkép

Szaleresire nézve, mert Gergelyt bátyja védelmezé, ha Lőrincz a dühöngők közé nem veti magát.

— Békesség! az Úr nevében parancsolom, kinek zászlóihoz esküdtetek — így szólt, s e férfi egész föllépésében annyi méltóság vala, mely előtt még Márton s a vad mészáros is visszatartóztatva érzék magokat. — Az idő közel van, midőn e megvakitott társaink s mindannyian, kik még most is nyugodtan viselik lánczaikat, mintha szemeikről fátyol esnék le, át fogják látni eddigi tévedésöket. Addig is biztosak lehetünk, hogy titkunkat, ha mindjárt nem adnak is nekünk kezet, elárulni nem fogják. — Szürkülni kezd. Jerünk a táborba.

— Jerünk a táborba! — ismétlé Dózsa; s míg a többiek, követve a vezért, ki testvérét, hogy őt senki se bánthassa, karjánál vezeté, a szobát elhagyák, Lőrincz, Szaleresit visszatartva, még egyszer kéré, hogy venne részt harczaikban.

— Soha, soha! — mondá Szaleresi szokatlan elhatározással.

— Hát tudd meg, szerencsétlen férfiu — válaszolt az előbbi, — hogy azon nemesség, mely ellen nem akarsz fegyvert fogni, míg te a boszuló kart, mely feje fölött emelkedik, visszatartod, megbecsteleníti házadat. Egyetlen leányod Ártándi Pál rimája, s Ártándi, nevetve a szerencsétlent, kit hiusága elkábított, Telegdi Frusinát jegyezte el magának; hisz a polgárleány mi egyébre szolgálhatna az urnak, mint időtöltésre?

— Lehetetlen! — kiálta Szaleresi.

— Menj szobájába, talán kedvese karja között találhatod leányodat: talán szivedet, melyet annyi ezerek szenvedése hidegen hagyott, ten gyalázatod fel fogja rázni álmából. — S e szavakkal Lőrincz a szobát elhagyá; Szaleresi mintegy elkábulva nézett utána.

— Igaz-e, hogy Frusina jegyese vagy? — suttogott Klári, görcsösen megszoritva Pál kezét, midőn Lőrincz végszavait hallá.

— Mily kérdés! — válaszolt Pál nem kis zavarban, melynek elrejtésére a bájló leányt magához voná.

— Pál, meg ne csalj! — mondá Klári, ölelésének ellenállva; — tied vagyok; nem tagadtam meg tőled semmit; nem kivántam mást, mint szerelmedet; de ha valaha —

Pál szenvedélyesen kebléhez szoritá kedvesét s csókjaival elnémitá panaszát; szerencséjére — mert érezve aljasságát, alig folytathatta volna tovább szerepét — a gazdasszony most a szobába rohant s Pált távozásra inté.

— Ha valaha megcsalnál — szólt Klári, kibontakozva karjai közül s szemét szemére függesztve, — megölsz, de nem magam fogok meghalni.

— Jöjjön, jöjjön az urfi — mondá a gazdasszony, Pált karjánál ragadva, — van is most ily haszontalan beszélgetésre idő; Ambrus gazda, midőn szobájába ment, kétszer is kérdezősködött a leányasszony után.

S ezzel a gazdasszony Pált látszólag akarata ellen, de belsőkép nagy örömére, kitolta a szobából; s Klári kevéssel később hallá a kapu csörgését, mely utána bezáratott.

— Ha mégis megcsalt volna! — mondá halkan, s mély gondolatokba merülve fölment szobájába, hol már apja várt reá. .

IX.

Midőn Pál, kínos helyzetéből szabadulva, a Duna partjához ért s ismét csónakán találá magát: lelkét számtalan gondolat tölté el. Sohasem volt inkább meggyőződve Klári szerelméről, mint e pillanatban; de nem is érzé soha annyira a válaszfalnak áthághatlanságát, mely közte s e hölgy között emelkedett. Ha a kötelék, mely őt ez este óta Frusinához lánczolá, nem léteznék is, ha meg volna is győződve, hogy élte boldogságát csak Klári karjai között találhatja: engedhetne-e szivének? Gyermekei két osztálynak, mely, miután századokig megvetéssel s gyülölettel nézett egymásra, most fegyvert ragad s harczra készül: nem választá-e el őket már végzetök örökre? s a szerelem gyenge ölelése hogyan álljon ellen az óriási hatalomnak, mely őket szétválasztja? Mint a folyó s a parton álló virágszál, olyan vala találkozásuk. Amazt a nagy tenger felé ragadja végzete, s az illatos kelyhet, mely habjaiban tükrözött, itt kötik földhöz gyökerei. Az meg nem állhat, ez nem követheti kedvesét. A sors akarta, hogy idegenek maradjanak. — Szegény Klári! — sóhajta Pál, midőn csónakából visszanézve, Szaleresi házának felső emeletében világot látott, — miért nem engedi végzetem, hogy boldogitsalak; de ki állhat ellent végzetének? Vérző kebellel válok el tőled; de el kell válnunk, azt érezem. — Ezek

valának Pál gondolatai; s meg kell vallanunk becsületére, hogy ámbár a fájdalom meggondolása, melyet hűtlensége e szerencsétlen leánynak okozni fog, mindent fölkerestetett vele, mi saját magaviseletének mentségéül szolgálhatott: mégis könnyelmüsége miatt nehéz szemrehányásokat tett magának. — Oh, ha gyanitottam volna, hogy ekkép fogsz szeretni! — igy szólt magában; — ha nem tartottalak volna ledérnek s csapodárnak, minek az egész világ hirdetett: soha sem közelítek hozzád; de legalább most szerelmem nem fogja zavarni lelked nyugalmát többé; bármi boldognak érzém magamat karjaid között, lemondok rólad, s más, szerelmedre érdemesebbnek engedem át a helyet, melyet magam többé be nem tölthetek.

Oly pillanatokban, midőn magunkkal elégedetlenek vagyunk, semmi sem szolgál inkább vigasztalásunkra, mint ha magunkviseletében oly valamire akadunk, mit nemes tettnek, önérdekeink feláldozásának magyarázhatunk. Ilyen vala Pálra nézve a gondolat, hogy ámbár Klárit még tovább ámithatná s karjai között sok boldog órát élvezhetne, mégis önkényt le fog mondani ez örömekről. S mennyivel tovább gondolkozott e föltételéről, annyival szebb színekkel festé azt magának, mig majdnem azon meggyőződéshez jutott, hogy bármennyire hibázott is eddig, azt jóvátéheti az önmegtagadás által, melyre magát elhatározta. Azok, kik Pálnak könnyűségét, melylyel önvétkeit megbocsátá, fölötte rossz néven veszik: ha saját éltökre visszagondolnak, talán át fogják látni, hogy lelkületünk ezen tulajdona Ulászló korával ki nem veszett; s hogy, miután nincs vétek, melynek ne lenne mentsége, az esetek ritkák, hol el ne fogadtatnék e mentség, ha maga a vétkező biráskodik.

De Ártándit szerelmén kívül még más dolgok is

érdeklék, s habár Klári helyzete volt az első tárgy, mely gondolatait elfoglalá: azon jelenetek, miknek Szaleresi házában tanuja volt, a bájló hölgy emlékét hamar háttérbe szoriták, s Pál gondolatai egészen arra fordultak: mit tegyen e pillanatban? Az ifju kornak szüksége van szenvedélyre; de csalódik, ki ugy vélekedik, hogy e szükség csak a szerelem által találhatja kielégitését. Vannak egyéniségek, kik már első ifjuságukban szerelem dolgában oly ildomosak, mintha egy egész élet tapasztalásait birnák, s ilyeseknél a szenvedélyesség más térre, közönségesen dicsvágyra veti magát. Ezek közé tartozott Pál is. Nagy névnek s hatalomnak birtoka, ez volt az álom, mely szivét már gyermekkorában dobogtatá. Élénk érzékekkel megajándékozva a természet által, Pál azon szerencsés emberek közé tartozott, kik soha kizárólag egy tárgyhoz nem ragaszkodnak s élvezni tudnak száz módon. Mint a vándor, ki az ösvénye mellett nyiló virágokat leszakitani el nem mulasztja, de azért tarthatatlanul tovább halad a magas bércz felé, mely szemének a legterjedtebb kilátást igéri: ugy őt a jelen élvezet nem zavará a magas czél követésében, melyet jövőjének kitűzött; örömeinek közepette érzé, hogy való megelégedést csak a lehetőleg legmagasabb polczon találhat. A sors, ugy látszott, főkép a jelen pillanatban segité büszke terveit. A hazát nehéz veszély fenyegeté; ha volt, mi ezt elhárithatá, az csak a lázadók tervei megelőzése lehetett. S kinek fogja a haza e legfőbb szolgálatot köszönni, mint neki? A sors különös kedvezésének kelle tulajdonitania, hogy a lázadók terveinek fölfedezésére épen őt választá eszközéül; hogy e kedvezésre érdemetlen nem lesz, s a közfigyelmet, melyet e fölfedezés által magára vont, dicső tettek által magához fogja lánczolni, azon nem kétkedett. Pál fejében,

midőn a várhegyen fölfelé sietett, száz nagyszerü terv követé egymást. Már a csata közepében a legvitézebb bajnokok közt látá magát, fülében bajtársainak magasztaló szavai csengtek, már arról gondolkozott: mit mivelne, ha az egész nemesség által vezérnek választatnék? s neki ugy látszott, hogy ha a terv, melyet egy pillanatban kigondolt, végrehajtatik, a győzelem nem lehet kétséges. Huszonegy esztendős korunkban mennyire nem ragadnak csak egy óranegyed alatt képzelmeink!

Midőn sz. György terére ért Pál, egy pillanatig megállt, s meggondolá: kivel közölje fontos híreit? Ha valamely országban, mint hazánkban Ulászló alatt, a legfőbb hatalom csak a király nevében, de mások által gyakoroltatik: akkor a kormányzók között élénk vetélkedés támad; s ki emelkedni akar, büszke vágyainak kielégitését csak ugy remélheti, ha a személyt, kivel szövetkezik, jól megválasztá; ha a pártszin választásában tévedett, a legnagyobb szolgálat, melyet hazájának tett, előmenetelét áthághatlanul akadályozhatja. Pál tudta ezt s elég ideig tartózkodott Budán, hogy átlássa, hogy ha a hirt Frangepán Györgygyel közli, Zápolya pártját ugyan lekötelezné magának, de Bakácsot s mindazokat, kik hozzá ragaszkodnak, örök ellenségeivé teszi, mit ellenkező esetben Zápolya hiveitől várhatna; s akár a kalocsai, akár az esztergomi érsekkel szól, igen kétesnek látszott: nem fogná-e mindkettő e hireket inkább saját pártja, mint a haza érdekében használni, mi által Pál, érdemétől megfosztva, csak e pártok kémjeként tünnék föl a világ előtt. A kanczellárral, kit, mint a német párt fejét, apja gyülölt, Pál szólni sem akart; a nádor beteg, s mi több, azon emberek egyike vala, kit minden párt magához számit, de csak mert tulajdonképen egyhez sem tartoznak, s ki majd Bakácscsal s Szakmárival Zápolya ellen, majd

a nemességgel a bibornok ellen tartva, több látszó népszerüséggel, mint valóságos befolyással birt, s ki hatalmának korlátlanságáról meggyőződve, mert annak fentartására semmit sem tett, azt napról-napra inkább elveszté. Aztán Perényi inkább el vala foglalva saját érdekeivel, semhogy mások előmenetelével sokat gondolna, s Pál meg vala győződve, hogy ha vele közli titkát, ez a hazának tett fontos szolgálatot fölöslegesen megjutalmazottnak gondolandja, ha ő, a nádor, Ártándit érte három szóval megdicsérte.

— Elmegyek Bornemiszához — mondá végre magában, hosszabb megfontolás után, — Bornemisza semmi párthoz sem tartozik, de mindenik előtt egyenlő tiszteletben áll, Telegdinek legjobb barátja, s ő maga, midőn elment, azt tanácsolá nekem, hogy ha valamiben felakadok, Bornemiszához menjek; a királynak nincs kedvesebb embere, s ki tudja, ha Ulászló meghal, nem lesz-e Bornemiszának legtöbb befolyása Lajos udvaránál, kit ugy szólván ő nevelt? Hozzá megyek, s azt teszem, mit ő tanácsolni fog. — S ezzel Pál egyenesen a királyi palota felé vevé utját.

Mátyás kormányának utolsó szakában, midőn Beatrix a pompát s a formaságot, mely a királyságot a külföldön környezé, nálunk is behozta, a királyi udvarba való bemenet ily késő éjtszaka sok nehézségekkel lett volna összekötve. A várként falakkal környezett palota éjjel bezáratott, a kapuk csak a király udvarmestere, vagy a várnagy különös parancsára nyittattak meg; s Mátyás ezen elzárkozása egyike vala azon okoknak, melyek sok magyarnak szivét kormányának vége felé tőle elidegeniték. Valamint Mátyás udvarának fénye, ugy ezen, a király személyes biztosságára czélzó szabályok Ulászló alatt rég abbamaradtak. A kincstár szegénysége nem engedé, hogy két virágzó országnak

fejedelme életmódjában más kisebb tartományok uralkodóit utánozza; s Pál, mihelyt szavára Zsigmond palotájának kapuja megnyilt s az árkon átvezető csapóhidat a kapus leeresztette, a királyi lak magányos udvarain szabadon folytatá utját, a nélkül, hogy egyetlenegy őrrel találkoznék.[60]) S ugy látszott, hogy valamint Mátyást kormánya kezdetén csak a nép szeretete: ugy Ulászlót egyedül a közmegvetés, mely életét mindenkinek közönyössé tevé, őrzené megtámadásoktól. Csak midőn a palotának azon részéhez érkezett, hol Lajos, az ifjabb király lakott, s hol ennek udvarmestere, Bornemisza parancsnokolt, csak akkor talált több rendet és felügyelést. Itt is azonban a lépcsőknél s a folyosókon álló őrök az előttök ismeretes Ártándit könnyen átbocsáták, s az ifju nem sokára Bornemisza lakásában s néhány percz mulva, melyek az ősz katonának elkészülésére elégségesek voltak, jelenlétében találá magát.

Bornemisza egyike volt azon embereknek, kiket Mátyás — a közönséges szójárás szerint — a porból, vagy, mint helyesebben mondhatnók, kiket az alsóbb néposztályok ismeretlen aknáiból, hol minden hazának kincsei hevernek, kiemelt s magas polczra állitott. Mátyás, ki koronáját nem eldődei hosszu sorának, hanem csak roppant érdemeinek köszöné, kormánya kezdetén a főbb nemességnél annyi ellenszegülést talált, hogy később, midőn magát a királyi polczon biztosnak érzé, a főbb hivatalokat szivesen bizá oly férfiakra, kik emelkedésöket csak érdemeiknek köszönék. Ez részint következése volt azon természetes vonzalomnak, melyet minden, valóban kitünő egyéniségben magához hasonlók iránt találunk; részint politikájának hitágazata, mely szerint ugy vélekedett, hogy azoknak hivségére, kiket — saját szavai szerint[61]) — a sárból

ő emelt ki, legbiztosabban számithat. De bármint legyen is ez, s ámbár a tapasztalás a nagy királynak számitásait később meghazudtolta, s ámbár valamint Mátyás önmaga és szeretett János fia számára régi uralkodó családokból keresett nőket: ugy az általa alkotott aristokratia, királyának példáját követve, a régivel összeolvadni iparkodott s aljas származását jótevője iránti háládatlansága akará elfeledtetni, — bizonyos marad az, hogy Mátyás s családja ugyan nem, de a haza mégis tetemes hasznát vevé ez ugynevezett uj embereknek; s Kinizsi és mindazok, kik emelkedésöket Mátyásnak köszönék, a nagy király emberismeretének sohasem váltak szégyenére.

Ezek közé tartozott Bornemisza is. Érdemei nem voltak annyira kitünők, mint például Kinizsié; de ha valaha ember hosszu életen át lelki s testi erejének minden tehetségeit a hazának szentelé, ha valaha volt, ki a helyet, melyre állittatott, akár a csatamezőn, akár a tanácsasztalnál, vagy a főkincstári akkor oly nehéz hivatal viselése közben hiven betölté: senkit Bornemiszánál inkább nem illethet e dicséret. Maga az irigység elnémult, midőn látá, hogy azon férfiu, ki Tolnavármegyében szegény szülőktől eredve, az ország legfőbb hivatalait viselé, soha származásáról meg nem feledkezett és hazájának nemcsak leghivebben, de bizonyosan legolcsóbban is szolgált. Midőn Mátyás halála után a magyar koronának annyi követelői léptek fel, Bornemisza Miksa császár mellett nyilatkozott. Ha tekintetbe veszszük a férfiunak egész életén át kitüntetett következetességét, ugy látszik, miszerint már akkor az vala meggyőződése, hogy hazánk csak a némettel való szövetség által menekedhetik meg az ozmánok hatalmától; de mihelyt Ulászló megkoronáztatott, s mihelyt azokat, kik előbb ellene nyilatkoztak,

kegyelmébe fogadá, Bornemiszánál hívebben senki sem ragaszkodott királyához, oly annyira, hogy azon számos pártok közül, melyek Ulászló udvaránál léteztek, e férfiut megkisérteni egy sem tartá tanácsosnak. Barátai nem voltak számosak; Telegdit kivéve, kihez jelleme s még inkább nézetei vonzották, talán senkit sem mondhatott barátjának. Bornemisza személyessége nem vala olyas, mely kivált ennyire megromlott korban közkedvességre számolhatna. Külsejében nem volt semmi kitünő, sőt az egész személyben hiányzott azon méltóság, mely fényes születésüeknél, ha magas hivatalokra emeltetnek, más lényegesebb tulajdonokat pótol; magaviselete komoly s kellemnélküli volt; s mert természetes jósága s lágyszivüsége mellett is a szigoru elveket, miket éltében maga követett, mások tetteinek megitélésénél is szokta alkalmazni: ez őt Ulászló udvaránál kellemetlen erkölcsbiró szinében tünteté fel, de tiszteletét nem tagadta meg tőle senki, s talán sohasem éré Ulászlónak valamely tettét általánosabb helybenhagyás, mint midőn őt választá fia nevelőjének. Bornemisza magában egyesité mindazon tulajdonokat, melyeket e fontos hivatal kivánni látszott: hosszu élettapasztalást s mégis vidor életerőt, a hadi s minden közigazgatási tárgyak teljes ismeretét s ezeken kivül a legtisztább jellemet s tántorithatlan hűséget.

Ilyen vala a férfi, kit Ártándi e fontos pillanatban tanácsadójának választott, s ki most szokott elevenségével tőle azt kérdé: miért jött? [62]) — Bizonyosan rossz hirek Telegditől — mondá élénken; a parasztok az ország alsóbb részeiben fellázadtak, s tudjuk, hogy vannak, kik a népet az ország legbecsületesb embere ellen felingerelni iparkodnak.

Pál, miután Bornemiszát Telegdi iránt megnyugtatá, a lehetőségig röviden előadá azokat, melyeknek —

mint mondá — véletlenül tanuja volt. Bornemisza élénk figyelemmel hallgatá szavait, homloka mindég komolyabb redőkbe vonult.

— Ezek józan eljárásunk következései — mondá végre, miután Pál előadását bevégzé, nyugtalanul fel s alá járva szobájában, — addig zsaroljuk a népet, mig kétségbeesésében szinte irigyli azon tartományok lakóit, kik a török rabigába jutottak, s miután ezt tettük, fegyvert adunk kezébe s azt mondjuk neki: menj s védelmezd hazádat! ontsd véredet értünk, hogy mi ezentul még biztosabban zsarolhassunk! átkozott vakság! S te azt mondod, öcsém — szólt rögtön megállva Pál előtt — hogy ez iszonyu föltételben a keresztesek fővezérei mind megegyeztek?

— Szaleresit s Dózsa Gergelyt kivéve, valamennyien — válaszolt Pál; — s nekem ugy látszik, e kettő nem soká fog ellentállhatni társainak.

— Kétségen kívül, ez a világ sorsa, — mondá Bornemisza, — a fennálló rendnek mindég vannak védelmezői, csakhogy azok mindég a nemzet leggyávábbjaiból állanak. Talán még nem forgattak fel soha államot a nélkül, hogy ezeren sóhajtva nézték volna a felbomlást; de mit használ, ha a végett, hogy fentartassék, szólni vagy inkább tenni nem mernek semmit. S te azt gondolod — kérdé ismét Pálhoz fordulva, — hogy minden hatalmukat az ország alsó részeire irányozandják, s hogy nem minket támadnak meg azonnal?

— Jelenleg ez tervök — válaszolt emez — s nem hiszem, hogy azt megváltoztatnák. Az egésznek kormánya Lőrincz kezében van, s a fortélyos pap azt akarná elhitetni seregeivel, hogy merénye a király által pártoltatik, s azért fog kerülni mindent, mi őt a király seregeivel összeütközésbe hozhatná.

— Adja Isten, hogy számitásaidban ne csalódjál!

— mondá Bornemisza, kinek arcza Pál végszavainál földerült; — ha csakugyan ez szándékuk, talán megmenthetjük a hazát. Ha ők csupa ildomosságból a kedvező alkalmat elmulasztják, s minket itt e pillanatban, hol nekik ellen nem állhatnánk, meg nem támadnak, elkészülhetünk a harczra. S ha a nemesség egész erővel egyesül, ha Báthori a közelgő megtámadásról tudósittatik, ha a cseh s morva seregek, melyek e napokban itt lesznek, czélszerüen használtatnak, s Zápolya arra biratik, hogy a haza végveszélyében, feledve személyes viszályait, a temesi gróf segitségére siessen: akkor a pórlázadás elnyomathatik, még mielőtt annak egyes hadai egyesülhetnének. De sietnünk kell. Várj egy perczig, mig a legszükségesebb ruhát magamra veszem, azután a nádorhoz jösz velem. — S ezzel Bornemisza, segitve Ártándi által, a legnagyobb sietséggel öltözködéshez fogott.

— De hogy-mint — szólt egyszerre, szemét Pálra szegezve, — mily véletlen eset által jöttél te ily késő éjszaka Szaleresi házához?

Ártándi elpirult.

— Öcsém — mondá Bormemisza komolyan, — nem szükség, hogy fejedet hazugságokon törd, én ismerem az utat, melyen e titokhoz jutottál, s reménylem, hogy bármily nagy legyen a szolgálat, melyet a hazának most véletlenül tészsz, ezentul más, reád nézve diszesebb módon fogod szolgálni hazádat. Becsületes polgárok leányai nem arra valók, hogy ily urfiaknak időtöltésül szolgáljanak. De figyelmessé fogom tenni apját, ki mint magad mondád, becsületes s jóakaratu ember. — S ezzel Bornemisza, követve Pál által, kinek haragja e feddésnél felforrt, de ki, magát mérsékelve, hallgatott, a várból Perényi házához vevé utját.

Hosszabb idő mult, mielőtt Bornemisza a nádor

cselédeit arra birhatá, hogy urokat felköltsék. Perényi, ki ez időben még inkább szenvedett köszvényben mint máskor, s ki pár hét óta a közdolgokban semmi részt sem vett, cselédeit kivéve, senkit maga elébe nem bocsátott; s miután Bornemisza tekintélye s azon állitás, hogy a dolog, mely iránt a nádorral szólni akar, halasztást nem szenved, a komornyikot végre lefegyverezték, s miután ez ura hálószobájába ment, a szitkok, melyekkel beteg ura által fogadtatott, s melyek a teremig, hol Bornemisza Ártándival helyet fogtak, kihallatszottak, meggyőzték ezeket, hogy a cselédek, Perényi rossz kedvéről szólva, csak igazat mondának.

Bornemisza csak maga ment be a nádorhoz, s Pál, félóránál tovább magára hagyatva, ismét személyes helyzetére forditá gondolatait. Miután Bornemisza Klári apjával szólni akar, Pál átlátá, miszerint azt, hogy neki irjon, nem halaszthatja továbbra, s azért mig az öreg országférfiak a mellékszobában a jelen körülményekben teendőkről tanácskoztak, addig Pál, elméjének minden tehetségeit megfeszitve, formát keresett, melyben Klárinak a keserű hirt a lehetőségig kiméletesen adhassa elő.

Midőn a nádorhoz behivatott, ez neki röviden azt parancsolá, hogy azonnal útra készüljön. — Fél óra mulva — igy szólt, fájdalmában néha feljajdulva s lábait dörzsölve — levelet küldök. Azt lóhalálában elviszed fiamhoz Nagyváradra. Onnan elmégy Telegdre István barátunkhoz s apádhoz. Elbeszéled a történteket s megmondod nekik, hogy még mielőtt hivatalosan felszólittatnak, a lehető legnagyobb számu sereggel vonuljanak össze Nagyváradnál. Minél hamarább támadják meg a pórhadat, annál jobb. Mondd nekik, hogy mind a temesi grófhoz, mind Zápolyához veled egy időben más hirnökök indultak el, s hogy a cseh seregek elébe s a felföldi városokhoz Ferencz öcsémet

fogom küldeni. — E rövid, parancsoló hangon adott rendelések után a nádor meghajtá fejét s Ártándi távozni akart. — Hallod-e, öcsém! — mondá az előbbi, őt visszaintve, — ha máskor hasonló fontosságu híreid vannak, a nádorhoz mégy; érted-e? Nem azért mondom, mintha most az egyszer nem bocsátanám meg, hogy öreg barátomat, kit, mint a fiatal király udvarmesterét, az egész dolog nem illet, felzavartad álmából: csak hogy máskor tudjad mihez tartani magadat. Mindennek megvan a maga rendje a világon, s az ország kormánya a nádort illeti. S most Isten veled!

Ártándi hallgatva meghajtá magát; távozni akart. Bornemisza feltartva őt, miután a nádortól szintén bucsút vett, vele ment.

— Öcsém! — mondá, midőn a kapuhoz jött — sohasem ismertem fiatalembert, kit a sors annyira pártolna. Alig pelyhesedik állad, s már a véletlen ugy hozá magával, hogy a hazának nagy szolgálatot tehess s most a legfontosabb meghagyással bizassál meg; reménylem, meg fogod érdemelni a végzet kedvezéseit s nem feleded el soha, hogy a szerencse mezőt ad, de a győzelmet rajta csak erény vivhatja ki. S most Isten veled öcsém! köszöntsd Telegdit s mondd neki, hogy családjára s minden dolgaira gondom lesz. Orbánnak, mielőtt elmégy, megmondod, hogy azonnal hozzám jöjjön; még a tanács előtt szükséges beszédem lesz vele; s most még egyszer, Isten veled!

Bornemisza a vár felé indult, Pál Telegdi házához sietett. — Leült s mindenek előtt néhány sorban Frusinát a létező veszélyről tudósitva, kéré őt, hogy még az nap nénjével együtt kerti lakát városi lakával cserélje fel, hol teljes biztosságra számithat; azután hozzáfogott nehezebb kötelességéhez s rövid levelet irt Klárihoz, melyben tőle bucsút vett s tudtára adá, miszerint

arra, hogy őt nejének válaszsza, soha apja megegyezését nem remélhetvén, tőle vérző kebellel örökre elválik. Miután e leveleket Farkasnak a szükséges utasitás mellett átadá, s Orbánt távozásáról s Bornemisza parancsáról tudósitotta, más ruhát öltvén fel s fegyvereit összeigazítván, még csak a nádor levelére várt. Mihelyt ez neki átadatott, lovára ült s a felkelő nap már a nagy pesti rónán találta őt, hol, mig vágtatva előbbre haladott, a fényes dicsőségi álmak, melyeknek magát átengedé, mind Klári, mind Frusina képét hamar háttérbe szoríták.

X.

Azon éjtszaka, midőn Ártándi a keresztesek összeeskűvésének hirét Bornemiszával közlé, a királynak nyugalmát nem zavará senki palotájában. Rég elmult az idő, mikor minden fontos dolognak a királylyal közlése — még leghívebb tanácsnokai által is, minő Bornemisza vala — szükségesnek tartatott; s míg Ártándi Pál Biharba, Perényi István kamarás a felföldi városokhoz sietnek, s a nádor, Bornemisza, Bakács és Szakmári a kanczellár mindenfelé parancsokat küldenek szét, hogy az egyes megyék nemesei azonnal fegyvert fogjanak: azalatt Ulászlót magát nyugodtan találjuk szobájában, hol, elvégezvén az isteni szolgálatot, reggelijénél ül s szokott egykedvüséggel hallgat Venczel beszédeire, melyekkel e hív szolga urának unalmát elüzni iparkodik.

— Észrevette-e felséged, hogy uj malvoisierünk van? — mondá ez, látszó érdekkel követve ura mozdulatait, midőn amaz kiüritett poharát az asztalra tevé; — sokkal jobb az előbbinél.

— Jobb! — volt a király rövid felelete, inkább Venczel szavai visszhangjának, mint saját véleménye kifejezésének látszó.

— Hiszem, hogy jobb! — szólt Venczel, ki a király rövid feleleteit megszokva, a beszélgetést azért hanyatlani nem engedé, — ezt az olmützi érsek küldötte fel-

ségednek, s annak más pinczéje van, mint minőket itt Magyarországban tartanak.

— Hallod-e, Venczel — szólt a király, egy, azalatt ujra megtöltött ezüst poharat megizlelvén, — jól kell gazdálkodnunk.

— És miért gazdálkodnék felséged? — kérdé Venczel szinte neheztelve, hogy ura ily gondolatokkal keseriti el a jó bor izét.

— Hát elfelejtetted — mondá a király szomoruan, — hogy mivel nem gazdálkodtunk, már többször másoktól kelle kölcsön kérni borunkat? még nem régiben, ha a jó pécsi püspök ki nem segit, talán nélkülözni kellett volna megszokott italunkat; [63]) hisz a csaplárosok és kereskedők sem kölcsönöznek már szivesen királyi asztalunkhoz.

— Elég gyalázat! — mondá az előbbi haraggal; — dicsőségöknek kellene tartaniok, ha felséged határtalan leereszkedésében tőlük valamit kölcsön venni kegyeskedik. De ez nem fog többé történni. Szerencsére minapában épen főtisztelendő Dubrav ur volt nálunk, az megmondta az olmützi érsek ő nagyságának, s ezentul bor nem fog hiányzani. Fogadom, egész Csehország kiüritené inkább pinczéjét, mintsem türje, hogy a cseh király ne a legjobb borral éljen.

A király felsóhajtott, hihetőleg mert eszébe jutott, hogy állása Csehországban sem kedvezőbb annál, mely miatt Venczel a magyarok ellen panaszkodik. [64])

— Oh, felséges uram — folytatá az előbbi szintén sóhajtva, — bárcsak otthon volnánk ismét! Prágában szeretik felségedet igazán; s mennyi ideje, hogy már nem voltunk ott!

— Mit tehetek róla? — mondá Ulászló; — a magyarok nem türik, hogy országukon kivül lakjam. Tudod, mit tettek, midőn utolszor Csehországban voltam. Itt

pestis uralkodott, s csak gyermekeimet akartam Kremsirben hagyni: még azt sem engedték. Eljött a szepesi gróf s mondá: ha nem jövök vissza gyermekeimmel, engem sem eresztenek többé az országba, s vissza kelle jönnöm. S még ezt is örömmel türném, csak legalább azt hihetném, hogy az erőszakolásnak oka szeretet; de így — [65])

A király, oly hallgató s elzárkózott mindenki iránt — mit gyenge embereknél sokszor tapasztalunk — cselédje előtt kitárta szivét, s csak Venczel ismeré a fájdalmak egész sulyát, melyet Ulászló mások előtt látszó közönyösségével eltakart; csak ő tudá, mennyire érzi ura megaláztatását, mennyire szenved erőtlensége érzetében, — s a szerencsétlen fejedelemnek ő volt egyetlen vigasztalója. Most is, a legmélyebb részvét kifejezésével tekintve urára, arról kezde szólni, hogy a nép csakugyan szereti őt. — Nem mondom, a szepesi gróf — szólt, — az, ugy hiszem, nem bánná, ha felséged sohasem jött volna vissza prágai utjából; de a nép, mely az utczákon jár s szánt és dolgozik, az imádja felségedet. Ha valami parancsolat jön, melynek örül, vagy ha azok közül, kik az ország nyugalmát felzavarják, valamelyik megbüntettetik, »ezt a király tette!« szól mindenik s áldja felségedet; ha ellenben a nép valamivel elégtelen, azt a rossz tanácsnokokra fogja. [66]) A nép imádja felségedet, nem annyira, mint Prágában — tevé hozzá, hogy semmi alkalmat el ne mulaszszon Csehország kiemelésére, — mert királyt igy talán nem szerettek még soha. A magyaroktól azonban ez is sok. De hogy is ne szeretnék felségedet, hisz van-e kegyesebb ur a föld kerekségén?

— Bár igaz volna, a mit mondasz — szólt a király, ki Venczel szavaira a legnagyobb érdekkel hallgatott, — hisz mi egész életünkben nem kivántunk egyebet,

mint népeink szeretetét. Megmondtuk nekik, hogy miután velök egyenlően születve, gyenge halandó embernek érezzük magunkat is, nekik inkább használni akarunk, mint fölöttük uralkodni;[67]) de mi sikere volt? népeink nem szerencsések.

— Dehogy nem szerencsések, felséges uram! — mondá Venczel megindulva, midőn észrevevé a bánatot, melylyel a király ez utolsó szavakat mondá, — soha sem volt nép szerencsésebb, főkép ha az urak nem bántanák szünetlenül. De hisz tudja mindenki, hogy az felséged akarata ellen történik, és —

— Ne hidd Venczel — szakitá félbe a király meghatott hangon, s mint éltének ezen szakában annyiszor, könyekkel teltek el szemei, — a nép szenvedéseit nekem tulajdonitja. Isten látja lelkemet, soha tudva nem sértettem senkit; éltemet adnám oda, ha általa népeimet boldogokká tehetném; de az ég nem hallgatja meg kéréseimet, s a merre nézek, hanyatlást, igazságtalanságot, szenvedéseket látok magam körül.

Venczel meghatva, mindent elmondott, mi urának fájdalmát vigasztalhatá; ez szomoruan rázta fejét. — Te szeretsz, szegény Venczelem, azt elhiszem, — mondá sóhajtva, — de a nép utál. Nem voltál-e tanuja csak minap, midőn Zsigmond templomából gyalog jöttem vissza palotámba, mily dolgokat kelle hallanom? Nem merek kilépni udvaromból, hogy hasonló sértéseknek ne tegyem ki magamat.[68])

— Igen, itt! — vágott szavába Venczel, — de Csehországban?

— És elfeledted, mik Csehországban történtek? — folytatá Ulászló szokatlan élénkséggel; — nem találtam-e lázadást és ismét lázadást, valahányszor oda mentem? nem volt-e minden fáradságom örökké sikeretlen, hogy Csehország felbomlott állapotát helyrehoz-

zam? nem kellett-e bujdosnom saját jobbágyaim előtt s elhagyva városi palotámat, a várba vonulnom, hogy biztositsam életemet, mely fővárosom közepett veszélyben forgott? Csak az isteni gondviselésnek köszönöm megmentésemet, mely a reám irányzott nyilat felfogta pajzsával.

— Az, a ki felségedre istentelen kezét emelte — szakitá félbe Venczel a szólót, — lengyel volt,[69]) felséged jól tudja ezt; soha sem fog cseh fölkent ura ellen ily pokolbeli merényre vetemedni.

— Cseh vagy lengyel — mondá a király szomoruan, — a merény fővárosom közepett ezer jobbágyom szemei előtt történt, s a vakmerő szitkozódva, nyugodtan ment tovább, mintha fegyverét a legroszabb gonosztevő ellen irányozta volna. Csehek voltak, kik őt minden büntetés ellen védelmezék, s ki tudja, talán igazuk volt. Életünk, ugy látszik, nem hoz áldást népeinkre. Magyarország Hunyadi Mátyás alatt hatalmas volt; a cseheket, midőn határaikon, mint választott királyuk átléptem, virágzó állapotban találtam: most a föld kerekségén nincsenek nyomorultabb tartományok. — Jobbágyaim javára talán csakugyan legüdvösebb volna meghalnom.

Venczel szemeiben könyek remegtek; de jobban ismeré urát, hogysem őt tovább vigasztalta volna. Ulászló azon emberek közé tartozott, kikre vigasztalások nem hatnak. Ha valamely tárgy iránt bármily meggyőződésre jutott, elméjének lassusága nem engedé, hogy azt ismét könnyen megváltoztassa; s Venczel jól tudá, hogy a jelenhez hasonló pillanatokban legjobb, ha a beszélgetés félbeszakasztatik. Ekkor a király lelke, ugyanazon tárgynak emlitése által munkásságra nem ébresztve, szokott tétlenségébe sülyedett, s Ulászló nem győzé ugyan le, de elfeledé bánatát.

A jelen alkalommal a királyt, Venczel mondhatlan örömére, bús gondolataiból gyermekei ragadták ki, kik űzve egymást, a szobába rohantak, s apjoknak jó reggelt kivánva, víg zajgás s kedves öleléseik által vele minden egyebet elfeledtetének. A gyenge Ulászló a történetiró által méltán azon uralkodók közé számittatik, kiket a végzet egy nemzet vesztére emelt magas polczokra, de azon tulajdonokat, melyek az embert a magános életben szeretetre méltóvá teszik, kitünő mértékben birta; soha férj nejét, soha apa gyermekeit nem szerette melegebben; s ha őt házi körében látták, legnagyobb ellenségei megfeledkeztek a szelid családatya előtt az uralkodónak vétkeiről, vagy csak a végzetet vádolhaták, mely e férfiut, kiragadva természetes köréből, hol oly szépen diszelhetett volna, magas tetőre állitá. Különösen hangzik, de nem kevésbbé való: Ulászló csak az által fosztatott meg az emberek tiszteletétől, mivel fejére koronát tettek; azért vált nyomorulttá, mert végzete, középszerü birtok helyett, két nagy királyságot adott kezeibe.

Ulászló, gyermekeivel víg játékba ereszkedve, midőn magát majd kis fia ellen, ki térdére felmászni iparkodott, védelmezé, majd leányával kötekedett, ki, a szék körül futkározva, kezeivel apjának szemeit befogta, elfeledé koronáját s csak az apa örömeit élvezé. Venczel, elragadtatva e jelenet látásától, a pajzán gyermekeket játékaik folytatására biztatá. Bornemisza, ki épen ekkor, nem vétetve észre senkitől, a szobába lépett, meghatva nézé a házi boldogság képét, s felsóhajtott, midőn meggondolá, hogy azon kevés derült pillanatot kell zavarnia, melyek Ulászlónak oly gyéren jutottak.

Legelőször a kis Anna vette észre Bornemisza jöttét. Félbeszakasztva játékát, a kedves leány feléje szaladt, s azon nyájassággal, mely őt már akkor nemcsak

atyja, hanem az egész udvar előtt kedveltebbé tevé öcscsénél, jó reggelt kivánt a belépőnek.

— Jöjjön csak kigyelmed — mondá a király vígan, — alig birom magamat védelmezni e hamis gyermek ellen; felmász székemen, mintha erővel fejemre akarna hágni, s e pajzán kis lány meg befogja szememet, hogy ne tudjak ellenállani.

— Miért koronáztattad meg öcsémet? — mondá Anna nevetve; — mióta Lajos két ország királya, semmi helyet sem talál eléggé magasnak.

— Oh te pajkos kis tündér! — szólt a király, szeliden magához vonva leányát s piros arczát veregetve; — nem koronáztattalak-e meg Prágában szintugy, mint öcsédet?

— Igen, de engem csak a szobában. kevés ember jelenlétében koronáztál meg, — folytatá jókedvüen Anna, ki, mint minden gyermek, a beszélgetést szivesen vezeté vissza azon történetre, melyért magát sokszor dicsértetni hallá; — Lajosnál az egész nép jelen volt, a papok s püspökök hosszan énekeltek hozzá, s oly éljenrivalgások hallatszottak a városban, hogy szinte féltem.

— De nem vagy-e azért királyném? — szólt a király jókedvüen. — Midőn öcsédet Prágában megkoronázták, sirtál, hogy fiatalabb testvéred annyira megtiszteltetik s rólad nem gondoskodunk. Szobánkba hozattuk a koronát, s minden cseh és magyar főurak előtt fejedre tettük.[70]) Azóta kis házi királyom te vagy, s nem parancsolsz-e korlátlanul, kis zsarnok?

— Igen, de királyságom titok — válaszolt a lányka, viszonozva apja édelgéseit.

— És az rendén van — szólt mosolyogva Bornemisza, ki e pillanatban rossz híreinek elmondására nem érzett erőt magában, — a férfinak urodalma a világ, uralkodási eszköze a hatalom; zajjal s pompával koro-

náztatik meg, hogy a nép ismerni s félni tanulja urát. Az asszony birodalma a házi kör, hatalma a szeretet; koronája hol s kik által tétethetik helyesebben fejére, mint szerető kezek által s azon birodalom körében, hol uralkodni fog.

— Az uralkodás nem asszonynak való — szólt itt a kis Lajos kevélyen, — a birodalom mienk, férfiaké, nemde János bácsi?

— Azaz, ha a birodalomra érdemesekké teszszük magunkat — mondá Bornemisza, ki, mint Lajos nevelője, soha nem mulasztott el alkalmat, királyi növendékének nemes hajlamaira hatni, — a király csak akkor érdemli valóban hatalmát, ha azt alattvalóinak javára használja.

— S magát mások által eszközül használtatni nem engedi — folytatá a gyermek, látszó megelégedéssel ismételve azt, mit nevelőjétől sokszor hallott. — A királynak önnön szemeivel kell látnia, önnön füleivel hallania. Trónjának legbiztosabb támasza abban áll, ha az nem egyes hatalmas jobbágyok által tartatik fel, hanem erős, rendithetlen alkotmányon áll. Koronáját nem védi senki jobban, mint saját kara. Nemde, János bácsi, én tudom, mi szükséges a kormányzásra, s jó király leszek?

Bornemisza észrevevé a hatást, melyet a gyermek szavai apjára tettek, s ámbár csak kötelességét teljesité, midőn királyi növendékét ily elvekre oktatá: most, midőn azok Ulászló előtt mintegy szemrehányásként ismételtettek, nem kis zavarban látá magát. Részint, hogy a kellemetlen helyzetből szabaduljon, részint mivel érzé, hogy híreinek közlését tovább nem halaszhatja: a királynak tudtára adá, miszerint azért jött, hogy vele a legfontosabb s halasztást nem szenvedő országos dolgokról szóljon.

— Ismét országos dolgok! — szólt a király sóhajtva, de menjetek gyermekeim, a király nem mentheti fel magát kötelességei alól. Ha majd egykor uralkodni fogsz — folytatá szomoruan, midőn fiát megcsókolá — meglátod, a korona nem oly könnyű teher. Egy egész nép teszi fejedre, s el kell viselned egymagadnak.

— Én elviselném minden nehézség nélkül — mondá Lajos, ki e szavak értelmét nem fogá fel; — és a korona oly szép!

A gyermekek Venczellel távoztak; Ulászló, hátra támaszkodva székén, szomoruan nézett utánok. — Boldog gyermek! — mondá végre sóhajtva; — mennyi reménynyel tekint az élet elébe! Ő nem tudja még, hogy kinek a szerencse születésénél koronát adott, az tőle többé semmit sem várhat. Derék, lelkes fiú — tevé hozzá, — gyermeki vonásai anyjára emlékeztetnek; oh bár lelkülete is olyan volna. — Itt a király tekintete mintegy akaratlanul neje képére fordult, s midőn Bornemisza Lajos nemes hajlamait dicséré, az apa szemei ismét könyekkel teltek el.

— Bár teljesülnének e remények — mondá a király, — hogy fiam kipótolja azon veszteséget, melyet születése okozott. A legjobb nő, a legszeretőbb anya, legerényesebb királyné, Annám! — A király szavait elfojtották könyei. Bornemisza mélyen meghatva állott mellette.

— Felséges uram — szólt végre, midőn a királyt ismét valamivel nyugodtabbbnak látá, — soha senki nem érdemlé inkább e könyeket, mint boldogult királynénk, kinek emléke minden hív alattvalónak szivében örökké élni fog; de vannak pillanatok, midőn annak, kit Isten királyi polczra ültetett, háttérbe kell szoritnia legnemesebb érzelmeit is. Felséged valamint a legsze-

retőbb férj volt, ugy a legjobb apa is, s hol gyermekeinek java kivánja, bizonyosan erőt fog venni bánatán.

— Az Istenért! mi történt ujra? — kérdé a király ijedten. — Zápolya fegyverben áll, nemde? s miután megfosztott egyetlen támaszunktól, miután nőm gyilkosává lett, meg akar fosztani koronánktól? [71]) Vegye el, mi nem fogjuk védelmezni magunkat!

Bornemisza itt a királynak elbeszélé azokat, mik az előbbi fejezetekből tudva vannak olvasóink előtt, egyszersmind elősorolva azon rendeléseket, melyek a fenyegető veszély elháritására eddig tétettek. Ulászló meghatva hallgatá végig előadását. — Istenem! mi lesz belőlünk? — sóhajta, midőn Bornemisza elhallgatott, s leeresztve fejét, mozdulatlanul ült ott székén.

— Felséges uram! — szólt végre Bornemisza hoszszabb hallgatás után, mi alatt szemei a királyon függöttek, — a pillanat fontos. Felségednek határozottan, cselekvőleg kell föllépni.

— Cselekvőleg föllépni? — kérdé a király bámulva.

— Ugy van, határozottan kell föllépnünk. Minden eddig történt rendelést helybenhagyok. Meg fogom kérni a bibornokot, hogy kegyelmeddel, a nádorral s kanczellárommal tanácskozzék, s ha még más valami szükséges volna, azt nevemben parancsolja meg.

— Az a jelen pillanatban nem elég — válaszolt Bornemisza, ki Zápolya pártjának terveit ismerve, átlátá, hogy a jelen körülményt a nagyravágyó szepesi gróf szándékainak elősegitésére használhatná, s ki azért szükségesnek tartá, hogy Ulászló legalább ez egyszer kiragadtassék szokott tétlenségéből. — A bibornok — folytatá, — mint a keresztes hadnak meginditója, bár, teljes meggyőződésem szerint, ártatlanul, a nemesség által azzal fog vádoltatni, hogy a lázadást tudva idézte elő. A kanczellár egyházférfi. A nádor betegségénél

fogva harczra képtelen. Én, ki magam is a nép soraiból léptem ki, a nemesség bizodalmára nem számithatok; itt csak felséged maga segithet.

— Én?! — szólt a király ijedten.

— Felséged — folytatá az előbbi lelkesedve; — ha van erő, mely e szerencsétlen elcsábitott népet az engedelmesség ösvényére visszavezetheti: felséged szava az. A királyi hatalom, melyben eddig védelmezőjét keresé, még szent a nép előtt. Ha felséged maga a dolgok élére áll: a lázadás lecsillapittathatik, még mielőtt valósággal kiütne.

— Istenem! miért nem fogadtam Telegdi tanácsát — sóhajtott a király.

— Telegdi nézete, melyet én is pártoltam, kétségen kívül helyes vala — mondá Bornemisza, — de miután ez nem fogadtatott, a jelen viszonyokra kell forditani figyelmünket, s én, mindent meggondolva, azt hiszem, hogy ha felséged ez alkalommal élni akar, az királyi hatalmának megerősitésére vezethet. Mind a nemesség, mind a jobbágyok, felségedtől várják viszályaik eligazitását. Minden osztály a királyi hatalomban keresi oltalmát. Azon seregek, melyekkel e pillanatban rendelkezhetünk, számra csekélyek; de ha felséged maga vezeti azokat a lázadók ellen, se Dózsa, se más nem fog ellenök fegyvert ragadni. A királyi kegyelem a pártütőktől háladattal fogadtatik el, s felséged, mint közbenjáró lépve föl, a fellázadt jobbágyokat s a veszélytől megrémült nemességet arra birhatja, hogy amazok tulzó követeléseikkel, ezek már türhetlenné vált elnyomásukkal hagyjanak fel: s egyedül királyának fogja a haza köszönni, ha azon véres s talán a nemzet vesztéhez vezető összeütközés, mely a jelen viszonyok között előbb-utóbb bekövetkeznék, elkerültethetett.

— Jó lesz, igen jó — mondá a király, — de — foly-

tatá sóhajtva — én nem vagyok többé hadviselésre alkalmas.

— Nem felséged kara s testi ereje — folytatá az előbbi biztatólag, — csak jelenléte kivántatik. Ha a pórság, melyet most azzal ámitanak, hogy királya eddigi tetteit helybenhagyja, őt magát fegyverben látja a lázadók ellen, erőszak helyett térden állva fog kegyelemért esdekleni.

— Jó lesz, jó — mondá ismét a király, kinek arczán a legnagyobb határozatlanság jelei mutatkoztak; — de ha kigyelmed csalódik s a nép nem fog kegyelmünkért esdekelni?

— Hígye el felséged — válaszolt Bornemisza, — én, ki a nép szellemét s azon majdnem vallásos tiszteletet, melylyel a király iránt viseltetik, ismerem, meg vagyok győződve, hogy az, mitől felséged tart, a lehetetlenségek közé tartozik. De még azon esetben is, ha csalódnám s ha a lázadók ellen fegyverhez kellene nyulnunk, a király jelenléte seregeinknek könnyü győzelmet biztosit. Valamint akkor, midőn a hatalmas Ujlaki ellen fegyverben álltunk, nem Drágfi Bertalan vitézségének, hanem egyedül annak köszönhettük diadalunkat, hogy felséged jelen volt a háboruban: úgy most személyes jelenlétének következményei kiszámithatlanok.

A király leeresztve fejét, felsóhajott. A szerencsétlen érezé e tanács helyességét, nem gyávaság volt az, mi őt annak követésétől visszatartóztatá, mert hisz senki sem birt több szenvedőleges bátorsággal, s Ulászló nyugodtan állt meg a legnagyobb veszélyek között, de erőt nem érzett magában.[72])

Ekkor, a bibornokot bejelentve, Venczel lépett a szobába; s miután általa a reggelinek maradványai kivitettek, Bakács jelent meg a király előtt.

— Jó, hogy eminentiád jön — mondá a király,

felé terjesztve kezét, midőn a belépő előtte magát meghajtá, — éltünk legnehezebb pillanatában állunk; ha nem segit, el kell vesznünk. Szegény gyermekeim!

Bakács elfogultabb vala, mint máskor; szavai azonban nem árulák el benső fölgerjedését. Elmondá, hogy teljes meggyőződése szerint, azoknak, miket Dózsa összeesküvéséről s a keresztesek szándékairól beszélnek az emberek, nagy része koholmány, s csak azért terjesztetik, hogy ő maga, mint a keresztes had meginditója, az egész ország előtt gyülöletessé tétessék; s midőn e nézet támogatására felhozá, hogy az egész hir Ártándi Pál által terjesztetett, ki, mint Telegdinek hive, a keresztes had ellenei közé számitható, csak az, ki Bakácsot oly tökéletesen ismeré, mint Bornemisza, vehette észre, hogy az érsek nem meggyőződésből szólott.

De a megnyugtatás, melyet Ulászló Bakács szavaira talán érezhetett volna, nem soká tartott. Venczel jelentésére, a főlovászmester Báthori György kiséretében, ki őt bal felől vezeté, mig jobb kezével botjára támaszkodott, Perényi, a nádor lépett a szobába, s első szavai a királyt uj rémülésbe hozák. — Az egész haza lángban áll — szólt a szokottnál is erősebb hangon; — a lázadás kiütött mindenfelől! — Adj széket, Venczel — szólt visszafordulva ehhez — nem birnak lábaim! ő felsége nem fogja rossz néven venni.

— Nekem is — mondá Bakács, ki sohasem akarta elfeledtetni, hogy az országban méltóságra nézve senki sem áll előtte, s ki még e pillanatban is megegyezhetlennek tartá helyzetével, állva maradni a bibornoknak ott, hol a nádor ül.

Perényi haragos tekintetet vetett a büszke érsekre. A hiu férfi, ámbár csak köszvényének köszönheté, hogy oly helyeken, hol mások álltak, ülni szokott, mindazáltal, mint ellenségei mondák, ezen látszó kitüntetésnek

is örült, s mindég boszankodott, valahányszor Bakács ily alkalommal szintén széket kivánt. — Igen, felséges uram — folytatá beszédét ugyanazon hangon, — minden lángban van! Abauji tiszteim jelentése szerint jobbágyaim mind háboruba költöztek. Két helységben vissza akarák őket tartóztatni, ott felgyujtották mindenemet. Saját házaikat leégették, mondván, hogy azokra többé szükségök nem lesz, mert ezentul ők fognak palotában lakni.

Bakács a fenyegető veszély nagyságát oly helyesen itélé meg, mint bárki más; de részint, mivel meg vala győződve, hogy az csak neveltethetik, ha a nemesség félelmet mutat, részint mert még nem mondott le azon reményről, hogy befolyása által a megzavart rendet erőszakos eszközök használása nélkül helyrehozhatja, azon volt, hogy némileg megnyugtathassa Ulászlót. — A mit nagysád mond — szólt a nádorhoz fordulva, minden lehető udvariassággal, — igen fontos, s ő felsége kétségen kivül meleg részvéttel hallá, mennyi kárt vallott egyik legkitünőbb jobbágya; azonban engedje megjegyeznem, miszerint azon körülmény, hogy nagyságod abauji jószágain tüz volt, korántsem bizonyitja még, hogy az egész haza lángokban áll.

A nádor viszonya Bakácscsal sohasem volt barátságos. 1510-ben az ország teljes hatalmu kormányát együttvitték, s mindketten inkább vágyódtak az első hely után, hogysem közöttük valódi egyetértés létezhetett volna. Voltak pillanatok, midőn a gyülölség, melylyel Zápolya iránt viseltettek, közöttük kapcsul szolgált, vagy midőn közös czélok a vetélytársakat egy időre közremunkálásra birák; de mihelyt e viszonyok megszüntek, mint például a jelen időszakban, hol Bakács, mint bibornok, a császártól többé semmit sem várhatván, ennek érdekei iránt közönyössé vált, holott Perényi még leghivebb

pártolói közé tartozott: a közöttök létező frigy megszakadt ismét, s a nádor és bibornok ujra ellenséges távolságban álltak egymástól, inkább oly egyéniségek között keresve barátaikat, kikben, mint Szakmáriban, vetélytársat nem láthatának. A jelen pillanatban, midőn Perényit még érzékenyebbé tevék a hosszu betegség fájdalmai s vagyonbeli kárának hire, melyet azonképen, mint a keresztes had egyéb következéseit, Bakácsnak tulajdonitott: kettősen indult fel régi ellene szavainak hallására.[78]) — Ha eminentiád jó kedvében, melyet kétségen kivül éreznie kell, midőn bölcs rendeléseinek következményeit látja, tréfára keres tárgyat, méltóztassék azt valami kolostorban választani, — szólott, haragosan összevonva homlokát, — Magyarország nádora nem arra való.

Bakács halvány arcza lángba borult; de mérsékelé magát, s látszólag nyugodtan jegyzé meg, hogy szavaitól minden sértési szándék távol volt, s most is azt hiszi, a mit mondott.

— Ha az ország nádorának tulajdon parasztjai nem engedelmeskednek többé — vágott amaz indulattal szavába, — s ha a jobbágyok önmagok gyujtják fel falvaikat s a nemesség ellen fegyverre kelnek: akkor az ország állapota, eminentiád nézete szerint, megnyugtató, sőt mit mondok, nem megnyugtató, hanem olyas, hogy örvendetesebb s szebb állapotot képzelni sem lehet. Hisz egészen eminentiád fáradozásinak köszönhető minden, mit a jelen pillanatban tapasztalunk. De szólj te, György — folytatá, a mellette álló főlovászmesterhez fordulva, — mily hirt vevél épen most, szeretett sógorunktól, a temesi gróftól?

— A hirek csakugyan aggasztók — mondá emez, kire most a jelenlevők egész figyelme fordult; — bátyám tudósitása szerint az ország alsó részeiben az egész

pórság fölkelt. A lázadók, kiknek elismert hatalmu vezérök, szerencsére, még nem támadt, eddig kisebb csapatokban s mint látszik, biztos terv nélkül űzik merényeiket; de e csapatok napról-napra nagyobbakra nőnek, s miután már is egyes uri házak támadtattak meg, attól tarthatni, hogy ha az ország részéről e pártütők elnyomására semmi sem történik, a baj legyőzhetlenné válhatik. Maga István bátyám, mint irja, Csanád felé vonult, hol, minden valószinüség szerint, a püspök megtámadása vétetik czélba.

— Mindez csekélység — mondá a nádor keserüen — nemde? Míg Verestorony, Monyorókerék vagy Szarvaskő bántatlanul marad, addig nincs mit busulni.

Bakács a nádornak válaszolni akart, de Venczel által akadályoztatott, ki a szobába lépve jelenté, hogy a kalocsai érsek s a kanczellár, több főurak s püspökök kiséretében, a királylyal igen fontos ügyben kivánnak szólni.

— Bocsásd be azonnal — mondá Ulászló. — Istenem, mi szerencsétlen uj híreket fogunk hallani! — sóhajtott, midőn Venczel elment, éghez emelve szemeit. — Mi lesz belőlünk?!

Az ajtók megnyiltak, s a nevezetteken kívül, Péter, a bazini s szentgyörgyi gróf, akkor országbiró, Buzlai Mózes főajtónálló, Palóczi Mihály főkamarás, s a váczi püspök Zalkán László léptek a szobába.

— Mi ujságot hoznak nagyságtok? — kérdé a nádor a belépőket.

— Bizony szomoruakat — mondá Szakmári. — Épen most érkeztek levelek hozzám, melyekben az ország különböző részeiről a fellázadt parasztok ellen segitséget kérnek.

— Bácsban több nemes ház, sőt saját tiszteim lakásai támadtattak meg — folytatá a kalocsai érsek.

— Ugyanazon hirt hozá ma éjjel egy csatlósom Zemplénből — mondá Palóczi, — a nép nem miveli többé földeit.

— Vácz környékén annyi fegyveres csapatok kószálnak s oly törvénytelenségeket követnek el — sohajta Zalkán, — hogy magam is biztosabbnak tartám a városba vonulni.

— Bizony én sem jelenthetek jobbat — szólt Buzlai, — tolnai jószágaim elpusztittattak; szerencse, hogy feleségem még Simontornyára menekedhetett s hogy lányom férje házánál itt a városban van.

— Nem kell busulni urak — mondá Perényi, előbbi keserü modorában, — az esztergomi érsekség jószágait, ugy látszik, még nem bántották; s ha mi egyenként mind elvesznénk is, ő eminentiája ebben nem nagy veszélyt lát.

— Nagysád megfeledkezik magáról — szólt Bakács indulattal, ha ő felsége jelenléte nem tartóztatna vissza —

— Lássuk, lássuk, ugyan mi történnék akkor? — kiáltott a nádor; — ne méltóztassék magán erőszakot venni! Hisz tudjuk, eminentiád hatalmában vagyunk. Méltóztassék kimenni a Rákoson összegyült seregei közé. A nagy vezér, kit a pápa nevében a haramiatábor kormányzásával megbizott, azonnal ellenünk fogja vezetni hadait s ki fogja irtani e haza nemességét, mindaddig, mignem az Erdődi-család a legrégiebbé válik, azaz mig valamennyien elvesztünk.

— Ki mer ellenem ily vádakat mondani? — kiálta a bibornok felugorva székéről.

— Igen megfoghatom, ha eminentiád ily vádak hallására felindul — vágott szavába a kalocsai érsek, alig titkolhatva el az örömet, melyet ellensége megaláztatásán érzett; — de azok után — mondá folytatólag, — mik mindenfelől történnek, nincs mit bámul-

nia. A keresztes hadat Telegdi, Bornemisza, s több mások tanácsának ellenére eminentiád hirdetteté ki. Mi, főleg kik az egyházi rendhez tartozunk, a pápa iránti tiszteletből nem mondhattunk ellent. Nem természetes-e, ha ezen sokak által rosszalt határozat következményei annak tulajdonittatnak, kitől az eredt, főkép miután a lázadók minden merényeiknél a király s főkép eminentiád helybenhagyására hivatkoznak?

— Az én helybenhagyásomra? — kérdé az érsek haragtól elfojtott hangon.

— Eminentiádéra — válaszolt az előbbi hidegen. — A Rákoson összegyült lázadók szemünk láttára az esztergomi érsekség magtáraiból láttatnak el; ámbár azok, mint tudva van, különben nem igen szoktak megnyilni másnak, mint a jó vevőnek.

— Ez több, mint a mennyit türhetek — szakitá félbe Bakács a szólót.

— Távol legyen tőlem — folytatá emez, — hogy eminentiádat vádolni akarnám, csak arra akarom figyelmessé tenni, miszerint azok előtt, kik személyes jellemét nem ismerik, szükségkép feltünőnek látszik, hogy akkor, midőn a csanádi püspök jószágai elpusztittatnak, midőn én magam annyi kárt szenvedek: oly püspökök javai, kik szerencséjökre nem a Csáki, Frangepán, vagy ezekhez hasonló családokból származnak, a lázadók által megkiméltetnek. Mint bácsi lectorom irja, ezen eljárás okául azt hirdetik a parasztok, hogy ők a püspöki ruha alatt is megismerik azokat, kik soraikhoz tartoznak.

— S ennek én vagyok oka? — kérdé Bakács, lángoló tekintetét a szólóra függesztve. — Ha az elkábult csoport dühöngései közt rám hivatkozik —

— És ki az — szólt közbe a nádor, — ki az elkábult csoport vezéreül e vad székelyt választotta?

— S tehetek-e róla, hogy nagyságtok között senki sem akarta e vezérséget magára vállalni? [74])

— Nem akarta?! — kiáltott a nádor. — S nem vállalta-e fel e vezérséget Ártándi? . . . nem kértük-e ő eminentiáját Telegdi s én, Báthori György és Buzlai Mózes s Drágfi János, ki akkor még itt volt, hogy ez ismeretes erényü vitéz szolgálatát elfogadja? De eminentiád szemében a keresztesek vezetésére más tulajdonok valának szükségesek, mint miket Ártándi Mátyás király hadaiban tanulhatott; eminentiádnak oly férfi kellett, ki a nemesség gyülöletéről ismeretes; ki a papok s barátok által ellenünk fellázitott tömeget örömmel vezeti váraink ellen. Vagy talán nem papok izgatják-e fel jobbágyainkat? azon hires Lőrincz, ki a szentirásra hivatkozva, a népet gonosz tettekre inti, nem tartozik-e ő eminentiája meghitt emberei közé? nem fordul-e meg többször palotájában? nem töltött-e órákat dolgozótermében, melynek ajtai azalatt mindenki előtt zárva voltak?

Hasonló szemrehányásokat tettek Bakácsnak Frangepán s főkép Palóczi. A megtámadott — megvető tekintetet vetve maga körül, hol egy védelmezőre sem talált, mert mind Szakmári, mind Zalkán ildomosabbnak tarták, ha ez alkalommal hallgatnak — várt, mig a zaj kissé csillapult. — Nagyságos uraim! — szólt végre, s hangja belső megindulástól remegett, — ha e nép fellázad, mit oly kiterjedésben, mint állittatik, nem hiszek: a lázitók sem Dózsa, kit a keresztes had vezérének választottam, s választottam azon teljes hatalomnál fogva, mely ő szentsége a pápa által kezembe adatott, sem én magam nem leszünk. A lázitók azok, kik e népet évek óta hallatlan módon zsarolják, kik, miután tőle minden földi javait elrabolták, most meg akarák őt fosztani még azon reménytől is, mely az egyház

kegyelméből a szerencsétleneknek nyilt; azok a lázitók, kik, hogy jobbágyaikat a szent hadtól visszatartóztassák, rajtok s családjaikon kegyetlenségeket követtek el, melyeknek emlitésére minden emberi kebel borzad; a lázitók nagyságtok és —

Bakács e szavaira mintegy általános vész tört ki mindenfelől. Maga az országbiró s Buzlai is, kik eddig a vitatkozásban részt nem vettek, őt most keményen támadák meg. — Igy szólni e házában — az egyiknek nézete szerint — felségsértéshez hasonló bűn; — a másik őt a lázadás bevallott pártfogójának, — a harmadik a közrend s béke ellenének nevezé; mig Perényi világosan kimondá, hogy a dolgok így állván, az érseket közkereset alá tartja veendőnek.

A király a zaj közben, melyre e vitatkozás alkalmat adott, szótalan ült székén. Majd a szólók egyikére, majd másikára forditva tekintetét, arczán mondhatlan szomoruság kifejezése látszék. — Istenem, Istenem! — szólt néha, ég felé emelve szemeit, — mi lesz belőlünk? — A vitatkozókra ép oly kevés benyomással voltak e szavak, mint a király jelenléte; csak Bornemisza vetett néha résztvevő tekintetet urára. Ő maga sejdité a kínokat, melyek e szerencsétlen király keblét e pillanatban eltölték.

— Urak! — mondá végre, s szavának hangjából benső megilletődése volt észrevehető, — ugy látszik, bármily panaszaink legyenek egymás ellen, vitatkozásaink között nem kellene arról megfeledkeznünk, kinek jelenlétében szólunk. Vajon ez idő arra való-e, hogy egymásnak szemrehányásokat tegyünk? — folytatá rövid szünet után, mialatt a csend helyreállott, s a vitatkozók csak boszus tekintetökben mutaták egymás iránti érzelmeiket. — A hont oly veszély fenyegeti, melynek legyőzése csak úgy lehetséges, ha erős akarattal kezet

fogunk; s mi gyanusításokkal töltjük azon pillanatokat, melyeknek mindegyike, jól használva, a hazát számtalan szenvedésektől őrizhetné meg.

— Én nem gyanusitok senkit — mondá Perényi rosszkedvüen, — tetteket hozok fel; nem tehetek róla, ha azok oly dolgokat bizonyitanak, melyek nem mindenkinek tetszenek.

— S miért hozni fel e tetteket? — viszonzá az előbbi azon lelkesedéssel, mely Bornemisza egyszerü beszédeiben a művészet hiányát oly jól pótolá, s mely épen azért, mivel a komoly férfiu által szónoki fogásul sohasem használtatott, mindég hatással volt a hallgatóra; — minek emliteni azokat, mik a jelen viszonyok előidézésére talán alkalmul szolgálhattak, de miknek megváltoztatása hatalmunkban nem áll? A mult a történeté, s félek, hogy az rólunk, kik e haza kormányában jelenleg nagyobb befolyással birunk, egykor szigoru itéletet fog mondani; a mienk csak a jelen, s a mennyiben emberektől függ, a jövő, melyet nehéz veszélyek fenyegetnek. Forditsuk erre figyelmünket s háritsunk el mindent, mi köztünk keserüséget idézhetne elő.

Minden nemesebb érzemény, mely több emberek jelenlétében mondatott ki, mindég hatással van a hallgatókra; egyeseknek rossz szándékai, szenvedélyeink s néha szerencsétlen körülmények e hatást sokszor eredménytelenekké teszik; de a nemesebb érzemény, melyet Isten minden emberi kebelbe teremtett, nem engedi, hogy a jobbak szavai legalább első pillanatban meg ne hallgattassanak: az történt Bornemiszával is.

— Jól van — mondá a nádor, — tanácskozzunk tehát. Nem vagyunk együtt valamennyien; szeretném, ha legalább Bánfit és Drágfi Jánost látnám köztünk; azonban mit mi jónak látunk, alkalmasint helyben fog

hagyatni a többiek által is; s így bátran határozhatunk.

Miután a jelenlevők a király engedelméből széket fogtak, a kanczellár azzal kezdé a tanácskozást, hogy néhány levelet olvasott föl, melyekben az ország különböző részeinek békétlen állapotáról tudósittatik. Utána Báthori, Buzlai, s a többiek közlék vett híreiket; végre Bornemisza mondá el azokat, miket Ártánditól hallott s a rendeléseket, melyek azoknak következtében már éjjel tétettek a nádor által. — Mint látszik — igy végzé előadását, — a lázadás az ország különböző részeiben előbb ütött ki, mint azt fő vezetői kivánták, s e körülmény ránk nézve kedvező. A keresztesek megtámadása az országra valóban veszélyessé csak ugy válhatott volna, ha azalatt, míg mi készületlenül állunk, ők egész hatalmukat egy ponton egyesítik; részekre oszolva nemcsak önerejüket gyengitik, de amennyiben a nemességet a fenyegető veszélyre figyelmessé teszik, hatalmunkat nevelik. Az ország alsó részeire nézve nincs aggodalmam; itt ő nagysága a nádor, fiát, a váradi püspököt, a bihari nemességet s a temesi grófot a közelgő vészről tudósitván, egyszersmind az erdélyi vajdát szóllittatá fel, hogy seregeivel Báthori István ő nagysága segitségére siessen. A legnagyobb veszély magát a fővárost fenyegeti, mely, ha a lázadók által megtámadtatnék, ellentállni nem képes, főkép, miután azok szerint itélve, miket Pesten tapasztalunk, még a polgárok hűségére sem számithatunk biztosan. A királyi őrsereg s azon kis számu csapatok, melyeket néhányan a városban tartunk, a Rákoson álló roppant seregeknek ellentállani nem képesek. A fő kérdés tehát az: mit tegyünk ezen veszély elháritására? miként biztositsuk legalább egy időre e várost a lázadók ellen?

— Nézetem szerint legjobb volna, ha helyzetünkről

a császárt tudósitanók — mondá hosszabb hallgatás után, midőn látta, hogy senki más szólni nem akar, Buzlai; — a baj, mely e pillanatban hazánkat fenyegeti, Németországban sem ismeretlen. Alig mult egy pár éve, hogy a birodalomban a parasztok szintén fellázadtak, s mint most a mieink a keresztet, ugy ők egy rossz bocskort emelve zászlóul, uraik ellen háborut kezdtek. Hasonló veszély ütött ki Stiriában is, s a németek ez oknál fogva bizonyosan nem fogják tőlünk megtagadni segédöket. Saját hasznuk is azt kivánja, miután tudniok kell, hogy ha a nemesség a világ bármely országában elnyomatott jobbágyai által, hatalma seholsem biztos többé.

— Jó lesz, ha a császártól segedelmet kérünk — mondá Ulászló, helybenhagyólag integetve fejével. — A császár egy idő óta jó szomszédunk s frigyesünk; azonnal követet fogunk küldeni.

— Talán sokkal czélszerübb volna, ha a lengyel királyt szólitanók fel — szólt Palóczi, ki részint mivel jószágai Zemplénben feküdtek, részint, mert mint Zápolyának barátja, a lengyel szövetséghez szintugy ragaszkodott, mint Buzlai a császárhoz; — saját testvérére felséged legbiztosabban számithat, azonkívül Borbála királyné ereiben magyar vér buzog, s a nagy Zápolya István leánya rá fogja birni férjét, ha az nem akarná is, hogy hazánknak segédül legyen.

— Jól van — mondá ismét a király, helybenhagyást intve fejével, — fel fogjuk szólitani kedves testvérünket is.

— Távol legyen tőlem, hogy a lengyel felség jóindulatán kételkedném — szólt itt közbe Szakmári, ki az eddigi vitatkozásokban részt nem vett, s ki finom arczának nyájas — arra, hogy bizodalmat gerjeszszen, talán nagyon is nyájas — kifejezését kezdettől fogva változat-

lanul megtartá; — nem szenved kétséget, hogy Zsigmond király, mihelyt szerencsétlen helyzetünk híre hozzá jut, azonnal segitségünkre siet; de mikor fog ezen hir hozzá eljutni, s mennyi nehézséggel jár Lengyelországban nagyobb hadseregek összegyüjtése? meddig tart, mig seregeivel ide eljuthat? holott a német császár közelünkben van, seregeinek egy része, ágyuk s hadi készületek a Dunán pár nap alatt nálunk lehetnek —

— Csak az a kérdés — vágott szavába gunyoló hangon Frangepán, — ha e seregek s hadi készületek pár nap alatt nálunk lehetnek, a pécsi püspök ő nagysága számitása szerint mennyi idő fog kelleni, hogy azok, ha rájuk többé szükség nincs, ismét visszavitessenek; ismeretes dolog lévén, miszerint a Dunán fölfelé sokkal nehezebb az ut, s Miksa császár, ki magát életén át Magyarország törvényes királyának képzelé, ki az országot többször fegyveres erővel megtámadta, talán ezuttal nem igen fog visszasietni, főkép, ha néhány kedves barát által, kik ugy hiszem nem fognak hiányozni, magyar vendégszeretettel itt tartóztatik.

Magára Szakmárira e szavak semmi látszó benyomást nem tevének. Bakácsnak ildomos növendéke jól tudá, hogy a hatalom, melylyel mások fölött birni akarunk, csak saját szabadságunk árán vásároltathatik meg, s hogy, ki sokaknak parancsolni akar, nem engedhet soha ön szenvedélyeinek. A kanczellár nyugodtan maradt, mint azelőtt, s legfölebb egy gyenge, majdnem észrevehetetlen mosoly, mely ajkai körül lebegett, mutatá, hogy a czélzott sértést megértette; annyival nagyobb vala a hatás, melyet Frangepán szavai Buzlaira tevének. A büszke tolnai nem tartozott azon emberek közé, kik bármi sértést ildomosságból el szoktak türni. Müveletlen, mint kortársainak nagyobb része, ő legalább müveletlenségével megtartá egyeneslelküségét is. Az ausztriai

szövetségnek nem volt buzgóbb pártolója, mint ő. Nyiltan, mint férfihoz illik, bevallá nézeteit; s valamint ifjuságában Miksa császár mellett Ulászló ellen fegyvert fogott: ugy most szabadon hirdeté akárki előtt, hogy, felfogása szerint, az országra nem kivánatosab semmi, mint ha Ulászló s Miksa gyermekei között házasság által állandó szövetség köttetik, s azon esetre, ha Lajos mag nélkül halna ki, a magyar korona Annára s általa az ausztriai házra száll; de hogy a császárhoz vonzódás őt ily vétkes szándékhoz vezethetné, minőkkel Frangepán szavai vádolni látszának, azt Buzlairól senki, ki őt ismeré, nem tehette föl. — Ki mer engem, gergel-laki Buzlai Mózest, királyom jelenlétében árulással vádolni? — kiáltá felugorva székéről s Frangepánhoz közelitve.

— Mérsékeld magadat barátom — mondá Szakmári s Bornemisza majdnem egyszerre, midőn őt visszatartóztatták.

— Hagyjatok! — szólt emez a legnagyobb indulattal — hadd kérdezzem még egyszer e nagy érsek urat: honnan tudja, hogy Buzlai Mózes az országot a császárnak el akarta árulni? E haj becsületben őszült meg, s én türni nem fogom, hogy bárki megbecstelenitse; s ha mindjárt száz római patriciustól venné származását s kalocsai érsek helyett pápa volna is! Vagy adja okát szavainak, vagy vegye vissza.

Frangepán szavai inkább Szakmárira, mint Buzlaira valának irányozva; az érsek azonban, ki egész életén át inkább családja pezsgő vérének, mint apostoli béketürésnek adta bizonyságait, ekkép megtámadtatva, nem akará visszavenni szavait, hanem éles hangon csak azt jegyzé meg, miszerint a főajtónálló hivségén s hazafiui szándékán ugyan nem kételkedik, hogy azonban vannak esetek, hol a legtisztább szándék sem őrzi meg az

embert oly irány követésétől, mely a hazát örökre megronthatja; s hogy, saját meggyőződése szerint, örök rabigát késziti a magyarnak, ki a jelen pillanatban vagy bármikor megengedi, hogy Miksa császár vagy utódai seregestől az országba jöjjenek.

— S az én vagyok, nemde? — kiálta ismét az előbbi, — én, Buzlai Mózes, kinek ősei Árpáddal jöttek az országba? S azok, kik ő felsége leghivebb szolgáit a lengyel királynál el szokták árulgatni; kik a lengyel követ hatalmas pártfogása által akarnak kanczellárokká lenni; [75]) kik e hazát Lengyelország egyik tartományává szeretnék változtatni s szivesen látnák, ha felséges királyunk testvérének gyámsága alá kerülne, mert hisz e testvér Zápolya János nővérét vette feleségül; kik igen czélszerünek tartanák, ha a magyar király leányának bizonyos szepesi gróf udvaránál keresne férjet: ezek, oh ezek nemde, a hon leghívebb fiai?! ezek az ország nagyságát, dicsőségét tűzték ki czélokul!

Buzlai s Frangepán szenvedélyessége mellett még inkább elkeseriték a vitatkozást Szakmári hideg, gunyoló módora, melylyel Buzlait segité, s a hevesség, melylyel Palóczi Zápolyát magasztalá. Tetőpontjára hágott az elkeseredés és düh, melylyel a két ellenkező párt képviselői az ország elárulását egymásnak szemére hányták; s hosszas ideig sikeretlen volt fáradozása azoknak, kik vagy annálfogva, mert pártérdek nélkül csak az ország javát viselték szivökön, mint Bornemisza, vagy mivel, mint Bakács s az országbiró, ily viszálykodásoknak, főkép a jelen körülmények között, veszélyességét belátták, a felindult kedélyek lecsillapitásán iparkodtak.

A király maga ez idő közben szótalanul ült; érzelmeit, melyeknek kifejezésére, mint máskor, ugy most sem birt elég bátorsággal, csak a könyörgő tekintet

mutatá, melylyel a vitatkozók közül majd egyikre majd a másikra veté szemeit. Ki e pillanatban a szobába lép, s azokat, kiknek kormányára az ég e haza sorsát bizá, együtt látja, az a jövőt előre sejdítheté, s meggyőződheték, hogy e nemzetnek oly hamar bekövetkezett veszte nem a sors mostohaságának vagy a mozlimok hatalmának s nem is azon közönyösségnek tulajdonitható, melylyel a nyugot nemzetei a magyarnak, a művelt világ ez eleven bástyájának lerontását tekinték, hanem egyedül azoknak, kik a magyart függetlensége végkorában vesztéhez vezették.

— Az Istenért, urak! — szólt végre Bornemisza fájdalmasan — hová vezetnek ily vitatkozások?

— Az nekem mindegy! — mondá Frangepán indulattal, — szép beszédek által én magamat elámittatni nem akarom. Ha az országnak segédre van szüksége, keresse ott, hol azt keresnie kell, azon nemzetnél, mely valamint a török ellen, ugy mindég természetes szövetségese, s melynek királyát a mienkhez vér kötelékei lánczolják. Én, Frangepán György, türni nem fogom, hogy a császár az országba hivassék; s lesznek, tudom, kik velem e részben egyetértenek, s készebbek fegyvert fogni, hogysem a németet határainkon bebocsássák.

— De szükség-e ez? — kérdé Bornemisza, miután a zaj, mely Frangepán szavaira támadt, kissé csillapodott — miért folyamodjunk más nemzetek segitségeért? nincsenek-e e hazának saját fiai, kik azt szükség esetén védelmezhetik? vagy azt gondolja valaki, hogy azon esetre, ha az erő minmagunkból csakugyan annyira kiveszett volna, hogy önvédelemre többé képesek nem vagyunk, a sülyedő birodalmat a lengyel vagy német szövetség fel fogja tartani? mintha egy nemzet mások kegyelméből fennállhatna! s mintha oly szövetség, melyre viszonyok által kényszerittetünk,

egyéb volna a szolgaság egy neménél? ki látta, hogy a gazda, ha háza meggyuladt, mielőtt az oltáshoz fogna, előbb harmadik szomszédjához fut segitségül? Ez helyzetünk! viszonyainkban minden segitség későn jönne. Egy van, mire támaszkodhatunk: saját erőnk.

Bornemisza ezen szavai a nyugalmat rövid időre helyreálliták. Miután a nádor kimondá, hogy sem a császár, sem a lengyel király nem fognak segitségért kéretni: Ulászló szokott módja szerint helybehagyá e tanácsot is, s a vitatkozás főtárgya elmozdittatván, a tanácskozás ujra folytattatott.

De a nyugalom ismét nem tartott sokáig.

Minden jelenlevőknek meggyőződése szerint czélszerü vala, hogy a lázadók ellen viendő hadnak vezetése egy férfira bizassék; s miután a nádor e terhes kötelességet, mely hivatalnál fogva őt illeté, beteges állapota miatt el nem fogadhatá, uj s még keserübb vita támadt az iránt: kire bizassék az? Frangepán és Palóczi átlátva a befolyást, melyet az ügynek czélszerü vezetése adhat, az egyetlen lehető vezérnek Zápolyát hirdeték, ki részint saját hatalma, részint azon nagy hadi erő által, mely mint erdélyi vajdának kezeiben van, a lázadást könnyen elnyomhatja; míg a nádor s vele a többiek, nehogy a vajdának ugyis tulnyomó befolyása ez által ujra neveltessék, a vezérséget Báthori István temesi grófra tarták bizandónak. Uj szemrehányások és gyanusitások váltattak. Egy részről Báthori, másikról a Zápolya-család határtalan nagyravágyását emlitették. A vádra, mely szerint némelyek minden hatalmat szivesen Zápolya kezében központositanának, hogy ez, a királyság lényegével birva, könnyebben elérhesse a koronát, mely után annyira vágyódik, Frangepán s Palóczi azzal feleltek, hogy sokan inkább elveszni látnák hazájokat, mint annak megmentését az

utált Zápolyának köszönjék, kit csak azért gyülölnek, mert őt érdemeiben utol nem érhetik; szóval a kölcsönös ingerültség annyira ment, hogy mindenki átlátván a tanácskozás folytatásának lehetetlenségét, örömmel elfogadá Bakács inditványát, mely azt más napra óhajtá halasztatni. — Holnapig, úgy hiszem, nagyságtok át fogják látni, hogy, mint előre mondám, e baj korántsem oly nagy, mint azt némelyek hirdetik — mondá a bibornok. — Ha a Rákoson összegyült nép a király nevében felszólittatik, hogy azok, kik nem általam, hanem később vétettek fel a keresztesek sorai közé, azonnal térjenek vissza előbbi lakhelyeikre: jót állok, az oly roppantnak látszó veszély vajmi parányira fog összeolvadni. Ha a jobbágyok között itt-ott még ellenszegülés tapasztaltatnék, annak elnyomására az egyes megyék főispánai, az ország alsó részeiben a temesi gróf, Erdély határszélén a vajda elég hatalommal birnak. Az általam ajánlott lépés eredményeit meg kell várnunk mindenesetre. Ha csalódtam, ujra tanácskozhatunk, s pedig ő felsége minden tanácsnokaival egyetemben, nehogy azzal vádoltassunk, miszerint mi püspökök és főurak mindenben magunk, a nemesség kizárásával határozunk.

Mit Bakács a létező veszély könnyü elháríthatásáról mondott, az talán senkit sem győzött meg; de mindenik örült, hogy a jelen kellemetlen vitatkozásoknak bármi módon vége vettetik. A király szokása szerint ismét helybehagyását jelenté ki; s a jelenvoltak egymásután távozva, őt Bakácscsal s Bornemiszával hagyák.

— Istenem! mi lesz belőlünk? — sóhajtott a király, midőn magát e két leghivebb tanácsosával magányosan látá.

— Legyen felséged tökéletesen nyugodtan — mondá

a bibornok; — a veszély, ha csakugyan létezik, nem felséged trónját, hanem inkább annak eddigi ellenségeit fenyegeti. De el kell háritanunk e veszélyt. Felséged engedelmével sürgönyöket fogok küldeni a cseh és morva sereg elébe, hogy az ország határairól minden lehető sietséggel ide vonuljanak.

— Jó lesz — mondá a király.

— Azoknak, kik, habár eddig elcsábitva, valami gonosz tettet követtek el, de a felszólitás után három nap alatt kötelességeikhez visszatérnek, felséged nevében teljes bűnbocsánat fog igértetni. Nincs mitől tartanunk — folytatá a bibornok, miután a király ez utóbbi tanácsára is kijelenté helybenhagyását, — Erdődi Péter öcsém mindazon seregekkel, melyek jószágaimból kikerülnek, már közelit; velök s azon haddal, melyet felséged tartományaiból várunk, minden megtámadásnak ellentállhatunk. Felséged az Erdődiekben trónjának legbuzgóbb pártolóit fogja találni mindég. — S ezzel Bakács, kiben a szokatlan fölgerjedés, melylyel szólt, szinlett nyugalmát meghazudtolá, mélyen meghajtva magát, távozott.

— Hiszi-e kigyelmed — mondá a király Bornemiszához fordulva, — hogy, mint ő eminentiája mondá, ellent fogunk állhatni elleneinknek?

— El fogunk követni mindent, hogy tehessük, s talán Isten megáldja törekvéseinket! — mondá emez biztató hangon.

— Ugy van, barátom — szólt a király; — Isten meg fogja segiteni törekvéseinket. Hozzá fogok folyamodni. Szent Venczel, kinek segédét éltemben sokszor tapasztalám, s sz. István, ez ország patronusa, segiteni, fognak bajainkon.

A király arczán a legerősebb bizodalom vala kifejezve. Venczelt hivá, s kis imádságos könyvét kezébe véve

a templomba készült. — Nem jön velem? — szólt ismét Bornemiszához fordulva.

— Annyit kell végeznem még ma reggel, hogy nem kisérhetem felségedet — válaszolt emez.

— A mint akarja — mondá Ulászló, — de bármit tegyünk, világi bölcseség nem segit bajainkon; valódi segitség csak felülről jő. — S a király, Venczelre támaszkodva, szokott lassuságával az ajtó felé ballagott.

Bornemisza egy ideig szomoruan nézett a távozó után, s mélyen felsóhajtva, néhány percz után szintén távozott.[76])

XI.

Midőn Ártándi elment, Klári szobájába sietett s apját találta ott, ki őt szokatlan komolysággal kérdé: miért nem fekszik már ágyában ily késő éjszaka? A hölgy félénkségével menté magát. Tudván, hogy apja s a férficselédek a házat elhagyták, midőn épen le akart feküdni, mindazon szörnyü dolgok eszébe jutottak, miket utolsó időben hallott, s azért inkább Erzsi szobájában tölté az éjszakát, nyugtalanul s álom nélkül, mint mondá, ott is; mert épen midőn le akart feküdni, apját hallá annyi idegennel visszajönni. S noha e mentség Klári bátor jellemével nem egészen fért össze, Szaleresi nem kétkedett leánya előadásán. Nagyobb benyomást tett lelkére az, mit Kláriról Lőrincz mondott s mihelyt a gazdasszony a szobát elhagyá, kitárta leánya előtt szivének e legnehezebb aggodalmát.

Hogy Ártándi a hölgy szivét nem hagyá közönyösen, azt gyanittatá a pirosság, mely Klári arczát, midőn kedvese emlittetett, rögtön elfutotta; s Szaleresi bármennyire aggódott is e felfödözésen, melyet minden szomszédai között csak ő maga nem tett mostanig, sokkal természetesebbnek találta leánya hajlandóságát, hogysem neki szemrehányásokat tegyen; csak a jövő veszélyektől akará megőrzeni, s erre, ugy hivé, tanácsai elég jókor érkeznek. A könyeket, melyek Klári arczán

e beszélgetés közt leperegtek, Szaleresi azon hatásnak tulajdonitá, melyet az apai intések tettek a leányra.

— Ne sirj, kedves jó leányom — mondá mélyen meghatva, midőn könyező gyermekét kebléhez szoritá, — lám, hisz én nem neheztelek rád. Ártándi Pál szép, nemeslelkü ifju. Sok köszönettel tartozunk neki, s természetesnek találom, ha külseje rád hatással volt. De ki kell szakitani képét szivedből, Klárim! Ő nemes, te polgárleány vagy; igaz, nem a szegényeknek egyike s talán maholnap biró leánya, de mégis polgárleány, s polgár és nemes nem férnek össze. Minden szépséged mellett sem versenyezhetsz Telegdi Frusinával. — S Szaleresi elbeszélé, hogy Ártándi Frusinával jegyben jár; s ha Klári s ő közötte, polgári helyzetre nézve különbség nem léteznék is, szerelme nem kevésbbé reménytelen volna, mint most.

— Az nem igaz — szakitá félbe Klári- apja szavait, szenvedélyében lángoló arczczal, — aljas rágalom, semmi más!

— Micsoda rágalom? — kérdé emez bámulva.

— Az, hogy Ártándi Telegdi leányával jegyben jár — válaszolt Klári. — Egy szó sem igaz az egészből, magától Ártánditól tudom. — Apám — folytatá rövid szünet után, miközben a fájdalmas tekintetből, melyet apja rávetett, észrevevé, hogy magát szenvedélyessége által elárulta — ne félj, hogy reményekkel ámitom magamat. Én Ártándit szeretem. Észrevevéd s nincs miért tagadjam. Ha kivántatnék, bevallanám nyiltan az egész világ előtt, s nem fog találkozni, ki mondani merészlené, hogy szivem érdemetlenért lángol; de ismerem az áthághatlan válaszfalat, mely köztem s közötte emelkedik, s nem is vágyódom oly szerencse után, mely neki több áldozatokba kerülne, mint a melyeket én szerelemmel kipótolhatnék.

— Kedves leányom — mondá Szaleresi fájdalmasan, — miért nem tártad ki előbb szivedet apád előtt?

— Előbb vagy most, mindegy — válaszolt Klári lelkesülve; — azon pillanatban, midőn őt először láttam, sorsom el vala határozva; midőn megmentve általa, szemeimet hozzá emelém fel s köszönni akartam: szivemet egyszerre mondhatlan érzemény tölté el, mintha egy belső szó mondaná, hogy az élet, melyet neki köszönök, ezentul az övé leend.

— Ismerem szenvedélyességedet — mondá Szaleresi, — de légy nyugodt leányom, idővel —

— Soha, soha, apám! — szakitá félbe a szólót leánya. — Társaim könnyelműnek mondanak, s talán az valék; hiúnak neveztek s igazuk lehetett ebben is; de leányod nem a régi többé; szivem határozatlan vágyainak tárgyát feltalálta s nem változik többé. Ne busulj — tevé hozzá, nyájasan apjához simulva, midőn észrevevé a szomoruságot, melylyel szemei rajta függtek, — én boldog vagyok, ezerszerte boldogabb, mint valaha éltemben!

— Igen, hogy idővel annál szerencsétlenebb légy — mondá emez.

— Ne tarts ettől, atyám — folytatá az előbbi; — voltak idők, mikor az érzemény, mely keblemet tölti, szerencsétlenné tehetett volna; miért tagadjam? . . . volt idő, mikor meg nem elégedve helyzetemmel, magasabb állás után vágyódtam, mikor én, a polgárleány, irígy szemekkel tekintém azon uri hölgyekre, kiktől egy tekintet a tornázó bajnokot bámulatos tettekre lelkesíti; egy szó, a csatából visszatérő vitéz előtt a legszebb jutalomnak látszik. A fényes kör, melyben ők mozognak, nekem polgári létemnél szebbnek látszott, s felvágyódtam hozzája, hacsak azért is, hogy magasságomban, mint a pacsirta, vigabban zeng-

jem el örömeimet. Ez időben Ártándi neve, birtoka s magasabb állása hatással lettek volna rám, s a gondolat, hogy mindezeket vele nem oszthatom, keserüséggel töltötte volna lelkemet; de ez idő elmult. Nem irigylem többé sorsát senkinek, nem vágyódom semmi után. Minek nekem fény, ha őt ragyogni látom? minek név, ha az övé dicsőittetik?

— S tudja-e Ártándi szerelmedet? — kérdé apja.

Klári, ki eddig csak azért szólt apja előtt szerelméről, mert érzelmei által akaratlanul elragadtatott, nem akará jobban följleplezni titkait, s válaszul adá, hogy érzelmét Ártándi előtt mindég eltitkolta.

— S bámulhatod-e azután — mondá Szaleresi, — ha Ártándi Pál, nem is ismerve érzelmeidet, apja kivánatát teljesiti s Telegdi Frusinát nőül kéri? Frusina bájló teremtés!

— Ez nem lehet, apám! — kiálta Klári, fájdalmában elfojtott hangon, s nyakába borult.

Szaleresi ismeré leánya szenvedélyességét, s czélszerübbnek tartá, ha a beszélgetést e pillanatban nem folytatja tovább. Klári előadása szerint, melynek valóságán nem kétkedett, szerelme csak saját szivének titka volt; minek vitatkozzék komoly okokkal oly szenvedély ellen, melyet a hölgy maga reménytelennek mond, s melyen, mint minden hasonló érzelmeken, csak egy, de annyival biztosabb orvos — az idő — segithet. Miután tehát leányát nyugodtabbnak látá, kérte: feküdjék le; s maga a táborba sietett, hol jelenléte által a lázadás kitörését még talán akadályoztatni reménylé, azon emberek sorába tartozván, kik, midőn jelen az alkalom, gyöngeségök miatt soha befolyásukkal élni nem tudnak, de kik, mivel hiuk, annyival többet épitenek befolyásukra oly pillanatokban, midőn azzal élni alkalmuk nincs.

Klári, magára hagyatva, szabadon átengedé magát érzelmeinek, melyek annál fájdalmasabban törtek ki most, minél több erőlködésébe került azoknak eltitkolása, midőn apjával szólt. Klári nem szokta meg a titkolódzást. A gazdag polgári háznak egyetlen gyermeke, bálványozásig szeretve apja által, ki benne élte reményét, s mióta neje meghalt, legfőbb örömét találta, hódolóktól körülvéve saját körében, hol, mint a városnak nemcsak legszebb, de leggazdagabb polgárleánya, száz ifju sovárgott birtoka után; figyelmet gerjesztve e felsőbb osztályok ifjai között is, kik őt csak a szép Klárinak nevezték: Szaleresi leánya eddig szabadon mondá ki érzeményeit. Először életében nem tehette ezt, s ez maga mondhatlan fájdalommal töltötte keblét. — Titkolódznom kell — mondá elkeseredve, magában, — aláváló szolgálóként hazudnom, hogy apámat megkíméljem azon fájdalomtól, melyet különben miattam érzene. Szerelmemet nem tagadhattam meg, bevallanám, habár éltem függene is tőle; de ha tudná — s a hölgy szomoru gondolatokba merült.

Fölnyitá ablakát s kinézett. A fölkelő nap első sugárait veté a budai hegyekre, hová a várfalnál magasabb ablakából láthatott; sz. Gellért kápolnáján, mintha lángok boritanák, csillogva állt a nagy rézkereszt, s a Duna kék tüköre nyugodtan terült el a városok között. Minden hallgatott. Csak a folyón áthangzó harangszó, mely a logodi templomból a hiveket első misére hivá, s a háztetőkön rakott fészkeikből a nap első sugarainál kisdedeiknek eleséget keresni siető fecskék vidám csevegése szakitá félbe a csendet. Ugy látszott, mintha csupán az ájtatosság s a szeretet ébredtek volna fel a tájon, hol a munkás élet lármás zaja még hallgatott.

Klári soká nézte a bájoló képet, mely előtte elterült, s nyugodtabbnak érzé magát. A friss korányi szellő,

mely a folyón átszállva, sima tükörén ezer csillogó kis habokat sodort, meghűté égő arczát is, s a fény, mely látkörén elterjedett, reményt sugárza bús lelkébe is. De a vigasztalás s nyugalom, melyet a természet szépségeinek köszönünk, nem tart soká; s valamint a folyón s a városnak utczáin lassanként több élet és zâj támadt, ugy Klári keblében is ujra feltámadtak az érzések s aggodalmak, melyekről, a korány szemléletén elandalodva, pillanatokra megfeledkezett.

— Tépjem ki szivemből szerelmemet — így folytak gondolatai, — atyám azt mondá. De miért? ki rontja meg szándékosan ön boldogságát? ki vágja ki gyökerét a fának, melyen élte virágai teremnek? Szerelmem reménytelen... reménytelen! és miért? Nem szerethetem-e őt? nem fogom-e őt szerethetni egész éltemen át? nem vagyok-e meggyőződve, hogy ez érzemény viszonoztatik? s mi egyebet remélhetnék? Nem kellenek nekem neve, birtoka s a fényes állás, melyet, mint neje, a világban elfoglalhatnék; sőt jó, hogy ezeket nem oszthatja velem; ha lelkem nyugalmát, atyám reményeit, jó nevemet, mindent odaadok s érte csak szerelmét kivánom: nem kettősen enyém-e a kincs, melyet oly drága áron vásároltam?

Az ember néha bizonyos meggyőződésre szeretné kényszeriteni magát, s ilyen vala Klárira nézve az, hogy Ártándi szerelménél egyebet nem kiván; de belső érzeménye ellenállt az erőlködésnek, s akaratlanul eszébe jutott azon szerencse, melyet mint Ártándi neje várhatna. S miért nem remélhetné ő ezt? Nem volt-e száz eset, hogy egyes férfiak, tullépve osztályuk előitéletein, polgárleányokat vezettek az oltárhoz, s őket magas állásuk minden élvezeteiben részesiték? s miért ne tehetné ezt Ártándi? Nem igérte, sőt ugy beszélt mindég, mintha ezt tenni nem akarná. De ki tudja? talán

csak próbára akarta tenni kedvesét, s ha majd szerelme tisztaságáról meggyőződött, ha ismerni tanulta egész becsében e szivet, mely magát föltétlenül neki adá: akkor lerántja a fátyolt, melylyel föltételét eddig takarta, s oltárhoz vezeti boldog mátkáját! Miért ne volna ez lehetséges? hisz az előtt, ki még határtalan szerelmet hisz, sok dolog valószinűnek látszik. Klári egy ideig dobogó szivvel egészen e boldog gondolatoknak engedé magát által. Már Ártándi karjain az oltárnál képzelé magát, körülötte bámuló sokaság, a kevély urhölgyek irígy tekintete rajta függ, ősz apja arczán öröm ragyog, a ház barátai megelégedéssel látják fölemeltetését; Klári ábrándjaiban látá mindezt. Majd ünnepélyes tornánál képzelé magát, hol férje minden szemet magára von és szerető tekintetekkel mégis csak kedvesén függ; majd Ártándi várában — képzelődés között fellázadt agyán egy egész élet örömei vonultak át, s ő mondhatlan boldognak érezé magát. — Oh ha szeretne! — szólt végre fájdalmasan, midőn jelen helyzete ismét eszébe jutott, — ha igazán szeretne, nem lehetne-e mindez való? nem függ-e mindez tőle? s bízhatom-e szerelmében, ha eszembe jut, mi boldoggá tehetne s hogy nem teszen azzá?!

Klári gondolatai itt uj, fájdalmas irányt vevének. Elkövetett mindent, hogy a lelkében önkénytelenül támadt kételyt elűzze magától. Elsorolá emlékezetében mindazon okokat, melyek Ártándit ily cselekvéstől visszatartóztathatnák. — Oh, de ha szeretne! — így szólt belszózata mindég, — ha igazán szeretne, mindezen okok nem tartóztathatnák őt vissza attól, hogy kedvesét boldogitsa. Neve! igen, de hát nem az ő neve-e az, melyet csak saját tettei dicsőithetnek, s melynek felmagasztalására nejének fényes czímei nem szükségesek. Apjának kivánata! mi ez azon meggyőződéshez képest,

hogy kit szeret, azt boldogithatá? A világ! de én kérdezősködtem-e a világ itéletéről, midőn magamat neki adám? Eszembe jutott-e állásom, jó hirem, éltemnek egész jövője? eszembe jutott-e egyéb, mint hogy őt szeretem s boldoggá tehetem, ha csak egy perczre is? ez egy boldog pillanat nem látszék drágán vásárlottnak, ha egész éltem reményeit adom is érte; s ő? Oh, ha igazán szeretne!! — A szerencsétlen hölgy mindég inkább elmélyedett e gondolatokba. Ha igaz volna, mit apja mondott. Sokszor hallá másoktól is, hogy Pál Telegdi Frusinával jegyben jár. Ha e hír valósulna! — De nem, az nem lehet! — vigasztalá önmagát; — s ő becsületére esküdött, hogy szava Frusinának lekötve nincs. S ha mégis ugy lenne! ha megcsalt, s ha az, minek én ősz apám nyugalmát, házam becsületét áldoztam fel, neki csak időtöltés, csak mulatságos kaland vala, melyről társai között kérkedve szólhat; ha, míg szivemben nem volt más érzemény, mint szerelem, agyamban más gondolat, mint hogy boldogitsam, ő a hiszelékeny polgárleánynyal csak tréfát űzött: akkor, akkor jaj neki — mondá a legnagyobb indulattal felugorva székéről — neki s annak, ki miatt e szivet magától elvetette!

Ki Klárit most látja, midőn lángoló arczczal, szemét ég felé emelve, ablakánál áll, a kifejezésből, mely kedves vonásait csaknem ijesztőkké tevé, meggyőződhetett, hogy e kebelben nemcsak nyájas érzelem, de hatalmas indulatok csirái szunnyadoznak. De a szenvedélyek fergetege nem tartott sokáig. Ujra kedvesének képe támadt fel lelkében; s a gondolat, hogy iránta igazságtalan volt s hogy nemes szivén egy perczig kételkedett, mondhatlan bánattal tölté kebelét. — Bocsáss meg, kedvesem! — szólt kitörő fájdalmában — bocsáss meg az őrültnek, ki rajtad kételkedni mert. Nagyobb kincs

lásainak csekély sikere miatt szinte neheztelni kezdett — miért ne vehetne el?

— Ah, ez hát a bökkenő!? — mondá Erzsi mosolyogva. — Gondoltam. Mindjárt, mihelyt Pál urfi házunkhoz jött, azon kezdtem töprenkedni: mi lesz ebből, ha az urfi Klárit nem veszi el? Mert, mint boldogult férjem, Isten nyugtassa, mondani szokta: lánynak nem is szerelem, ha nem vezet házassághoz. Az átkozott, Isten nyugtassa, pajkosságában még többet mondott, azt tudniillik: hogy asszonynak meg nem is házasság, ha nem vezet uj szerelemhez. De ezt hagyjuk abba. A mint mondtam, mihelyt Pál urfi a házhoz jött, sokat gondolkoztam a dolgon; s ha ő nem lett volna oly igen szép, ha maga Klárikám nem lett volna oly igen szerelmes, bizony megsugtam volna Ambrus gazdának az egészet; de ezen most, hál' Istennek, túl vagyunk; s minthogy Pál urfi magát, Klárikám, bizonyosan elveszi, áldom Istenemet, hogy idő előtt nem locsogtam.

— Ő elvesz engem? mit beszélsz, Erzsi!? — kérdé a hölgy.

— Nos, miért ne venné el — szólt az előbbi szinte bámulva, — hisz a házasságnak nincsenek többé akádályai.

— Nincsenek akadályai? — sóhajta Klári; hát az, hogy én polgárleány vagyok s ő nemes? hogy egész családja megbecstelenitve gondolná magát, ha engem nőül vesz, nem elég akadály-e?

Erzsi arcza itt fontos pártfogoló kifejezést vett fel.

— Hát nem tudja még — mondá rövid szünet után ünnepélyesen, — mik történtek?

Klári bámulva nézett rá.

— Nincs többé osztálykülönbség; — folytatá emez, miután előbb vigyázva körültekintett, halkabban. —

a ki oly szép, mint maga Klárikám, nyugodt lehet. Hisz az Istenért — folytatá, míg szemei a bájló leányon függtek, — nincs férfi a világon, ki, ha e szemek közé nézett, s ez ajkakat egyszer megcsókolta, hivtelenné tudna válni.

— Frusina is szép — mondá Klári, még mindig nyugtalanul.

— Szép, szép, megengedem — válaszolt Erzsi; — az uri kisasszonyok között nincs párja. Nem is csuda: fején drága párta, nyakán gyémánték, bársony- s patyolatruha; így könnyü szépnek lenni, főkép ha az ember tárnok leánya s az ország legfőbb családihoz tartozik. De próbáljon csak egyszer felöltözködni, mint polgárleány s majd meglátjuk. Hisz husvétvasárnap együtt voltunk a templomban, ő felczifrázva, mint egy királyné, magának Klárikám csak a velenczei aranyláncz volt nyakán, melyet boldogult édes anyjától örökölt, s mégis, ne üdvözüljek, ha, mikor a templomba léptünk, az egész világ nem ránk nézett. — »Ez a szép Klári, Szaleresi gyönyörü leánya!« — ezt hallottuk mindenfelől, mihelyt jöttünk, mintha Frusina nem is volt volna a templomban. Az egész világ csak velünk foglalatoskodott, s a kevély Bebek Katalin leányasszony, kivel Frusina a templomba jött, csaknem megpukkadt mérgében győzelmünk fölött.

Ezen s ehhez hasonló vigasztalások nem hangoztak ugyan el hatástalanul, azonban Klári nem nyeré vissza előbbi vidorságát s lelkét bús sejditések tölték el. A gondolat, hogy szerelme Ártándi által egész mértékében nem viszonoztatik, mely mintegy véletlenül lelkében támadott, ujra meg ujra visszatért; s mennyivel többet gondolt kedvesének egész magaviseletére, annyival több valószinüséget nyertek kételyei. — Ha valóban szeretne — igy szólt végre Erzsihez, ki vigaszta-

— De Klárikám — szólt Erzsi szinte neheztelve, — már hogy gondolhat ilyeket? hisz maga a király és a bibornok velünk tartanak; sőt azt mondják, a római pápa is csak különösen e czélból hirdetett teljes bűnbocsánatot.

— Apám maga ellenezni fogja; tudod, a mellékszobában voltam, mikor vezértársaival ma éjjel tanácskozott, s ő világosan kimondá, hogy velök tartani nem fog.

— Kényszeritjük — válaszolt Erzsi; — hisz Ambrus gazda sokat nem akar, mi végre mégis megtörténik. A legények is azt mondták, ha máskép nem, erővel visszatartják táborukban, s ha egyszer elkezdették a munkát, ő is velök fog tartani. Később mindenhez hozzááll.

— És nem fog-e Pál ellenségeink között állani? — szólt Klári fájdalmasan, — egy zászló alatt Telegdivel? s nem lesz-e a szerencsétlen harcz egy uj válaszfal köztünk? Oh, Erzsi, én nem várok semmi jót!

— Pál urfi át fog jönni hozzánk — biztatá az előbbi; — s a mi a Telegdieket illeti, az, ki velök jót akarna tenni, az által segitene rajtok, hogy elszöktetné. Hacsak Velenczében, hol Thuz ur lakik, vagy valahol Németországban nem találnak menedéket, nem tudom, mi történik velök. Itt nincs maradásuk; a keresztesek, a mennyien vannak, romlásukat esküdték. Az elsők, kiket megtámadnak, a Telegdi-ház lesz, mert az öreg István ő nagysága ellenezte leginkább hadokat. S mit gondol, Klárikám, a Telegdiekkel? hisz már mondám: Pál urfi az őrültségig szerelmes; nem adok három órát s ismét a boltban lesz.

A szólót itt koczogás szakitá félbe. — Mernék fogadni, az öreg Farkas. Ismerem koczogását — mondá Erzsébet. — No, mit mondtam? — folytatá suttogva, mután beszólittatván, csakugyan Ártándi bajszos követője lépett

a szobába. — Ismét levélkével jön. Nem kell-e óriásilag szeretni annak, ki ennyit ir?

Farkasnak jötte Klárit nem tölté oly örömmel, mint gazdasszonya a jelen viszonyok között reménylé, sőt fölgerjedt állapotában e váratlan körülmény csak nevelé aggodalmát, főkép miután a látszó zavar, melylyel a huszár Klári előtt megjelent, s általán véve egész magaviselete nem látszék jó hírre mutatni.

Farkas azon rendes helyzetek egyikében találá magát, midőn azt, mit forrón óhajtottunk, elérve, először érezzük a nehézségeket, melyekkel kivánatunk teljesitése jár. Valamint még tegnap nem vala buzgóbb óhajtása, mint hogy ura által oly levéllel bizassék meg, minőt most magával hozott: ugy e pillanatban, midőn Klárira nézett, ki őt aggodalomtelt kifejezéssel kérdé: mi hirt hozott? bensőkép arról panaszkodott: miért nem szólt inkább ura önmaga kedvesével, s minek küld másokat, hogy tanui legyenek a fájdalomnak, melyet ő okozott?

— Hát a hír csak az, — felele rövid hallgatás után, mely alatt még egy izben azon gondolkozott, miként teljesitheti megbizását ugy, hogy az Klárinak legkevesebb fájdalmat okozzon, — hogy uram ma reggel elutazott.

— Elutazott? — kérdé Klári ijedten.

— Igen. A nádor őnagysága elküldte levelekkel Biharba; másként, ugy hiszem, talán nem is ment volna el.

E hir s főkép Farkas végszavai, melyeket magára nézve kedvezőleg magyarázott, Klárit kissé megnyugtaták. Farkas észrevevé s kedvezőnek gondolva a pillanatot, a hölgyet elő akará késziteni a legrosszabb hírekre.

— Ej, az az ifjuság! — szólt fohászkodva, — nincs mit bízni benne; ma itt, holnap ott; alig jött, ismét elmegy; bizony nincs mit bízni benne.

Klári annyira fel vala gerjedve, hogy e szavak, bármi távol érintkezésben voltak a gondolattal, mely lelkét gyötré, előtte észrevétlenül nem maradtak. Tekintetében, melyet Farkasra vetett, annyi ijedtség, oly mondhatatlan fájdalom vala kifejezve, hogy ez ujra fogyni érzé bátorságát s beszédében elakadt.

— Szegény fiatalság! — szólt közbe Erzsi; — mit tehet róla, ha az öregek ide s tova küldözgetik? Hát kiben bíznék az ember, ha nem fiatalokban? hisz az öregnél meg azt sem tudja az ember, nem hal-e meg, mielőtt szavát tartotta?

— Szent igaz! — válaszolt Farkas, szemeit elhatározottan Erzsire függesztve, hogy a hatást, melylyel szavai Klárira lesznek, ne lássa, — az ifjasszonynak igaza van: az öregek meghalnak, de az ifjak meg mindennap másba szerethetnek, és —

— Kendnek még más hírei vannak — szakitá félbe Klári a szólót, felugorva székéről, — az Istenért, mondja el hamar, mindjárt!

Farkas Klári részéről szenvedélyes kitörésekre vala elkészülve; mégis midőn e pillanatban szeme Klári tekintetével találkozott, melyben annyi mondhatlan fájdalom volt kifejezve, az öreg katona zavarodva földre süté szemeit.

— Szóljon kend hamar; az Istenért, kérem, ne gyötörjön tovább! — szólt Klári esdekelve.

— Hát tulajdonképen nincs semmi, a mit mondhatnék — válaszolt amaz zavartan, — csak hogy Pál urfitól egy levélkét hoztam, és hogy —

— Ide a levéllel! — kiáltott az előbbi, s kiragadva azt Farkas kezéből, ki hozzá még néhány vigasztaló szót akart mondani, olvasni kezdett.

A levélnek tartalma ez vala:

»Hálátlannak, egykori szerelmedre érdemtelennek

fogsz talán nevezni, midőn e sorokat olvasod; de bár miként fáj a gondolat, hogy az, kit e világon leginkább szerettem, s fogok szeretni, így itél felőlem: lelkismeretem mondja, hogy e vádakat inkább érdemleném, ha a valóság bevallásával tovább késném. Nekünk el kell válnunk, Klárim! A boldog csalódás, melynek átengedők magunkat, nem tarthat tovább! ketté kell szakitani a lánczot, melytől körülfonva oly boldognak éreztem magamat. A mit hallál, igaz: Telegdi Frusinának jegyese vagyok. Nem szivem választását követem, azt jól tudod te, ki szerelmemet ismered. De vannak viszonyok, melyeket sérteni nem szabad. Atyám becsülete kivánja tőlem, hogy beváltsam szavát, melylyel engem még gyermekkoromban Telegdi leányával eljegyzett; s ha mindjárt éltem boldogságát kivánják el tőlem, midőn ezt teszem: még sem tagadhatom meg az áldozatot. Hogy szivem szerelme a tied marad; hogy bármi várjon reám, az életnek legboldogabb pillanatai azok leendnek mindég, melyeket szerelmednek emlékeivel tölthetek; hogy legforróbb óhajtásom az marad: vajha irántad határtalan ragaszkodásomat bármikor bebizonyithassam, minek mondjam mindezt! hisz oly boldogtalan vagyok, hogy javadra nem is kivánhatok mást, mint hogy a szerencsétlent, ki nyugalmadat felzavarta, minél hamarább elfelejtsed, s mindazon szenvedések miatt, melyeket neked szerelmével akaratlanul okozott, ne őt, hanem boldogtalan végzetét átkozd. Isten veled! élj oly boldogul, minővé az szeretne tenni, ki, bár hová vezesse végzete, külső viszonyai által tőled elszakittathatik, de szivében örökké az marad, a ki volt, szerető Pálod.«

Ez volt a levél, melyet Pál, mielőtt elutazott, nem csekély kinok közt összeférczelt, s melyet tizszer széttépve s ujra kezdve, végre a jelen formában csak

össze engem, nem bánom; ha könnyebbségére lesz, csapjon valamit fejemhez: csak ne fojtsa magába fájdalmát; Isten engem, megbetegszik.

— Ki mondta kendnek, hogy erőltetem magamat? — szólt Klári sokkal inkább fölgerjedve, hogysem a részvét, melyet a becsületes szolga egyszerü szavai kifejeztek, rá hatással lehetne. — Ura bizonyosan azt hivé, hogy levelére majd hajamat tépem, ki tudja, talán vízbe ugrom, nemde? hogy szerencsétlenségemet elmondva, házról-házra futok? . . . hisz van-e nagyobb szerencsétlenség, mint elhagyatni Ártándi Páltól, a szép, a nemeslelkü, a dicső, a páratlan Ártándi Páltól, kinek hire Bihartól Pestig eltölti az egész világot?! s a nemeslelkü ur bizonyosan örvend, ha ezt teszem. Megcsalni egy szegény leányt, hazudni egy egész hónapig, széttépni szivet, mely önmagát adta kezünkbe: mily vitéz tett, mily dicsőség! . . . De — folytatá mindig növekedő szenvedélylyel — Pál ur igen csalódott! Mondja neki, hogy nyugodt valék, hogy nem sirtam egyetlenegy könyet sem; mint becsületes ember nem is mondhat mást; lám, szemeim szárazak; — mondja: hogy nem szerettem őt, nem is szerettem soha, s csak tréfát üztem vele, s elhagytam volna magam, ha levelével csak pár napig késik; hogy — itt az erővel visszanyomott fájdalom végre kitört egész hatalmával — hogy meghalok; hisz minek is éljek a világon, ha ő nem szeret többé! — S a boldogtalan leány, képét kezeivel takarva, zokogva támaszkodott az asztalra.

— Az Istenért, rosszul lesz! — kiálta Erzsi; — friss vizért futok. — S ezzel Farkast, nem kis zavarára, Klárival magányosan hagyta a szobában. Az öreg katona mélyen meg volt hatva; de sem vigasztalásai — minő például az vala, hogy föl se vegye, katona dolog, nagyobb bajt is látott, s nemcsak Pál urfi van a világon, s

előtte fekvő levelet felkapva, Erzsinek odanyujtá; — vagy igaz, hova is gondolok, hisz nem tudsz olvasni; ne bánd, jó asszony, ne bánd, hogy nem tanultad, ez csak egy móddal több, melyen az emberek hazudnak.

— S hát e levél? — kérdé ismét az előbbi bámulva.

— Azt tudatja velem, hogy nemzetes és vitézlő Ártándi Pál ur nagyságos Telegdi Frusina kisasszonynak jegyese, s hogy e szerint rám s szerelmemre többé nincs szüksége.

— Ez nem lehet! ez tréfa, hazugság! — kiáltott a gazdasszony, fel s alá futva a szobában; — kend Farkas is azt mondja, nemde? — s midőn a megszólitott e szenvedélyes kérdésekre csak sóhajtásokkal felelt, Erzsi összecsapta kezét. — Hisz ez a legalábbvaló, legszörnyebb tett volna, melyről életemben hallék! — kiálta még szenvedélyesebben. — Bárcsak olvasni tudnék! Klárikám, bizonyosan rosszul olvasta levelét.

— Dehogy olvastam rosszul — szólt az előbbi hangon Klári, ki e közben ujra a levél olvasásába mélyedett; — nem áll-e itt: hogy az, kit leginkább szeret s fog szeretni, míg élte tart, én vagyok? ugyanazon szavak, melyeket százszor mondott; hogy legboldogabb pillanatai azok leendenek életében, melyekben rám emlékezik; hogy legforróbb óhajtása, irántam forró szeretetét bebizonyithatni; hogy szive örökre változatlanul ugyanaz marad; s mindezt oly annyira, hogy csupa irántam való szeretetből most Telegdi Frusinát veszi nőül magának; nem világos-e mindez, bolond asszony, hogy oly bámészkodva állsz előttem?!

Farkas szivére a legvadabb indulat kitörései nem hathattak volna ugy, mint e nyugodt kétségbeesés, mely Klári keserü szavaiban szólott; soha keblét ekként feszülni nem érezé. — Ne erőltesse magát a lyányasszony — szólt végre érzékenyen, — sirjon inkább, szidjon

— mondá, — szivem fáj, hogy igy kell szólnom, de minden, mit az ifjasszony beszél, csupa haszontalanság. Oly nemesházból való ur, mint Pál urfi, polgár leányt nem vehet feleségül. Isten tudja, miért nem teremtette az embereket úgy, hogy nemes emberek s nem-nemesek ne is szerethessék egymást; de hogy nő s férj nem lehetnek, az bizonyos, ha mind a kettő meghalna is bujában.

— Ha legalább azt tudnám — monda Klári sóhajtva, — hogy igazán szeret, s hogy, mint irja, valóban csak azért hagyott el, mert kényszeriték: könnyebben türném a veszteséget.

Farkas Klárit igazán sajnálta s mindent elkövetett, hogy fájdalmát enyhitse; s habár belsőkép meg volt győződve szavainak valótlanságáról, nem érzett erőt magában, a szegény leánytól e vigasztalást megtagadni; s azért megesküdött rá, hogy ura senkit sem szeretett a világon nála inkább.

— S igazán csak azért veszi el Telegdi Frusinát — kérdé a hölgy tovább a legnagyobb érdekkel, — mert apja szavát kötötte le e házasságra?

Farkas, iménti szavainak jó hatását észrevevén, bármi nehezére esett, bizonyságot tett erről is, s hosszasan beszélt az Ártándi- s Telegdi-házak régi barátságáról, s hogy már Frusina születése óta elhatározott dolog az öregek között, miszerint belőle s Pálból egy pár less — — mig szavait egyszerre egészen váratlan történet szakitá félbe.

Olvasóim tudják, hogy Ártándi, mielőtt távoznék, Farkasnak két levelet adott: egyet, mely Klárinak szólt; a másikat, melyben Frusinát a keresztesek részéről fenyegető veszélyről tudósitva, arra kéré, hogy mindjárt e sorok vétele után nénjével együtt a városba költözködjék, miután nyári lakában megtámadásoktól

biztos nem lehet. E levelet Farkas, miután a másikat Klárinak átadá, kezében tartá, de midőn Klári eléjult s ő segitségére sietett, az asztalra tette le, honnan azt Klári most egyszerre felkapta, s mielőtt szándéka Farkas által gátolhatott, feltörte s olvasni kezdette.

— Az Istenért, mit mivel? — kiálta a huszár a levél után nyulva, mig Klári, felugorva székéről, a levéllel tovább iramlott; — hisz ez Frusina kisasszony levele! — De látva, miszerint a levél feltöretvén, minden fáradság hasztalan, Farkas azzal vigasztalá magát, hogy Klári ugyis mindent tud már, mi e levélben áll, s parányi örömét, hogy azt elolvassa, kár volna elrontani. — Ha uram neheztelne is — gondolá magában, — e szegény leány eleget szenvedett miatta, bizony nincs mit panaszkodnia.

Leirhatatlan a hatás, melyet e rövid levélnek olvasása Klárira tett. Az egyetlen ok, mely őt a pecsét feltörésére birá, azon ellenállhatlan vágy vala, mely e levélke látásáért szivében ébredett, hogy magának Ártándi érzeményeiről bizonyosságot szerezzen. E tekintetben a sorokban nem vala semmi, mi szenvedélyeit felizgathatá, sőt a tisztelő udvarias hangulat, melyben az egész irva volt, mintegy azt látszék bizonyitani, hogy az iró s Frusina között hidegebb viszony létezik. — Ha szeretné — igy gondolá magában Klári — nem irna ily hidegen; nem igy irt ő nekem; — s e gondolatra rövid örömsugár vonult át arczán, melyet azonban a jövő perczben más, leirhatatlan kifejezés válta fel. Véghetlen öröm s borzadás, gyülölet és fájdalom, elhatározás és kétkedés váltakoztak arczán, mintha minden emberi kinok és szenvedélyek e bájló hölgyarczot választották volna küzdhelyül.

— Az Istenért, mi áll e levélben? — kérdék Erzsi és Farkas majdnem egyszerre.

— Hagyjatok el, csak egy perczig hagyjatok nyugodtan, — mondá félig elfojtott hangon; s Klári még egyszer átolvasta a levelet, s ujra átengedé magát a szörnyü gondolatoknak, melyek lelkében támadának. Nem volt-e vetélytársa hatalmában? Ha Farkast itt a háznál tartja s Frusina a közelgő veszélyről nem tudósittatik: nem függ-e akaratától, hogy az akadály, mely közte s Pál között emelkedik, örökre elmozdittassék? A keresztesek Telegdinek romlást esküdtek. Szaleresi boltoslegényei, kik Klári minden kivánatait parancs gyanánt teljesiteni szokták, a táborban vannak, s közülök többen, mint egyes csapatok vezetői, hatalommal birnak. Mibe kerülne Klárinak, hogy ezen embereket Telegdi kerti lakának megtámadására birja? — Nem fogom bántani életét — igy nyugtatá meg önmagát, — csak arra kényszerítem, hogy Pál iránti követeléseiről mondjon le. — Egy perczre el volt határozva, de a jövőben ujra feltámadtak kételyei. Nemesebb lelkü vala, hogysem e cselekvésmód aljasságát nem érzené; s az sem kerülheté el figyelmét, hogy azon esetre, ha Telegdi kerti laka oly emberek vezetése alatt támadtatik meg, kik Szaleresi házához tartoznak: ez kétségen kívül uroknak fog tulajdonittatni, s hogy ámbár apja a lázadást ellenzi, mégis ha ez történnék, oly irány követésére kényszerittetik, melynek következései a leggyászosabbak lehetnek. S végre, ha Pál mégis Frusinát szeretné, s ha megtudva Klárinak ezen tettét, őt megutálná? — De nem fogom türni, hogy Frusinát bárki bántsa — válaszolt önmagának nehézségeire, — sőt segiteni fogom, hogy más országba vándorolhasson, minél egyebet a Telegdiek a jelen viszonyok között ugy sem tehetnek. Apámat nem fogja vádolhatni senki oly tett miatt, melyben nem volt része s melyet egészen magamra veszek. És nem irta-e

Pál világosan, hogy Frusinához nem szerelem, hanem csak atyja adott szava által érzi magát lekötve? nem bizonyitják-e ugyanazt a hideg sorok, melyeket e lányhoz irt s melyekben udvariasságnál nem találni egyebet? Ő boldog lesz, ha e bilincsektől megszabadittatik!

— Szeretném tudni, mi lehet e levélben? — suttogá Erzsi Farkasnak; — soha nem láttam igy őt.

— Tudja Isten — válaszolt a másik hasonló módon, — ha halálos itéletét olvasta volna, arcza nem változhatott volna inkább; s bárcsak visszaadná az átkozott levélkét! Uram különösen szivemre kötötte, hogy jókor reggel adjam át Frusinának. Csak azért jöttem előbb kigyelmetekhez, mert uramat Pestre kisérvén, különben is itt valék.

— Csak még kevéssé várjon — kéré Erzsébet, — mig az első fájdalom rohama megszünt. — S Farkas sóhajtva, ismét várakozott; de Klárin nem vala észrevehető semmi változás. A levélre függesztett szemekkel, elmélyedve gondolataiba, ült ott, s észre sem vevé, mi körülötte történt vagy mondatott. Belsejében jobb érzete s szenvedélyei vadan küzködtek egymással, s nem volt képes magát elhatározni. Ha Farkast a levéllel elmenni engedi, az alkalom, melyet most vetélytársának megrontására a szerencse kezébe adott, elveszett; s mégis, tehet-e mást? Jobb érzete visszaborzad a gondolattól, mely lelkében e levél olvasásánál támadott, s melyet sem követni, sem agyából elüzni nem birt.

— Kedves lányasszony — mondá végre, nem türhetve tovább a várakozást, Farkas, — kérem, adja ide a levelet, nem késhetem tovább.

— Csak még egy keveset, — monda Klári esdeklő hangon.

— Szivesen tenném — válaszolt Farkas érzékenyen, — de mit használ; a mi benn állt, azt ugyis tudja;

ha százszor ujra olvasná sem fogna benne találni mást; s nekem uram szorosan megparancsolta, hogy a levelet még reggel vigyem Telegdi kisasszonyhoz; igen fontos dolog, a mint mondá.

— Fontos dolog, — ismétlé Klári félig magában.

— Azonkívül — folytatá az előbbi, — ugyis elég bajom lesz, hogy feltörve adom át; szerencsémre tudja az egész világ, hogy nem tudok olvasni; majd valahogy kivágom magamat.

— Adja vissza Farkasnak a levelet — esdeklett Erzsébet is; — neki igaza van; most, miután elolvasta, tökéletesen mindegy, mi történik vele.

Klári egy perczig hallgatott. Arcza elsápadt, teste reszketett, keble nehezen emelkedett, mintha valami nyomná lélekzetét. — Itt van a levél — szólt végre — csak még egy perczig várjon rám — folytatá elfojtott hangon; — néhány emlékeim vannak Ártándi urtól, melyeket vissza akarok küldeni.

— Nem szükséges — mondá Farkas, süvegét véve, — hogy ez mindjárt történjék.

— De nem, még ma kell visszaadnom mindent — válaszolt Klári élénken; — nem jobb-e, ha semmim sem marad, mi rá emlékeztetne? Csak egy perczig várjon rám e szobában.

— Azt nem bánom — szólt az előbbi, — csak ne várasson soká a lányasszony, mert már is elkéstem.

— Mindjárt itt leszek — monda Klári. — Erzsébet, jer velem. — S ezzel a hölgy, követve a gazdasszonytól, a szobát sietve elhagyá.

Midőn a folyosóra ért, egy perczig mintegy határozatlanul megállt; azután megfordult, s vigyázva, hogy Farkas, ki a szobában fel s alá járt, azt észre ne vegye, az ajtót előbb kulcscsal, azután lakattal bezárá, s a bámuló Erzsébetet maga után vonva, apja szobájába

sietett. — Mondtad, hogy a legények mindenesetre részt fognak venni a lázadásban, ha apám ellenezné is.

— Igen, de —

— A legények a táborban vannak, nemde?

— Ott; de az Istenért, kérem —

— András a legnagyobb befolyásu köztük, azonkivül jó becsületes ember, ki értem életét adná. Menj azonnal a táborba és hívd el hozzám Andrást. De érted-e, ugy, hogy atyám ne vegye észre. Mondd neki, hogy fontos dolgaim vannak vele s azonnal jöjjön.

— De az Istenre kérem, angyalom Klárikám; Farkas fenn szobájában elzárva, s én Andrásért a táborba menjek; mit mível?!

— Menj s ne kérdezz — szólt emez szenvedélylyel. — Ha szeretsz, ha valaha szerettél, ha éltem becses előtted: ne késsél tovább.

— Jézusom, mi lesz ebből?! — sóhajtott Erzsi.

— Mindenre, mi szent előtted, kérlek, ne kinozz tovább kérdéseiddel. S oly iszonyu dolog-e az, a táborba menni, hogy kedvemért még ezt sem teszed?

Erzsébet, látva Klári fölgerjedését, nem szólt többet, hanem föltéve főkötőjét, utnak indult. Klári a kapuig kiséré őt; mig a távozót láthatá, utána nézett. Azután maga után bezárva a kaput, fölment apja szobájába, s magát, székre vetve, egészen fájdalmas érzelmeinek engedé át.

XII.

Buda, ámbár falakkal volt körülvéve,[77]) nem vala oly erősség, mely a Rákoson összegyült keresztes hadnak ellenállhatott volna. Magát a királyi várat sz. György tere felé mély vizárok, a többi oldalakon magas falak védelmezték, de a város, csak gyenge falakkal keritve, nyitva állott minden megtámadásnak; s mivel valószinűnek látszott, hogy Dózsa seregeit a főváros ellen vezetendi, mihelyt a lázadás kitörésének hire Budán elterjedett, a polgárok pénzöket és drágaságaikat a pinczékben ásták el.

Legnagyobb veszély Telegdi házát fenyegeté, ki, mivel a keresztes hadat ellenzé, Dózsa táborában a nép ellenségének neveztetett, s ezért Bornemisza meghagyá Orbánnak, hogy ura legbecsesb dolgait s főkép a tárnoki hivatalt érdeklő összes irományokat hozzá szállitsa, ki, mint Lajos király nevelője, a várban lakott.

Még nem volt dél, midőn Orbán, e tisztben eljárván, néhány szolga kiséretében, urának irományaival s drágaságaival Bornemiszánál megjelent, s ez által, hogy halomra gyült foglalatosságaiban segédje legyen, ott tartatott.

Orbán ugy vélekedett, hogy jelenléte más helyt nem szükséges. Midőn Telegdi házát elhagyá, az asszonyok ugyan még nem voltak a városban, s lelkében egy

perczig aggodalom támadott; de e késedelem magyarázatára Bebek Katalin jellemében annyi ok vala található, s az, hogy Farkas urának levelét, melyben Frusina a közelgő veszélyről tudósittatott, által nem adta, oly valószinütlennek látszék, hogy ez iránt hamar megnyugtatva magát, egész figyelmét a rábizott munkára fordítá.

Est vala, midőn ezt bevégzé, s Bornemisza, az asztalon előtte fekvő csomó levélre s parancsolatra tekintve, Orbánt tett szolgálatáért megdicséré, s neki távozásra engedelmet adott. — Isten veled, fiam — mondá Bornemisza, midőn Orbán, meghajtva magát, menni készült, — tartózkodjál, mennyire lehet, házadban, s ügyelj mindenre, mi a város körül történik. Megtámadás esetében Frusinát s Bebek kisasszonyt azonnal ide hozzám vezeted, s légy azon, hogy Katalin ne egész ruhatárát hozza magával; nem lesz helyünk piperére. — S ezzel Bornemisza, összeszedve irásait, a nádorhoz készült. Orbán Telegdi háza felé sietett.

Lépteinek szárnyakat adott a gondolat, hogy Frusinát ott találja. Őt látni, hallani nyájas szavát: nem volt-e ez legfőbb, sőt egyetlen boldogsága, s kétszeresen az e pillanatban, midőn e kedves lényt veszélyek környezik? s Orbánnak ugy látszott, hogy csak ő fogja megnyugtathatni aggodalmait. — Én őt megnyugtathatni? — így szakitá félbe egyszerre kellemes gondolatait, s lelkét azon keserüség tölté el, melyet annyiszor érzett, mióta Ártándi Budára jött; — mi vagyok én Frusina előtt, hogy őt szavaimmal megnyugtathatnám? szolga, legfölebb annyival jobb a többieknél, mennyiben uram bizodalmát nagyobb mértékben birom; semmi egyéb. Miért sietek? hisz a házat, melynek gondja rám bizatott, e pillanatban nem fenyegeti veszély, s nincs senki, ki nyugtalanul várna jöttömre. — Orbán léptei e gon-

gondolatoknál lassabbakká váltak. Inkább fölgerjedve érzé magát, hogysem Frusinát e pillanatban látni akarta volna, s a vár keleti bástyája felé vette utját. Mátyás király itt oszlopzattal ékesített sétahelyet készittetett. A nagy folyó, melynek nyugodt futását le s fölfelé a szém mérföldekre követheté, délről határtalan rónaság, éjszakról erdők- s szőlőkkel beültetett hegysorok s az előtérben a város, melynek tekervényes utczáiba a néző magas helyéről beláthatott, oly egészszé alakiták a képet, melyet a néző innen maga előtt látott, hogy kedvesebbet alig lehete képzelni; s Orbán, valahányszor urával a városban tartózkodott, órákat tölte e bástya fölött. Most e bájló helyen akará ujra feltalálni lelki nyugalmát, mielőtt Frusina előtt megjelennék. A nap leáldozva, végsugarait önté el Pest fölött, s a sötét várfalak, melyeket akkor oly széles vizárok környékezett, hogy a város, magasról tekintve, szigetnek látszott, [78]) ragyogva állottak a piros esti fényben. Minden nyugodt és hallgatag vala. De Orbánra e kép nem volt szokott hatással; figyelmét a Rákoson elterjedő keresztesek tábora vonta magára, honnan az általános csend között az esti szellő gyenge hangokat hozott át magával; s lelkét sötét gondolatok tölték el.

— Ott mennyi zaj — így szólt magában, miután gondolataiba mélyedve, szemeit soká a táborra függeszté — s itt mi csendes minden. Egy pár ezer lépésnyi távolság, s az átok, melyet elnyomóik ellen ezer emberajak kiált ég felé; a gyülölet és boszú rivalgásai; a szenvedély legvadabb kitörése: mindazon szózatok, melyekről a kinozott azt hiszi, hogy égig hatnak, elhangoztak s alig hallható morajjá váltak, melyről nem tudni: átok vagy áldás, öröm vagy fájdalom hangjaiból keletkezett-e? Pár nap, s a tábor tovább vonult vagy szétveretett, s a Rákos ismét nyugodtan áll; a

letiport fű, az őrtüzek sötét maradványai, s itt-ott talán egy fasátor töredéke fogják jelölni a helyet, hol ennyi ezeren egy nagy czél kivivására összegyültek. Ez emberi létünk. Arasznyi föld s egy pár óra, ez a kör, meddig hatalmunk kiterjed, ez határa munkásságunknak, örömeinknek, bánatunknak; érdemes-e enynyit fáradnunk ily csekély czél után? méltó-e, keseregni vagy örvendenünk ily kevésért?! Hány ezer gyült össze e táborban, s nem adta-e mindezeknek kétségbeesés kezökbe fegyveröket? s igy nekem van-e jogom panaszkodni? — Orbán mindég szomoruabb gondolatokba mélyedett; Frusina birtokát ő nem remélette soha. Józanabb volt, hogysem csak egy perczig is megfeledkezhetnék a távolságról, mely közte s forró szerelmének tárgya között létezett, sőt nemesebb természetű vala, semmint oly valamit csak kivánni akarna is, mi által jótevőjének fájdalmat okozhatna. De ilyen az emberi szív: mit évek óta előrelátott, mihez magát elkészültnek gondolá, az, hogy Frusinát más karjain látandja, most, midőn közelben tünt fel, végtelen fájdalommal töltötte el szivét. Előtte ugy látszott, mintha kedvesét bárkinek birtokában inkább látná, mint épen Ártándiéban, noha Pál viszonyát Klárihoz nem ismervén, semmit sem tudott, mit ezen ellenszenvének okául felhozhatott volna.

— Hát annyira sülyedtem — igy szólt végre elkeseredve magában, — hogy mi egykor minden jóra és nemesre lelkesite, Frusina szerelme, most az emberi érzelmek legaljasbikát, az irigységet, ébreszti szivemben? El kell űzni e gondolatokat! Éltem boldogsága volt e szerelem; de az embernek a világon nemesebb feladata van, mint kizárólag önboldogságán dolgozni; bármi gyenge legyek, ki tudja, e nehéz napokban a haza talán hasznát veheti munkásságomnak, legyen

ennek szentelve életem. — Orbán erőszakkal kiragadá magát azon fájdalmas, de szerető szivének mégis legkedvesebb gondolat köréből, melyeknek tárgya Frusina volt; s egész figyelmét a közdolgok állására s arra forditá: mit tehetne ő a jelen körülmények között? Nem volt-e helyzete itt is szerencsétlen? nem kelle-e belátnia, hogy bármi történjék, rá mindenesetre csak szomoru jövő vár? — A küzdelemben, mely e hazára nehezül — gondolá magában, — a végzet mindenkinek tisztán kijelölte állását; a jobbágy fegyverrel cserélte föl ekéjét, hogy magát a türhetlenné vált zsarnokságtól megmentse; a nemes önvédelmeért küzd; mindnyájan egész lélekkel állhatnak pártjokhoz. Saját és gyermekei érdekében küzd mindenik; az ügy, melyért vívnak, szent előttök; s ha vérét ontva győzelmet nyerhetett, azt tartja mindenik hite, hogy nem hasztalan áldozta fel életét. De én mely résznek kivánjak győzelmet? melyiknek zászlóihoz állhatok a nélkül, hogy legszentebb kötelességeimet sérteném? a leghálátlanabb ember, ha, megemlékezve származásomról, azokhoz szegődöm, kik között testvéreimet látom s kiknek ügyeért szivem feldobog; a legaljasabb teremtés, ha, megtagadva születésemet, csak Telegdi jótéteményeire gondolok, s én, a nép fia, a nép ellen küzdenék. Bármit tegyek, önszemrehányás s az emberek megvetése vár mindenfelől!

Egyike a sors legfőbb jótéteményeinek, hogy éltünk legnehezebb pillanataiban, midőn kettős ut előtt állva a választás látszólag tőlünk függ, közönségesen ő határoz helyettünk. Egy perczig szabadságunk csalódásában hagy; de ha, nem tudva, merre forduljunk, a bizonytalanság gyötrelmeit ismerni tanultuk, s tapasztalásból meggyőződénk, miszerint e szabadság, melyet az emberi lét fő kincsének gondolánk, egyszersmind e lét legnagyobb kínja: akkor a sors ujra megragad karjaival,

s az utaknak egyikén, melyek között választani nem tudánk, ismét előre taszit. Ez történt Orbánnal is, kit gondolataiból most egy asszonyi hang ébreszte föl, mely őt nevénél szólitá.

Megfordult s nénjét ismeré meg.

— Hála Istennek, hogy végre megtaláltalak — szólt ez. — Telegdi kerti lakában kerestelek. Mondták, hogy a városban vagy. Felsiettem; de a szombati-kapu zárva volt, ugy a János-kapu s a zsidó-kapu is, hová egymásután siettem. Végre, sok kunyorálás után, a szombati-kapunál, hová visszamenék, beeresztettek; ő nagyságaik házában kerestelek, de itt sem voltál. Mondták, hogy a várban vagy. Ide jöttem. Egy ajtónálló a másikhoz küldött; nem tudta senki, hol vagy. Végigszaladtam a hosszu folyosókon, benyitottam tíz ajtónál, sehol sem leltelek; s már ismét a kerti lakba akartam visszamenni, hogy, ha mindjárt a kulcsár százszor is el akarna küldeni, Frusina kisasszonynyal magam szóljak, midőn szerencsémre itt találtalak.

— Az Istenért, Kata, mi történt? — kérdé Orbán megijedve, hogy ennyire fölgerjedve látja nénjét, kit egész életében szelid nyugodtság jellemzett. — Gyermekeidnek van-e baja, vagy tábortokban már is kitört a lázadás? vagy talán Dózsa nem akarja engedni, hogy férjed, ott hagyva a katonáskodást, nyugodtan haza menjen? — Orbán ez utolsó okot tartá legvalószinűbbnek. Katának férje somlyai Báthori Isvánnak Temesvár közelében fekvő egyik jószágán mint erdőmester szolgálván, egész életén át urának különös pártfogásában részesült. Mikor Báthori Telegdi Katalint nőül vevé, vele volt Telegden, s akkor hozta magával Orbán testvérét, mint oly személyt, ki uj földesasszonyának szintén különös kegyeiben állott, s igy természetes, hogy nem a nemesség elleni gyülölet, hanem csak vallásos

buzgóság vezeté őt a keresztesek táborába, s hogy a dolgok fordulatát látva, Orbánnak könnyű vala őt az igéretre birni, hogy a tábort családostól elhagyandja. Valamint azonban előbb a nemesség, hogy jobbágyait a keresztes had követésében akadályoztassa: úgy most Dózsa s a többi vezérek erőszakos eszközökhöz nyultak, hogy seregeiket együtt tartsák; s Orbán, midőn nénjét rémülve maga előtt látta, nem gondolhatá egyéb okát fölgerjedésének.

— Gyermekeimnek semmi baja — válaszolt Kata; — más aggodalom üzött fölkeresésedre. A pestiek éjjel meg akarják támadni Telegdi kerti lakát.

— Bizonyosan tudod? — kérdé Orbán elég nyugodtan, miután Frusinát a városban gondolá.

— Nincs semmi kétség — felelt Kata, bámulva öcscse nyugalmát; — dél felé a táborban, főkép a pesti seregek között, rendkívüli mozgást vevénk észre. Szaleresi boltoslegényei rendre járták a fegyvereseket, kik azután kisebb-nagyobb csoportokba gyülve, úgy látszott, valamiről tanácskoztak. A pestiek a tábornak külön részét foglalják el, de közel ahhoz, melyen mi sátrunkat felütöttük; nappal, éjszaka, láthatjuk minden mozdulataikat. Meglátod, ezek valami álnokságon törik fejeiket, mondám férjemnek, ki velök eddig elég jó barátságban élt, s ő most átment, hogy megtudja, min tanakodnak. Ma éjszaka akartuk a tábort titkon elhagyni, miután férjem szándékát néhány szomszédjával közlé, kik, mivel a vezérek hazamenetelre senkinek sem adnak engedelmet, velünk akartak elillanni, s igy, látván a csoportozást, attól tartottunk, hogy szándékunk talán értésökre esett, s hogy azon tanakodnak, miként akadályoztassák? Pár percz mulva férjem visszajött, s elmondá, hogy még ez éjjel Telegdi kerti lakát akarják megtámadni. Őt is hivták magukkal. Azonnal átszalad-

tam, hogy azon esetre, ha talán künn a kertben volnál, biztosságodról gondoskodhassál; mert kő nem fog maradni kövön, nem fog megkiméltetni a csecsemő anyja karjai között — mint a legények mondák. De az Istenért, öcsém, siess; a nap lealkonyodott.

— Jer velem, Kata — mordá Orbán, — Bornemisza a nádornál van; a merény meggátlására a királyi őrseregnek egy része talán elég lesz.

— Késő — válaszolt a másik, kinek nyugtalansága tetőpontjára hágott, — s ha az összes őrsereget kiküldik, sem elég; meg vagyok győződve, a pestieken kivül, a mi csak gyülevész nép táborunkban van, zsákmányt remélve, mind átjön. Ezerek fognak részt venni a megtámadásban; s mi lesz szegény Frusina kisasszonyból?

Soha szó emberre nagyobb hatást nem tett, mint e név Orbánra. — Hát Frusina nincs-e a városban? — kérdé remegő hangon.

— Nincs, úgy látszik, nem is volt semmi szándéka bejönni.

— S miért nem intetted őt a közelgő veszélyre, szerencsétlen? — kérdé ismét, görcsösen megszoritva kezét.

— Akartam, de a kulcsár teljességgel nem eresztett a házba. Mondá, hogy azoknak, kik a táborban járnak s kémkedni jönnek, nincs mit keresniök ő nagyságaiknál. Azt hivém, hogy a városban talállak, s inkább veled akartam beszélni, hogysem az egészet neki mondjam meg; hisz talán nem is hitte volna; tudod, menynyire irígykedik egész családunkra.

Orbán egy perczig meggondolá a dolgok állását. A nap lealkonyodott és sebes léptekkel közelgett az éj. Azon esetben is, ha a kormány rendelkezésére álló seregek Telegdi házát a megtámadás ellen védelmez-

hették volna, később vala, hogysem e segitségért folyamodhatnék. Biztosságba helyezni Frusinát, ez vala az egyetlen gondolat, mely e pillanatban Orbán lelkét eltölté, s számitása szerint erre még nem késett el. Sebes léptekkel sietett tehát a Szombati-kapu felé, s nénje, ki őt alig követheté, nem győzte bámulni a nyugalmat, melylyel első meglepetése után menet között a megtámadásra vonatkozó részletekről kérdezősködött. — Ne félj, Kata! — mondá megnyugtatva, nénjéhez — mielőtt elsötétedik, nem indulnak el táborukból, akkor is csak kisebb részekben evezhetnek át; mielőtt a házat megtámadják, Frusina egész háznépével rég a várban lesz; sőt talán a kerti lak megmentéséről is gondoskodhatunk.

De e nyugalom, mely ott, hol meleg érzéssel párosul, a férfijellemnek legbecsesebb tulajdonát teszi, s melylyel Orbán nehéz pillanatokban mindég birt, iszonyu aggodalommá változott, midőn a Szombati-kapuhoz érve, azt nemcsak zárva találá, de az őröket semmi módon sem birhatá annak megnyitására. A nádor parancsa, hogy alkonyat után a város kapuján ki s be senkit se ereszszenek, szigorubb vala, hogysem azt az őrök, bár Orbánt ismerték is, megszegni merészlenék, s minden, mit hosszu kérés, igéret s fenyegetődzés után elérhetett, azon meggyőződés volt, hogy egy drága félórát vesztett el.

Lélekszakadva sietett a sz.-János-kapuhoz, de ép oly kevés sikerrel, sőt a kapus, ki előtt feltünt a nyugtalanság, melylyel Orbán kibocsátását kérte, gyanakodó tekintetet vetve a parasztasszonyra, ki Orbánt kiséré, megjegyzé, hogy legkevésbbé bocsáthat ki oly embereket, kik a keresztesek táborával hihetőkép összeköttetésben lehetnek, s most, midőn minden becsületes ember örül, ha a kapun bejuthat, annyira kívül szeretnének lenni.

Orbán kétségbeesve elmondá sietségének okát, de ez is az érzéketlen kapustól csak azon feleletre talált, hogy mindez ugyan igaz lehet, hogy azonban megitélése nem rá bízatott, s hogy a nádor vagy Batthyányi Benedek várparancsnoktól irott engedelem nélkül a kaput meg nem nyithatja. Orbán, miután a harmadik kaputól is hasonló válaszszal utasittatott el, ámbár majdnem meggyőződve, hogy ha a nádorhoz megy, e késedelem Frusina megmentését lehetetlenné teszi, más lehetőséget nem látva, már ehhez akart folyamodni, midőn a kapunál álló őrnagy, kinek a dolgok helyzetét szintén elmondá, könyörülve kétségbeesésén, végre a felelet terhét magára véve, őt kibocsáttatá.

Több, mint egy óra mult, mióta nővérével találkozott. Már tökéletesen elsötétedett, s Orbánnak egyedüli reménye abban állott, hogy Telegdi kerti lakát, még mielőtt az megtámadtatott, érheti el. Soha ember, kit halálos ellene üldözött, nem sietett inkább, mint ő. Csak az képzelheti e gyorsaságot, ki ismeri az erőt, melyet lázas fölgerjedés ad tagjainkba. Nem követhette volna senki futásában. Eleinte még remélett. — Elég jókor jövök — igy vigasztalá magát. — Az éj csak most kezdődött. A város azon részén, honnan jött, semmi mozgás nem vala észrevehető. De mennyivel inkább közelgett Telegdi kerti lakához, annyival többet látott maga körül, mi aggodalmát növelé. A csapszékek telve emberekkel, az utczákon gyanus kinézésű alakok, itt-ott egyes csoportozatok, melyeknek fegyvereiből látni lehetett, hogy nem békés szándékkal jönnek; minden arra látszott mutatni, hogy a megtámadás órája közel van, s növekedő aggodalma Orbánt erejének uj megfeszitésére serkenté. — Megmentem, vagy meghalok oldalánál — igy szólt magában, s hogy minden figyelmet elkerüljön, elhagyva a főutat, árkokon s keritése-

ken át, s mindinkább hanyatlani érezve erejét, ért végre a kerti lak hátulsó ajtajához.

Az istállóba rohant. — Nyergeljétek meg Frusina s Bebek kisasszony lovait azonnal, s még kettőt követőik számára; a kisasszonyok azonnal a városba mennek. — A lovászok s a kulcsár, ki épen az istállóban volt, bámulva néztek rá; ő a nélkül, hogy megállana, fel, az asszonyokhoz sietett.

Frusina s Bebek Katalin még munkájoknál ültek. Ez épen a bécsi nagy tornát beszélé el, melyben Corvinus János, Mátyás s Beatrix királyné jelenlétében, először sikra szállott, s királyi apjának nagy örömére, győzött, ámbár, mint az udvarnál a férfiak suttogva beszélték, a küzdésnek alkalmasint más kimenete lett volna, ha az, ki Jánossal megvitt, magát önként nem hagyta volna legyőzetni a herczeg által. Katalin szokott pontosságával irta le a királyné s a legkitünőbb uri hölgyek öltözeteit, nem feledve, természet szerint, az égszinü, aranynyal átszőtt damaskruhát s aranyboglárokat, melyeket ő maga viselt, s melyek két, épen Florenczből jövő olasz dalia által annyira magasztaltattak, hogy valamennyi magyar, cseh és bécsi asszonyságok csaknem megpukkadtak irigységökben, s egész Bécsben két álló hétig senki nem szólt egyébről, mint Bebek Katalin kisasszony szép égszinü ruhájáról s bogláriról. Frusina, ki azalatt látszó szorgalommal folytatá munkáját, időről-időre szomoru tekintetet vetett az órára. Nem fogható meg, hogy Ártándi, kit egész nap várt, még most sem jő, s bármint iparkodott, nem nyomhatá el mindég növekedő nyugtalanságát.

— Az Istenért, mi történt? — kiálta Frusina, midőn meglátta Orbánt, a rémülés és sietség minden jeleivel a szobába rohanni; — hol van Ártándi?

Ha Orbán vetélytársának szerencséjéről eddig kétke-

dett volna, e kérdés s a mód, melylyel az Frusina hozzá intézé, meggyőzhették őt; de a pillanat sürgetőbb volt, hogysem ezt csak észre is vehetné. Megmenteni Frusinát, ez volt az egyetlen gondolat, mely lelkét eltölté; alig találva kifejezést, rövid szavakkal tudósitá a fenyegető veszélyről az asszonyokat, s kérte, hogy egy perczet se mulaszszanak. — A lovak azonnal meg lesznek nyergelve — tevé hozzá. — A hátulsó kapunál nem láttam senkit, azon még a megtámadás előtt távozhatunk, s ha kerülünk, veszély nélkül elérhetjük a várost.

A nyugtalanságnál nem terjed el semmi könnyebben, főkép ha azt oly valakin látjuk, kit bátor férfinak ismerünk, s nem csudálhatni, ha főkép Bebek Katalin, midőn a közelgő veszélyről értesittetett, csaknem magán kívül meresztě szemeit ég felé. — Jézus Mária! mi lesz belőlünk? — kiálta.

— Jerünk, néném, jerünk — mondá Frusina, ki az első ijedtség után egész lelke erejét hamar visszanyerte, noha Orbánt látva, nem kétkedett a veszély nagyságán. — Ha sietünk, megmenekülhetünk, nincs idő sopánkodásra.

— Dehogy menekülhetünk — sóhajtott Katalin, — mikorra lovagöltözetemet fölvettem, a parasztok itt lesznek, és —

— De nem kell hát fölvenni semmi más öltözetet — mondá az előbbi türelmetlenül, nénjét kezénél fogva, — siessünk. Sötét éjjel igy is ellovagolhatunk.

— És ruháim, bogláraim, gyöngyeim; legalább valamit vigyünk el.

— Csak hamar, hamar az Istenért — sürgetett Orbán, mig Bebek kisasszony ide s tova szaladva, rémülésében majd egy, majd más tárgyat ragadott meg s ismét eldobott, félig magán kívül, mint kinek háza ég s félel-

mében kincsek helyett a leghasztalanabb tárgyakat ragadja ki a lángokból.

Midőn Katalint, nem minden szelid kényszerités nélkül, végre menésre birták: Orbán, kinek aggodalma pillanatról-pillanatra növekedett, uj akadályra talált. Az öreg kulcsár tudniillik, ki, midőn Orbán jött, épen az ólban volt, s ki Orbán rendkivüli magaviseletét s parancsoló módját nem kevéssé bámulva, a mellékszobában ez egész jelenetnek tanuja volt, most, midőn az elsietők már az ajtóhoz közelitének, belépett s kinyilatkoztatá, hogy a kisasszonyokat elmenni nem engedi.

— Elment az eszed, öreg? — kiálta Orbán, midőn őt félretolá az ajtótól, melynél állott.

— Elment neked, hálátlan fattyu! — kiáltott az öreg haraggal, — ha azt gondolod, hogy mivel urunkat utálatos szinleléseddel megcsalhatád, a Telegdiháznak nincsenek hív cselédei, kik gonosz föltételeidet megakadályoztatják. Ne menjenek a kisasszonyok — mondá ezekhez fordulva, — bizonyos tudomásom van, hogy e semmirevaló a fellázadt parasztok czimborája. Szándéka, a kisasszonyokat hív cselédei köréből kicsalni s amazoknak kezére játszani.

Katalin, határozatlan emberek módjára, könnyen hajlott a tanácsra, mely jelen helyzetében maradni javaslá, s már vissza akart térni. Frusina, a kulcsárnak Orbán elleni irigységét ismerve, inkább bámulva, mint határozatában megtántoritva, nézett a férfiakra.

— S nagysád hiheti ezt? — kérdé kétségbeesetten Orbán; — ha hála nem kötne is e házhoz, melynek mindenemet köszönöm: ugy mi okom lehetne ily aláválóság elkövetésére?

— Mi okod? — kiálta a kulcsár indulatosan, — hát azt hiszed, mi cselédek nem vettük észre, hogy te,

alávaló parasztfiu, Frusina kisasszonyhoz merészled fölemelni szemeidet, s mivel irni tudsz s urias ruhába öltöztettek s cseléd-társaid fölött kitüntetnek, megfeledkeztél születésedről? Mi okod lehetne ily alávalóságra? Kicsalod a kisasszonyokat a házból, künn czimboráid várnak, s ha a kisasszonyt elraboltad s vele Dózsa táborába jutottál, a kényszeritett lakodalommal nem fogsz késni. Nem láttalak-e mult éjjel a czeglédi pappal, s midőn kérdeztelek, ámbár jól tudám, kivel szóltál, nem tagadtad-e el nevét? s miért, ha nem rosszban törted fejedet? Jól ismerünk, ne félj!

A zavar, mely Orbán arczán látszott, midőn szerelmét emliteni hallá, nem kerülheté el senkinek figyelmét; de ha Frusina, annak valódi okát sejditve, Orbán szerelmében, melyet most először gyanitani kezdett, szándékai tisztaságának legerősebb kezességét látá, — Katalin, Orbán zavarát észrevéve, hitelt adott a kulcsár vádjainak, s kinyilatkoztatá, miszerint egy tapodtat sem fog mozdulni a házból.

— És ez az urfi is itt marad — mondá a kulcsár gunyosan; — a pinczében, vagy máshol, majd találunk számára helyet. Kár volna, ha nagyságos urunk nem találná itt s nem köszönhetné meg hív szolgálatát. Hej, ficzkó, majd meglátod, hogy van esze annak is, ki deákul nem tanult!

— Jól van! — mondá Orbán, — zárjatok pinczébe, kötözzetek, öljetek meg, csak Frusina kisasszonyt tudjam biztosságban.

— Igen, czimboráid körmei között — mondá a másik, ki Orbán kétségbeesését látva, gyanujában mindinkább megerősödött, s mindazon boszút, melyet évekig tartott irigysége keblében felhalmozott, egyszerre kiöntötte ellenére; — de ne félj, ismerünk téged s az egész kigyófajt, melyhez tartozol, melyet nagyságos urunk

annyi ideig keblén hordozott. Tudjuk, a lázadók táborában vannak testvéreid is. Valamennyien egy húron pendültetek. Ez következménye, ha ur irántatok, parasztok iránt, kegyességet mutat, ha magasabbra becsül még nemes hiveinél is, mint Telegdi ő nagysága tette, s én, ki régi nemes házból születtem, eltűrtem évekig.

Orbán nénje, ki nem követhetve fivérét, csak most érkezett, s lélekszakadtan a szobába rohanva, elmondá, hogy a kert a város felől már körülvétetett, s ha egy perczig késnek, minden menekülés lehetetlen: még inkább növelé Orbán és Frusina aggodalmát, de a nélkül, hogy a kulcsárt vagy Bebek Katalint meggyőzhetné. Amazt gyülölés, ezt félelem vakitá el minden tanács ellen.

De midőn a tompa moraj, mely a kertbe nyiló ablakokon áthallatszott s melyre Kata a szobában levőket figyelmessé tevé, mindég erősebbé vált, s midőn a csendes éjen át már a közelgő sokaság lépései s egyes halk szavak is hallatszottak, és a kertész halványan rohant a szobába s jelenté, hogy mindég több s több fegyveres nép gyülekezik a kertkapu körül: Orbán szavainak valóságán nem lehete többé kétkedni.

— Az átkozott elárult! — kiálta a kulcsár, kinek előbbi indulatosságát most rémülés váltá fel, de a nélkül, hogy rögeszméje megváltoznék.

— Jézus Mária! — sohajtott Bebek Katalin — mi lesz belőlünk?! — s a szerencsétlen reszketve térdre borult.

— Siessünk! — monda Orbán, kinek a veszély nagysága egész lelki erejét visszaadá, midőn Katalint megragadva, félig akarata ellen, magával vezeté. — Isten megsegit, még talán megmenekülhetünk. — Kendtek itt maradnak. Bezárnak minden ajtót, s nem mondják senkinek, hogy Frusina kisasszony elment. Az idő,

melyet kereséssel töltenek, talán elégséges, hogy biztos helyre vezessem.

— Nem maradok biz én: vigyen el magával, — kiáltá a kulcsár, Orbán ruhájához kapaszkodva.

— Kendteknek nincs mit félniök — monda Orbán, midőn ruháját kezeiből megszabaditá, — a parasztok nem bántanak cselédeket; néném is kendtekkel marad.

S ezzel Orbán az asszonyokkal sietve távozott.

Míg e teremben, hol mindég több s több cselédek gyültek össze, a legnagyobb zavar s rendetlenség volt, Orbán követőivel a mellékszobákon át a Telegdi István által lakott épületszárnyba sietett. Több szobákon s termeken keresztül, melyeknek ajtait, hogy az üldözőket feltartóztassák, maga után becsuká, elértek végre a tárnok hálószobájába. Innen a tölgydeszkázattal eltakart falban egy rejtett ajtó kis lépcsőzetre s ez a fürdőházba vezetett, mely akkor hazánkban egy előkelőbb uri házban sem hiányzott [79]) s Telegdi által barlang módjára rendeztetett el. A fürdőház ismét ajtócska által a kerttel vala összeköttetésben.

E kimenetet csak a házi ur használta, ki ez uton néha kellemetlen vendégektől menekedett meg; s mivel kivülről sürü bokrok takarák, Orbán meg vala győződve, hogy az esetre, ha a ház minden oldalról körülvéve nincs, Frusinát ez úton még megmentheti.

Követőit a fürdőházban hagyva, kiment, hogy körültekintsen. Irtózatos bizonytalanság pillanata volt ez az asszonyokra nézve. A zaj, mely az egész ház környékét eltölté s mindég hangosabban lehatott csendes rejtekökbe, tudatá, hogy a megtámadáshoz hozzáfogtak. De Frusina külsőleg nyugodt maradt e pillanatokban is. A természet, midőn e hölgyet oly szépnek alkotá, talán nem akarta, hogy bájló művét a szenvedélyek hatalma feldulhassa; s valamint legboldogabb pilla-

nataiban lelke örömét csak a vidámabb pirosság sejteté, mely arczán hajnalsugárként futott el: úgy most csak halványsága mutatá belső fölgerjedését. Annyival erősebben nyilatkozott a félelem társánál. Soha ájtatos zarándok buzgóbb imákat a feszület előtt nem monda még, mint e pillanatban Bebek Katalin, midőn térdre borulva, kezeit Neptun szobrához emelé, mely márvány-delfinektől vont szekerében tengeri csigák és száraz füvek között, a kor classikus izlése szerint, melyben Mátyást az ország nagyjai oly szivesen utánozák, a barlang egyik oldalát foglalá el. Frusina, egy pillanatra megfeledkezve veszélyeiről, elmosolyodott, midőn nénjének e rendkívüli ájtatosságát észrevette.

Rövid idő mulva Orbán visszajött, s az asszonyok sietve követék vezetőjöket, ki a legsürübb helyeket választva, őket a kertárokhoz vezeté, s ismerve az átjárást, melyet rajta a cselédek készitettek, hogy a kulcsár daczára éjjelenként a házat elhagyhassák, s melyet fiu korában ő maga is használt néha, ez uton velök rövid idő mulva elérte a kertet környező szőlőket. Egy perczig megállt, hogy követői lélekzethez jöjjenek. Azután ismét tovább sietett a szőlők között, majd egyenesen fölfelé, majd jobbra a hegyoldalon, oly helyeket választva mindég, hol a lombos keritések őket még azon esetben is elrejtheték, ha valaki a szőlőkben járna. Miután egy óranegyednél tovább haladtak e fárasztó uton, Orbán, ki eddig gyors haladását csak annyiban mérséklé, mennyiben azt az asszonyok gyengesége szükségessé tevé, végre megállott. Eddig a csendet nem szakitá senki félbe, s maga Katalin kisasszony fohászkodva követé vezetőjét, szorult szivén csupán imádkozás által könnyitvén; de midőn Orbán most tudtokra adá, hogy veszélyen kívül vannak s megpihenhetnek, a rég visszatartóztatott folyam kitört, s

Orbán nem tudá, Katalin tulzó magasztalásaira mit feleljen. — Tudod-e, angyalom, — mondá szokott jókedvüségével, mely, mihelyst a pillanatnyi veszély elmult, ismét visszatért — szépen nézhetünk ki. Szerencse, hogy sötét van, különben még Orbán előtt is szégyenleném magamat. Egész tafotaruhám egy rongy. Nem is csuda; árkokon s keritéseken át, keresztülkasul a szőlők s bokrok között, s Orbán még csak kezet sem nyujtott, pedig, mióta a házat elhagytuk, járásom örökös botlás volt.

— Engedelmet, de annyira el valék foglalva nagyságtok biztosságával, hogy —

— Meghiszem — vágott szavába Katalin — s azonkívül talán a rang által is vissza hagyá magát tartóztatni, miután tudva levő dolog, hogy urhölgy sétálás közben csak lovag kezét szokta támaszul elfogadni. De — folytatá oktató hangon — ily sötét éj különbséget tesz, s tudok esetet, midőn Mátyás udvaránál maga a büszke Rozgonyi Krisztina, kiről egy igen érdekes kalandot fogok elbeszélni —

Frusina, ki valamint előbb a veszély között lelki éberségét nem veszté el, ugy most átlátá, hogy helyzetök még mindég bizonytalan; azon megjegyzéssel szakitá félbe nénje jókedvü elbeszélését, hogy mindenek előtt arról kell gondoskodniok, mit csináljanak most?

— Hát mit csinálnánk! — mondá Katalin bámulva; — mihelyt kipihentük magunkat, visszamegyünk a városba.

— Nem hiszem, hogy ezt tehetnők, legalább még hosszabb ideig bizonyosan nem — válaszolt Orbán; — míg táborukba vissza nem vonultak a csoportok, melyek Telegdi ő nagysága házát megtámadták, mi hajnal előtt alig remélhető; a városhoz közelitve, ismét kezeik közé jöhetnénk.

— De itt, szabad ég alatt csak nem maradhatunk egész éjszaka — sóhajta Katalin, kit, bármi szépen ragyogtak a csillagok, e kilátásra jó kedve ismét elhagyott.

— Nagyságtok nem fognak erre szorulni — vigasztalá Orbán; — közel ide Posztómetsző borháza áll, hol az öregek, mióta kereskedésöket fiaiknak átadák, az egész nyarat töltik. Oly emberek ezek, kiknél nagyságtok teljes biztonságban érezhetik magukat, s kik szerencséjöknek tartandják, ha Telegdi családjának szolgálhatnak. Reggelig ott maradhatunk. Várjanak nagyságtok itt rám, néhány percz mulva visszatérek s elvezetem nagyságtokat.

— S miért nem mehetünk mindjárt? — kérdé Katalin nyugtalanul.

— Meglehet, hogy a lázadók egyes csapatai erre kószálnak; mielőtt nagyságtokat Posztómetsző házához vezetem, látnom kell, hogy semmi veszély nem fenyeget.

Orbán elment, s az asszonyok ismét maguk maradtak. Bebek Katalint ujra megragadta félelme. A szokatlan magány, a csillagok kétes világitása, melynél minden szellőtől ingatott ág óriási formákat öltött magára, mig a távolból néha áthangzó zaj a csak most elkerült veszély emlékét ujra fölelevenité, Katalin lelkét borzadással tölték el. Voltak pillanatok, midőn még Orbán elleni kételyei is ujra föltámadtak; de miután Frusina ez iránt nyilvánitott gyanuira csaknem indulatosan felelt, a szegény Katalin ismét imádkozásra adta magát, mi, ha máskép nem beszélhetett, természetének első szükségét legalább némileg pótlá. Frusina egészen azon szomoru gondolatoknak engedé át magát, mikre jelen helyzetében annyi okot talált. Apja, kit e megvakitott nép boszúja tárgyául kijelölt, s ki távol

családjától most talán hasonló üldözéseket szenved; Ártándi, kit a nehéz idő bucsú nélkül ragadt ki karjai közül; a háznép, melynek közelében növekedett s most a legnagyobb veszély között elhagyott, a merre gondolatai fordulnak, csak bus sejdítéseket talál és végre Orbán. — — Soha melegebb viszony testvérek között nem létezett, mint melyben ez ifjuhoz egykor állt. Ismeré határtalan ragaszkodását, s határtalan bizalommal hálálta meg azt. Ha fájdalom vagy öröm terhelé szivét, tanulmányai s játékai közt ő volt tanácsadója; ha apjának meglepetést készitett, vagy ha más hasonló, gyermekkorunkban oly fontosnak tartott dologban segédre szorult: egyetlen megbizottja Orbán volt; szóval mindazon vonzalmat, ragaszkodást, feláldozási készséget érzé ez ifju iránt, melylyel barátság szivünket töltheti; s boldoggá tevé őt, sőt lelkének, ugy szólván, szükségessé vált a meggyőződés, hogy ezen érzelme viszonoztatik. De ha Orbán többet kiván, s bár ma először jutott eszébe ennek lehetősége, nem kételkedett rajta többé: nem kell-e megszünni e viszonynak? s akkor —

Fájdalmas gondolataiból Frusinát nénje ébreszté föl, ki megragadva kezét, a város felé mutatott, honnan egyszerre nagyobb világosság kezde terjedni. — Meggyujtották házunkat — mondá remegő hangon! — látod a világosságot?

— Nem a mi házunk lesz, néni — szólt megijedve Frusina, szemeit szintén oda forditva; — hisz az szörnyü volna; szegény cselédeink!

— És mindent ott kelle hagynom — fohászkodott a másik, szemeit a terjedő világra meresztve; — csak a bársony- s uj damaskruhákat menthettem volna meg; de el fognak égni ezek is; a patyolat-, törökkendők, lánczaim, minden, borzasztó!

Hogy a tűz Telegdi házán tört ki, arról többé kétkedni nem lehetett. A terjedő lángok vörös világot vetének az egész vidékre; s bár elég távol, Frusina megismerheté a háznak egyes részeit, melyekre a tűz egymásután elterjedett. Van valami különösen borzasztó az éjjeli tűzvészben. Bármi távol legyünk a veszélytől, bármi kevéssé érdekelve a kárban, szivünk akaratlanul megszorul a fenséges látmány előtt, mely talán csak azért tölti lelkünket borzadással, mert az emberi szorgalom és fáradság eredményét a vad elemekkel küzdésben mutatva, eszünkbe hozza: mi gyenge az, mire oly büszkék vagyunk; mi törpék vagyunk azon nagyszerü természet irányában, mely megrontja egy óra alatt, mit évekig épitének. Frusina azon szerencsétlenekre gondolt, kiket e házban hagyott, s térdre borulva, forrón imádkozott megmentésökért.

— Látja kegyelmed, felgyujtották házunkat — mondá Bebek Katalin Orbánhoz, midőn az visszatérve jelenté, hogy Posztómetsző házában minden kész elfogadásukra; — a tűz nem véletlen támadt, azt láthatni, mert két oldalon egyszerre ütött ki; csak most csapnak ki a lángok. S mindenem ott van; még téli ruháim egy részét is kihoztam magammal; nem marad egy becsületes öltözetem.

— Áldjuk Istent, hogy csak nagyságtok megmenekülhettek — szólt Orbán.

— Oh, de szegény cselédeink! — sóhajtott Frusina; — mi elhagytuk őket s ők miattunk fognak szenvedni.

— Nagysád egészen nyugodt lehet irántok — válaszólt Orbán; — veszély csak a nemesek birtokát s életét fenyegeti; mi cselédek ez egyszer biztonságban vagyunk.

— De hát mi nemesek e népnek mit tettünk? — fohászkodék Katalin; — miért lázad fel ellenünk?

— Kérem, menjünk — mondá Orbán, ki tudva, hogy Katalin a lázadás okait soha meg nem értheti, kérdésére felelni nem akart; ittlétünkkel nem segitünk senkinek, s nagysádtoknak nyugalomra lesz szükségök.

S ezzel Orbán az asszonyoktól követve, a völgy felé vevé utját, hol a fáradottak a jámbor gazda által magyar vendégszeretettel fogadva, végre mindazon kényelmeket s nyugalmat feltalálták, melyre jelen helyzetükben számithattak.

XIII.

Térjünk vissza Telegdi kerti lakához, melyet azon érdekes pillanatban hagytunk el, midőn az ellene irányzott megtámadás kezdetét vette.

Klárinak szándéka — mert az olvasó kétségen kivül gyanitja már, hogy e megtámadás általa idéztetett elő — nem volt más, mint Frusinát azon igéretre kényszeriteni, hogy soha nem leend Ártándi neje; s ha tekintetbe veszszük mindazon okokat, melyek Klári lelkére egyszerre hatottak, senki sem csudálhatja, hogy benne e határozat támadott. Természetes szenvedélyessége; a véletlen, mi által vetélytársának veszélyes helyzetére figyelmessé tétetett; a meggyőződés, hogy boldogságának egyetlen akadálya az adott szó, mely kedvesét Frusinához köti; Erzsébetnek beszélgetései; szóval minden közremunkált, hogy ily gondolat támadjon lelkében; s mihelyt föltételét közlötte a legénynyel, kit Erzsébet a táborból elhitt, akaratának megváltoztatása nem állott többé hatalmában. A kemény férfi, kit a gazdasszony a történtekről tudósitott, Klári kételyeït gyengeségnek nevezte; s midőn a hölgy őt végre majdnem kétségbeesetten kérte, hogy az egész dologgal hagyjon fel, minden, mit tőle nyerhetett, azon igéret volt, hogy Frusina s más asszonyok Telegdi

házánál bántatni nem fognak, s hogy velök Klári egészen saját kedve szerint rendelkezhetik. Andrásnak azonkívül, hogy Klári sértéséért boszút álljon, a czélba vett megtámadásnál még azon kilátása volt, hogy Szaleresit, kinek bizonytalanságait ismeré, ez által a keresztesek ügyéhez kötheti, melyet az már többször készült elhagyni. András tudta, hogy a merény, mely a Szaleresi parancsa alatt álló seregek által követtetik el, az urak által neki fog tulajdonittatni, s minden kibékülés utját az ildomos polgár előtt elzárja.

Klárinak meg kelle nyugodnia helyzetén, s a dolgok fejleményét a sorsra bizni, melynek kerekei életünkbe ritkán vágnak be a nélkül, hogy rá magunk ne adnánk alkalmat, de mely, ha rajtunk egyszer hatalmat vett, ellenállhatlanul ragad el magával. De ámbár a hölgy, Andrást gyermeksége óta ismerve, jól tudá, hogy benne kegyetlenkedésre semmi hajlam nincs s igéretében bizott: voltak mégis pillanatok, midőn magát közel érzé a kétségbeeséshez. A táborba akart futni, hogy apját, ki egész nap haza nem jött, az egészről tudósitva, a terv kivitelét megakadályoztassa; majd Farkast akará szabadon bocsátani, hogy a közelgő veszély hirét Telegdi házához megvigye; majd ismét az jutott eszébe, hogy maga megy el Frusinához s neki mindent elmond. — Térden állva fogom kérni — így biztatá magát, — hogy Pálról mondjon le, s ő nem fogja megtagadni kérésemet; hisz mi neki Pál, kinek szeretetét nem birja? miért ne mondana le követeléseiről, ha én kérem őt, én, ki életét mentém meg? — De mindezen föltételeknek nem volt eredménye. Részint Erzsébet okoskodásai, részint e nemesebb föltételek kivihetlensége, legyőzték szándékait; s Klári dobogó szivvel várta az estét, midőn történni kelle annak, mitől anynyit remélt, s mire gondolva, szive borzadott. Midőn

végre elsötétedett, nem fékezheté tovább nyugtalanságát. — Megmentem őt, ha életembe kerülne is — szólt határozottan, s arczát kendőjével eltakarva, Erzsébet kiséretében elhagyá a házat s Telegdi kerti laka felé sietett. Egy tekintetet a csapatra vetve, mely, midőn oda ért, a kertet már körülvette, meggyőzé őt, hogy alig fogja teljesithetni föltételét.

Pesti mester- s kalmárlegények helyett, kiket András magával hozni igért, s kik, mint hadi csapatjához tartozók, szavainak engedelmeskedtek volna, a sereg, melyet Klári maga előtt látott, a keresztes had söpredékéből állott. Itt-ott egy polgárilag felöltözött egyén tünt fel, ki a rendetlen tömegen áttolakodva, halk rendeléseket osztogatott; de a többi gyülevész nép volt, rongyokkal takart koldusok, fegyver helyett kaszákat és dorongokat viselve kezeikben s türelmetlenül várva a megtámadás jelét. A hölgy, a mint Andrást keresve, a tömeg közé vegyült, borzadott, midőn hallá beszédeiket, mikkel a tetthez készültek.

— Hol van András, Szaleresi boltoslegénye? — kérdé tíztől egymásután. Az oláhok és tótok, kikből a tömeg nagyrészint állott, nem is érték szavát; mások bámulva nézék a tisztességesen öltözött polgárleányt, ki félelem nélkül vegyül közéjük. — Klári lelkét e pillanatban csak egy gondolat tölté el: megmenteni azokat, kiket ily veszélybe döntött. — Hol van András, Szaleresi boltoslegénye? — kérdé ujra és ujra mindenkitől, nem is ügyelve a fenyegetésekre, melyeket tolakodása előidézett; míg végre egészen előrenyomulva, feltalálta az annyira keresettet néhány férfi társaságában, kik látszólag az egésznek vezetését vállalták magukra.

— András! — mondá Klári, midőn őt, kezénél fogva társaitól kissé félrevezette, halk, de parancsoló hangon, — küldd ezen embereket oda, a honnan jöttek.

— Álmodik-e a leányasszony? — szólt emez bámulva, hisz ez lehetetlen, Klárikám!

— Ne hazudjál — mondá emez indulattal, — te csőditetted ide, szét is küldheted; s én mondom, tedd mindjárt, parancsolom; meggondoltam magamat; nem akarom, hogy e ház megtámadtassék.

Ki ismeré a hatalmat, melyet Klári apja házában s főkép Andrásra gyakorolt, nem csudálkozhatott a tizenhatéves polgárlány parancsoló hangján; de azon sem, hogy parancsai ily viszonyok között Andrást csak mosolyra készték. — Eszemadta! — mondá a legény jókedvüen, — hogy haragszik, mint egy kis királyné; de ez egyszer ha felakasztanak sem teljesithetem akaratát.

— És fel fognak akasztani! — mondá Klári mindég szenvedélyesebben; — mint csendbontót, mint lázitót fognak kivégezni; én magam feladlak a királynál, ha nem széleszted el mindjárt e rablókat.

— Menjen haza aludni Klári — válaszolt a másik minden indulat nélkül, — ez éji munka nem asszonyoknak való.

— Nem megyek el innen, egy lépést sem megyek, míg nem teljesítetted parancsomat.

— De legyen esze már a leányasszonynak — mondá emez kissé boszankodva, — mit tehetek én ennyi ember ellen? még mondani sem tudnám mindeniknek, hogy menjen el; az ördög érti mindazon nyelvet, melyen ezekhez szólni kellene, s ha tenném, legfölebb is főbeütnének; ez volna az egész nyereség.

— Próbáld! — parancsolá Klári.

— Köszönöm irántami jó szándékát — szólt az előbbi; — de bármi kevés velő van a fejemben, annyi mégis van, hogy azt szántszándékkal ki nem veretem belőle.

— De hát miért csőditettél ennyi népet ide? nem mondtad-e, hogy csak a pesti legényekkel jősz?

— Ugy is akartam; de ki tehet róla? ez a nép olyan furcsa természetű; mióta megtudta, hogy urainak nem kell engedelmeskednie, nem engedelmeskedik senkinek. Mondhattam: ne jöjjetek! elég már! az Istenért, térjetek vissza! csak annyit ért, mintha borsót hánynak a falra; valódi Isten csodája, hogy el nem merültünk, annyian tódultak hajóinkba.

— Mit locsogsz annyi ideig ez asszonynyal — szakitá félbe a szólót durva hangon a kapu mellett állók egyike; — ha késünk, még ránk csődül az őrsereg.

— Mindjárt megyek! — válaszolt e megszólitásra az előbbi. — Lássa — folytatá suttogva, Klárihoz — e nép el van határozva, nem tarthatná fel többé senki. De nyugodtan lehet: Telegdi kisasszonynak nem lesz bántása; elég van itt a pestiek közül, kik szavaimra hallgatnak s azokkal megmentem őt.

Mielőtt Klári valamit felelhetett, az előbbi durva hang ujra fölszólalt s az egész tömeget mozgásba hozá.

— Fel avval a kapuval! — kiáltá, bárdját a vasrostélyhoz csapva, mire a tömeg szavait orditva ismétlé s előrenyomult.

— Nem nyithatom fel! — válaszolt egy remegő hang a kapu megett.

— S miért nem, a ki lelke van?! — kiáltott az előbbi.

— A kulcsár eltiltotta és a nagyságos ur.

— Telegdi István? — szakitá félbe a szólót egy másik. — Le vele! le Telegdi Istvánnal s mindazokkal, kik hozzá tartoznak! — orditott húsz hang, s az egész tömeg borzasztó összhanggal zajgott utánna.

— Fel, fel a kapukkal! — kiáltott ismét az előbbi, türelmetlenül csapdosva a vasrostélyzatot.

Nem válaszolt senki.

— Porrá zúzunk mindent — kiáltott egy másik, — ha mindjárt nem eresztenek be.

A vaskapun bárdok s fokosok csengő ütései hallatszottak, s a nép mindig türelmetlenebbül nyomult a kerités felé.

— Minek e hasztalan gagyogás? — hangzott egy szózat a tömeg között; — fel kell fesziteni a kaput.

— Fel kell fesziteni! — ismétlé a szörnyü visszhang, mely mint mennydörgés az éji csendet hatalmas szavával eltölté.

— Csak egy perczig várjatok még! — kiáltá András, ki megsajnálva Klári kétségbeesését, adott szavát csakugyan be akará váltani, s ezért több, csapatjához tartozó legényt maga körül összegyüjtve, a kapuhoz nyomult. A házban talált emberek élete csak ugy vala megmenthető, ha a nép az által, hogy erőszakra kényszerittetett, föl nem bőszittetik; s András ennélfogva el akart követni mindent, hogy ezt akadályozhassa. —

— Nem én hivtalak-e meg, hogy e háznál ma éjjel vendégséget tartsunk? — szólt erős hangon; — ha ez otromba emberek vendégeimet nem akarják beereszteni: kit illet a rendcsinálás? Holla, medve! még nincs tél, hogy lyukadban aludni hagyjunk; nyiss ajtót hamar!

A pesti legények, kik között András, tréfás modora által, melylyel hozzájok szólni tudott, nagy népszerüséggel birt, most is helybenhagyó rivalgásokkal fogadák elménczkedéseit; a többiek intése hatását várák. De miután hasonló modorban többször ismételt felszólitásainak semmi eredménye nem vala, a tömeg ujra elveszté türelmét. — Bolondnak tartanak; ki vagyunk játszva; egyetértésben van velök; üssétek le; törjétek be a kaput; fel kell akasztani!! — ezen s hasonló kiáltások eléggé figyelmessé tevék Andrást, hogy a felbőszült indulatok

fékezésére hatalommal nem bir, s ha vezéri befolyásáról nem akar egészen lemondani, azt csak ugy tarthatja meg, ha a néppel más hangon szól. — Jól van, ha már becsületes szót érteni nem akarnak — kiálta, felgyürve mentéje bő ujjait, — máskép fogunk velök beszélni. Rajta, legények! törjük fel a kaput!

E szavak alig mondattak ki, midőn a vasrostélyzat ismét száz csapástól csengett. Káromkodásokkal vegyült biztatások, a hátulsók kiáltásai, kik az elsők ügyetlenségét szidva, előre nyomultak; ezeknek lármás panaszai, a szorongatottak jajkiáltása s felbőszült indulatok vad szózatai, melyek ezen százféle erőlködés között ide s tova mozgó embergombolyag között egyszerre felhangzottak, oly egészet képezének, mely előtt Klári elborzadott. Szerencsére, mit semmi vezér intő szava nem tehetett volna, a vasrostélyzat feltartá a dühöngők erőszakát, s a kapu mellett állók, ellankadva hosszu erőlködéseik után, velök egy ideig felhagyának.

— Ezen nem megy be az ördög sem! — szólt homlokát törölve egy izmos férfi, ki felgyürt ingujjakkal ezen egész idő közben nagy kalapácscsal döngette a rostély egyik rudját, s kit, ha a sötét éj engedné, mindenki, kormos kezeiről azonnal kovács-legénynek ismert volna. — Magam dolgoztam a kapun, nincs párja az országban! várfalon könnyebben keresztülvágnám magamat, mint e rudakon.

— Átkozott! — szólt egy másik — s mégis itt kell betörnünk, vagy sehol! az egész kertet kifalazott árok veszi körül, s megette hasonló vaskeritést találunk. Már miért csinálták kendtek oly kegyetlen erősre e kaput?

— Hisz az igaz — mondá az előbbi, — ha az urak lakásaik keritéseit magok késziteték, fogadom, nem volna sok baj a betöréssel; de miért vagyunk oly

bolondok, hogy helyettök dolgozunk? Most másvalahol kell rést keresnünk.

Mig a nép, uj ostromára kedvezőbb helyet keresve, a kert körül elszéledett, András, előre látván, hogy e lankadtság, melylyel a nép most visszavonult, sokáig nem tarthat, s nem kétkedvén, hogy e rostélyzat megujitott erőlködéseknek végre engedni fog, ismét a kapuhoz ment és a mögötte vélt őrt mindenre, mi előtte szent, kéré, hogy azt jószántából nyissa fel; de suttogó kérései, mint előbb zajos felszólitása, felelet nélkül maradtak, s ő kétségbeesve békésebb szándékai teljesithetésén, a többiek közé vegyült, kik az ostrom megujitásáról tanácskoztak.

A kapus megrögzött hallgatásának oka az vala, hogy a támadók számát észrevéve, veszélyes helyét rég elhagyá, s mihelyt a vasrostélyzat az első csapásoktól csengett, elrémülve a terembe sietett, hol a kulcsár körül a ház minden cselédei összegyültek.

— Hogy' merted odahagyni a kaput? — támadá meg a kulcsár haraggal a berohanót; — azért fizet urad, hogy ha rád szükség van, elszaladj?

— Nem is azért ám, hogy magamat csupa mulatságból agyonüttessem, főkép ha uram nem parancsolja — válaszolt a megszólitott, kiben a nagyobb félelem a kulcsár iránti tiszteletet elnémitá; — egész hadakkal maga Toldi Miklós sem küzködött.

— Hát sokan vannak? — kérdé egyszerre több hang, melyek között Bebek Katalin vén komornájának rikácsoló szózata különösen kitünt.

— Legalább is tizezer.

— Jézus Mária! s mit akarhatnak itt?

— Hát rabolni, gyilkolni, erőszakot üzni.

— Boldog Isten, mi lesz belőlünk?! — sikoltott a komorna.

— Ugy szidják urunkat — folytatá az előbbi, — nem is hallani mást, mint átkozódásokat; a parasztok ellenségének mondják; káromkodnak, hogy a keresztes hadat ellenezte.

— Istenem! miért is ellenezte a keresztes hadat? — sóhajtott a szakácsné.

— Bizony jobb lett volna — fohászkodott az előbbi; — a keresztesek halálos boszút esküdtek ellene.

— De hát miért nem mondtad nekik, hogy elutazott, s az egész uri családból nincs senki a háznál? — kérdé a kulcsár, ki az egész idő alatt a szobában fel s alá futva, a szólót most a kétségbeesés kifejezésével mellen fogá. — Szerencsétlen, ha ezt mondod nekik, elmentek volna.

— Megbolondult kend? — mondá emez a kulcsárt ellökve, — azt hiszi-e, hogy ezek elmennek, mig a házban valami marad, mit magokkal elvihetnek?

— Mit maradjunk itt a háznál? — kiálta most egy a cselédek közül. — Meneküljünk! a hátulsó kerítés-résen még kimenekhetünk; — és e szóra a bizonytalanságban álló csoport mintegy egyszerre életre ébredett. A kulcsár, ki, ha e rés létezéséről eddig valamit hall, azt bizonyosan becsináltatta volna, most a menekvés reményénél mintegy őrülten rohant az ajtó felé; mások, a teremben talált becsesebb dolgokat kapva fel, utána siettek; de e remény is eltünt. Alig értek ki a házból, midőn a kertészlegények egyike tudtokra adá, hogy a réstől jő s az egész keritést ott is kivülről emberekkel körülfogva találta, kik, szerencsére, az átbuvót nem ismerve, azon tanakodtak: nem jöhetnének-e azon oldalról a házhoz. A cselédek kétségbeesve tértek vissza a terembe.

— Legjobb, ha a kaput magunk felnyitjuk — tanácsolák többen; de azon esetre is, ha ez a nagyobb

rész által, mint félénk emberek között minden, mi az elhatárzó pillanatot közelebb hozza, nem elleneztetett volna: mindenekelőtt embert kelle találni, ki e tanácsnak kivitelét magára vállalja; s főkép, miután az ostrom megkezdetett, a dühöngő csoporttal senki sem akart először találkozni. A kulcsár s egy rész térdre borult s imádkozott; a többiek összekulcsolt kezekkel futkostak körül a szobában, vagy kinéztek a sötét kertbe, honnan az iszonyu zaj mindég növekedő erővel hangzott fel. Nyugodtnak az egész tömeg között csak egy öreg csatlós látszott, ki idősebb levén, hogysem urát hadaiban s utazásaiban követhetné, e házban lakott, s a veszély által, ugy tetszik, legkevésbbé sem fosztatott meg lelki nyugalmától. Komolyan állt ott a terem közepén, jobb kezével mintegy önkénytelenül szoritván kardja markolatát, s ugy látszott, felindulás nélkül várta a pillanatot, melyben hadak között folyt életének hozzá illő végét érendi el.

Végre megszünt a zaj; a támadók egy időre felhagytak az ostromlással; és midőn a vén csatlós az ellenség mozdulatairól bizonyosságot szerezni a kertbe ment, s tanácskozásaikat meghallgatván, a váratlan nyugalom okát a teremben elbeszélte, egyesekben uj remény ébredett.

— Talán nem fognak áttörhetni a vasrostélyzaton — mondá a kulcsár valamivel nyugodtabban, — s addig ennyi lármára a várból segitség jön; hisz Telegdi ő nagysága házát csak nem hagyják védelem nélkül.

— Én is azt hiszem — jegyzé meg a csatlós, ki, miután künn járva észrevette, hogy a megtámadók semmi, az ostromra szükséges szereket magokkal nem hoztak, most a ház védelmét lehetségesnek gondolá; — de, mig e segitség érkezik, védelmezni kell magunkat. Ha senki sem őrzi a kapukat, akkor, ha nem törhetik

fel, átmásznak; de csak álljunk mi férfiak oda alabárdokkal s egyéb fegyvereinkkel, s fogadom, elmulik kedvök; hisz egypár puskánk is van a háznál. Nem magyar, a ki fél!

A csatlós tanácsa általános helybenhagyással fogadtatott; a bátrabbakat a megmentés lehetősége, a legfélénkebbeket kétségbeesés lelkesitette; mindenki fegyverért sietett, s a kertészt kivéve, ki még mindég a a kapu felnyitását ajánlá, nem volt senki, ki a bátor tanácsnak ellenmondana.

— Majd bizony — szólt a csatlós, ki két óriási puskával a terembe visszatérve, a kertész okoskodásait hallá, — hogy kimetéljenek, mint te a salátát, ha felmagzik. Gyáva teremtés! nem hiába, hogy egész élteden át szegfüvel és rozmarinnal bajlódtál, ne félj, vasárnap szoknyába öltöztetünk.

— Nem bánom, csak éljek még vasárnapig — mondá amaz, siránkozó hangon, — de mit használ, ha a parasztokat védelem által még inkább felbőszitjük; ellent nem állhatunk; míg mi a kapunál küzködünk, bejönnek a kerités más helyén.

— Bohó! nincs-e hát két öles falazott árok a kert körül s azonkivül vagy magas fal, vagy épen oly erős vasrostély, melyen, azt az egy helyet kivéve, hol egy rud hiányzik, s hol éjjel kulcsár ur tudta nélkül ki szoktunk bujni, az ördög sem jöhetne át? Menj imádkozni, s te fogd a puskát — mondá, nagy lőfegyvereinek egyikét a kapusnak kezébe nyomva, — ne reszkess ördögadta! hisz tudsz vele bánni, többször megpróbáltad czélba lőni; de csak akkor süsd el, ha mondom; sok ideig tart, mig ismét meg birom tölteni. Kend pedig, — szólt végre, mielőtt társaival kiment, a kulcsárhoz — bort hoz fel a pinczéből, de jót és sokat, érti-e? ha az ember ereiben vérnél egyebet

nem érez, nem meri kiontani. Szaporán, legények! a gazemberek odakünn veszteni kezdik türelmöket s uj megtámadásra készülnek.

Hatalmat csak bátorság ad, de veszélyes körülmények között e tulajdon mindég megszerzi azt, s nem képzelheti senki a pontosságot, melylyel e pillanatban a csatlós rendelései mindenki által teljesíttettek. Kiket a hátulsó kapuhoz állitott, s kiket magával a főbejáráshoz vezetett, hol a legtöbb veszély fenyegete, mind szó nélkül követék parancsait; maga a büszke kulcsár, mintha ura küldené, sietett a pinczébe, s a legjobb szerémi borral tért vissza; ugy látszott, mintha a vén katona egyszerre királylyá vált volna szolgatársai felett.

Alig érték a védelmezők a kapukhoz, midőn a támadás kettőzött dühösséggel megujittatott. A nehéz rostélyzat most is ellenállt minden erőlködéseknek; s a csatlós, ki, nehogy a védelmezők csekély száma kivülről észrevétessék, társaival fák megé rejtezett, s tettleg csak akkor akart föllépni, ha a kapu feltöretnék, vagy ha valaki annak átmászását megkisérlené, örömmel látá az ellenség sikertelen fáradozásait. — Marha nép! — suttogá a mellette állókhoz, — midőn még annyi eszök sincs, hogy a rostélyon átmászszanak; igy, mint most, erőlködhetnek holnaputánig, s addig csak valaki eljön segitségünkre. — S ezzel a csatlós vezéri méltósággal felfogá a kulcsár által odanyujtott kancsót, belsőkép áldva e történetet, mely által az ó szerémi bornak más viszonyok között nem remélhető élvezetéhez jutott.

Miután a megrohanás részint itt, részint a hátulsó kapunál még egy párszor hasonlókép sikertelenül ismételtetett: a csatlós bátorsága, a kulcsár által bőven osztott óbor lángjaitól nevelve, elterjedett a többiekre is, s e rövid idő előtt remegő csoport között mindég

többen voltak, kik alig győzték bevárni a pillanatot, midőn az ellenséggel fegyverben megmérkőzhetnek. Maga a kulcsár több méltósággal járt ismét hívei között, s kérdé: nem volna-e jó egypár lövést tenni e gazemberek közé?

— Majd ha az őrsereget jönni látjuk — volt a csatlós válasza, — még a bikát sem jó felbősziteni; ha egypárt agyonlőnének közülök, kettős dühhel rohannának ellenünk, s az ember, ha nekimérgesedik, vasrudakat is eltörhet. Hisz a segitség nem késhetik soká, a város kapui mellett vagyunk, s eddig rég nekikészülhettek.

Ugyanaz volt a megtámadók véleménye is. Bármi nyomorult vala a közhatalomnak állapota hazánkban, mégis valószinütlennek látszott, hogy egy ház, még pedig az ország egyik főbb hivatalnokának háza, a főváros kapui előtt néhány száz paraszt által megtámadtathatik a nélkül, hogy valaki segitségére jönne; s a tömeg vezetői tanácskozni kezdének, mit tegyenek?

— Ha csak tíz lovas jön — mondá az egyik a kapu mellett állók közül, — e gyülevész nép mind szétszalad; s fogadom, mindjárt itt lesz Batthyányi maga az összes őrsereggel; addig nincs mód benne, hogy ez átkozott kapukat feltörjék.

— Csak legalább lajtorjákat hoztunk volna magunkkal — szólt egy másik; — de ki hitte volna, hogy ennyi ember egy kaput nem bir feltörni?

— Tudnék én egy módot — mondá az előbbi kovácslegény, ki egyik kezével kalapácsára támaszkodva, másikkal homloka veritékét törölgeté, — ha egypár ember átmásznék s belülről a lakatot verné le.

— Ördög teszi! — mondá a mellette állók egyike; — a kapu fölött láncsa láncsa mellett áll, ki mászás közt elcsuszik, nyársra vonja magát.

— Az még nem baj — válaszolt az előbbi, — kicsuszni én nem fogok; de hátha a kapu megett emberek állanak? nekem e csendesség ott a házban nem tetszik; minden teli van cselédekkel s nem mozdul senki; alkalmasint valami cselt gondoltak ki.

— Attól ne félj — szólt közbe mély hangon egy paraszt, ki az egész ostromban eddig a legdühösebbek között tüntette ki magát, — vagy a pinczébe bujtak, vagy elpusztultak a házból; elég hiba, hogy a hátulsó kaput csak később fogták körül; nemes koponyákon szerettem volna megpróbálni fokosomat, nem törnek-e be oly könnyen, mint fiamé, melyért az ispántól húsz forint vérpénzt kaptam. Átmászok veled magam is.

— Igen, s hogyha bent leszünk — mondá, fejét vakarva az előbbi — s távolról lódobogás hallatszik, vagy valaki elkiáltja magát: az őrsereg jön! s a többiek elszaladnak: mit tegyünk?

A kovácslegény minden biztatások s igéretek ellenére csak fejét csóválta, azonban tanácsa a már lankadó buzgóságnak, melylyel a nép a kert ostromához fogott, uj életet adott.

— Át kell mászni a kapukon! — hangzott mindenfelé, s mindég többen ajánlkoztak a merényre, mely ennyiektől követve, most már a kovács előtt sem látszott annyira veszélyesnek, mint előbb gondolá.

— Csak utánam jöjjetek! — kiálta, midőn a rudakhoz kapaszkodva fölfelé emelkedett s az alatta hemzsegő tömegre visszanéze; — ha szerencsésen átmegyünk, a ház a mienk, belülről én magam leverem a lakatot kalapácsommal.

A pillanatok, melyek alatt künn a tanácskozások folytak, a kertben levőkre nézve aggodalomteli várakozás pillanatai valának; s főkép miután az ostromlók a kaput ujra megrohanták, s miután a kovácslegény

fölfelé emelkedő óriási testét a rostélyon át a védelmezők meglátták, ezek közül néhányan elveszték ismét előbbi bátorságukat; azonban a nagyobb rész, a csatlós szavai s példája által bátoritva, komolyan védelemre készült. Helyzetök nem vala reménytelen. A kert a vaskeritésen kívül mély s kifalazott árokkal volt körülvéve, mely az átmászást még inkább nehezité. Ez uj megtámadási módnak tehát leginkább csak a kapuk valának kitéve, s ezeknek védelmére Telegdi cselédei elég számmal láták magukat, főkép miután a várból remélt segitség, mindenkinek meggyőződése szerint, soká többé nem késhetett, s a jó szerémi bor a férfiak keblét szokatlan vitézség lángjaival tölté el; de hősi erényeik nem tétettek próbára még most sem.

Mielőtt még a kovácslegény lábát a kapun átemelhette volna, s mielőtt az utána mászók annak tetejére érhettek és igy a védelmezőknek alabárdjaik használására alkalmat adtak: hátulról lárma támadt. — Helyet! helyet a pesti vezérnek! vissza a kaputól! a vezér jön! — igy hangzott sok szó, s kik fölfelé kapaszkodtak, annál készebben engedtek e parancsnak, minthogy mászás között a kapuhoz közelgő védelmezők fegyvereit észrevevék s a merény folytatásához elveszték kedvöket.

— Vissza, vissza szerencsétlenek! — kiálta Szaleresi, ki néhány legény kiséretében a sokaságon áttörve, most a kertkapuhoz ért, mig a tömeg, részint bámulva, részint megijedve, csendesen visszavonult.

Azon tanácskozás után, mely saját házában tartatott, s melynek olvasóim tanui voltak, Szaleresi meggyőződött, miként vezértársai vétkes föltételeinek többé ellentállnia nem lehet, s elhatározá magát, hogy seregével együtt a keresztesektől elválik. Miután tervét több polgárokkal közlé, s hogy seregeinek rábeszélésére segé-

dökkel éljen, velök együtt este a táborba jött; képzelhetni borzadását, melylyel a hirt vevé, hogy azok állitólag saját parancsára Telegdi kerti lakának megtámadására indultak ki. Félig magánkivül sietett Budára, eltökéletten, hogy élte veszélyeztetésével is akadályozni fogja a merényt.

— Hogy' merészlettétek a közcsendet ekként felzavarni? ki vezetett a rabláshoz? — kérdé a legnagyobb indulattal a mellette állók egyikétől, kiben egyik boltoslegényét ismeré meg.

— András — volt ennek remegő válasza.

— Igen, András, András! — ismétlék többen a körülállók között; — kegyelmed nevében hitt, másképp nem is jöttünk volna.

— András?! hol van András? — kiálta az előbbi a legnagyobb fölgerjedésben, midőn egyszerre leányát látá maga mellett.

— Ne kérdezd tovább — mondá Klári suttogva, midőn apja kezét ragadá meg; — mindennek én magam vagyok oka.

— Te!? — kérdé apja eliszonyodva.

— Én, apám; megcsaltalak; ma éjjel Ártándi nálam volt, szerelmét birom; apja őt még gyermekkorában Frusinával jegyezte el; csak ő akadálya boldogságomnak; kényszeriteni akartam, hogy mondjon le kedvesemről; de az Istenért, ne kérdezz, küldd el e szörnyü embereket; hisz én nem akartam őt megölni.

— Megőrültél? — kérdé apja még egyszer; — elbóditott a félelem?

— Nem, nem, apám! csak siess; im ujra zúgni kezdenek; küldd el őket.

A zavart töredékekből Szaleresi nem érté az egésznek összefüggését; hogy leányát ujra kérdje, arra nem volt ideje; s fenhangon fenyegetve parancsolá, hogy a

csoportozók széledjenek el. — Vissza! vissza innen, semmireválók! — kiáltá egész erejével; — a ki nem követi azonnal vezérét, felakasztatom!

András s néhány boltoslegények, rég engedelmességhez szokva, mert urokhoz közelebb állottak, nem merészkedtek parancsát megvetni, s alázatosan leereszték fegyvereiket; de Szaleresi nem ismeré a népet, midőn hivé, hogy vezéri czime s parancsoló szózata a többiekre hasonló hatást teend. Első pillanatban a sokaság hallgatott, s mint mindég, ha valaki elég bátor s neki parancsolni mer, engedelmeskedett. De mihelyt az első meglepetés elmult, a tömeg zúgolódni kezdett s »Nem megyünk! le Telegdivel és barátaival! törjétek fel a kapukat!« — voltak a szózatok, miket Szaleresi a tompa morajból mindég világosabban kihallott, mig a zaj, közelgő fergetegként, mindég hatalmasabbá növekedett s az általános orditás minden egyes szózatot érthetetlenné tett.

András és néhány legény, látva urok veszélyét, elébe álltak, hogy az ellene rohanó tömeget visszatartóztassák, de kérelmeik sem őt nem birhaták arra, hogy távozzék helyéről, melyet a kapu előtt elfoglalt s kivont kardjával védelmezni készült, sem a tömeget, hogy visszavonuljon.

— De, uram! — kiáltá András, — halál fiai vagyunk, ha tovább is maradunk.

— Legyen vérem lelkeden, gazember! — kiálta Szaleresi félig magánkivül haragjában; — ha mind elhagynak, én a kaput védelmezve halok meg.

— Elhagyni nem fogjuk, s ha százszor gazemberek volnánk is — kiáltá András, alabárdját fenyegetőleg emelve a megtámadók ellen. — A ki vezérünket bántja, halál fia!

A többi legények követték e példát s kik a tömeg között legközelebb álltak, ijedten visszanyomultak.

— Szeretném látni, ki merészel ellenállani vezére szavának — kiáltá Szaleresi, ki föllépésének sikerét látva, még bátrabbá vált. — Nem ismertek-e? Szaleresi Ambrus vagyok, a szent keresztes had pesti osztályának vezére.

De a vezér szavai a legközelebb állók körénél nem hatottak tovább, s kik azokat hallák, engedelmesség helyett zajogva emelék fegyvereiket s ujra előnyomultak.

— Ne legyen vérontás köztünk — kiáltá most ugyanazon paraszt, ki előbb a kovácslegénynyel a kapu átmászására első ajánlkozott, — keresztesek vagyunk valamennyien; hadd szóljak ezekkel az emberekkel. Te vezér, vagy bárki légy — szólt mély hangon, midőn a többiek helyet csinálván, Szaleresi elébe lépett, — nem szomjazunk véred után, menj békével s hadd e házat nyugodtan, mig betelnek rajta az irás szavai: kő nem fog maradni kövön. Az urnak népe elég ideig türt; de a gonosznak mérlege telve van, s te gyenge ember nem fogod Isten boszuló karját feltartani.

— Menj békével — kiáltá egy rész, — hisz hallod, Isten akarja.

— Szerencsétlenek! — mondá Szaleresi, — Isten titeket választott-e boszuja eszközéül? a vad indulat, mely kebleteket tölti, tőle jönne? s midőn rablásra, gyilkosságra készültök, ti szent nevére mertek hivatkozni?

— S kire hivatkozzunk, ha nem Istenre? — szólt az előbbi, azon vad vallásos lelkesedéssel, mely Husz és a pikardok tanaival e hon népe között elterjedett; s ámbár hazánkban, hol az eretnekség hatalomra soha nem emelkedhetett, rejtekben maradt, mindamellett a nép között szintugy fel vala található, mint a szomszéd Csehországban;[80]) — s kihez folyamodjunk, ha nem Istenhez, miután a földön senki sincs, ki szavun-

kat meghallgatná? s nem Üdvözitőnk zászlóihoz gyültünk-e össze, s nem az ő szavát követjük-e, midőn keblünk belszózatának engedünk? Isten erőt s türelmet ada nekünk, s mi elviseltük terhünket nyugodtan s ellenmondás nélkül; mi türtünk, mennyit soha ember nem türt még; de midőn türelmünk elfogyott, s éghez emelve kezeinket, irgalomért könyörögtünk: nem adá-e Isten maga e fegyvereket kezeinkbe, hogy kiirtsuk a gazt, mely Istennek szép embervetését eddig elnyomá? nem gyujta-e lángokat kebleinkbe, hogy, mint Szodoma s Gomora fölött, az égő tűz eláradjon e romlottság tanyája fölött, s a kevély fajból, mely parancsait megveti, nyom ne maradjon e világon. Menj békével, Ambrus, s ha munkánkban vonakodol részt venni, ne nézz vissza e helyre, nehogy Lóth nejeként oszloppá légy, ha Isten szörnyü boszuját látod, melyet gyenge szemed elbirni nem tud.

— Menj békével, Szaleresi — szólt a nép; — Isten boszuló karját az ember gyenge keze nem tarthatja fel.

— Nem fogok vitatkozni veled — mondá Szaleresi, ki észrevéve a hatást, melyet a vakbuzgó szónok szavai a tömegre tevének, nem akará őt uj beszédre ingerelni; — szavaidból látom, hogy azon szerencsétlenekhez tartozol, kiket az átkozott cseh eretnekség hálóiba keritett, s kik bujdosva hazánkban, az igazság sujtó karját eddig ki tudták kerülni. Hozzátok fordulok, jámbor keresztyének, kik szent vallástokhoz ragaszkodtok, kik a hussiták, pikardok, adamiták csábitásaitól meg tudtátok őrizni lelketeket, kiket a prágai pestis még meg nem ragadott.

— Gáspár jól beszélt — szakitá itt félbe a szólót több hang a tömeg közül; — Gáspár nem eretnek; szóljon helyettünk ő; ő a legidősebb.

— Honfitársaim — folytatá Szaleresi, — ne hagy-

játok magatokat elragadtatni gonosz csábitók által. Önvesztetekbe rohantok, vagy remélhettek-e jót ily vezetők alatt?

— Az Úr maga fogja vezetni népeit — szólt ismét Gáspár, — hatalmas karának világi bölcseségre nincs szüksége; midőn népét a hatalmas egyiptomi fogságból megszabaditá, tüzoszlopba öltözve, ő maga vezeté át Izraelt a pusztaságon; s igy lesz most. Kiket, világi fogalmak szerint, vezéreknek mondasz, azok csak az elsők, kik szavát meghallva, utána indultak; az Úr szava világosan felszólalt közöttünk. Nem látjátok éjjelenként a nagy üstököst, mely hosszu vörös sugárokkal az ország fölött átvonul? [81]) Veszélyt jósol, azt mondják az irástudók. Igen, veszélyt, e föld hatalmasainak; de a népnek örömet. Ha Isten a csillagokat, melyek éjünket felvilágositják, egygyel megszaporitá, a népnek nincs mitől tartania. Jaj annak, ki, ha az Úr hivá, kapához és ásóhoz fogni nem akar, a hanyag munkásnak bére örök kárhozat.

— Rajta! rajta! törjétek fel a kapukat! — zúgott a nép, — le vele, a ki ellentáll! Gáspárt kövessük! Szaleresi látá, hogy itt, hol a hitdüh annyi aljas szenvedélylyel vegyül, a közérzületnek egyenesen ellenszegülni nem tanácsos, s azért, mihelyt a csend ismét kissé helyreállt, nem tagadva többé a boszu jogszerüségét, melyet a parasztok uraikon állani készültek, csak arra tevé őket figyelmessé, miként az, kinek háza ostromához készülnek, semmikép nem tette magát e boszúra érdemessé. — Álljatok boszut, ha lelkiismeretetek engedi, — szólt lelkesedve, — de álljatok boszut azokon, kiknek üldözéseit szenvedtétek; Telegdi a népet soha nem zsarolá, senki sincs, ki ellene panaszt emelhetne; s miért forditjátok fegyvereiteket épen az ellen, kiben eddig egyetlen pártfogótokat találtátok?

— Ellenezte a keresztes hadat! ő sem jobb a többinél! Dózsa és Lőrincz ugy akarja! gyülöljük — ily szózatok szakiták félbe a szólót.

— És ha Telegdit gyülölitek — kiálta Szaleresi, minden erejét megfeszitve, hogy a mindég növekedő zaj között meghallassék, — nem tudjátok-e, hogy Telegdi távol van; igen, jó emberek! rászedettétek magatokat; Telegdi nincs honn, az ország alsó részeiben utazik; mit kerestek itt, hol csak ártatlan leánya s néhány asszonyi rokonai laknak? Ezeken mások vétkeiért csak nem fogtok boszut állani?

— Fogunk — szólt mély hangon Gáspár; s Szaleresi borzadott az elhatározottságon, melylyel e szó mondatott; — Telegdi nem paraszt, kinek életénél egyebe nincs, s kin csak ugy állhatunk boszut, ha ez egyet elveszszük. Nem szereti-e birtokát? nem szereti-e leányát és rokonait? nem fogja-e érzeni a csapást, mely őt ezektől megfosztja? »Ki fogom irtani ivadékát negyediziglen,« szólt az Úr, és szava teljesülni fog.

— Iszonyu ember, mit vétett neked Telegdi? — kiálta Szaleresi, míg a tömeg felkiáltva, kijelenté helybenhagyását.

— Mit vétett nekem Telegdi? — kérdé az előbbi keserüen, s szavai, melyek eddig komolyak valának, minél tovább szólt, annál szenvedélyesbekké váltak; gyülölség, boszuvágy, hitdüh hangoztak beszédében, és a tömeget beszéde alatt mindég vadabb lelkesedés ragadta meg. — Mit vétett nekem Telegdi? Három fiam volt s egy leányom. A leány urának rimája lett s ismerni sem akarja többé szüleit; a fiuk közül kettő, urának csatlósai között küzdve vérzett el a csatamezőn; az utolsót, a legszebbiket, ki e szivnek több volt, mint élete, az ur, mivel vadászaton rosszul hajtott, haragjában agyonlőtte.

A tömeg között halk morgás hallatszott, mint a közelgő dagálynak első mozdulatai.

— Érzém, hogy szivem nem fogja megbirni; hogy a nyilat, melyet fiam vérző kebléből kivontam, mielőtt őt eltemettük, gyilkosa szivébe fogom döfni, ha tovább vele egy helyen maradok; s mivel nem akartam vétkezni Isten szent parancsa ellen, mely ölni tilt, elhagyám születésem helyét. Éjszaka szöktünk, mint a gonosztevők, mi ártatlanok a gonosztevő előtt, ott hagyva házunkat, irtásainkat, ott hagyva utolsó gyermekünk sirját, melyet a tavasz még fűvel sem takarhatott el, s mely, midőn a temető mellett elmenénk, oly sötéten nézett ránk, begyepesedett társai között, mintha a többi sirok ehhez képest nem is érdemlenék, hogy fölöttük keseregjünk. De az urnak parasztokra van szüksége, ki szántsa földeit, ki vágja az erdőt, az ártatlan vadakat ki hajtsa gyilkoló fegyvere elé. Erőszakkal visszahoztak, kötözve és verve, nőm a kegyetlenkedés következtében meghalt, s oda fektetém fiam mellé, s elhagyva állok a világon. [82])

— És mindezt rajtad Telegdi követte el? — kérdé Szaleresi eliszonyodva.

— Telegdi nem — válaszolt az előbbi; — nem az ő jószágán születtem, s igy nem ő vala hóhérom. De nem úr-e ő is, olyan, mint a többiek? különben miért nem kelt volna fel a nép védelmére, midőn elnyomását látta?! Az Úr őt s övéit adta kezeim közé, s én rajta fogom állani boszúmat. Vagy, midőn két fiam fegyverfogásra kényszerittetett, az, ki őket a csatában megölé, kérdezte-e, ki oka a küzdelemnek? Midőn uram a harmadikat meggyilkolta, visszatartóztatta-e karját a gondolat, hogy én, a szerencsétlen fiunak apja, őt soha meg nem sértém? ősz hajam, becsületesen töltött életem megmentett-e attól, hogy marhaként egy helyről

a másikra ne hajtassam? Paraszt volt, ellenség, ki kérdi, midőn fegyverét ellene emeli, mi neve s mily szülőktől származott? parasztok, ez elég, hogy kínoztassanak. S legyen ugy; Isten és az ember gyermekei között szeretet nem lehet; legyen gyülölség hát, gyülölség, mig az örökre ellenséges fajok egyike kiirtatott. Telegdi — ur, és e kéz most fegyvert szorit. Rajta, rajta, keresztesek! — kiáltott most a dühösségig felindult tömeghez fordulva, — hogy kő ne maradjon kövön; hogy e viperafaj kiirtassék harmad- s negyediziglen.

— Rajta! rajta! le az urakkal! vért vérért! nekünk boszu kell! — orditott az egész tömeg, midőn vad, rendetlenségben a kapu felé tódult.

Az általánossá vált szenvedély megragadta egy részét azoknak is, kik Szaleresi védelmére körülötte összegyültek; s most Gáspárt s az utána tódulókat nemcsak vissza nem tartóztaták, sőt segiték, midőn a kapura másztak. András és még néhány legény, látva a veszélyt, Ambrus gazdát akarata ellen a földről felkapva, karjai között félrevivé.

Iszonyu lárma támadt a kapu körül. Mint a tenger, a vész erős karjaitól felzavarva, ingadozni kezd, előbb lassan, de mindég magasuló habokban emelkedik, mig végre, a fergetegtől hajtva, az óriási elem felcsap szikla-partjain, mintha a természettől helyezett határokon túl akarna hágni, s dühében, melylyel tajtékzó hullámai ég felé emelkednek, vizet vegyitve a szárazfölddel, vissza akarna térni a nagy chaosba, honnan az Úr szavára egykor különválasztatott. Igy zúgott, így orditott a nép. Megragadva szenvedélyek fergetege által, az egész tömeg vad rendetlenségben nyomult a kapu felé, melyen Gáspár s a csoport legmerészebbjei mindég magasabbra emelkedtek.

Szaleresi, kit András és társai a küzdelem helyétől

félrevittek, hasztalan iparkodott jelek s szavak által a felbőszült tömeget visszatartani. Körülte csoportozó hivei éljen-rivalgásokkal eltakarták feddő szavait, s a szerencsétlennek magasabb helyről kelle látni az iszonyuságokat, melyek nevében, s mint hireszteltetni fog, vezérlete alatt követtettek el, ámbár, ha vérét ontaná, azoknak megakadályoztatása hatalmában nem állana.

A védelmezőknek helyzete ezalatt több mint kétségessé vált. Bármi erősnek mutatkozott is a vaskapu, mely a megtámadókat eddig visszatartóztatá, s bár a jó szerémi bor mindég több, sőt majdnem szerfölötti lelkesedést terjeszte a cselédek között: a csatlós több hadat látott, mintsem ne tudná, hogy ily nagy s küzdés között nekidühösödött tömegnek elvégre semmi sem képes ellentállani; de férfiasan meg akará állani helyét, s mint bajnokhoz illik, küzdve bevárni végzetét.

— Ide, a kinek lelke van! — kiálta, fölemelve alabárdját; — csak mászszatok fel, majd mi lesegitünk amugy parasztosan, mint vasvillával a zsupot.

Bátoritva vezetőjök példája által, a többi cselédek fenyegetően emelték fegyvereiket, kétségbeesett védelemre készülve, mint kik életökért küzdenek.

A vad zajra, mely a kapu megett támadt, a hozzájok felnyuló fegyverek látására, a megtámadók elsői egy perczig megálltak, s Gáspár megszólitá a védelmezőket.

— Csendet egy perczig! — mondá erős hangon, melynek hallására a zaj azonnal elnémult. — Cselédek vagytok, nemde?

— Igen, Telegdi István ő nagysága cselédei vagyunk. Mit akartok tőlünk? — volt a csatlós válasza.

— Nyissátok fel a kaput s menjetek békében hová tetszik — mondá ismét az előbbi. — Mi a nemesség ellen emeltük fegyvereinket, cselédekkel nincs dolgunk.

Szolgák vagytok ti, mint mi magunk, miért küzdjünk egymás ellen? Nyissátok fel a kaput s nincs mit félnetek a szent keresztes had vitézeitől.

— Nyissuk fel a kaput — suttogának többen a csatlós körül; s ő maga sokkal jobban átlátá a védelem reménytelenségét, hogysem a menekülés e módját ne fogadná el örömmel. — Hisz Frusina kisasszony megmenekedett — igy vigasztalá magát, s bizony holmi almáriomért, bármennyi drágaság volna benne, én se üttetem magamat agyon. — De — mondá fenszóval — ki kezeskedik érette, hogy ha a kaput felnyitjuk, bántásunk nem lesz?

— Esküszünk az egy élő Istenre s Istennek minden szenteire! — válaszolt amaz, esküre fölemelvén kezét, — ha a kaput önként felnyitjátok, senkinek a cselédek közül nem lesz bántása.

— Esküszünk! esküszünk! — ismétlé a tömeg, kezeit ég felé emelve; — nyissátok fel a kaput és menjetek békével. — S egy pillanatig ünnepélyes csend uralkodott.

— Fogadjátok el az ajánlatot — sürgeté András és maga Szaleresi is, ki igy legalább a vérontást remélé elkerülhetőnek.

— Már biz én azt hiszem — válaszolt a csatlós, miután körültekintve, követőinek készségét az ajánlat elfogadására észrevevé, — a lehetetlent Telegdi István ő nagysága sem kivánhatja tőlünk: ha maga itt volna, hatszor megölhetnétek inkább, hogysem szemeim előtt valaki kulcshoz nyuljon, de igy —

A szólót itt lőfegyver durranása szakitá félbe, melyre a kapun belől s kivül állók egyaránt megrezzentek. Gáspár, ki hogy a kapu fölött kiálló láncsákat kikerülje, a kapuszárfán fogott helyet s itt várá ajánlata sikerét, a lövésre feljajdult s a következő perczben

véresen zuhant le néhány társainak karjai közé, kik közelében maradtak; mig a megtámadók nagyobb része a még e korban, főkép parasztok előtt szokatlan fegyver durranására futásnak indult.

E váratlan zavarnak oka a kapus vala, kinek az öreg csatlós a házban talált második puskát átadá, s ki a szokatlanul jó és erős bortól megrészegedve, midőn a kertkapunál támadt zajra a ház hátulsó részéről, hol néhány cseléddel helyet fogott, ide sietett, fegyverét a kapura mászott megtámadók ellen kisüté, a nélkül, hogy a beállott békésebb irányt sejditené.

— Elárultak — kiálta Gáspár végső erővel, — boszút, barátim, véres boszút! egy se maradjon meg az álnok fajból. — E szavakat erejének végső megfeszitésével mondotta, kiáltását nehéz vonaglás követte; kevés pillanat — s Gáspár meredten feküdt társainak karjai között.

A rémülés, melyet a kapus szerencsétlen lövése okozott azok között, kik ellen irányozva volt, nem volt nagyobb annál, mely a kapu körül összegyült cselédeket megragadta; s midőn a csatlós az első meglepetés után visszafordult s követőit kétségbeesett védelemre akará inteni, melynél számukra más menekülési lehetőség nincs: bámulva látá, hogy magára hagyatott. A csatlós, átkozva sorsát, miután a kaput egymaga meg nem védelmezheté, a többiek után a házhoz vonult vissza.

Nem tartott soká a rémülés, melyet a lövés a megtámadók között első pillanatban okozott s mely rövid időre minden ajkat elnémita; s miután Gáspár végszavai elhangoztak, s azok, kiknek karjai között kimult, véres testét fölemelve a népnek mutaták, iszonyu düh ragadta meg az egész tömeget.

— Vér folyt, vér, vér, vér! — kiáltott száz hang;

— boszút! — S az egész sokaság, ugyanazon szenvedélytől megragadva, vadul rohant a védelmezőktől elhagyott kapu felé, s mi előbb majdnem legyőzhetetlen nehézségnek látszott, az ez általános fölgerjedés között egy pillanatban vitetett véghez. Egyik segité a másikat; ki erejét lankadni érzé, azt száz biztató szózat uj küzdelemre hivá fel; hol egy fáradtan visszavonult, uj, erősebb követő fogá el helyét. A magas kapun áthágtak; nehéz kalapács- és bárdütések leverék lakatját, s a nyikorogva megnyiló szárnyakon diadalt harsogva tódult be a vad csoport.

A természet minden elemeit könnyebb feltartani dühökben, mint az embert, ha szenvedélyeitől elragadva, bizonyos irányban megindult; s Szaleresi, ki Andrással s még néhány hiven körülötte maradt követővel e csoportot a házhoz követé, hamar átlátá fáradozásainak hasztalanságát. A boszu után lihegő s annyi hasztalan erőlködés által az őrültségig felizgatott tömeget feltartani nem állott senkinek hatalmában; s ha Szaleresit követői erővel a küzdők köréből félre nem ragadják, s a terem egyik szegletében körülötte kört nem képeznek, ő vérével lakolt volna az erőlködés miatt, melylyel a ház lakóit a nép dühétől megvédeni iparkodott.

A csatlós és a férficselédek nagyobb része már az első teremben megölettek. Drágán adták el éltöket, de a szám hasztalanná tett minden ellentállást. A védők vérökben feküdtek a terem márvány talaján, s a támadók, ajtót ajtó után feltörve, szobáról-szobára folytaták a szörnyü munkát.

Telegdi leányát keresék. Kikutattak minden szegletet, hol rejteket gyanithatának; s minden lépés, melylyel magukat e reményben csalatva láták, dühösségöket csak nevelé. Asszonyok, egy pár agg, ki Telegdi házában a

kegyelem kenyerét evé; a cselédek gyermekei, kik szüleikkel a szobákban menedéket kerestek; minden élő teremtés a felbőszült tömeg boszujának áldoztatott fel. — Vért, vért! boszút Gáspárért! — igy orditának; s miután senki sem volt, ki ellen gyilkos fegyvereiket fordithatnák, a vérrel fertőztetett szobákban körültekintve, a gazdag butorzat más, még aljasb szenvedélyeket ébreszte sziveikben. — Raboljuk ki a házat; minek annyi drágaság ott, hol csak halottakat hagyánk? — kiálta több szózat egyszerre; s a tömeg már készült elfogadni e tanácsot, midőn néhányan a vezetők közül annak megakadályozására szólaltak fel.

— A szent keresztes hadaknak bajnokai rablókká váljanak-e? — kiálta vad lelkesedéssel egy a parasztok között, ki Gáspár halála óta a boszutállók között legtöbb kegyetlenséget mutatott, s épen ennélfogva mintegy vezéri tekintélyt nyert; — azt mondják-e felőlünk, hogy ocsmány birtokért nyultunk fegyverhez? Nem! mint Istennek boszuló angyala, mi ki fogjuk irtani elsőszülöttjeiket, de nem nyulunk igazságtalanul felhalmozott kincseikhez. Nekünk vér kell, nem arany!

E szavak első pillanatra hatással voltak azokra, kik a szólót körülállák; de e hatás sem azokra, kikben a többi szobákban hasonló gondolatok támadtak, sem hosszabb időre nem terjedhetett ki; s e vezér, mint előbb Szaleresi, hamar meggyőződött, hogy a tömeget, melyet szenvedélyei megragadtak, egyes ember nem kormányozhatja többé.

— Itt van Telegdi szobája; a legnagyobb drágaságok itt lesznek; törjétek fel a szekrényeket! — kiálta egyszerre több hang, a mellékszobából ide tóduló tömeg között.

— Vissza innen, a ki életét szereti! — kiálta bárdját fölemelve az előbbi; a keresztesek szent hada véres

boszút áll, de nem rabol. — A tömeg a fenyegetésre, fölemelt karja előtt visszavonult, s egy pillanatra ismét csend lőn. — Mit nektek ez arany, e kincsek s drágaságok! Nem emeltük-e fel fegyvereinket azért, hogy Istennek országát állapitsuk meg e földön? s ti, mint Izrael népe a pusztában, ujra aranybálványokat keresték, hogy előttük leborulva, imádjátok azokat.

— Igazság! jól szól! — mondá néhány a körülötte álló kközül; a többiek hallgattak vagy rosszallva csóválták fejeiket.

— Egységet akartok? — folytatá az előbbi; — testvéri egyetértést? ássatok a föld mélyébe mindent, mit apáink kincsnek tartottak; mig gazdagabbak s szegényebbek lesznek közöttetek, mig az, ki aranynyal himzett ruhában jár, felebarátainak irigységén gyönyörködik: egyetértés nem lesz köztetek. A különbség, mely az ur és szolga között létezik, fenn fog állani mindaddig, mig a csillogó arany a termékeny földnél többre becsültetik.

— Jól beszél! — mondá ismét néhány hang.

— Magának akarja tartani e kincseket — kiálta egy erős hang hátulról, — s azok, kik szavait helybenhagyják, czinkosai!

— Magának akarja tartani e kincseket! — ordita a tömeg; — le vele! le czinkosaival!

A szónok, kinek egész hatása ez egy gyanusitás által semmivé tétetett, dühösen fölemelé bárdját s a tömeg közé nyomult, hogy ellenén boszút álljon; de a szorongatás szándékának kivitelét lehetetlenné tevé, s csak annak köszönhető, hogy néhány pártolójával együtt a bőszültek boszuja elől menekülhetett, mivel a rablás minden figyelmet elfoglalt.

Nehéz volna leirni az állapotot, melybe Telegdinek egykor oly csendes lakása egy rövid óranegyed alatt

jutott. A márványtalajokon holt testek, a drága keleti szőnyegek vidor szinei fölött nagy vérfoltok, feltört szekrények, leroncsolt kárpitok, átdöfött képek, megcsonkitott márványszobrok, s mind e romok között az őrjöngő sokaság, mely itt egyes rongyokért, ott egy ezüst billikom, vagy a szekrényekben talált pár darab arany körül vitatkozik, lármáz, verekedni kezd. A bor, mely a feltörött pinczéből felhozva, e dühöngők között nagy edényekben szétosztatott, az emberi érzelmek hátralevő szikráit végkép elfojtá; s mig egy rész a préda fölött szörnyü szitkok között küzdésre készül, addig a másik, néhány asszonynyal, kik a megtámadókat a táborból követték s velök diadalmok ünnepét ülik, részeg énekeket hangoztat, s táncz- és vig kurjongatásokkal holt testek fölött tivornyát kezd.

De forduljunk el e képtől. Ha valamely nép, mely elnyomói által századokon át állati aljasságban tartatott, midőn lánczait széttöri, mert nem neveltetett szabadságra, csak féktelenségben keresi hosszu szenvedéseinek pótlékát; ha emlékei erősebbek reményeinél, s ha az első szükség, melynek kielégitését keresi, mult sértések véres megboszulása: ott az igazságos történetiró, a bajnak okait látva, mentségeket talál; de hol az emberi természetnek állati része nemesebb érzelmein diadalmaskodott, hol az, mi nemünk méltóságát teszi, vad indulatok zajában egészen elnémult: a művésznek nincs mit keresnie. Olvasóink képzelő tehetségére bizzuk a részletek leirását.

A legnagyobb zaj között egyszerre rendkivüli világosság terjedett el a ház körül.

— Mi ez? — kiáltá rögtön sok hang.

— A ház ég! — orditott be az ablakon valaki; — fusson, a ki tud.

E szóra, melynek igazságát az elterjedő füstszag bizo-

nyitá, az egész tömeget leirhatatlan rémülés ragadta meg. A vitatkozók elejték a tárgyakat, melyekért küzdeni készültek; a részegek kijózanodtak, s minden vad rendetlenségben nyomult az ajtók s ablakok felé, honnan sötét felhők nyomultak be a szobába.

— Helyet! az ellenség ránk tört! Megégünk! segitsetek! — Ily szavak, melyek közé a szorongatottak jajkiáltásai vegyültek, hangoztak minden oldalról, mig a tömeg, minden ajtón s ablakon kitörve, végre ismét a kertben együtt találta magát, s bámulva nézte a magas lángokat, melyek vörös füstgombolyagok között ég felé emelkedtek.

— Menjünk! — szólt most ugyanazon férfiu, ki a keresztteseket előbb a ház kirablásától vissza akará tartóztatni, s ki, mivel szándékát másképp nem viheté ki, azt társaival a közzavar között maga gyujtá fel; — itt nincs dolgunk többé. Nem messze innen a Drágfiak kerti laka áll; közel hozzá a Bebekeké, Ujlaki háza s a nádor mulatóhelye: tűzzük ki a veres lobogót tetejök fölött; a népnek Telegdi Istvánon kivül több ellensége van; az éj a napnál világosabbá válik, ha szenvedéseinket mindenütt ugy boszuljuk meg, mint itt. Jerünk Isten nevében! [83])

A sokaság harsányan kijelenté helybenhagyását, s vezére után indult. A ház körül minden ismét csendes lőn, csak a tűznek pattogása s a lángokkal játszó szél szakitá félbe a hallgatást, mely ennyi zaj után a környéket eltölté.

Három ember maradt csak a kertben. Szaleresi, kit András a teremből erővel kivezetett, s ki kétségbeesetten egy fához támaszkodva, nézé a terjedő lángokat; András maga és Klári, ki, miután teremből-terembe sietve, Frusinát sehol sem találta, s meneküléséről meggyőződött, a kertbe vonult, s borzadással gon-

dolá át a szörnyü dolgokat, melyeket ő maga idézett elő.

Sokáig álltak igy hallgatva; végre Szaleresi, mintegy álomból ébredve, körültekintett, s midőn meglátá leányát, elborzadott.

— Klári! — szólt remegő hangon — e nap a föld legszerencsétlenebb emberévé tett. Polgári állásom, becsületem, lelkem nyugalma, minden elveszett; mondd, te vagy-e oka mind ennek? Isten ugy segitsen végső órádban, mint apádnak igazat mondasz.

Klári hallgatott. András könytelt szemekkel magát akará a szerencsétlenség szerzőjének vallani.

— Szólj igazán, leányom! — mondá ismét az előbbi, s szava elárulá belső megindulását; nemde, miket előbb mondál, nem igazak? Ennyi borzasztó dolognak látása elkábitá eszedet; te e szörnyetegnek tettében nem valál részes, ugy-e?

Nagy fölgerjedés pillanataiban az igazság erővel utat tör ajkainkon; s Klári nemesebb természetü lény vala, mintsem hogy önbűnét másra háritsa, habár az, mint András, önmaga ajánlkoznék áldozatul. — Én valék, apám! — szólt elhatározott hangon a hölgy, — ki Andrást annak, mit tett, elkövetésére birta. — Enmagamtól borzadok, de saját cselekvéseimnek más ne szenvedje büntetését. Szerelmem — —

— S légy hát elátkozott! — szakitá félbe, magánkívül indulatában, Szaleresi leányát; — s legyen azon szerelem, melyért mindent feláldoztál, kínja életednek. Bujdossál Isten s emberek elől e világon s ne legyen helyed, hol fáradtan lehajtanád fejedet, melyen apád átka nyugszik — Soha, mig élek, házam küszöbén ne lépjenek át lábaid; az utolsó koldus kedvesebb vendégem, mint te, ki azt születésed által örökre meggyaláztad.

Szaleresi elrohant.

— Elátkozott! — kiáltá Klári, s elaléltan András karjai közé rogyott.

A ház födele leégett, a gerendák iszonyu robajjal a szobába zuhantak s az ablakon át terjeszték fényöket; de Klári nem hallott semmit. Magánkívül feküdt az egyetlen ember karjai között, ki hozzá e világon még hív maradt.

XIV.

Rögös az út, melyen az emberi nem s egyes nemzetek kifejlődésük felé haladnak. A mező, mielőtt uj maggal vettetett be, éles ekével felszántva, egy ideig kopáron áll; ezt látjuk nemzeteknél is; e mezőkön, melyek fölött Isten fenséges eszméit elhinti, az, mit a lefolyt kor hozott, kiirtatik, hogy helyette uj, üdvösb termés nőhessen; s a gondolkozó, ha századok távolából ily időszakokra visszatekint, sajnálkozás nélkül látja a pillanatnyi romokat és kopárságot, mert alattok az uj termés csiráit látja. Az erdő szebben nő, ha a vész erős kara egyes haldokló törzsökeit kidönté, a mély gyökereket felrázta, az ágakon függő magot messze helyekre vitte el, hogy ott fákká nőjenek: úgy a népek sem fejlődhetnek örökké derült napok között. De, jaj az egyes fának, jaj az egyes embernek, kit ily vész megragad; a fa, ha gyökerében sértetett, az ember, ha feldulatott a kis kör, melyben boldogságát találta, nem üdülnek fel többé. — Ez vala Szaleresi helyzete. — E férfi eddig boldognak érzé magát s méltán; ki oly körben töltheti életét, mely sem nem annyira szűk, hogy általa tehetségeit korlátozva érezné, sem nem annyira tágas, hogy betöltésére erőt ne érezne magában; kinek a sors eleget adott, hogy vele polgári állásához képest még képzelt szükségeit is pótolhassa s nem

annyit, hogy több után vágyódnia ne lehetne, s kinek ez irigyletre méltó helyzethez az ég oly lelket adott, melynek vágyai nem fellengzők, oly szivet, melynek érzelmei szenvedélyesekké nem válnak, — szóval, középszerüséget jellemében s lelkületében, minő helyzetéhez illik: azt méltán mondhatjuk boldognak. Szaleresi e ritka szerencsés egyéniségek közé tartozott. — Ha van boldogság a világon, ezt a középosztályok körében kereshetjük. Itt a társadalmi élet folyamának közepette vannak egyes habok, melyek a nélkül, hogy csak egyszer is a part szikláihoz ütődnének, lejtenek el utjokon; s ez vala valószinüleg Ambrus gazda jövője, ha szerencsétlen körülmények által természetes állásából ki nem sodortatik.

Hogy Szaleresit nem vallásos buzgóság, s nem vezéri hivatásának érzete vezette a keresztesek táborába: azok után, miket jelleméről tudunk, mindenki könnyen beláthatja.

Midőn Bakács, Zsigmond templomában a szentelt zászlót nagy ünnepélyességgel Dózsának átadá, s a fővezér s más előkelőbb keresztesek ruháira saját szabója által vörös kereszteket varratott: más budai s pesti polgárokkal együtt Szaleresi is jelen volt ez ünnepélynél. Ő eminentiája rendkívüli nyájassággal kérdé több körülálló pesti polgártól: nem fognak-e ők részt venni e szent vállalatban? A kérdezetteknek nagyobb része, mélyen meghajtva magát, késznek nyilatkozott, s azonnal köntöseire varratá a kereszteket, melyet a bibornok maga osztott ki. — És kegyelmed vallásos buzgóságban hátrább maradna polgártársainál? — kérdé ismét ő eminentiája Szaleresitől; s a kereskedő meghajtá magát, mint a többiek és a keresztet szintén ruhájára varratá, annyival készebben, mivel meg vala győződve, hogy ha mindjárt a hatalmas bibornok kivánatát tel-

jesité, bizonyos pénzmennyiség lefizetése által magát a valóságos hadi szolgálattól fölmentheti. De mit a többiek nehézség nélkül véghezvittek, azt Szaleresi nem teheté. A pesti csapatok által, ismeretes lágysága miatt, vezérnek ő választatott; s Bakács, ki a keresztesek között mutatkozó mozgalmakat észrevevén, nem csekély fontosságot látott abban, hogy e seregek egyik része oly nyugodt férfiu vezérlete alatt álljon, minőnek Szaleresit ismeré, őt mind maga, mind a király által a vezérség elfogadására addig kérte, mig Ambrus, különben is nagy mértékben megtisztelve érezvén magát, nem birt ily magas kivánatoknak ellentmondani.

Nem képzelhető boldogtalanabb ember, mint ő vala azon pár hét alatt, melyeket a táborban töltött. Megszokva az otthonos élet kényelmeit első ifjusága óta, még azon anyagi szenvedések iránt sem lehete közönyös, melyeknek most ki volt téve. Napjait hadi gyakorlatokban, az éjeket többnyire vászonsátorában töltve, Ambrus gazda, ha szokatlan hajlékában éjjel nem aludhatott, sóhajtozva számitá fel a veszteségeket, melyeket már eddig tett, s valószinűleg még tenni fog; de hiusága, mely őt e bajba keverte, egyszersmind vigasztalást adhatott volna neki, ha a seregek lelkülete s mindenekfelett vezértársainak jelleme s naponként világosabban bevallott czéljai lelkét aggodalommal nem töltik el. Az országban még alig gyanitották a keresztesek szándékait, midőn már Szaleresi előrelátá az irányt, melyet az ügy Dózsa s főkép Lőrincz vezérlete alatt venni fog, s érezni kezdé, hogy minden erejének megfeszitése mellett sem leend képes annak megváltoztatására. Küzködött, s Dózsa Gergely által segitve, mint láttuk, elkövetett mindent, hogy társait józanabb határozatokra birja; de az ildomosság tanácsai sohasem győznek ott, hol indulatok szólnak. A szenvedély által

megtámadott rend csak úgy állhat fenn, ha szenvedély által védetik. S a jámbor Ambrus szelidebb férfi volt, hogysem ezt tehetné. Küzdött, de hasztalan; nem engedett, de elragadtatott; s pontról-pontra védelmezve nézeteit, mindég közelebb látá magát azon mélységhez, mely felé mások akarattal rohantak, s melybe, ha ellenáll is, belerántatik.

Szaleresit a táborban eddig részint természetes gyengesége tartá vissza, részint azon gondolat, mely a hiu férfiunak jól esett: hogy csak ő az, ki vezértársait veszélyes tervök véghezvitelétől visszatartóztathatja. A saját házában tartott utolsó tanácskozás után e csalódás eltünt s ő el volt határozva. Lépése nem vala veszély nélkül. Ha elpártolását a táborban megtudják, személye és birtoka e vad csoportok boszújának tétetik ki; de személyes tekintetek őt elhatározásában nem tántorithaták meg, s bízva saját s néhány barátai befolyásában, nem kétlé, hogy az esetre, ha Dózsa táborát seregestől elhagyja, a hazát a közelgő veszélytő még megóvhatja. [84])

A történtek meghiusiták e reményeket. Telegdi házának égő romjai között a szerencsétlen férfiu örökre temetve látá nyugalmát, becsületét, jövőjét. Lelkét leirhatlan fájdalom tölté el. E tett, mely nevében követtetett el, minden visszalépést lehetetlenné tesz. Közte s a nemesség, közte s a törvényes rend között e feldult lak sötét falai állanak; minden kiengesztelődés lehetetlen; s ha volt valami, mi helyzetének keserüségét nevelheté: nem volt-e ez az a gondolat, hogy enynyire boldogtalanná leánya által tétetett?

Elátkozá egyetlen gyermekét, s futott, mint kit rossz lelkiismerete üz, nem tudva, merre irányozza lépteit, csak szaladva, mintha sietése által önnön gondolatait kerülhetné el. Végre a testi fáradság lelkét valamivel

nyugodtabbá tevé; átgondolá helyzetét; világos volt előtte, hogy a keresztesek táborát, előbbi tervéhez képest, el nem hagyhatja. Habár Telegdi háza megtámadására nézve tökéletesen ártatlannak érzé magát, mégis, miután e tett nagyrészben az ő seregei által s András vezérlete alatt követtetett el, senki sem fogja őt bűntelennek hinni; a lázadók körén kivül mindenütt a legszigorubb büntetés vár rá. Kénytelen volt a keresztesekhez visszatérni. Sajkát keresett, s a pesti partra viteté magát.

Utközben Klárija jutott eszébe. A hölgy világos szavakkal mondá, hogy a szerencsétlen történetnek ő vala inditója. — Szerelmével mentegeté magát, mely őt e kétségbeesett lépésre birá. Mily szerelem lehet ez? mily összeköttetésben lehet Klári szerelme a Telegdiekkel? Mindez nagy rejtélyként állott Szaleresi előtt, melynek megfejtésére, mielőtt a táborba megy, saját házába akart betérni, hogy ott Erzsébet által, ha lehet, a dolgok összefüggése iránt tisztába jöjjön.

Késő éj vala; az utczákon minden hallgatott s az ablakok sötéten álltak, midőn házának küszöbéhez érve, csendesen, hogy szomszédait föl ne ijeszsze, magával hordott kulcsával a kaput felnyitotta. A házban, ugy látszott, senki sem vevé észre érkezését; midőn a folyosón végigment, csak saját lépteit hallá, melyek a fapadozaton erősen hangzának; minden egyéb hallgatott; s e szokatlan csend lelkét uj aggodalommal tölté el. Bármi későn jött is néha haza, nem történt még, hogy legényei vagy cselédei között valakit ébren ne találna, s a szorgalmas Erzsébet a kapu első zörrenésére ott termett mécsével, hogy gazdáját fogadja; ma az egész ház mintegy kihalva áll. — Meggyujtva mécset, végigmegy cselédszobáin, — mind üresen állanak. Végre a felső emeletbe siet, hol Klári szobája mellett öreg gazda-

asszonya, Erzsébet lakik; de a szobának ajtaja zárva, s koczogásaira senki sem felel. — Szaleresi szomoru gondolatokba merülten épen szobájába akart visszatérni, midőn Klári ajtaja mellett elmenve, különös hangok vonták magokra figyelmét. Megállt és hallgatott. — Hosszan elvont fohászokat erős hörgés válta fel; s Szaleresi, ki e század szelleméhez képest bizonyos előitéletektől nem vala ment, első pillanatra erősebben érzé dobogni szivét, mig az ajtóhoz közeledve meg nem győződött, hogy e kisértetes hangok egy férfi erős hortyogásától származnak.

Előbbi félelmét most harag váltá fel. Csak legényeinek egyike lehet, igy gondolá, ki, András távollétét használva, lerészegedett, s nem találva ágyát, most itt aluszsza ki részegségét. Fel akará nyitni az ajtót, de zárva találá, s hosszu zörgésre vala szükség, mig a megátalkodott hortyogó zajos álmában megzavartatott s éberségének némi jeleit adá.

— Jövök, jövök; urfi! — szólt a szobában egy egészen ismeretlen hang, — mindjárt készen leszek a nyergeléssel.

— Ki vagy — kiálta Szaleresi meghökkenve az idegen hangján.

— Hisz jövök már — ásitozék a másik; — még alig szürkül s lámpásom sincs; csak egy kis türelemmel legyen az urfi.

— Átkozott gazember! — kiálta Szaleresi, haragjában az ajtót rázva; — nyisd fel az ajtót, majd szólok én veled urfiakról.

Farkas, ki — mint az olvasó tudja — Klári által még reggel e szobába záratott, miután sem nyugodt várakozás, sem mérsékelt koczogás által szabadságát vissza nem nyerheté, a botrány elkerülése végett pedig a szoba ajtaját feltörni nem akará, estve felé éhgyo-

morral az ágyra veté magát, s az álom karjai között feledé kellemetlen helyzetét. Csak Szaleresi utolsó indulatos szavaira nyerte vissza eszméletét; leszökött ágyáról s ugyanazon kérdést ismétlé, mely hozzá a künnálló által intéztetett.

— Ne tréfálj velem — lármáza Szaleresi, — izzé porrá törlek, ha nem eresztesz be azonnal.

— Ne bolondozzék kelmed — válaszolt Farkas megvető hangon e fenyegetésre; — menjen kulcsért, ha van, s ha majd az ajtót felnyitotta, akkor válik meg, ki az erősebb.

A beszélgetők eddig nem ismerték egymást. Farkas utolsó szavai kissé meghűtötték a gazda indulatát, s midőn szobájába sietve a ház közkulcsával visszatért, czélszerübbnek tartá, mielőtt az ajtót megnyitná, vendégének neve után kérdezősködni. A magát megnevezőnek feleletében csakugyan Farkas szavára ismerve, aggodalma megszünt, s a jövő pillanatban Farkas Szaleresivel szemközt látá magát.

Nem szükség leirni a bámulást, melyet e találkozás a házi urnak, s a zavart, melyet Farkasnak okozott; elég, ha mondom, hogy ez utóbbi minden titkolódzást szükségtelennek vélvén, ittléte okait Szaleresinek részletesen elmondá, s hogy a szerencsétlen apa Ártándinak Frusinához irt leveléből, mely még az asztalon hevert, Klári magaviseletét érteni kezdé.

— A szegény leány szerettetve gondolá magát — szólt Szaleresi székre vetve magát, — azon hitben, hogy szerencséjének egyéb akadálya nincs, mint Frusina, őrült szenvedélyében meg akará rontani vetélytársát.

Farkas, ki ura, sőt saját magaviseletét semmiben sem mentegeté, még inkább megerősité Szaleresit e nézetében; igy cselekedett az öreg Erzsébet is, ki,

később hazatérve, a boldogtalan történet részleteit ujra elmondá, mig végre Ambrusnak a dolgok mikénti öszszefüggéséről többé nem lehetett kétsége. — Szegény leányom! — igy sóhajta ujra meg ujra — s én elátkoztalak, én elüztelek magamtól; s hol fogsz találni menedéket, hol vigasztalást fájdalmaidban, ha maga apád kegyetlenül eltaszita magától? Oh, Klárim! szivem bálványa, egyetlen gyermekem! jaj neked, apád elátkozott! s jaj apádnak, kinek e földön csak ez egy kincse vala.

Farkas, ki Telegdi házának megtámadásáról még semmit sem tudott, s Szaleresinek fájdalmát csak annak tulajdonitá, hogy leánya szerelmes viszonyáról értesült, vigasztalni akará őt, s emlegeté, hogy Klári hibája megbocsátható, s hogy Pesten és Budán alig van hölgy, ki, ha Ártándi Pál szerelemről szól, közönyösen tudná hallgatni. — Ha valaki hibázott — mondá biztatólag, — higye el kigyelmed, legfölebb Pál urfi ellen lehet panasza, s magamnak is talán nem kellett volna leveleit ide s tova hordani; de mi a leányasszonyt illeti — —

— Semmirevaló keritő! — kiálta Szaleresi, — s még emlékeztetni akarsz aljasságodra?

— Már mi a keritőt illeti — mondá Farkas felindulva, — kövesse meg magát kigyelmed, az én nem voltam soha, s ámbár megsértett apának sokat bocsáthatok meg — —

— Szerencsétlen leány, s én elátkoztalak! — sóhajta az előbbi. — Szaleresi lelkében, mióta hazajött s leánya helyzetéről tudósittatott, óriási változás történt. Sohasem csüggött inkább apai szív gyermeken; élte minden öröme s reménye e hölgyben vala összpontositva; vagyonát, életét adta volna érte; a fájdalom egy perczre háttérbe szoritá e szerelmet is. Elátkozá egyetlen gyermekét, kiben most csak szerencsétlensége okát látta;

de midőn a boldogtalan hölgytől elvált, a szivet, azt, mely gyermekét látva, éveken át örömben dobogott, melynek szerelme Klárival együtt nőtt, melynek minden reménye s vágyai gyermeke képével összeforrtak, ez apai szivet ő elvitte magával; s mihelyt az első indulatos kitörés elmult, mihelyt szenvedélyei engesztelődtek, tettét bánni kezdé. Okokat keresett, mik által Klári cselekvését önmaga előtt igazolhassa, s midőn azokat most Ártándi hivtelenségében feltalálta, fájdalmának egész indulatossága az ellen fordult, kit saját s leánya szerencsétlensége miatt most egyedül vádol.

— Elátkoztalak, és miért?! — szólt szenvedélyesen; — mert szerettél? mert egy aláváló által magadat megcsalattad, s mert, midőn ezt észrevevéd, boszút álltál? A féreg feltámad, ha lábbal tapodtatik, s te nyugodtan türted volna meggyaláztatásodat? Mit bánom én Telegdi házát; nekem, a polgárnak, mi közöm a nagy czimű urhoz s birtokához? Jól tetted, hogy boszut álltál; fejére kell taposni e viperafajnak, mely a polgár hiszékenységéből él. Oh, hogy ily későn jutok e meggyőződésre!

Erzsébet husz évnél tovább szolgált e házban, de igy urát nem látta még; arcza lángolt, szemeiben szokatlan tűz lobogott; ugy látszott, mintha mindazon indulat, melynek csiráit a természet a férfiu keblébe teremté, s melyeket az hatvan évig elrejtett, most egyszerre törne ki. Éghez emelt szemekkel állott a szegény asszony gazdája mellett s ajkai halk imádságot rebegtek. Farkas bámulva nézé a szólót, kit, mivel Telegdi házának ostromáról semmit sem tudott, egy perczig megtébolyodottnak vélt. — Hagyja kigyelmed békével Telegdi ő nagyságát — szólt engesztelő hangon, — hisz az áldott ur az egész dologról nem tud semmit.

— Tudni fogja, ne félj, tudni fogja ő is — szólt az

előbbi, a szólónak kezét vad kifejezéssel megragadva; — nagyságos ur, tárnok, országzászlós, mit tudom én, mi minden ő; de érezni fogja minden czimei s dicsősége mellett, mi az, ha egy apa gyermekétől fosztatik meg. Ezt én, Szaleresi Ambrus, mondom neked.

Farkas bámulva nézett a szólóra; ez röviden elmondá a történteket. — Ne bámészkodjál — monda végre, midőn Farkas kétkedését észrevevé; — minden szó, mit mondok, igaz. Midőn leányom elolvasá a levelet, melyben gaz urad Frusinát a fenyegető veszélyre inti, eszébe jutott, hogy oly időket élünk, hol a polgár meggyaláztatását türni nem kénytelen többé. Kétségbeesésének csak boszu adhata vigasztalást; legényeim vele mentek s a nagy uri lak romokban áll.

— Mindenható Isten! — kiálta Farkas, — és Frusina kisasszony?

— Földönfutó, mint leányom; igen, mint leányom, kit én szerencsétlen elátkozék.

Farkas ki akart rohanni a szobából; Szaleresi megragadta kezénél. — Nem mozdulsz e házból — kiálta, — veled is számolnom kell még.

— Hagyjon el kigyelmed, sajnálnám, ha erőszakhoz kellene nyulnom.

— Nyulj erőszakhoz bátran, ha azt akarod, hogy legényeimet felhivassam s kötözve a pinczébe dobassalak, mint érdemlenéd — mondá megvetéssel Szaleresi; — a házkapu zárva, ki nem mehetsz semmi esetre; itt e helyen fogod bevárni a büntetést, mely rád, mint keritőre vár.

Erzsébet rimánkodásai, s még inkább azon körülmény, hogy maga is átlátá, miszerint a ház erős kapuját feltörnie nem lehet, Farkast erőszak használatától visszatartóztatá. Kérelemhez fogott tehát, de épen oly sikertelenül.

— Be fogod várni büntetésedet — ismétlé Szaleresi, minden kéréseire, — s ne félj, az nem késik soká. Bármi mérgesen nézesz rám, bárminként szoritod össze ökleidet, itt fogsz maradni. Elmult az idő, midőn mi polgárok, a szemtelen nemesség s még szemtelenebb szolgáik hetykélkedéseit tűrtük; nem fog többé kérkedni tettével a fényes urfi, ha becsületes házba lopta magát, s miután legfőbb kincsét elorozta, elszökött. Hallgattunk századokig, de eljött végre a számolás napja s ki fogjuk fizetni boszunk adósságát kamatostul.

Farkas bámulva hallgatá mindezt. Válaszolni akart, ujra szabadon bocsáttatását kérni; Szaleresi alig hallgatott rá. — Lehetetlen szabadulnod — mondá, — ha e szoba ajtaját feltörnéd is, a kapu ellenáll erőlködéseidnek, s elég embert találsz a házban, ki, ha erőszakhoz nyulsz, kötözve a pinczébe dobhat. Ha éhezel, szükségeidről gondoskodni fogok. — Ezzel Szaleresi, kiküldve előbb Erzsébetet, az ajtót ismét Farkasra zárta. Ő maga, miután két, azalatt visszatért legényének szorosan megparancsolá, hogy a Klári szobájába zárt huszárt szemmel tartsák, s ha szabadulását erőszakkal kisértené meg, őt kötözve a pinczébe vessék, a tábor felé indult.

XV.

Még csend vala a Rákoson. A hajnal első világa most kezde szürkülni a láthatár fölött, s míg a tiszta ég az éj egész csillagpompájában ragyogott: a nagy téren homály terjedett szét. A keresztes tábor körül fel s alá járó őrök léptei, néha távol fegyverzörej, vagy a jelszó, mely a vártàk hosszu során végigfutva a táborban elhangzott, — egyéb nem volt, mi a rónán összegyült roppant embertömeg jelenlétére emlékeztetne, — s az idegen, ha a Rákosra jő, magányban gondolhatá magát, oly csendes és hallgatag volt minden.

A homokhalmok egyikén, nem messze a tábortól, egy férfi ül magányosan. Kelet felé tekint, hol a mindég tovább terjedő szürkület előtt csillag csillag után fényét vesztve eltünik; néha a Duna tulsó partjára néz, hol a vörös lángfoltok, mik Buda fölött a mult éj kicsapongásaira intenek, fokról-fokra elhalványodnak, s keble nehéz fohásztól emelkedik. — E férfiu Lőrincz. — A nap szürkülni kezd — mondá magában, fejét kezére támasztva; — egy óra, — s e csendet a táborban lárma és zsibongás, Budáról ellenünk küldött hadseregek kiáltozásai fogják talán felváltani; s mi lesz e napnak alkonya? Most gyenge világvonal jelöli a helyet, hol emelkedni fog; e haza talán lángokban áll, mielőtt délfokára emelkedett, s ha majd

lenyugszik, ki tudja, hány ember nem fog többé meleg sugáraiban gyönyörködni, ki örömmel köszönté feljövetelét. A koczka el van vetve. Mi tegnap még akaratunktól függött, ez éj történetei után elkerülhetlenné vált. Győznünk kell, vagy elvesznünk! visszalépésről, kibékülésről nincs szó többé. S annál jobb; a gyáva csoportot mi birhatná kitörésre, ha nem a szükségnek érzete? mi adhatna lánczaik széttörésére bátorságot nekik, ha nem a félelem, hogy lánczaikat tovább viselve is, zsarnokaikkal kibékülniök többé nem lehet. — Lőrincz arczán vad öröm kifejezése vonult át; egy percz után ismét gondolataiba mélyedett. — De lesz-e ezen szerencsétlenekben elég nyugalom, hogy helyzetüket átlássák? elég férfiasság, hogy gyáván kikerülni ne iparkodjanak azt, mit csak ugy győzhetnek le, ha vele szembeszállanak? Ha a hajó zátonyra került, az összes sereg egyesült ereje talán megszabadithatná, de a part közelnek látszik, s a hajóslegények, elhagyva menekülésök egyetlen eszközét, nem ugranak-e sokszor egymásután a tengerbe, hogy egyenként gondoskodjanak biztosságukról? s nem történik-e ez más veszélyes pillanatokban is? . . . Csak bátorság tarthatja fenn ügyünket; s mi mást, mint bizonytalanságot, habozást, kétes föllépéseket találunk még a vezérek között is?

E panaszokra Lőrinczet az éjjel tartott tanács birá. Mihelyt a hir Telegdi házának megtámadásáról a táborba jutott, a keresztesek vezérei, kik e szándékról eddig ép oly keveset tudtak, mint Szaleresi, Dózsa sátorában gyültek össze. A meglepetés általános volt; s most azok is elismerék a veszélyt, mely a lázadásnak időelőtti kitörése által az ügyre háromolhatik, kik egyébiránt mint az erőszak buzgó pártolói léptek föl, oly annyira, hogy néhányan, midőn tudtokra esett, hogy az erőszak Szaleresi csapatjai által vitetett vég-

hez, azon meggyőződésöket jelenték ki, hogy az esemény Szaleresi által az urak megegyezésével azért intéztetett el, hogy ez időelőtti erőszak által a keresztesek általános tervei meghiusíttassanak. A zavarban, melyet e vélemény a tanácskozók között okozott, csak Lőrincz tartá meg nyugodt itéletét. Jobban ismeré Szaleresit, hogysem az ellene emelt gyanuban osztoznék. Valamint nem kétkedett, hogy annak nevével ez alkalommal mások éltek vissza: ugy átlátá, hogy ily mentség soha sem fog Szaleresitől a sértett nemesség által elfogadtatni, s hogy a pesti vezért biztosabban semmi sem köthetné a közügyhez, mint épen e történet; s ennyiben a váratlan esetet kedvezőnek tartá, csakhogy az első lépést mindjárt hasonlók kövessék. — A kétkedésnek, a halasztgatásoknak pillanatai megszüntek — igy szólt társaihoz; — annyi felgyujtott uri lak lángjainál a legvakabb is tisztán be fogja látni végczélainkat; s ha sietünk, nincs, ki minket elérésökben megakadályoztathatna. Készületlenek vagyunk. Talán nagyobb biztossággal járunk, ha a lázadás, mint akartuk, az ország minden részeiben egyszerre tör ki; de ez nem történhetik többé; s legjobb, ha az első rémülést felhasználva, szinte készületlen ellenségeinket támadjuk meg. Buda majdnem védelmezők nélkül áll. A király őrseregén s néhány főur csapatain kívül alig van, ki ellenünk fegyvert fogna. Ezek között is a bíbornok huszárai nem igen fognak ellentállani; egypár órai küzdelem, s a főváros kezünkben lehet, vele a király, a bibornok, a koronaörökös, az ország pecsétje s koronája, szóval minden, mi által cselekvéseinknek a törvényesség szinét megszerezhetjük. Hányan vannak az országban, kik eddig csak azért nem csatlakoztak hozzánk, mert fellépésünknek épen e törvényesség szine hiányzik; de legyen köztünk a király,

küldessenek szét rendeleteink az országos pecsét alatt, ha eddig, mig ezt pár száz nemes tevé, ily rendelések mindenki által ország parancsainak tekintettek: ki mer ellentállani, ha mi, a népnek vezetői, e törvényes formákkal élhetünk? . . . Budának, s mielőtt a nap lenyugszik, sőt mielőtt e társaink által felgyujtott tüzek hamuvá égtek, az ország törvényes kormányzói mi vagyunk.

Ez volt Lőrincz véleménye; s tagadhatlan, hogy a fennálló rendet semmi sem veszélyeztethette volna inkább, mint ha ez elfogadtatik. A tisztelet azonban, melyben a királyi hatalom még e lázadók előtt is állott; a többek által kifejezett aggodalom, hogy seregeik a királyi lak ostromára magokat vezéreltetni nem engedik; azon természetes félénkség, melylyel sokan szükséges veszélyeket is a lehetőségig távolra halasztanak; mindenek fölött Dózsa fejessége, ki választott tervét megváltoztatni nem akará, s ki, mielőtt nagyobb czélok kiviteléhez fogna, előbb Alsó-Magyarország valamely nagyobb városát, Szegedet vagy Temesvárt, akará hatalmába keriteni, — a bátor plebános tanácsát visszavetették; s minden, mit kivihetett, csak azon határozatban állott, hogy az előbbi tervnek kiviteléhez azonnal hozzáfogjanak, s a seregek nagyjával mindjárt, még holnap Szeged felé indulva, jelen táborukban csak Szaleresi seregeit hagyják meg, kik Pestet a királyi őrseregek ellen megvédeni elég erőseknek tartattak.

Lőrincz e határozat káros következéseit átlátta. Buda majdnem védelem nélkül volt: az ország alsó részeiben pedig Zápolya s a temesi gróf fegyvergyakorlott hadaival fognak találkozni a keresztesek; a történtek hirére az összes nemesség Budára fog sietni, hogy a lázadókat a király neve alatt megtámadja; Cseh- és Morvaországból segédhadak váratnak szóval a győ-

zelem, mely a jelen pillanatban könnyűnek látszott, kétessé válik. De mindezek előadása nem használt semmit, s Lőrincz, a tanács után magányosan ülve homokhalmán, csak sorsát átkozhatá, mely őt nagy czéljai kivitelében ily eszközökhöz kötötte.

— Oh, hogy oly kevés ember van — mondá elkeseredve magában, — ki, ha merész eltökéléssel közönséges köréből kilépett, át tudná látni, hogy nagyszerü czélokat közönséges uton elérni nem lehet! . . . Széttörtük a lánczokat, melyekkel a fennálló viszonyokhoz kötteténk; a jövőnek bajnokaiként léptünk fel, halálig kell megküzdenünk az egész multtal: s Dózsa a királyi hatalomnak tartozó tiszteletről, mások a bibornok neheztelésérõl, vagy a rossz hatásról szólnak, melyet a főváros elfoglalása tehetne; mintha, miután a törvény ösvényéről eltértünk, tetteink igazolására azoknak nagyszerüségén kivül más mód maradt volna; mintha azt, minek megkezdésére annyi merészség kelle, ildomosan lehetne folytatnunk, s biztosságunkat másban kereshetnők, mint abban, hogy minden veszélyt megvetve, elleneink számitásait kijátszszuk? . . . S mit, ha e gyávaság vesztünket okozná? Midőn e munkához fogtam, tudva volt előttem, hogy ez nagy szenvedések nélkül nem fog véghezmenni; ártatlanok fognak szenvedni a küzdelem között, mely egy szebb jövő szükséges előkészülete leend. Ám legyen! Ha egy kar beteg, — hogy az egész testet megmentsük — levágjuk, ha egyes ujjai épek volnának is. A szükségesnek tevésétől gyáva érzékenység nem fogja visszariasztani karomat soha; s ha nagy jót eszközöltem, ennek tudata el fog velem feledtetni minden egyebet; de ha ezzel nem vigasztalhatnám magamat? Ha mind e vér csak boszúnak ontatott volna? s ha, miután e hon vassal és tűzzel feldulatott, a romokat uj virágzás nem fogná eltakarni? ha egy

nép áldása helyett csak ezerek átka lenne díja fáradozásaimnak: Lőrincz, Lőrincz, mit teendesz akkor?!

Lőrincz ismét szomoru elmélkedésekbe mélyedett.

— Általános fölgerjedés pillanataiban mindég találkoznak egyéniségek, kiket a közlelkesedés annyira megragadott, hogy kibontakozva személyességökből, csak bizonyos eszmék személyesitői gyanánt állanak előttünk: ilyen vala Lőrincz is. Az eszmék a népre csekély hatással birnak; a többségnek anyagi szenvedések vagy anyagi jólét reménye adja kezébe fegyvereit, s a jelszó, mely az egészet összetartja, csak azért szolgál kötelék gyanánt, mert ezerek által ezer értelemben vétetik. Másként áll ez egyes kitünőbb személyiségekre nézve. Csak hitdühösségig nevekedett meggyőződés, csak hivatásuknak érzete az, mi őket nehéz pályájokon vezeti. Eszközöknek képzelik magokat, melyeket egy hatalmasabb kar czéljainak kivitelére választott, s minden személyes kivánat, sőt minden emberi érzemény elhallgat, ha akadályozná őket abban, mit éltük feladatának tartanak. Ki képzelheti ily férfinak fájdalmát, ha ingadozni kezd ez erős meggyőződés, mely őt eddig fentartá, s ha eljárása helyessége iránt szivében kételyek támadnak?

Lőrincz eddig törekvései sikeréről meg vala győződve. Az általános ujitási szellem, mely a XVI. század kezdetét jellemzi, s mely nemcsak az egész egyház szerkezetére, hanem a vele oly szoros kapcsolatban álló polgári állapotokra is kiterjedett — nem maradhatott befolyás nélkül hazánkra sem. Az alsóbb osztályok helyzete az evangelium világos szavaival sehol sem állott kiáltóbb ellentétben, mint hazánkban; a nagy forradalmi izgató, a kegyetlen elnyomás előkészité a népet; a pikardok egyenlőségi tanai, melyek Csehországon keresztül határainkon átszivárogtak, titkos,

de annál buzgóbb pártolókra találtak; s a pórlázadás, mely 1512-ben Németország egy részét vérrel boritá,[85]) előbb reménynyel, később részvéttel tekintetett jobbágyaink által, kik előtt az titokban nem maradhatott. Mindezen okoknál fogva Lőrincz előre látá, hogy mihelyest a lázadás zászlója kitüzetik, népeink nagy része lelkesedéssel fog körülötte gyülekezni. S hány körülmény nem működött össze, mi ily merész vállalatnak épen a jelen pillanatban biztos sikert látszék igérni! Németországban a parasztzendülés csak azért nem sikerült, mert nem volt kötelék, mely a tömeget összetartaná, s mert az egyes lázadások elnyomattak, mielőtt általánossá válhatának. Hazánkban a kereszteshad kihirdetése mindezen nehézségeket elhárítá. A pápai levél nagyszámu seregek összegyüjtésére szolgált ürügyül. A fegyverfogás kihirdetése szabadon, a közhatalom tudtával történhetett; a vezérek a király helybenhagyásával neveztettek ki, fegyverekről s élelemről a bibornok gondoskodott; szóval minden előkészületek akadály nélkül, sőt a keresztyén egyház fejének nevében történhettek; s nem volt-e hihető, hogy az ekként előkészitett megtámadásnak száz pártra szakadozott nemességünk nem fog ellentállhatni?

A dühösségig lelkesült seregeknek, hogy győzzenek, csak czélszerü vezetésre vala szükségök; s Lőrincz Dózsára s a népre eddig oly határtalan befolyással birt, hogy a sikeren kétkednie nem lehetett. Ez éjnek tapasztalásai meggyőzék őt, hogy e számitásban csalódott, s most először támadtak lelkében kételyek. Az erőszak, mely a seregek egy része által elkövettetett, eszébe juttatá, hogy fellázadt nép mozdulatait előre kigondolt terv szerint nem kormányozhatni; a Dózsa sátorában tartatott tanácskozásnál látá, mennyire nem számithat befolyásra ép a legfontosabb pillanatokban; s lelke mély

aggodalmakkal telt el. Mióta a keresztes had kihirdettetett, minden fáradozása oda volt irányozva, hogy a jobbágyok s nemesek közti szakadás orvosolhatlanná váljék; most, midőn látszólag czéljánál áll, s oly lépés történt, mely minden kiengesztelést lehetetlenné tesz, egész lelkét bágyadtság fogta el, talán, ha tőle függne, megsemmisitené eddigi iparkodásainak eredményét.

— De hasztalan! — szólt ismét, elüzve szomoru sejtelmeit; — a mi történt, megtörtént, el kell viselnünk következményeit. Ki tudja, talán az ügynek javára van, hogy tanácsom nem fogadtatott el. Az Úr legjobban fogja vezérelni népeit czéljai felé; s mi vagyok én, gyenge emberi teremtés, ki hiuságomban azt gondolom, miszerint szent akarata csak ugy teljesülhet, ha világi bölcseségem által segittetik? El tőlem kevélység! nem voltál-e első sülyedésünk oka? Nem mint vezér, — mint közbajnok fogok küzdeni a nagy csatában; a világ csak a vezérnek homlokát füzi körül babérral: Isten mennyei koronát ad mindenik küzdőjének.

Lőrincz nyugodtabban érzé magát. Ugy látszott előtte, mintha iménti gyöngeségének csak sértett hiuság lett volna oka, s ez ellenét legyőzve, elégedettebben emelé szemeit az égre.

A nap első sugarai szinezék a láthatárt. A városokban reggelre harangoztak, mintha a föld fölébredve imát küldene az ég felé, mintha Isten, elterjesztve sugarait a föld felett, uj áldást árasztana ébredő népeire. Lőrincz meghatva tekinte körül, letérdelt s imádkozott.

Imáját léptek szakiták félbe, s feltekintve, egy szerzetest láta, ki a táborból feléje közelitett.

— Honnan, Villibald, ily korán? — kérdé bámulva, midőn a közelgőben barátjára, a sz. Ferencz-rend budai szónokára ismert; — táborunkban valál, mint látom.

— Ott kerestelek — mondá emez, — vajha jobb volna a hír, melyet hozok! — A szerzetes, a nélkül, hogy Lőrincz kérdését bevárná, elbeszélé, miszerint még éjjel saját s minden egyéb szerzetek quardiánjai s priorjai a bibornok ő eminentiájához hivattak s tőle parancsot vettek, hogy reggel gyertyákkal, keresztekkel s minden egyházi ünnepélyességgel a táborba menjenek. — Velünk a főlovászmester Báthori György jön, s a király nevében szétoszlástokat fogja parancsolni — folytatá a barát; — ha nem engedelmeskedtek, a dominicanusok priorja, Bakácsnak mint pápai legatusnak nevében, az engedetlenekre s mindazokra, kik őket makacsságukban bármiként segitik, excommunicatiót fog hirdetni; s ez kiterjesztetik azokra is, kik az egyház büntetése alatt állóknak eleséget adnak, velök szólnak, vagy bárminemü közlekedésbe ereszkednek. A bibornok ez iránti levele a dominicanusoknak adatott által, magam olvastam, s quardiánom engedelmével hozzád jövék, hogy a történendőkről előlegesen tudósitsalak, s ha lehet, bajotokon segitsek. A dominicanusok az urakkal tartanak, de sz. Ferencz rendére számithattok.

— A keresztesek oszoljanak szét? s ezt Bakács kivánja? ezt excommunicatio fenyitékével ő parancsolja? — kérdé Lőrincz indulattal.

— Ő maga — válaszolt az előbbi, — úgy hiszem, akarata ellen; legalább soha a bibornokot annyira fölgerjedve nem láttam még, mint midőn a nádor s Bornemisza jelenlétében e parancsot kiadá. De mit lehetett tennie? kényszeritették.

— S nem tudja — szakitá félbe Lőrincz a szólót, — hogy a keresztes had szétoszlását parancsolni annyi, mint mindezen embereket, kik az ő szavára gyültek össze, fegyvertelenül hóhéraik kezébe adni? hogy mihelyt

szétmegyünk, ő maga védelem nélkül áll ellenségei között?

— Mind igaz; de midőn köröskörül annyi uri lak lángban állt, s a nádor, a kalocsai érsek, s mindazon urak, kik a várban voltak, hozzá tódulának és szörnyü fenyegetések között őt nevezték az egész baj okának, sőt midőn arról szóltak, hogy bibornok és legatus létére a csonka-toronyba fogják zárni: mit tegyen? engednie kellett. Ha első pillanatban, mint kolostorunkban gondoltuk, a várost megtámadjátok, az a zavar s rémülés között bizonyosan hatalmatokba kerül; s ha excommunicatióra volna szükség, az most mások fejére száll; de igy a bibornok nem állhatott ellent. Elhiheted, mi szegény barátok is inkább bármit tennénk, hogysem az urak érdekeit védjük; de köztük lakunk.

— Történt volna inkább akármi, csak ez ne, — mondá Lőrincz mély gondolatokba merülve; — ha a szétoszlási parancs csak a király nevében adatik ki, sőt ha ő maga az urakkal táborunkba jőne s azt jelenlétében hirdettetné ki: mondhatnók, hogy a király elleneink kezei között van; hogy belső óhajtása nem az, melyet szavai hirdetnek; sőt még erre sem volna szükség: mint az egyház bajnokai a király parancsának ellentállhatunk; de ha maga az egyház ellenünk fordul, mire támaszkodjunk?

— S hiszed, hogy a parancsolat oly nagy hatással leszen?

— Meg vagyok győződve: seregeink szétoszlanak.

— Az érsek egyszerü parancsára?

— Bizonyosan — mondá Lőrincz; — vannak e táborban olyanok, kiket csak tisztán világi tekintetetek vezettek seregeinkhez; de a legnagyobb rész azon meggyőződéssel köté fel fegyvereit, hogy vallásbeli érdemeket szerezzen magának. Igen sokan még a jelen

pillanatban is erősen hiszik, hogy a pogányok ellen fogjuk őket vezérleni, mindezek, mihelyt az interdictum kihirdettetett, elhagynak.

— Nem hiszem. Ha valamely plebános a kelyheket s a templom egyéb ékességeit elzálogositá, a község interdictummal kényszerittetik a szent tárgyak visszavásárlására; ha a dézsma rendetlenül fizettetik, a falut interdictummal fenyítik; sőt dézsmaárendások egyházi fenyitékekkel hajtják be jövedelmeiket! s a nép hogy' tartson tőlük?[86])

— A népben a hitnek oly gazdag kincse van, melyet még ennyi istentelenség sem merithete ki.

— Quardiánunk is ettől tartott, s ép azért küldött ki hozzád. Talán a rossz hatást, melyet az interdictum okozni fog, más módon lehetne meggyengítenünk. Ha például — mondá, miután vigyázva körültekintett, halkabban — csodát tennétek, mely seregeiteket arra intené, hogy ne engedelmeskedjenek.

— Csodát? — kérdé Lőrincz, szemeit bámulva Villibaldra függesztvén.

— Miért nem? — szólt emez, szavát majdnem suttogásig mérsékelve, — ha például valaki egy keresztet —

Lőrincz bámulva néze a szólóra, kinek kerek arcza beszélgetés közben sajátszerü fortélyosság kifejezését vevé fel. — De szabad-e az emberek vallásosságával játszani?

— Nem jól fogtál fel — folytatá emez nyugodtan, — Isten mentsen meg, hogy oly valamit tanácsoljak, mi lelkiismeretedet sérthetné. Ha valaki világi haszon kedveért nyulna ily eszközökhez, soha segédkezet nyujtani nem akarnék: de a jelen körülmény más; csak gondold meg helyzeteteket. Az urak szét akarják oszlatni hadatokat, s ez természetes. Hogy czéljokat elérjék, fenyegetésekkel arra kényszeriték egyházi elöljárónkat,

hogy az eloszlást ő maga parancsolja, s pedig parancsolja oly módon, melyet arra, hogy szót fogadjon a nép, legalkalmasabbnak tartanak, azaz, egyházi interdictum mellett; s ez is természetes; hisz azon hangon szólnak, mely hallgatóikra leginkább hat. S vajon ha most te, ki a keresztes had feloszlását kártékonynak tartod, e czél elérésére szintén azon eszközökhöz nyulsz, miket leghathatósabbaknak tartasz; vajon egyebet tettél-e, mint a mit az ország primásának, pápai legatus ő eminentiájának parancsára mi teszünk először? Meg akarjuk győzni a népet, mindenik saját módja szerint s azon eszközök által, mikkel rendelkezhetünk.

Lőrincz végighallgatá Villibald ügyes casuistikáját, s lelkét első pillanatban határozatlanság tölté el. Egy részről belső érzete undorodott minden fortélytól; ő nyiltan, a szenvedélyesség egyenességével akara küzdeni czéljaiért; más oldalról átlátá helyzete veszélyét, s meg vala győződve, hogy, ha minden eddigi fáradozásainak meghiusulását látni nem akarja, rendkívüli eszközökhöz kell nyulnia. De Lőrincz azok közé tartozott, kik czéljoknak még keblök érzeményeit is készek feláldozni; s azért rövid meggondolás után félig kibékült a szerzetes tervével. — Ha fortélyos okoskodásodat elfogadnám is — mondá — s követni akarnám: mit tehetnék? Itt, a szabad mezőn, előkészület nélkül?

— Jer velem — mondá Villibald; s a férfiak együtt a tábor felé haladva, nem sokára a sátorok között tüntek el. Fél órával később a barát ismét a város felé vevé utját.

A táborban és körülötte mindég elevenebb mozgás keletkezett. A sátorok között vegyült sokaság kezde tolongani; a tábor közelében nagy tüzek rakattak, melyeknek gomolygó füstje körül nagyobb s kisebb társaságok egyszerü reggelijöket késziték, vagy, miután

álmukból fölkeltek, uj éber pihenésre hevertek le. A lovak, megszabaditva békóiktól, horkolva siettek a Duna partjai felé, hová itatás végett hajtattak; mig a tábor másik oldalán bőgve közelitett a marha- s ürünyáj, mely a seregek napi eleségére vala szolgálandó, s nem sejditve sorsát, hajtásközben egy-egy szájjal harapott a harmatos fűből. Távolabbról tekintve, e mozgás és zsibaj vidám tábori élet képét mutatá, közelről alig lehete szomoruabb látványt képzelni, mint mely itt a nézőt meglepé. — A rend és sor nélkül felállitott mocskos ponyvákkal vagy gyékénytakarókkal boritott sátorok, melyeknek néhányai csak a földbe szurt rudakból s rájok aggatott rongyból állottak; a sátorok közötti utczák s közök, teli rakva mindenféle gazdasági eszközökkel és becstelen butorokkal, miket e szegény emberek magokkal hoztak; asszonyok, kik a tábort mindenfelé lármával tölték; kisebb és nagyobb gyermekek sikoltásai; szóval: az egész inkább roppant kivándorlásnak, mint hadsereg táborának látszott. Magok a zászlók s egyéb hadi· jelek sem hasonlitának azokhoz, miket hadseregeknél rendesen látni szoktunk. A nagy lobogón kívül, mely Dózsa sátora előtt tüzetett fel, többnyire csak templomi zászlókat lehete találni, sok helyen ezeket is gerelyre akasztott szines kendő pótolá ki, vagy egyszerü feszület, magasabb rúdhoz kötve. S mint tábora, olyan volt a sereg is. Rongyokba öltözött koldustömeg, rendes fegyverek s hadi készület nélkül. Úgy látszott, mintha minden e hazában találtató nyomor és inség csak azért gyült volna össze a Rákoson, hogy a király s azok, kik e népet nevében kormányozák, egyszerre láthassák sáfárkodásuk eredményeit s elborzadjanak a nép állapotán. A tábornak egyetlen egy része, melyet valamivel több rend tüntetett ki, a pestiek állomása volt; de a lefolyt éj története itt is zavart

hagyott maga után. Maga a vezér, Szaleresi, nem volt még a táborban; Andrást, ki első hadnagyának tisztét viselé, Telegdi kerti lakának meggyujtása óta nem látta senki; s a többiek leverve, aggodalomtelt képekkel jártak körül a sátorok között. Dózsa a rend fentartása végett már több sulyos büntetés példáját állitá fel, kivált olyanok ellen, kik vezéreik parancsainak ellenszegültek; s valószinűnek látszott, hogy György vezér ez esetben annál szigoruabb igazságot szolgáltat, minél irigyebb szemekkel tekintették a jobban élő s teljesebben fölfegyverkezett pesti sereget a keresztes tábor valamennyi elöljárói; s minél inkább föl lehete tenni, hogy Szaleresi azoknak megfenyitését fogja kivánni, kik parancsainak ez éjjel oly makacsul ellenszegültek. A seregek azon része, mely a merényben részt nem vett, különben sem helyeslé társainak tettét, s vig zaj helyett, mely a tábor ezen részét főkép vasárnapokon eltölté, most általános levertség látszott mindenfelől.

Végre dob és trombita-szó, mely a fővezér sátora előtt felhangozva, a tábor külön részeiben ismételtetett, istenitiszteletre hivá a seregeket.

A keresztesek tábora rendetlen négyszöget képezett, melynek hosszabb oldala a Dunával egy irányban nyult el. Ezen oldal közepén, de a többi sátoroktól külön s a táboron kivül állt, zászlókkal, mezei virágkoszorukkal s lombfüzérekkel fölékesitve: a templomsátor; hátulsó részével, hol az oltár látszik, a katholikus egyháznak még akkoridőben általános szokása szerint, kelet felé forditva; előtte a nagy mező terjed el, mely zölden a Dunáig nyulik. — A sátorban, melynek ponyvái felhuzattak, Lőrinczet látjuk, ki az oltárnál misét mond; előtte a sátor közepén, külön padon, György vezér térdel, körülötte a többi vezérek s azon papok és szerzetesek, kik, félig hadi, félig egyházi minőségben,

hiveiket a táborba követék, míg künn a mezőn a nép ezrei térdelnek, s külön nyelveken, de azonegy szent ének hangjainál imádják Istenöket.

A mise bevégeztetett. Lőrincz a szentséggel megáldotta a népet, s a csengetésnél csak szakadozott fohászok s azon ájtatos morgás hallatszott, mely a katholikus istentiszteletnek e perczeit oly ünnepélyesekké teszi; midőn egyszerre ez egész tömeg s főkép Lőrincz figyelmét a város felől hallatszó karének voná magára, mely csak e pillanatban vétetett észre, miután a nép éneke megszünt. Mindenki arra fordult, s ünnepélyes egyházi menetet látott.

Elől, hófehér paripán, az ország hirnöke volt látható, kinek ezüsttel hímzett czímere a nap sugaraiban ragyogott; utána a királyi őrseregnek egy kis csapatja jött, ezt hosszu sorban szerzetesek követék: sz. Ferencznek és sz. Pálnak hivei, carmeliták, augustinianusok, dominicanusok; hátul, fölékesitett s két csatlóstól vezetett öszvéren, az utóbb emlitett rendnek Budán lakó provinciálisa, s mellette, délczeg paripán, Báthori György főlovászmester, lépdeltek egymás mellett, kiket ismét a királyi őrseregnek egy csapatja s Báthori huszárai követtek. A hosszu menet, melynek ünnepélyességét a szerzetesek felváltott zsoltáréneke még nevelé, Pest és Budáról a kiváncsiaknak egész serege által kisérve, lassu léptekkel közelitett a tábor felé, s a keresztesek tisztelve engedtek helyet, mig a jövők a templom-sátor előtt, hol Dózsa alvezéreivel helyet fogott, félkört képezve megállottak.

Az ének elhallgatott, s e nagy embertömeg fölött egy perczig csend uralkodott; végre a királyi hirnök félbeszakitá a hallgatást.

— Dózsa György — igy szólt erős hangon, — ki magad az ugynevezett szent keresztes had vezérének

hirdeted, s ti mindnyájan e táborban összegyült hadnagyok, alhadnagyok s jámborköznép! A felséges király s a tanácsához tartozó egyházi s világi főurak s nemesek nevében s meghagyásából tudtotokra adjuk és illetőleg parancsoljuk: hogy felséges királyunk, kegyesen uralkodó Ulászló ő felsége, összes tanácsának megegyezésével, a pápa ő szentsége nevében hirdetett keresztességnek további folytatását nem tartja többé szükségesnek; s ennélfogva neked Dózsa György s nektek e táborban összegyült hadnagyoknak, alhadnagyoknak s egyéb népnek általunk tudtára adatja, illetőleg parancsolja, hogy e kihirdetéstől számitandó huszonnégy óra leforgása alatt valamennyi zászlókat s fegyvereket a főlovászmester Báthori György ő nagysága kezeibe tegyétek le, s mindenki előbbi lakhelye felé induljon. Azoknak, kik e parancsnak minden haladék s tétovázás nélkül engedelmeskednek, a felséges király s minden egyházi s világi főurak s nemesek nevében, mind személyökre, mind értékökre nézve teljes biztosságot igérünk, — a különben cselekvők s e királyi parancsok világos megvetői, mint hivtelenek s felségsértők, gonosz tetteiknek szörnyü büntetését várhatják, hogy megfenyitésök rettentő példa legyen mindazoknak, kik az ország parancsait valaha megvetni merészlenék. — Ezt üzeni s parancsolja neked Dózsa György, s nektek e táborban összegyült hadnagyoknak, alhadnagyoknak s egyéb népeknek, felséges urunk s királyunk II. Ulászló ő felsége, egyházi s világi főurak- s nemesekből álló tanácsának megegyezésével. A királyi kegyelemből csak azok vétetnek ki, kik mult éjjel Telegdi István, Pelsőczi, Bebek János, Palóczi Mihály s Gersei Pethő ő nagyságaik házait megtámadva, mint rablók s gyujtogatók az ország törvényei ellen vétettek; ugy szintén mindazok, kik e vétkes merénynek előmozditói s bármiként segédei voltak, vagy kik azt

előre tudva, be nem jelentették; végre mindazok, kik a keresztesség előtt uri törvényhatóság alatt állva, bárminként büntetést érdemlettek, a kereszthez állva ez elől megszöktek, s kiknek fölmentése nem áll a felséges királynak s tanácsának hatalmában. — Ez meghagyásom!

Mély csend uralkodott ezen beszéd közben. Midőn a hirnök szavait bevégzé, mintegy nehéz fohász hallatszott a tömeg között; mindenki érzé, hogy ily kivételek mellett a királyi kegyelemre számot még azon esetben sem tarthat, ha fegyvereit azonnal leteszi; s minden arczon csüggedés vagy kétségbeesett düh vala észrevehető. Csak Lőrincz és Dózsa maradtak nyugodtan. Amaz belső örömmel látá a hibát, melyet ellenei elkövettek, midőn a közbocsánatból annyiakat kizártak; emez előkészitve Lőrincz által, hideg megvetéssel hallgatá a hirnök fenyegetéseit. Midőn kezdetben vezéri czime vétetett kétségbe, mintegy akaratlanul kardjához nyult, később ismét mérséklé magát s nyugodtan várta be az előadás befejezését.

— Köszönjük a gratiát — igy szakitá félbe a közhallgatást nyers hangjával Imre vitéz, ki a többi vezérek között állva, a hirnök beszéde alatt türelmetlenségének több jeleit adá; — felséges királyunk, vagy inkább azon nagy nemes urak, kik hatalmát bitorolják, s kiknek nevében szóltok, nagyon is kegyesek irántunk; ha a közbocsánatból csak azok vétetnek ki, kik a lefolyt éj történeteiben részt vettek, vagy kiknek rólok tudomásuk volt, de jelentést nem tettek: akkor valamennyi asszony és csecsemős büntetés nélkül marad, természet szerint, ha a nagyságos urak, kiknek hatósága alatt álltak, büntetni nem akarják őket azért, mivel születtek, vagy mert férjeiket a táborba követték. Hisz az uri hatóság megcsonkitása a király s az országos tanács hatalmában nem áll.

Imre szavait helybenhagyó morgás követé. — Nem megyünk szét! nem teszszük le fegyvereinket! — kiáltának egyes hangok, mig itt-ott a tömeg között fegyverek emeltettek, s az eltünedező csüggedést mindég nagyobb fölgerjedés jelei követték.

— Csendet! — kiálta Dózsa erős szavával, — ki mer szólni vagy mozdulni engedelmem nélkül? — A pár hét, melyet e gyülevész sokaság a táborban töltött, Dózsának ismert szigorusága mellett, elég vala arra, hogy mindenkit engedelmességre szoktasson; s György szavára mély hallgatás következett. [87])

Dózsa megelégedve tekintett maga körül, azután a hirnökhöz fordulva, ekként szólt: — Te, kit mélyen tisztelt uram s királyom nevében egyházi s világi főuraid s nemeseid hozzám küldtek, menj vissza a honnan jöttél, s mondd küldőidnek, hogy én Dózsa György, a szent keresztes hadnak vezére, s hív jobbágya királyomnak, de nem azon uraknak, kik hatalmát bitorolják s kiket az Isten boszuja nem sokára el fog érni, e szent zászlót, melyet a pápa legatusának kezeiből átvettem, el nem hagyom. A had, melynek vezéreül választattam, nem a magyar király nevében, ki a törökkel frigyben áll, hanem a római pápa s az egész keresztyénség által hirdettetett ki, csak ezeknek parancsa alatt állok, csak ezeknek rendeléséből tehetem le fegyvereimet, s míg élek, míg karom e vasat birja, nem fogom türni, hogy e zászlókat elhagyják, kik hozzájok mint a keresztyénség bajnokai esküdtenek. Isten engem ugy segéljen s Istennek minden szentei!

A főlovászmester, Báthori György, szelid ember vala; azon kevés kortársai közé tartozott ő, kiknek uri figyelmét a nép szenvedései ki nem kerülték, s kik a Pest alatt összegyült tömeget inkább könyörülettel, mint boszuval tekinték; a királyi tanácsban csak ő s Bor-

nemisza voltak, kik a nép megnyugtatására kivétel nélküli közbocsánatot kivántak; s most is, midőn a király parancsaival a lázadók közé jött, az vala szándéka, hogy őket inkább jó tanácscsal, mint fenyegetésekkel fogja a törvény ösvényére visszavezetni; de minden szelidsége mellett benne is több vala a Báthoriak benszületett büszkeségéből, hogysem Dózsa beszédének modora által magát sértettnek ne érzené. Megvető tekintetet vetett rá s igy szólt: — Veled nincs dolgom többé. Hogy királyi kegyelmet ajánljak, jöttem ide, nem azért, hogy elfogadására kérjelek; legyen akaratod szerint. De hozzátok szólok — mondá a körülálló néphez fordulva — szegény elcsábitott jobbágyok, kik a vallás ürügye alatt ide csődittettetek, s kiknek rovására néhány gonosztevő annyi undokságot üz; hozzátok, kiknek, hogy csendes lakásaitokat elhagyjátok, szabadságot, s nem tudom mi képzelt jólétet igértek, s kik nem gyanitjátok, hogy mindez magatokra csak uj szenvedéseket s eddig még nem ismert elnyomást hozand. Tegyétek le fegyvereiteket s menjetek vissza elhagyott gazdaságtokhoz. A király s az ország hatalma biztositani fog benneteket minden bántás ellen. Ne rohanjatok önvesztetekbe.

Báthori érzékenyen, majdnem kérő hangon mondá ezeket, s szavai a közelebb nyomult népre látszó hatást tevének; de mindenki hallgatott s Dózsára függeszté szemeit, ki kardjára támaszkodva, vad méltóságban állott a sátor előtt, a hallgató tömegen jártatva szemeit.

— Nem mertek szólni? — mondá, ezt észrevevén Báthori, indulattal, — mert ez itt eltiltá? — De ő nem vezéretek többé; ő lázadó, ki az ország s a király világos parancsának ellenszegülve, minden kegyelemre érdemetlenné vált; ki fegyverét leteszi, azt én, ecsedi

Báthori György, biztositani fogom minden bántalom ellen.

A nép még mindég hallgatott. Dózsa megvetéssel nézé a szólót; végre félbeszakasztá a hallgatást. — Ecsedi Báthori György — mondá, — köszönd annak, kinek nevében jösz, s hogy Dózsa György királyának még nevét is tiszteli, ha szemtelen beszédidet tűröm. Szóljatok! — folytatá seregeihez fordulva, — ki akarja zászlóját odahagyni? ki akar az urak s még gyalázatosabb szolgáik martaléka lenni? Lépjen ki, s én Dózsa György, igérem, hogy táboromat szabadon elhagyhatja.

E szavakra ismét hallgatás következett. — Báthori ujra felszólitá a népet, igéré, hogy ha engedelmeskednek, a királyi kegyelem ki fog terjedni azokra is, kik a közelebb lefolyt időben netalán valamit vétettek, hogy azok, kik a keresztességben uraik engedelme nélkül részt vevének, mint megszökött jobbágyok nem fognak büntettetni; szóval elmondott mindent, mi a tömeget engedelmességre birhatá. — A nép végig hallgatá beszédét s néma maradt.

— Ne higyetek neki! — hangzott végre egy szó a tömeg között. — Hányszor megcsaltak! — szólt egy másik. — Nem hiszünk nekik! megcsalnak! — zúgott az egész tömeg.

Dózsa diadali örömmel tekinte körül. Báthori sóhajtva hallgatott. Ekkor lépett ki társai közül, kikkel Dózsa megett állott, Lőrincz. A jelenet, melyet maga körül látott, nem lepé meg őt; a nép érzelmeit ismerve, jól tudá, hogy a király s tanácsa felszólitásának egyéb következménye nem lehet; csak az egyházi hatalom befolyásától félt, s hogy azt, mennyire lehet, gyengitse, még mielőtt a dominicanus provincialis kiküldetésében eljár: föl akará gerjeszteni az indulatokat. — Mihelyt a sokaság egyházi szónokát látta, s észrevevé,

hogy szólni akar, a zaj elnémult s minden szem a tisztelt férfiun csüggött, midőn ez ekkép kezdé: — Bámulsz ecsedi Báthori György, hogy igéreteiddel közöttünk hitelt nem találsz? Nevednek s dicsőségednek híre messze elszárnyalt; tornákon s hadi játékoknál száz babért arattál; lovagiasságod fenszóva magasztaltatik, s nincs hasonlóid között senki, ki szavaidon kétkedni merészlene. Im, itt állunk mi ezeren, s egyenként s együtt elmondjuk, hogy Báthori György becsületszavának nem hiszünk, hogy igéreteit ámitásnak tartjuk s nem hagyjuk magunkat általa megcsalatni.

— Úgy van, úgy! megcsalnak! — zúgott a nép; s Báthori a papnak szavára akaratlanul kardjához kapott.

— S miért nem hiszünk mi, szegény nyomorult emberek, a hatalmas, nagyhírü Báthori Györgynek, az ország fölovászmesterének, a somogyi főispánnak, a királyi tanácsosnak s annyi vár és falu urának? Miért merjük őt hazugnak nevezni, mi, a nyomorultak, őt a hatalmast, a dicsőt, a Báthorit, egyikét azoknak, kik, ugy látszik, csak azért választottak királyt maguknak, hogy egy szolgájokkal több legyen, s hogy a koronát, melyet fejeikre tenni nem akartak, lábaikkal tiporhassák? — Lőrincz szavai eddig keserüek valának; minél tovább szólt, annál inkább elragadá lelkesedése. Mint az olvasztókemencze megnyitásával az olvadott ércz: ugy ömlött el a beszéd e lángoló kebel mélyéből, nemcsak magával ragadva, de lángokba boritva mindent maga körül. — Báthori György, ne bámuld merészségünket, én meg fogom fejteni a rejtélyt. Épen mivel szegények s nyomorultak vagyunk, mert azon néphez tartozunk, melyet ti hatalmas urak, mint a föld porát, lábbal tapodtatok; mert tudjuk, hogy becsületérzéstek nem hat le hozzánk szegényekre, s hogy köztetek nincsen senki, ki minket megcsalni ne tartaná dicsőségének; s

ha nyelvünkön szóltok, ugy látszik, ez csak azért történik, hogy jobban csalhassatok, — mert köztünk s köztetek nincs más kötelék, mint a járom, melyet viselünk, azért nem hiszünk szavaidnak.

— Ugy van, úgy! — zúgott a tömeg; — jaj annak, ki a jármot még egyszer nyakára veszi.

— Vagy nem rosszabb-e sorsunk az igás marháénál?! folytatá Lőrincz. — Igás marháiról gondoskodik mindenki, hogy tagjaik a zordon téli napokban meg ne merevedjenek, nekik meleg ólat épit, nyárban legelőt, télben takarmányt keres számukra, s vigyáz, hogy le ne görnyedjenek terhök alatt; a népről ki gondoskodik? E hon a ti hazátok, melyet, mint mondjátok, vérrel szereztetek, s melyből minden darab birtokotokhoz tartozik; csak kegyelmetekből engedtetek át egy részt jobbágyaitoknak; ez a válasz, melylyel panaszainkra feleltek. S legyen bár így; de mennyire terjed e kegyelmetek? Annyi földet adtatok, melynek becse száz denár, annyit, mennyit egy termő gyümölcsfa ér, tized részét annak, mibe egy ruhátok kerül.[88])

— Igaz, mind igaz! — zugott a tömeg.

— S im, a nép megelégedett bőkezüségtekkel, kilenczedet s tizedet fizetett földétől, minden erejét munkátoknak szentelé. Ha vizet akartatok vagy fát, ha töltést vagy árkot kelle ásni, falat épiteni: gyalog vagy marháival dolgozott, a mikor s a meddig parancsoltátok; hisz a kalocsai érsek parasztjaival még a Dunának is uj árkot ásatott, s a hazában nem áll uri lak, melyet nem jobbágykezek épitettek volna: s im, a nép mindamellett nem zugolódott; nem zúgolódott, habár a töltésen s hidakon, miket homloka izzadságában épitett, vámot kelle fizetnie; habár minden türelme mellett tőletek csak megvetést, csak sértéseket tapasztalt.[89]) Ti voltatok a törvényhozók, s kihez folyamod-

hatott az elnyomás ellen, miután törvényhozástok csak a nemes védelméről gondoskodott? Ha nemes ember vámoló által sértetett, törvényt alkottatok: a nép zsarolásáról gondoskodni időtök nem maradt; sőt mivel közületek egyesek, jobbágyaik nyomoruságát átlátva, rajtok könnyiteni akartak, törvényt alkottatok, hogy a dézsmát s kilenczedet jobbágyainak elengedni senki ne merészelje, s ha mégis elengedi, az ily lázadó s rebellis helyett a dézsma a főispán által szedessék be.[90])

— Szégyen! gyalázat! — kiáltott tiz hang egyszerre.

— Gyalázat! — orditott a tömeg.

— Igen, gyalázat! — folytatá Lőrincz, mindég több lelkesedéssel; — a törvény sanyaru e föld népe iránt, s mégis mindaz, mit ez ró reá, csak legkisebb része szenvedéseinek. Minden nap uj zsarolásoknak tanúja. Egy helyen a tizeden felül a hátramaradt kilencz bárány mindenikétől két denár kivántatik; máshol a tizedelők a jobbágy tartozásán kívül csirkét vesznek; még a munka is megadóztatik, s az aratónak homloka veritékében keresett részétől dézsmát akarnak;[91]) a legkisebb ellenmondás békókkal s tömlöczczel fenyittetik; az ellenszegülő jobbágy iránt, mintha felségsértést követett volna el, nincs irgalma senkinek, s gályarabok jobban tartatnak nálánál.

Lőrincz elhallgatott; mintegy nehéz fohász hallatszott a tömeg fölött, mely ezer kebelnek fájdalmát fejezé-ki. Báthori, szemeit lesütve, hallgatott.

— S ha ez sorsunk — kezdé ujra Lőrincz, — bámulhatod-e te, Báthori György, hogy igéretidhez bizodalmunk nincs; hogy ámbár egész családodnál jobbnak tartunk, szavaidban mégis csak uj ámitást láthatunk. Nem biztunk-e elég sokáig? Nem folyamodtunk-e törvényhez és királyhoz? . . . a törvény meghozatott, a király kiadá parancsait, de sorsunk a régi maradt.

Hányszor mondtátok itt ki a Rákoson, hogy másnak jobbágyait senki erőszakkal elhajtani ne merészelje: s volt-e eredménye? ... Ki áll oly magasan, s ki oly alant, hogy a törvénynyel daczolni ne merészeljen? A kalocsai érsek jobbágyait Ráskai, hogy tőlök pénzt zsaroljon, tél közepett kalodába záratta, mig lábuk elfagyott; te magad, Báthori György, ki nekünk becsületedre biztosságot igérsz, talán még emlékezel, mint hajtatta el a nándorfejérvári tiszttartó, Mihály deák, szerémi jobbágyaidat: s Ráskai most a király főajtónállója; Mihály ellen te magad nem birtál igazságot szerezni magadnak. S mit ezek tettek, azt teszik a jászok, kunok, oroszok velünk,[92]) s mi, Báthori György, bizhatunk-e szavaidban?

— Nem bízunk, nem bízunk senkiben! az urak csak csalni akarnak! — kiálta ezer hang; s a tömeg fenyegetve emelé kezeit.

— Igen, mi nem hiszünk — folytatá Lőrincz, s lángoló arczán azon lelkesedés kifejezése látszott, melyet nem lehet utánozni, — mig ez ég, melyhez szenvedésink között annyiszor felsóhajtánk, fölöttünk boltozik; mig a Duna, melynek habjaira irígy szemekkel tekintének annyiszor, mert folyama őt e határokon tul viszi, meg nem áll; mig a nap, mely csak szolgaságunkat látá, s az éj, melyet annyiszor zokogva töltének, egy öröklő hajnallá nem olvadnak össze: mi nem hiszünk többé igéreteiteknek. Hatalmasak vagytok, királyilag éltek váraitokban, seregeitek ezreivel engedelmességre kényszerithettek: de hinni nem fogunk többé; és a jobbágy készebb vad állat gyanánt erdőkben és mocsárokban keresni élelmét, készebb koldulni s elveszni nyomoruságában, hogysem igéreteitekre hallgasson.

— Úgy van, úgy! inkább meghalni, mintsem többé az uraknak higyjünk! — kiáltának sokan.

— Mi bizalmunkat Istenbe helyeztük — szólt az előbbi, kezét éghez emelve; — ő, ki előtt nincs nagy s nincs csekély, kinek akaratára minden földi hatalom porba dől, ki ismer minden szenvedést, — meg fogja jutalmazni a nyomorultnak türelmét. Az egyház megnyitotta kincseit azok számára, kik a szent kereszt diadalának kivivására fegyvert fognak; s ti gazdagok, e világ hatalmasai, ezt is irigylitek-e tőlünk, mintha sértené büszkeségteket, ha az egyház kegyelméből megnyilnának a szegény előtt a mennynek kapui, melyek előttetek, az Úr igérete szerint, ugyis zárva maradnak? Ennyire nem terjed hatalmatok! Duljátok fel házainkat, ha az Úr hatalmat adott rá; vegyétek el életünket; de nem fogjátok megsemmisiteni az esküt, mely e zászlókhoz köt. Meghalhatunk, de mint az Úr bajnokai halunk meg. Isten akarja, s mi követni fogjuk szavát végső lehelletünkig!

— Isten akarja! Isten akarja! mi nem hagyjuk el zászlóinkat! jerünk a török ellen! — igy kiáltozott ezer hang; ezer kéz mintegy esküvésre emelkedett az ég felé; s mig Dózsa s a többi vezérek a közlelkesedésben részt véve, hasonlókép nyilatkoztak: Báthori, Lőrincz panaszainak valóságát érezve, meggyőződött, hogy küldetésének eredménye nem lehet.

A lelkesedés általános vala; s még a királyi őrsereg s a körülálló szerzetesek között is sokan találkoztak, kik, midőn azon szenvedések soroltattak el, melyeken vagy maguk, vagy rokonaik keresztülmentek, nem titkolhaták el megindulásukat. Az általános zaj egy ideig minden szólást lehetetlenné tett; midőn az némikép csillapult, s a tömeg figyelme ismét a királyi küldöttekre fordult, a dominicanusok provincialisa lépett előre, s kezével csendet intve, szólni kezdett.

— Nagyságos uram! — mondá, Báthorihoz fordulva,

csengő szavával, melynek éles hangjai Lőrincz férfias szónoklatával kiáltó ellentétet képeztek; — a királyi követ eleget tett kiküldetésének; reám szállott a tiszt, a szerencsétleneket, kiket istentelen vezéreik a jónak ösvényéről elcsábitának, az igaz utra visszatériteni; s én teljesitem hivatásomat, hiven és kimélet nélkül, mint ahhoz illik, kit az Úr, minden érdemetlensége mellett, a predikáló rend provincialisának választatott, s kinek tiszte, e szép, Istentől megáldott magyar hazát, melyet sz. István király a boldogságos szűz Mária különös pártfogásába ajánlt, a pogányok s eretnekek mérgétől tisztán tartani.

A szólónak külsejében nem vala semmi bizodalmat gerjesztő, sovány arczának éles vonásai, a sötét átható szem, a keskeny ajak s a hegyes áll a nézőre inkább kellemetlen, mint vonzó hatással valának. Egyike volt ez azon arczoknak, melyekre nézve eszünkbe jut, hogy rajtok minden szenvedély kifejezése megférne, az egy szerelmet kivéve, s melyek mégis hidegen látszanak lenézni emberi érzelmeinkre. De épen e látszó érzéketlenség egész valójának különös méltóságot kölcsönzött, s a nép félénk tisztelettel néze a kérlelhetetlen férfira, ki előtt hussiták, pikardok s mindenki, ha az eretnekségnek valaha csak gyanujába jött, remegve bujtak el.

— Igen, — folytatá beszédét — a predikáló rend első feladata, hogy a népet az eretnekség mérgétől őrizze meg; és soha komoly föllépése nem volt szükségesebb, mint itt, hol e szűz Máriának ajánlott országban, az apostoli magyar királynak, mondhatnám, szemei előtt, a pikardok tanai, ugy látszik, emelt fővel hirdettetnek immár; hol az eretnekség felütötte lobogóit, s mint ordító oroszlán jár az Úr. választott nyája között.

— Közöttünk nincsen eretnek! — szólt Lőrinczczel egyszerre több hang.

— És én azt mondom, hogy van — folytatá szenvedélylyel a dominicanus, — hogy az egész tábor telve van e mételylyel; hogy épen azok, kik leghangosabban hirdetik egészségöket, a legbetegebbek, s hogy ha tőlök nem őrizkedtek, az utálatos mirigy el fog terjedni rátok is. Nem, ki mellét verve felsóhajt: Uram, Uram, Istenem! de ki szavamra hallgat s parancsaimat teljesiti, az fog bemenni a mennyek országába — így szólt az Úr; s ti panaszra fakadtok, s istentelen vezértek felszólal az arató rész s a bárányok dézsmáltatása ellen, noha irva áll: nem hogy megrontsam, de, hogy megujitsam a törvényt, jöttem közétekbe. S az ó-testamentomban meghatározott dézsmát a törvény is biztositja. Minden hatalom az Istentől jön, s ki a hatalomnak ellentáll, Istennek áll ellent; és: adjátok meg a császárnak, a mi a császáré, azaz: adjátok meg a királynak, a mi a királyé; a királyé pedig a hatalom; s ti ellentálltok a király világos parancsainak, visszautasitjátok küldötteit, fellázadtok a világi hatalom ellen, melyet Isten maga arra rendelt, hogy fölöttetek uralkodjék.

A szerzetes szavai, főkép a számos szentirási idézés, mikkel beszédét keresztülszövé, látható hatással voltak hallgatóira; s Lőrincz, hogy ezt meggyengitse, szükségesnek látá hasonló fegyverekkel küzdeni. — Irva áll: — igy szólt nyugodtan — adjátok meg a császárnak, a mi a császáré; de irva áll ugyanott: adjátok meg Istennek, mi Istené; s mi csak ezt teszszük. Hagyd el házadat s családodat, és kövess; ezt mondá Üdvözitőnk apostolához, s ő fölkelt s ott hagya mindent s elindult mestere után; ezt tettük mi is. Mi tiszteljük a világi hatalmat: de az egyházi magasabban áll; s miután ennek meghivására kötöttük fel fegyvereinket, mi azt a király s tanácsának parancsára le nem tehet-

jük; életünk a király kezében van, de lelkiismeretünk nem engedi, hogy szavainak engedelmeskedjünk.

Ki tömegeket hosszabb ideig bizonyos czél felé akar vezetni, annak első legszükségesebb tulajdona az ildomosság; minden egyéb: a legerősebb meggyőződés, hatalmas szónoklat s megtántorithatlan bátorság, pillanatokra bámulatos hatást idézhetnek elő, de állandó befolyást csak ildomosság által szerezhetni. Csak az győzhet, ki sohasem feledé el, hogy minden ügynek vannak veszedelem nélkül meg nem támadható oldalai, s ki ezeket ki tudja kerülni. Lőrincz kitünő mértékben birta e tulajdont, s a tiszteletteljes mód, melyen a szerzetesnek válaszolt, a dominicanus szavaira a nép között támadott vallásos kételyeket megnyugtatá. — Lőrincz jól szól. Isten szolgálata még a király szolgálatát is megelőzi — igy hangzott minden oldalról, s még a provincialis is első pillanatban némi zavarban látá magát.

— Igen helyesen szólsz — mondá végre — s ha tetteid szavaidnak megfelelnek,· örömmel be fogom vallani, hogy igazságtalanul itéltelek meg. Az egyházi hatalom minden igaz keresztyén szemeiben többet ér a világinál, és szent martyrjaink példája megmutatta, hogy kötelességünk inkább mindent eltürni, hogysem az egyház szent parancsait megszegjük; s ennyiben csak helyeselhetem, ha fegyvereiteket, miket az egyház nevében viseltek, az egyház különös engedelme s meghagyása nélkül nem akarjátok letenni. De im — folytatá, szuró tekintetét Lőrinczre függesztve, — az egyházi és világi hatalom ez alkalommal egymással járnak. Valamint a fölovászmester ő nagysága felséges urunk s királyunk nevében: ugy én, mint a pápa ő szentsége legatusának küldöttje, jelentem meg köztetek, s ő eminentiája nevében parancsolom, hogy fegyvereiteket

letéve, azonnal oszoljatok szét. Ki e parancsnak nem engedelmeskedik, azt én a rám bizott egyházi hatalomnál fogva, mint a katholikus egyház s a római pápa felsőbbségének nyilvános megvetőjét ezennel a keresztyének szent közösségéből ki fogom zárni. Van-e még kifogástok?

Nehéz volna leirni a hatást, melylyel e szavak az az egész gyülekezetre valának. Fegyver volt az interdictum, melyet gyakori használat végre eltompitott, s mely a reformatiót megelőző években már sokat vesztett egykori erejéből; de a nép alsó osztályai annyit még megtartottak középkori vallásosságukból, hogy e fenyitéktől borzadjanak. Első pillanatban a dominikánus szavait általános csend követé, később fohászok s elnyomott suttogás hallatszának. Maga Dózsa nyugtalannak látszott, s a provincialis diadalmasan nézett a körülálló tömegre, melynek mindenik arczán rémülés vala látható.

Lőrincz megtartá nyugalmát; szemeit ellenére függesztve, hallgatva várta be, mig az első meglepetés elmult, azután látszólag minden fölgerjedés nélkül válaszolt: — Ha ez czélja kiküldetésednek, s ha e szent férfiak, kiket körülted látok, azért jöttek, hogy föllépésednek ünnepélyességet szerezzenek: menj vissza békével, s mondd azoknak, a kik küldöttek, hogy hasztalanul jártál. Tamás bibornok nem parancsolhatja reánk, hogy hitszegőkké váljunk; ő a bűnbocsánat kincsét, melyet az egyház előttünk megnyitott, vissza nem veheti többé, s mi tenni fogjuk, mit lelkiismeretünk parancsol.

Halotti csend uralkodott köröskörül. Lőrincz szavai visszhang nélkül hangzának el a tömegen.

— Micsoda?! — kiálta a prior szenvedélyesen, — s hát te, aláválo, az egyházzal is daczolni mersz?

szembeszállasz azokkal, kiknek hatalom adatott megkötni s feloldani mindent e világon, hogy, mit megkötöttek, megkötve, s mit feloldának, feloldva legyen a más világon is? Vagy Tamás bibornok nem a pápa teljes hatalmu legatusa-e? vagy én, az Úr érdemetlen szolgája, nem általa küldettem e táborba?

— Mindezt nem vonom kétségbe, — válaszolt Lőrincz előbbi nyugodt modorában, — nincs is szándékom daczolni senkivel, legkevésbbé Tamás bibornokkal; csak azt állitom, s ennek igazságáért kész vagyok meghalni: hogy Tamás bibornok nem parancsolhatá neked azt, mit előbb elmondál, vagy ha igen, ugy csak annálfogva történt, mert rá kényszerittetett.

— Igen, kényszeritették! a bibornokot kényszeritették! — kiálta Dózsa s néhány hang; a többség rémülve nézé az egész jelenetet.

— Hogy' mersz ilyesmit állitani? — kérdé éles hangon a prior. Lőrincz, érezve a pillanat fontosságát, mindég bátrabban, mindég több lelkesedéssel kezde szólani.

— Gondolod, hogy mivel sátoraink lenn a sikon állanak, semmit sem tudunk azokról, mik fölöttünk történnek? hogy nem tudjuk, miszerint ma éjjel a nádor, a kalocsai érsek, s kiséretében sok nagy s főhivatalnokok Tamás bibornokhoz mentek, fenyegetvén őt, hogy azon esetre, ha a parancs, melyet te most kihirdetél, elmarad, a csonka-toronyba zárják? . . . Igen, hiveim! — folytatá, midőn a tömeghez fordult; — az ájtatos urak, kik hozzánk e szent férfiut azért küldék ki, hogy az egyház iránti engedelmességre intsenek, oly nagy mértékben istenfélők, hogy a pápa legatusát, ha kivánataiknak ellent mer állani, a csonka-toronynyal fenyegeték.

Erre a szerzetes nem volt elkészülve; s midőn az

általános fölgerjedést látá, melyet e hír az ájtatos tömeg között okozott, nem volt képes annak megnyugtatására szót találni. — Lőrincz észrevevé a kedvező fordulatot, s szenvedélylyel tovább szólt:

— Igen, a pápa legatusát, az ország egyházi fejét tömlöczczel fenyegeték. Tagadd, ha mered; mondd itt a nép előtt, a szabad ég alatt, mely szavaidra lenéz, itt ezen szent férfiak jelenlétében, kik veled jöttek s melletted tanuságot tehetnek: nem igaz-e, a mit mondok? nem kényszerittetett-e a bibornok e parancs kiadására?

Minden hallgatott.

— Vagy azt hiszed, miszerint, ha erről részletes tudomásunk nem volna is, azon körülmény, hogy a bibornok nem jött veletek, nem bizonyitaná eléggé szavaimat? Ő hirdeté e hadat, ő maga varratá a keresztet ruháinkra, ő adá a zászlót vezérünk kezébe, s ha, eloszlásunkat kivánná, ő maga jött volna táborunkba hogy valamint a harczhoz buzditott, ugy a fegyverek letételére intsen. De ezt ti ott fenn a várban nem engedhettétek meg. Közöttünk a bibornok szabad volna; itt Krisztus helyettesének követét békóval s tömlöczczel senki sem fenyegetheti; itt csak lelkiismeretét követné, s ily legatus nektek nem kell. A király parancsainak ne álljon senki ellent; igen, de a király olyas legyen, kivel kényetek szerint parancsolhattok. Az egyház szavainak vakon engedelmeskedjünk; igen, de ki az egyház nevében szól, az békóitokban, az hóhéraitok kezei között legyen, nemde? . . . Lám, mi jól ismerjük eljárástokat. Menj vissza küldőidhez s mondd nekik, hogy mi mindenekelőtt e had fővezérének, Tamás bibornoknak teljes szabadságát kivánjuk, s hogy, mig ő köztünk meg nem jelenik, addig nevében kiadott parancsoknak semmi hitelt sem fogunk adni.

— Igen, mi vezérünk, Tamás bibornok szabadságát akarjuk! — orditott a tömeg; s a prior, kinek arczán az ügy ezen fordulatánál a legnagyobb fölgerjedés vala észrevehető, sokáig szóhoz sem jöhetett. De valamint Lőrincz az álláspontot, melyről hallgatóira hathatott, nem választhatta volna czélszerüebben, mint midőn a pápai legatus lépését erőszak eredményeként tünteté fel: ugy a dominicanusban oly ellent láta maga előtt, ki helyzetét ismerve, annak kedvező körülményeivel szintén élni tud; s bármi nagy vala Lőrincz szavainak hatása első pillanatban: a szenvedélyesség, melylyel a prior szólt, az élénk szinek, melyekkel az engedetlenek kárhozatát festé, hallgatói között többeknek ingatá meg előbbi határozatát; s az általános hallgatás, melyet csak néha egyes fohászok szakitának félbe, tanuságot tett azon hatásról, melylyel szavai ez ájtatos tömegre voltak. — Oh, ne hagyjátok magatokat hamis próféták ámitó szónoklata által az igaz ösvényről elcsábitani — igy végzé beszédét; — az egyház köntösében járnak, az Úr szavait hordják ajkaikon, de belsejökben a gonosz uralkodik, s a ki tanácsaikat követi, ugy cselekszik, mint ki az erény göröngyös ösvényéről az örök kárhozat tág s kényelmes utjára tért el. Ki az egyháznak ellentáll, Istennek áll ellent; s az egyház püspökök, érsekek, apátok által szól hozzátok, s nem e szerencsétlen elvetemült embert választotta volna követének, ki papi köntösében csak a hussiták, pikardok, adamiták s mindazon számos eretnekek szószólója, kik Csehországot oly szerencsétlen állapotra juttaták. Tegyétek le fegyvereiteket azonnal, s jöjjetek velem, hogy a buza s konkoly elválasztassanak egymástól, hogy Istennek boszúja s a világi kar büntetése, mely minden ellenszegülőt érni fog, a jámbort s gonoszokat ne találja együtt. Jaj annak, ki e hamis próféta, az eretnek sza-

vaira még hallgatni fog: az egyház kimondja reá átkát. Ki üdvösségét szereti, kerülje őt.

Lőrincz válaszolni akart, de a priorral jött dominicanusok, Báthori serege s még a keresztes eknek egy része is, lármájok által minden szólást lehetetlenné tettek; s habár sokan hallgatói közül részvétök világos tanuságát adák: Lőrincz látá, hogy minden további vitatás csak kárára lehetne. Oly hallgatók előtt, kik az egyház lényegét a külső jelektől nem tudták megkülönböztetni: ő, az egyes pap, az annyi szerzetestől követett s egyházi ünnepélyességgel megjelent priorral nem versenyezhetett, s még örülnie kelle, hogy a zavar, mely mindkét részről okoztatott, a dolgok rögtöni elhatározását lehetetlenné tevé.

— Szedjük fel sátorfáinkat s jerünk haza! — kiáltott egy rész. — Az urak meg akarnak csalni! — orditának mások. — Ne hígyetek Lőrincznek, eretnek, a szent atya mondta!... Eretnek a dominicanus maga! — kiáltának mások. — Lőrinczre hallgassatok, ő papunk!... Legjobb, ha Budára megyünk s Bakácsot kérdjük! — szóltak ismét mások. — Ne menjetek, — zajogtak a többiek, — Bakácsot fogva tartják; a ki Budára megy, azt az urak megölik. Itt maradunk, mig a bibornok, mig maga a király nem jön közénkbe!... A király és a római pápa velünk tartanak! ... Jaj nekünk, excommunicálnak!... Le a hamis prófétával! le a barátokkal! — igy kiáltozott ezer hang. A szózatok mindég szenvedélyesebbek, a zaj vadabb lőn; s mint tenger, melyet egyszerre ellenkező szelek ragadtak meg, bizonytalanul hullámzott ide s tova a roppant embertömeg.

Lőrincz azalatt Dózsával a sátorba vonult. Ki a roppant lármázó tömeget, mely között az eloszlást sürgető szózatok mindég tulnyomóbbakká váltak, s a

bizonytalanságot látá, mely már a sátor előtt összegyült keresztes vezéreket megragadta, mig a szerzetesek, a nép közé vegyülve, mindent elkövettek, hogy a prior szavainak minél több híveket szerezzenek: az Lőrincz ügyét bizonyosan elveszettnek gondolá. — Rövid tanácskozás után Dózsa Lőrinczczel a sátorból kilépett, s előbbi helyére állva, kezével csendet intett.

Oly nagy vala a befolyás, melyet e rendkivüli ember vad szigorusága által magának seregei között szerzett, hogy parancsoló intését e pillanatban is azonnal követték; s Báthori s a szerzetesek nem kis bámulására azonnal mély csend uralkodott, midőn György vezér seregeit ekkép szólitá meg: — Dálnoki Dózsa Györgyöt fenyegetéseitek nem fogják megijeszteni. Mi engem illet, ha, elhagyva mindenkitől, e táborban csak száz bajnokkal magam maradnék, a keresztnek szent ügyét nem fognám elhagyni. Az egyháznak felszólitása kihirdettetett az egész országban. Egernél, Eszéknél, Veszprémnél roppant seregek gyültek össze; a székelyek, szászok, s Mármaros nemessége utban vannak; ha e sereg, melyet magam körül látok, feloszlik: a szent zászló, mely a pápa nevében kezeimbe adatott, nem fog követők nélkül maradni. Én, mig lehelletem tart, nem hagyom el soha.

— Mi sem! — kiálta sok hang.

— De többen levén, kik máskép vélekednek — folytatá György, s midőn szemei a tömegen körüljártak, arczának kifejezése borzasztó vala, — s minthogy alávaló hitszegők találkoznak táborunkban, kik Istennek tett esküvésöket már megbánták, legalább ismerni akarjuk e hazug csoportot, hogy, mint főtisztelendő úr mondá, a konkoly s a tiszta buza elválasztassanak egymástól. Itt van két feszület, — szólt a tábor felé mutatva; — kik hitöket megszegve e tábort elhagyni

kivánják, térjenek el a feszülethez, mely ott balra áll; kik a kereszt fölszentelt bajnokai maradnak, jöjjenek velem jobbra s gyüljenek össze azon keresztnél, mely ott emelkedik. Induljatok!

A tömeg egy ideig határozatlanul állott. Dózsa előbbi fenyegetései s az arcznak kifejezése, melylyel körültekintett s mely arra látszék mutatni, mintha a seregek elkülönzését csak azért kivánná, hogy azokon, kik a tábort elhagyni készülnek, véres boszut álljon, — sokáig visszatartának mindenkit, s György megvető tekintetet vetett Báthorira, ki a bizonytalanokat bátorságra intette, s mindenkinek, ki a tábort elhagyja, a király s az összes ország pártfogását igéré.

Végre Dózsa, alvezéreinek és sokaknak kiséretében, a templomsátor jobb oldalán álló kereszt felé indult, s mihelyt a vezér tekintete a tömegtől elfordult, mintegy varázslattól megszabadulva, ezeren rohantak a szerzetesek után, kik a balfelől magas rudra aggatott feszület felé haladtak. Mi Lőrincznek s a többi vezéreknek e pillanatban leginkább feltünt, az Szaleresi magaviselete vala, ki Báthori s a szerzetesek után jövén a táborba, ezen elhatározó pillanatban nemcsak követte Dózsát, sőt egyike vala azoknak, kik a szétoszlás ellen, melyre pedig magát a házánál tartott tanácskozás alkalmával elhatározottnak mondá, most legszenvedélyesebben szót emeltek. Kevés percz alatt a templomsátor előtti tér aránylag üressé vált, s Báthori, ki a priorral s kiséretének egy részével előbbi helyén maradt, örömmel látá, hogy Dózsa követőinek száma sokkal csekélyebb. A legbátrabbak s azok, kik a mult éj kicsapongásaiban részt véve, magokat a királyi közbocsánatból kizárva láták, vele mentek; de a nagyobb szám, mely valamint előbb földesurainak zsarnokságát, ugy most a tábor rendét s a hadi gyakorlatokat, mikre hetek

óta szorittatott, türhetleneknek érezé, s mely titkon már rég Dózsa szigorusága ellen panaszkodott, élénken tódult azon oldalra, hol jelen helyzetének új változását találhatá, habár régi szolgasága volna is az. Csak állittassék uj rend a régi helyébe, s a réginek, habár felforgatására egy egész nép fogott kezet, azonnal számos barátai támadnak; s a zsidó nép története, mely a pusztában Egyiptom szolgaságába vágyódott vissza, példabeszéd, mely e világ majdnem minden népeire illik.

Dózsa s hivei szintén érezék ezt, s a legbátrabbak azok közül, kik vele a jobb oldalon álló feszületnél összegyültek, midőn aránylag csekély számukat láták, aggodalomteli tekintetet vetének vezérökre. Egy egészen váratlan esemény mindennek más fordulatot adott.

Történt, hogy azon feszület, mely körül a tábort elhagyni kivánók nagy sokasága összegyült, a rudról, melyhez aggatva volt, leesett, s e tünemény rögtön mondhatlan rémülést okozott az egész tömeg között. A dominicanusok az arczra esett feszületet fölemelve, a történetet azzal magyarázák, hogy a kereszt rosszul levén felcsinálva rudjára, most, miután ez megingattatott, minden természetfölötti erő közbenjárása nélkül esett le helyéről; néhányan fortélyos csalásról szóltak; s minthogy Lőrincz s egy szerzetes ma reggel, egy őrnek tanusága szerint, e kereszten valamit igazitottak, egyesek, kiknek az őr ezt elbeszélé, talán hitelt is adtak neki, de a nagyobb rész világos csudát látott az egészben, mi által Isten azon akaratát nyilvánitá: hogy a táborból senki se távozzék; s rémülve futottak sokan Dózsához, ki diadali örömmel ismét szaporodni látá seregeit.

Nehéz volna leirni a meglepetést és haragot, melyre a dominicanus prior, ezeket látva, fakadott. Diadalától azon pillanatban fosztatva meg, midőn azt már

biztosnak gondolá, s pedig kézzel fogható csalás által, majdnem elhagyatva látván magát szerzetesei között, kiknek arczain észrevehető, hogy a történt állitólagos csuda rájok sem vala hatás nélkül, mig előbb követői — a keresztes had nagy része, — most Dózsa s az utált czeglédi plebános körül csoportoztak, a prior első fölgerjedésében talán mindjárt kimondta volna excommunicatióját a tömeg ellen, ha ildomossága nem tartja vissza; de mérsékelvén magát, s elküldvén szerzeteseit, Dózsát s a seregeket még egyszer visszahivatá a sátorhoz.

A sereg visszatért, de látá mindenki, hogy a prior szavai elveszték előbbi hatásukat. Elmondott mindent, mi a vélt csudának hatását gyengitheté; de sem az egésznek természetes magyarázata, sem a netaláni csalásnak emlitése nem győzött meg senkit; s komor hallgatás, vagy egyesektől e szavak: — Isten nem akarja, — mikkel beszéde többször félbeszakittatott, volt a sokaság válasza.

— De az Istenért — mondá végre türelmetlenül, — ne ámittassátok el magatokat. Isten boszuját akarjátok kikerülni, s ha e szemfényvesztés által magatokat a jó utról, mely felé indultatok, el hagyjátok teriteni, vérző szivvel bár, felsőim meghagyásából kénytelen leszek az excommunicatiot kihirdetni, s akkor Isten valóságos boszúja fogja az engedetleneket érni.

— Isten nem akarja. Tulajdon szemeinkkel láttuk. A feszület arczra esett, jeléül, hogy az Üdvözitő elforditá tőlünk arczát. — Ezek s hasonló szózatok hallatszottak köröskörül.

— De nem történhetett-e, hogy a kereszt rosszul lévén felaggatva, a tolongás között minden csuda nélkül esett le rudjáról? — szólt ismét a prior, — vagy hogy az egész egy előre elkészitett csalásnak eredménye?

nem hallottatok-e hamis prófétákról, kik az Ur népét szintén látszó csudákkal ámiták?

— A kereszt rosszul volt felaggatva — szólt közbe Villibald barát, ki a feszületet kezében tartva, a prior mellett állt. — Jámbor hiveim! ha az Ur csudákat mivel, ezek nem olyasok, miket minden ember természetes eszével megmagyarázhat. Hadd kössem előbbi helyére a keresztet, s azután gyülekezzetek körülötte még egyszer, és ha ismét leesik —

— Istentelenség! — szólt néhány hang.

— Nem az! — kiáltá a prior; — ha az ember Isten akaratáról magának minden módon biztos tudomást akar szerezni, az nem istentelenség, hanem kötelessége. Eredj, barátom — mondá Villibaldhoz — s kösd fel e feszületet még egyszer, hogy e jámbor emberek lássák, miszerint rémülésök csak vaktörténeten vagy csalódáson alapszik.

Villibald, s a szerzeteseknek egy része a feszülettel oda ment, hol az előbb függött, s amaz a keresztet sok csombókkal ismét a rudhoz köté. A tömeg ájtatos borzadással nézé e szentségtörést s csak fohászai hallatszottak.

— Nézzétek, mint kötözik Üdvözitőnket ujra a phariseusok — mondá Lőrincz éles hangon; s a nép jajgatva emelé szemeit az ég felé.

Miután a feszület látszólag erősen függött, a prior ujra felszólitá a sokaságot, hogy kik, mint engedelmes keresztyénekhez illik, már előbb azon keresztnél valának, még egyszer menjenek oda. — Ha az Ur csudákat akar — mondá, haragos tekintetet vetve Lőrinczre, — ne féljetek, a jelenet ismételtetni fog.

— Menjetek Isten nevében — mondá Lőrincz büszkén, — s érje a büntetés, mert Isten kegyelmét ekkép megakarjátok kisérteni, azokat, kik e botránynak szerzői voltak.

Lőrincznek e felszólitása sem birhatá mindazokat, kik előbb a keresztes tábort elhagyni készültek, szándékuk megujitására; voltak azonban, kiket részint kiváncsiság, részint a priornak hatályos intései a közeledésre birtak, s habár kisebb, mégis tetemes tömeg gyült ismét össze a kereszt körül. De alig álltak ott, alig hivatkozott a dominicanus az urnak e világos tanuságára, midőn a csombók rögtön feloldódzott, a kötél engedett, s a feszület, mint előbb, ismét a földre zuhant.

Ki Villibaldnak Lőrinczczel tartott beszélgetését hallotta, s mostani eljárását figyelemmel kisérte, az észreveheté, miszerint a csombók mesterségesen ugy köttetett, hogy mihelyt a kötél végét, melyet csuklyája alatt kezében tartott, meghuzza, szükségképen felbontódjék; de a nép, mely ily pillanatokban mindent hisz, csak azt nem, hogy mit maga előtt lát, az természetes uton történt, térdre borulva, bánatosan veré mellét, s mihelyt az első rémülés megszünt, egyhangon hirdeté, hogy, miután Isten akarata ily csudálatos uton nyilatkozott, semmi föltétel alatt sem fogja a tábort odahagyni.

A prior szintén mint a főlovászmester s a vele jött seregek, meghökkenve állottak: s midőn Villibald a feszületet még egy izben felkötve, a népet uj próbatételre szólitá fel, a dominicanus már csak alig volt képes néhány szónak mondására, melyek a tömeget az előbbi kisérlet ismétlésére inték.

Mégis találkoztak néhányan, kik harmadszor is a keresztbez mentek. Midőn azonban a feszület rudjáról az előbbi módon harmadszor is leesett, az általános zaj kitört mindenfelől.[93])

— Meddig fogjátok még istentelenségtöket folytatni? — kiáltá Lőrincz erős szavával; — vagy addig akartok csufot üzni Üdvözitőnk szent képével, mig égő esőjét

küldi fejeitekre, hogy mint Sodoma s Gomora fölött, sötét vizek jelöljék e tábor helyét?

A tömeg rémüléssel tekinte föl az égre, hol sötét felhőtömegek tornyosultak, s a közelgő vész, melyet ilyes körülmények között eddig senki sem vett volt észre, az ég haragjának mintegy uj bizonyitványaként tünt fel.

— Mennydörgés s villámok között jelenjék-e meg Isten előttetek, hogy a szörnyü boszu, melylyel hitetlenségteket bünteté, a világ népeinek például szolgálhasson? — szólt ismét Lőrincz; — ti, kik az Ur világos csudáinak nem hittetek, még tovább is daczolni akartok parancsaival?

— Nem, nem! — kiálta a tömeg; le a hamis prófétákkal, le a barátokkal; a mit mondanak, hazugság: nem hallgatunk többé beszédeikre; csak rád hallgatunk, Lőrincz; te vagy papunk, vezess, mi követünk!

Ez általános fölgerjedés közben, mely, miután a tömeg között sokan már fegyvereiket emelgették, sőt néhányan baltáikat a szerzetesek ellen dobták,[94]) mindég veszedelmesebb szint ölte magára, a prior visszanyeré előbbi nyugalmát. A kereszt lehullásában csudát nem látott, sőt, a dominicanusok s franciscánusok között létező viszálykodásoknál fogva Villibald barát közremunkálását annyival inkább gyanitá, mivel ez most a keresztesek közé állott, hirdetvén, hogy Isten akaratának ily világos nyilatkozata után ő is a török ellen megy; de látá azt is, hogy a jelen pillanatban lehetetlen a tömegre hatni, s ez oknál fogva a zaj között Báthorival s a körülötte maradt szerzetesekkel rövid ideig tanácskozván, végre távozni készült.

— Elmegyünk — igy szólt erős hangon, miután nagynehezen a csend körülötte némileg helyreállt; — de hallgassátok meg végszavaimat, melyeket nem én,

de általam a keresztyén egyház feje mond nektek, kinek legatusa által hozzátok küldettem.

Lőrincz és Dózsa csendet intének.

— Még egy izben kérdezlek benneteket — igy folytatá, hangját megfeszitve — megmaradtok-e előbbi makacsságtokban? akartok-e még tovább is az ország törvényeinek s az egyház határozott parancsának ellentállani?

— Lőrinczczel maradunk! — kiáltott a tömeg, — Lőrincz a mi papunk!

A prior ismétlé kérdését.

A tömeg még szenvedélyesebben válaszolt.

— S most harmadszor kérdelek — szólt még egyszer a dominicanus, — utószor emelem szavamat; még idő van, térjetek magatokba. Az egyház nem a gonosznak vesztét akarja, hanem azt, hogy éljen s javuljon meg. Ne taszitsátok el magatoktól a jótevő kezet.

— Nekünk csak Lőrincz kell! le a barátokkal! — orditott a tömeg.

— Szóltam s nem hallgattatok szavaimra — mondá végre a prior erős hangon, — kértem, rimánkodtam s ti elüztetek magatoktól. Legyen hát akaratotok szerint.

Az egyházférfiu egész magaviseletében nyilatkozó méltóság a tömeg legvadabbjaira is akaratjok ellen hatott, s elnémitá őket. Csend lőn.

A szerzetesek meggyujták gyertyáikat, s félkört képezve, körülfogták a szólót, ki ünnepélyes hangon ekkép kezde beszélni:

— Az üdvözitő Ur-Jézusnak nevében, én, Miklós, az ájtatos predikáló rendnek priorja s provincialisa, mint Tamás, konstantinápolyi patriarcha, bibornok, esztergomi érsek s a pápa ő szentségének ez országokban legatusa által e czélra teljes hatalommal kiküldött

helyettes: az Atya és Fiu és Szentlélek, ugy sz. Péter első apostol és az egész keresztyén szentegyház nevében, e szerencsétleneket, kik az egyház parancsainak ellenszegülve, makacsságukban megmaradnak, a keresztyén egyházból s minden hivei közönségéből ezennel kizárom s kitiltom. Hogy senki közülök templomba lépni, vagy keresztyénekkel együtt ételben vagy italban részesülni ne merészeljen; hogy senki tőlük adományt vagy jótéteményt el ne fogadjon; senki őket megcsókolni, értük imádkozni, vagy őket köszönteni ne bátorkodjék; és ki az anyaszentegyház ezen parancsai ellen cselekedni mer, az velük együtt az atya, fiu és szentlélek nevében legyen szintén elátkozott, legyen a keresztyének közönségéből kitiltva, mint ők, és kizárva a bűnbocsánatot osztó egyház köréből. Legyen anathema maranatha, mint az ördögök a pokolban, örökkön örökké. Igy legyen, igy legyen, igy legyen! Amen.[95])

— Amen — ismételték karban a szerzetesek, midőn mindeniknek a kezében tartott viaszgyertyát eloltá.

Az egész gyülekezetet borzadás tölté el. Némelyek éghez emelt karokkal mintegy irgalomért látszának könyörögni, mások földre borulva hallák végig a szörnyü szavakat, mig a nagyobb rész néma kétségbeeséssel bámult a szerzetesre, kinek szavai a közcsend között rémületes érczhanggal, magasabb lénynek itélete gyanánt hangoztak el fölöttük. Ugy tetszett, mintha Dózsa s alvezérei is elrémültek volna, csak Lőrincz látszék tántorithatlannak. Az átok reá nem vala hatás nélkül, de arcza csüggedés s kétségbeesés helyett csak még nagyobb határozottságot, több lelkesülést mutatott.

— És most — szólt a prior rövid hallgatás után Báthorihoz — bevégzém tisztemet. Az egyház e gonosz csoportot kizárta köréből, neked s általad a világi hatalom kezébe adom őket, hogy velök kényed szerint

cselekedjél, s azokkal, kik az egyház nyájas intéseit megveték, s világi hatóság vas karát éreztessed. Jerünk.

S ezzel a prior, Báthori egész kiséretével, azon rendben, mint jött, ismét távozott.

A tömeg egy ideig néma kétségbeeséssel nézett utánok.

— El vagyunk átkozva — szólt végre néhány hang: — jaj nekünk, el vagyunk átkozva! — jajdult fel az egész sokaság; s ismét csend lőn, s csak nehéz fohászok s egyes asszonyok zokogása hallatszott.

— El vagyunk átkozva — szólt most erős hangon Lőrincz, ismét azon helyre lépve, melyről előbb szólt, — igen, el vagyunk átkozva, és miért? mert magunkat az Ur ösvényének követésétől nem engedtük elámittatni; mert inkább Üdvözitőnk, mint az emberek parancsolatainak engedemeskedtünk. S kik azok, kik minket elátkozának? azok, kik Üdvözitőjöket Judásként e világ hatalmasainak elárulák, kik csudáit megvetik, kik mint egykor a zsidók Üdvözitőnket, képét istentelen kezeikkel megkötözték. Elátkoztak a gonoszok; de higyétek nekem, hiveim, ez átok visszaszáll egész sulyával az átkozókra, nekünk nincs mit félnünk, hisz az Ur mondá: boldogok, kik üldözést szenvednek az igazságért.

Nagy vala a hatás, melylyel e szavak, erős meggyőződés kifejezésével mondva, a hallgatókra voltak; de a nép, melynek meggyőződése inkább érzelemnek, mint észbeli tehetségeinek eredménye, s melynek hite s előitéletei oly szoros kapcsolatban állanak, hogy többnyire csak együtt irtathatnak ki, valamint oly tárgyakra nézve, hol itélni nem szokott, nézeteit minden perczben megváltoztatja: úgy ott, hol valamit évek óta tisztelni tanult, nem kételkedik oly könnyen, s a benyomás, melyet az egyház ünnepélyes szertartásaival kimondott kárhozat e tömegre tett, nagyobb vala, hogysem azt

Lőrincz szavai elfeledtetnék. Nevelé ezen általános hangulatot még az is, hogy a budai hegyek felől közelgő vész mindig sötétebb felhőtömegekben tornyosult az égen, s a neheztelő ég erős szózata gyanánt hangoztak a mennydörgés első csapásai fejeik fölött.

— El vagyunk átkozva. Im a nap is elborult előttünk, a menny dörögve szól haragjában. Jaj nekünk! — Ezen s hasonló szózatokat hallá Lőrincz mindenfelől; ő pedig, szemeit ég felé emelve, hallgatva álla ott, érdekes vonásain azon kifejezés látszott, melyet emberi arcznak csak nagy gondolat, vagy nagy érzemény adhatnak.

— Az ég dörög — igy szólt végre hatalmas szavával, melynek hangjaira minden kebel megindult, — meleg napsugárok helyett, mik vetéseinket érlelik, öldöklő villámok czikáznak az égen, s az erős föld s a gyenge emberi kebel meginganak egy fensőbb hatalom megrázó szavánál. Miként tiszta egével jóságát: ugy vészszel és villámokkal hatalmát hirdeti Isten, hogy a gonosz, hogy parancsainak megvetője, hogy azok, kik a rájok bizott hatalommal visszaélnek, remegni tanuljanak erős karja előtt. S nem látjátok-e, miért néz le haraggal az Ur e házára? miért forditá el arczát imádságaink elől?

— Jaj nekünk! az Ur haraggal néz le reánk; elforditá tőlünk képét — sóhajtott a tömeg. — Lőrincz folytatá:

— E földnek népei csak munkások, s az Ur e nagy birtokán külön mindeniknek kijelölte napszámát. A mienk, magyaroké, az, hogy az egyház bajnokai legyünk, s mint a szántó, vasunkkal felduljuk a kemény földet, melybe később az Ur szavainak üdvözitő magva hintetni fog, s csak míg e kötelességben eljárunk, lebeghet Isten áldása fölöttünk. S nem feledkeztünk-e meg e

hivatásról; nem tűrtük-e, hogy a törökök hatalma, mely az egyházat mindég terjedő gyomként körülfogja, magasabbra nőjjön, hogy a hitetlenek fenyegetve emelhessék fegyveröket az Ur választott népe ellen?

— Igaz, mind igaz! — sóhajtott a tömeg.

— Meg voltak intve — folytatá Lőrincz; — három hosszu évig uralkodott a dögmirigy határainkon; Isten elvonta e földnek termékenységét, szőleink s vetéseink nem fizették meg többé munkánkat, marháink kivesztek legelőinken, s tüzes kard gyanánt jár fenyegetve egy üstökös egünkön: és mégis ez ország nagyjai s hatalmasai nem ébredtek föl tehetetlenségükből. Az egyház kötelességeikre inté őket, s harczot hirdetett, s csak a szegény nép állott zászlói alá, s most még ti is kétkedve néztek körül: nem kell-e a fegyvert, melyet az Ur parancsára ragadtatok, ismét letenni, mert egyes hatalmasok úgy kivánják?

— Nem kétkedünk! — kiálta sok hang; — nem kétkedünk többé! vezessetek a törökök ellen; élni, halni akarunk zászlóink alatt! — Ezerek lelkesült szava vegyült a dörgéssel, mely mindég hatalmasabb csapásokban tört ki fejeik fölött.

— Igen, hiveim! el fogunk menni, hová az Urnak szava hí — mondá most Lőrincz; — de mi fog történni azokkal, kiket honn hagyánk? — Szomoru hallgatás követé e szavakat. — Mig mi e hazáért s az egész keresztyénségért ontjuk vérünket: mi sors várja az ártatlan gyermekeket s öregeket, kik tűzhelyeinknél maradtak, s kiket felbőszült ellenségeitek boszúja ellen senki sem fog oltalmazni?

— Jaj nekünk — hangzott ki egy általános fohász a tömegből, — ha elmegyünk, halálig kinozzák gyermekeinket; ősz apáink fognak szenvedni érettünk!

— Jaj nektek s jaj gyermekeiteknek, ha a rátok

bizott munkát csak félig teljesítitek — szólt most Lőrincz, s szavai mindég szenvedélyesebbekké váltak. — Az Ur ellenségeinek kiirtására fogtunk fegyvert. De az Urnak ellenségei köztünk vannak. Azok, kik az Ur parancsainak teljesitését eddig akadályozták, kik ez ország keresztyén népei fölött töröknél s tatárnál kegyetlenebbül zsarnokoskodtak, kik előtt semmi nem szent, az oltár kincse ép oly kevéssé, mint a fillér, melyet homloka izzadságában keresett a szegény, kik e hazát rablással, gyilkolással s a gonosztettek minden nemével eltöltik, ők, ők az Urnak legfőbb ellenségei, ellenök emeljük fegyvereinket először.

Vannak a népek életében pillanatok, midőn egy szó látszólag csudákat mivel; ha az érzelem, mely ezerekben élt, egy által kimondatik, ha a fájdalom közben, melyet százados elnyomás a nép keblében felgyujtott, szomoru panasz helyett valaki végre a szabadság vagy boszú nagy szavát mondá ki: a gyenge hang teremtő szózattá válik. Mint az első napsugár, melynek érintése alatt az egész vidék uj világitásban tünik fel; mint szikra sokáig felgyujtott gyúanyag közé érve; mint a vész első csapásai, melyek a tengert megingaták: ugy világit, ugy gyujt, ugy ráz fel egy szó egész nemzeteket. A gyülölségnek rég megérett gyümölcsei a látszólag gyenge érintés alatt lehullanak, s mit a könnyü esti szél magával elragad, minek anyagi hatása száz lépésre alig terjed, a kis emberi szózat magokat hint el, miknek gyökereit századok nem fogják kiirtani.

Ez történt e pillanatban is. Az urak elnyomása nemcsak türhetetlenné vált, de — mi többnyire sokkal később történik — annak is tartatott. Egyes ellenállások, egyes urak birtokára vagy néha egész megyékre terjedő lázadások, az uri munkának itt-ott erőszakos megtagadása, már rég figyelmeztette az urakat a szel-

lemre, mely a nép között uralkodni kezd, s pár évvel ezelőtt a törököknek izenendő had ellen az használtatott fő okul, hogy azon esetre, ha a nemesség a hadban részt vevén, földjeitől eltávoznék, a jobbágyok könnyen fellázadhatnának; [96]) de a nép boszujának kitörésében eddig nem vala egység, s minden felszabaditásra tett kisérlet csak nagyobb elnyomásra vezetett. Most, midőn ötvenezernél többen állottak együtt a Rákoson, midőn fölfegyverkezve, nagy hadvezérnek hitt férfiu által vezettetve látták magukat, a rég óhajtott szabadság kivivhatónak látszott, s Lőrincz szavai csak a tömeg nagyobb részének érzelmeit fejezék ki. — Igen, menjünk az urak ellen, ők legnagyobb ellenségeink — orditott ezer hang egyszerre, — álljunk boszut ennyi elnyomásért; irtsuk ki a gonosz fajt utolsó sarjadékig!

— Sokáig türtünk, sokáig szenvedtünk panasz nélkül minden elnyomást — folytatá Lőrincz, éghez emelve jobbját, — s tanúul hívom föl az eget, hogy most sem mi vontuk ki a fegyvert először hüvelyéből. A mit teszünk, irtóztató kénytelenség. Ha a török ellen indulunk s ellenségeinket bántatlanul hagyjuk, akkor, mig mi vérünket a haza s a keresztyénség javáért áldozzuk: meg fogják támadni házaitokat, a gyenge nő s ártatlan gyermek nem lesznek biztosok boszujok előtt, sőt talán a keresztyén név elleneivel lépnek frigybe s a törökkel együtt támadnak meg, hogy azon férfiak közül, kik parancsaikat megszegni merészelék, senki se maradjon a földön. [97]) Nem mi kezdtük a hârczot, de ne féljetek, hogy mivel elleneitek hatalmasaknak látszanak, a koczka majd ellenünk fordul. Erősek ők, igen; de keményebbek-e csontjaik a tölgynél, melyet az erdőben fejszéitekkel annyiszor kivágtatok? jó élethez szokott testeik éhséget és szomjat, s az idő változásait elbirják-e

úgy, mint ti, s izmos karjaitok nem szoktak-e a kaszához, melyet annyiszor emeltetek az ő szolgálatukban? Ne féljetek ragyogó pánczélaiktól, a cséplő majd feltöri kapcsait. Az Ur áldása van a szegénynyel; a véggyőzelem a mienk!

— Kiirtjuk őket! veszszenek el mind az utósóig! — zugott a tömeg.

— Vágjátok ki a fát, mely gyümölcsöt nem hoz, s dobjátok tűzre — igy szólt az Ur; s vajon zsarnokaink sáfárkodásának mik voltak gyümölcsei? A földet és vizet, az erdőt s mit a bánya rejt, mindazt ők foglalták el saját hasznukra, mintha Isten e világot csak számukra teremtette volna; s mit csináltak e hazából? Nagy pusztaságként terül el körülöttünk, hol csak rablófészkeik ragyognak. Nincs szegényebb, elhagyottabb e nagy világon, mint az istenáldotta magyar föld; megérkezett a nap, midőn ezt nem lehet többé türni. Egyenlőknek születtünk; Isten e szép földet mindenki hasznára teremté: történjék az Ur akarata itt a földön is.

— Vezessetek ellenök! — kiálta sok hang, — menjünk mindjárt, mindjárt!

— Nem a király ellen emeljük fegyvereinket — folytatá Lőrincz, — ez felségsértés volna, s elátkozott, a ki felségsértést követ el. A király szereti népét s részt vesz szenvedéseiben: de az urak fogva tartják s nem engedik, hogy kegyes szándékait teljesithesse; meg kell őt szabaditanunk, hogy a mi, hogy a nép királya lehessen.

— Éljen a király! vezess György vezér, az urak ellen! Megküzdünk szabadságunkért utósó csepp vérünkig. Átok arra, ki békéről szól.

Ezek s hasonló szózatok hallatszottak mindenfelől. A nép szava leharsogá a mennydörgés szózatát. Dózsa a legnagyobb fölgerjedésben nézte e jelenetet. Még nem

szólt, de lángoló arczának kifejezéséből látni lehete a a hatást, melylyel Lőrincz szavai rá is voltak. Most, midőn minden szem feléje fordult, midőn seregeinek dörgő szózata őt annak mondá, kitől a győzelem függ: rögtön fölemelé kezét, s midőn e jelre mindenki hallgatott, erős hangon késznek nyilatkozott vezéri kötelességének teljesitésére. — A törökök ellen akartalak vezetni, — mondá, — de az urak nem akarták. Elátkoztatnak bennünket, fenyegetődznek, fegyverhez nyulnak ellenünk. Legyen hát akaratuk szerint; fegyvert fegyver ellen; ha béke nem lehet, legyen harcz!

— Legyen harcz! — kiáltott a tömeg.

— Harcz, utósó csepp vérig — folytatá Dózsa, — s átok arra, ki békéről szól, mig e hazában csak egy ember marad, ki magát urnak nevezi!

— Átok reá!

— Holnap indulunk — végzé a vezér; — készüljön el addig mindenki s tartózkodjék táborunkban. Oszoljatok el. — S e szavak után Dózsa Lőrinczczel s az alvezérekkel a táborba vonult.

Szava majdnem csudálatos hatásu vala e tömegre. A rendkívül fölgerjedett sokaság nyugodtan követé vezérét táborába, s egy negyed óra után e helyen, hol annyi zaj terült el, csak a mennydörgés hatalmas szózata s a leszakadó eső zavará a hallgatást, mely a Rákoson ujra elterjedett.

A SZERZŐ JEGYZETEI.

[1]) Budának kinézéséről, mielőtt a törökök által elfoglaltatott, nem hiányzanak egykoru leirások, sőt rajzokat is birunk, melyeken Mátyás híres palotája s az azt környező város régi alakjában látható. Ki azonban e leirásokat ismeri, vagy e rajzokat látta, könnyen meggyőződhetik a nehézségekről, melyekkel e város régi állapotának leirása jár. Azon változások után, melyeken, mióta mostani falával körülvétetett, a várhegy keresztülment, e rajzok majdnem használhatatlanok; a leirások részínt igen rövidek, részint azon rhetori tulzások miatt nem nyujtanak biztos utmutatást, melyekkel például Bonfin a királyi palota leirását ékesité. — Minden leirások között legegyszerűbbnek s érthetőbbnek találtam azt, mely Veliusban foglaltatik (Casparis Ursini Velii *De bello pannonico* etc. Opera A. F. Kollar, Vindobonae, 1762. pag. 15). Ez az, melyet leirásomban követék. Velius ugyan Budát csak a törökök által okozott nagy tűz után látta, azonban ki e tárgygyal foglalkozik, tapasztalni fogja, hogy Bonfin azon dolgokra nézve is, melyeket Velius már elpusztult állapotában látott, csak ugy válik könnyebben érthetővé, ha pompás leirásai Velius egyszerü előadásával hasonlittatnak össze. — Ha Averulino munkája (Antonii Averulini Florentini *De architectura.* L. XXV. — ex italico idiomate, ab Antonio Bonfinio Aesculano latine redditi, an Mathiam Corvinum, Hungariae regem) kezünkbe kerül, Budának egykori képe valószinüleg tisztább alakban fog feltünni előttünk. Nekem e munka használata hatalmamban nem állván: ha tévedtem, olvasóimtól bocsánatot kérek.

[2]) Ki Buda egyes részeiről bővebb tudomást kiván, ajánljuk Podhradczky József érdekes munkáját: *Buda és Pest szabad királyi városoknak volt régi állapotjokról*, Pesten, 1833, melyben főkép az egyes részek törvényhatósági viszonyai alaposan tárgyaltatnak. — Hasonlólag ajánlható Häufler T. V. *Buda-Pest, historisch-*

topographische Skizzen, hol, a főváros egykori állapotát illetőleg, nagy szorgalommal igen sok érdekes adat gyüjtetett össze.

[3]) Ut Beatricem — — — cum qua, ut ipsa asserit, matrimonium per verba de praesenti legitime contraxisti, ac carnali copula consumasti, in uxorem traduceres. Litt. Alexandri VI. ap. Pray, *Annales*. P. IV. p. 249.

Regina Beatrix, hausto jam in Olomucensi congressu amore, de nuptiis cum Ladislao admodum formoso clandestine tractans. Katona t. 17. p. 32.

[4]) Eoque insani illi impudentiae processerant, ut ore illoto regem appellarent suem polonum. Dubravius, *Hist. Boh.* L. 31.

Ugyanezt beszéli Brutus. L. I.

[5]) Tudva van, hogy Ulászló Ujlaki Lőrincz ellen hadat inditani nagyrészint az által biratott, mert hallá, hogy a büszke herczeg őt beszélgetés között mindég csak ökörnek nevezi.

Misso igitur ad Uladislaum, cui hungari ob segnitiem vaccae nomen indiderunt, oratora. Tubero VIII. §. 1.

[6]) Hogy a magyarok a németek felsőbbségi követeléseit már akkor sem türték nyugodtan, megtetszik onnan, hogy Thuróczi, az Albert alatt történt villongásokat említve, a budai német polgárok azon követelését, hogy a biró mindég a németek köréből választassék: insulsa Teutonorum praesumptio-nak nevezi. — Egyébiránt Thuróczi krónikája s a budai *Rechtsbuch* között a biróválasztásra nézve világos ellenkezés létezik. — Az előbbi igy szól: Illam consuetudinem, civitate in eadem ab olim observatam, quod videlicet altero anno hungarus, altero vero teutonus in judicem praeficeretur. A budai *Rechtsbuch* szerint biró csak német lehet. Nem foglaltatik-e itt, az utóbbiban, mely németül s a németek érdekében szerkesztetett, talán egy kis falsum is?

[7]) E viszonyokra nézve olvasóinkat Schier ismert munkájára (*Buda sacra sub priscis regibus*. Viennae, 1774.) utasitjuk.

[8]) Lásd *Corpus Juris*. 1495. 31. t. cz.

[9]) In arce (Ujlak) praeter trecentas vestes variis pretiosissimarum pellium generibus suffultas, ac vasa auro argentoque caelata, et non modicam signatae pecuniae copiam, tria millia doliorum laudati vini Sirmiensis, ac commeatus cuiusvis generis ingens numerus repertus est. Istvánfi, L. III.

[10]) Az egyes, itt felhozott tárgyak árára nézve lásd Engel, *Geschichte des ung. Reichs*. I. R. 40. l. stb. *Regestrum Proventuum* stb. — És Engel, *Monumenta Ungarica*. p. 187—299. — *Fragmentum libri rationarii, de anno 1526*.

[11]) 1508-ban Ulászló Buda, Pozsony, Sopron s Nagy-Szombat városainak azon jogát erősité meg, hogy külföldi kereskedők áruikat csak e városokban rakhassák le s adhassák el. — Az erről szóló oklevél az *Ung. magaz.* I. k. 475. l.

[12]) Mennyire sülyedett Mátyás halála után minden, arról minden egykoru iró egyenlően tanuságot tesz.

A palotában uralkodó rendről könnyen képzelhetünk magunknak fogalmat, ha Istvánfi negyedik könyvében ezeket olvassuk: „Verum quum milites caesa turcarum capita in signum victoriae regi missa ad spectandum prope fontem, cuius aquas per plumbeos siphones in arcem perductas, regina bibere consueverat, proposuissent, uti erant emacerata tetrique odoris, effecere, ut illa ab earum aquarum usu postea perpetuo dum vixit abstineret.

[13]) Vestis pretiosa regis Mathiae omnium circa gentium victoris — coelatum, aurum et argentum, vasa convivialia, quibus quidem aetatis suae omnes fere reges superavit, ceteraque, quae in manus hostium venerant, direpta, nonmodo a hostibus, sed etiam ab amicis, et magna ex parte Mathiae beneficiariis. Tubero.

Quae (a kincsek) a milite, cui praeda concessa erat, varie distracta fuit, adeoque vili pretio divendita, ut unus orbis argenteus uno aureo nummo permutaretur, lanx, trulla, phiala etiam inaurata carissime decem aureis nummis redimebatur. Dubravius, *Hist. Boh. L.* XXXI.

Azokra nézve, mik Ulászló neje által szereztettek, l. Dubrav. L. XXXII. Ipsa Regina brevi insignem thesaurum coacervavit, ac prima reginarum abacum regis ex solido auro plane regium instruxit. — Sed in ista post obitum reginae, sicut in alia regis bona impetus non quidem festinus, sed lentus factus est ab harpys aulicis, qui tempore rapiendi observare nimiaque regis bonitate ad suum quaestum abuti plane noverant.

[14]) Lásd: *Ein newe Reyszbeschreibung aus Teutschland nach Constantinopel* etc. durch Salomon Schweigger, a 21-dik lapon, hol e szobának leirása foglaltatik, melyet az utazó, 1576-ban, Budán átkelve, romlott állapotában látott.

[15]) Ha az egykoru irók s azok, kik Ulászló kormányának történetét, mint Brutus vagy Istvánfi, akkor irák, midőn az még elevenebb emlékezetben vala, összehasonlittatnak: talán helyesnek fog találtatni a királynak e regényben adott jellemzése. E jellemzés egyes vonásai mindezen irók világos tanuságára alapittattak. Igy, midőn ifju koráról szól Dubravius, L. XXXI. világosan mondja:

„qui rex adeo animosus statim apparuit" stb. Hasonlólag szól Brutus is. — Azon hatást is egyformán emlitik minden irók, melylyel neje halála volt jellemére. — Fui his diebus Pragae (ekként ir az egykoru Bohuslag Hassen de Lobkovitz 1509-ben) et principem meum, ad nos ex Pannonia reversum, veneratus sum. Mutasse mihi visus est vultum, et nescio, quomodo semper cogitabundus incedere, magisque praeseferre moestitiam, quam gravitatem. — — Ipse ad moerorem tristitiamque compositus, tam laeta, quam tristia perinde tolerabat. Nulla quidem signa affectus alterutrius edidit; crebro tantum quaestu et suspiriis fatum amissae conjugis prosequutus publico abstinebat. Istvánfi. — Nem különben megegyezik a rajz is, melyet különböző irók Ulászlóról vénebb korában adnak. — „Namque Uladislaus cum senio, tum multa oboesi corporis arvina oppressus, et solis confisus Dei divinorumque auxiliis — — omnem regni administrationem omiserat, ab una tantum innocentia, felicitate, indulgentia, et quod plerumque sui ac imperii oblivisceretur, a proceribus commendatus. (Pauli Jovii *Hist. s. temp.* L. XIII.) „Negari non potest, quin rex senecta et valetudine, qua ex podagra saepius, nonnunquam etiam ex apoplexia tentabatur, lentus, tardusque et rerum suarum incuriosus haberetur — — — Caetera in ipso jure optime laudaveris: pietatem summam, clementiam singularem, amorem in sibi subjectos, civilitatem insignem, mirificam ab alieno abstinentiam et pacis studium inconparabile." Dubrav. *Hist. Boh.* L. XXXII.

Chorales instituit — — — atque, cum per otium licuit, libenter illis interfuit, ut religionem sanctis vocibus pasceret — — — simulque oraret pro rerum quiete, quam tantum dilexit, ut quoties cubitum iret vel ex lecto surgeret, nulla eius vox alia audiretur, nisi: da pacem Domine in diebus nostris! (Az idézett helyen.)

A bizodalmat, melylyel Ulászló a magyarok fölött idegenek, főkép csehek iránt viseltetett, különösen kiemeli Brutus.

[16]) Ulászló szegénysége ismert tény. Az udvarban e történet kezdeténél már sokkal előbb nyomoruság uralkodott. — „Nos hic (igy ir Schlechta János, Ulászló titoknoka, Bohus Hass a Lobkoviczhoz 1503-ban) more solito in medio acervorum auri et argenti cum rege miseri et inopes vivimus et puto amplius vivemus."

„Ludovico nondum in lucem edito tanta inopia premebatur, ut eadem die, qua legatos ad Maximilianum decrevit, coactus fuerit Emerico Perenyio Cibinium pignori dare." Katona, 18. K. 466. l. Vagner, *Dipl. Sárosiense* 195. l.

[17]) A guttenbergi bányák termékenységéről Brutus, Lib. I. pag. 34, irja, hogy az oly nagy volt: ut non e silice argentum, quod in aliis usu venit, sed ex argento silicem scindi oporteat.

[18]) Bakács egész jellemének leirását nem találtuk egykoru irókban, csak annak egyes vonásai emeltetnek ki. Igy Brutus L. III. p. 276. fortélyosságát emliti: „Legatum callidum hominem et quam maximarum rerum usus, ubi etiam minus necesse essetcavere docuisset." — Joviusban büszkesége hozatik fel: „intole, randa superbia atque ambitio." Igy emlittetik pénzvágya majdnem minden irók által. Ki azonban Ulászló kormánya történetét ismeri s Bakács működését figyelemmel követé, tettei után itélve, ugy hiszszük, nem fogja hűtlennek találni e képet, melyet a hatalmas érsekről adtam. Igy azt hiszem, hogy azon viszony leirásában sem hibáztam, mely Bakács és a király között volt. Ki ezen kételkedik, olvassa Schmidt, *Epis. Agr.* II. K. 170-dik lapján a levelet, melyben a király az érseket compateranak nevezi s igen alázatosan kéri, hogy az országosan kivetett adót saját jószágain is szedesse be.

[19]) Schwaiger utleirása szerint e teremnek hossza 44, széle 18 lépés. A fényüzésről, melylyel e terem Mátyás alatt diszesitve volt, lásd: *Regis Hungariae Mathiae nuptiae apud Schwandtner scriptore etc.* Hung. T. I. p. 519.

[20]) Ex his vero (a püspökökből) sanctius regis consilium constabat, principibus raro in aula frequentibus, quorum nobilitas et splendor religionis commendatione intentibus officere videbatur. Brutus, L. I. p. 43.

[21]) Báthori István, az erdélyi vajda által a székelyeken elkövetett kegyetlenségekre nézve, lásd Engel, *Geschichte des Ungarischen Reichs,* negyedrétben, III. k. 41. l.

[22]) Még azok is, kik, mint Bonfin, nagyitva adják elő a haladást, melyet az ország Mátyás alatt tett, csak kizárólag Budáról s néhány püspökök palotáiról szólnak. A műveltség e helyek szűk körén nem terjedett tovább. Olvassa, ki ezen kételkedik, azokat, miket Cuspinian Magyarországról irt; olvassa Herberstein moszkvai utazásának hazánkra vonatkozó részét, vagy Quidoti Vincze velenczei követ 1525-ben kelt jelentését, hol ez utóbbi az ország általános helyzetéről ekként szól: „Nel regno non sono cita se non povere, male in asseto et brute et quaesto per li mali tractamenti fanno li signori sui alti loco villani, qualli tanto pellano che nulla li resta."

Még világosabb bizonyitványa foglaltatik az ország csekély művelődésének a Kovachich által (*Supl. a. V. Comm.* II. köt. 258 l.) kiadott törvényes becsük lajstromában (series aestimationum); mely szerint egy jobbágytelek, minden épületek nélkül, egy felnőtt termő gyümölcsfával egy áron becsültetik. „Una sessio jobbagyionalis, omni aedificio carens, ad centum denarios computatur. Quaelibet matura arbor fructifera pro centum denariis computatur" — A törvényes becs, mint tudjuk, a dolgok való becsétől tetemesen különbözik, de az arányra nézve, ezen 1486-ban készült becsü mutatja, mily fokán lehete a művelődésnek azon ország, hol annyi föld, mennyiből egy paraszt telek áll, egy gyümölcsfával egy értékre becsültetik.

[23]) Incredere e principibus hungaris nonnullos regio more, hinc trahentes longo ordine clientum catervas, illinc prae se agentes equitum turmas et peditum plenissimas cohortes. Brutus, L. I. p. 20.

[24]) Non solum proceres nobilesve milites officii gratia, sed gregarios quoque visitavit. In castris aegrorum charitate contubernia lustravit, saepe languentes propria manu pavit, jentaculaque porrexit, saepe in acie vulnera obligavit. Bonfin, *Dec.* IV. L. VII.

[25]) In agendo cautus et sagax (Mathias) gloriae plus aequo cupidus, et ad simulandum dissimulandumque nimis idoneus. Cum senioribus simplicitatem quandam saepe praeseferre, callide quaecunque mens male ferret elicere, obliqua consilia intelligere t corda hominum cautissime perscrutari, difficulter alienis artibus alli posse videbatur. Bonfin, *Dec.* III. L. IX.

[26]) Est locus e regione satus cognomine Paestum,
Colle minor celso, tumulis provectior altis
Hic circum apricos campos cereale papaver
Nascitur et variis hortensia munera pomis
Spargit humus sat.

Stephani Taurini *Stauromachia.* L. IV. *Monumenta Ungarica.* T. C. Engel. P. 159.

[27]) Michaël Országh, vir ille prudentissimus et longa rerum experientia non injuria sapientissimus semper habitus, illud nonminus in corde, quam ore versasse dicitur: Quemcunque sacra corona coronatum videris, etiamsi bos fuerit, adorato, et pro sacro sancto rege ducito et adorato. Bonfin, *Dec.* IV. L. III.

[28]) Erre nézve olvasóinkat a *Corpus Juris*ra utasitjuk, hol e szavakat igazolva fogják találni.

[29]) Sunt praeterea plerique DD. Praelatorum & virorum ecclesiasticorum, qui collationibus beneficiorum ecclesiasticorum in

ignominiam totius ordinis clericalis abutentes, illa non personis idoneis & benemeritis, sed juvenibus & indoctis ad eaque beneficia penitus incapacibus conferre, illisque titulum hujusmodi beneficorum adscribentes, soli proventus eorum exhaurire & in usus proprios convertere consueverunt. 1498. art. 58.

Hogy nemcsak az alsóbb clerus, sőt még a püspökök is a lázadás pártolásával vádoltattak, világos Brutus szavaiból: „Neque aberat suspicio plebis causam pontifices tueri; cuius rei causa ex infimo genere plerique orti — instinctu impellente, tueri sui ordinis homines & consociare cum iis consilia insimulabantur.“ Brutus, L. III. p. 239.

[80]) Lásd Telegdi István heszédét. Istvánfi *Hist.* L. V.

[81]) I. Ferencz alatt az ebéd s általán véve a mindennapi élet órái mások valának, mint napjainkban. I. Ferencz alatt Francziaországban, a *Recreations historiques* szerzője szerint, közmondás létezett, mely igy hangzott:

Lever à cinq, diner à neuf,
Souper à cinq, coucher à neuf,
Fait vivre d'ans nonante & neuf.

Ulászló neje franczia levén, az életmód a magyar udvarnál a franczia udvarétól valószinüleg kevésben különbözött.

[82]) Bakács házának helyzete több reánk maradt okiratokból meghatározható. Katona, 18. k. 390. l. Hevenesi kéziratai után egy okiratot találunk, melyben ezek állanak: „Ratione unius domus arialis in nostri medio in theatro sancti Georgii, prope portam sancti Joannis habitae et existensis, cui alia domus archiepiscopatus Strigoniensis contigue vicinare perhibetur.“ — Szent György tere helyett Thuróczi s több történetiróink sz. György utczát emlitenek; egy más okiratból, melyet szintén Katona, 13. k. 103. lapon felhoz, világos, hogy a két utcza, mely jelenleg sz. György teréről a díszpiacz terére vezet, már akkor is létezett, s mindkettő sz. György utczájának neveztetett: „Quamdam domum lapideam in hac nostra civitati Budensi, inter domos in medio duorum vicorum utriusque scilicet sancti Gregorii habitas, in superiori fine boltarum, ubi panni vendi consueverunt, existentem etc.“ Ezek szerint az esztergomi érsek palotáját, melyet Bakács egy hozzá vásárlott ház által nagyobbitott, hihetőleg azon utczában kereshetjük, mely szent György teréről a Vízi-kapu felé vezet.

[83]) Hogy Bakács a pápaság után vágyódott, történetiróink egyhangulag mondják, s ámbár csak a történeti mesék közé tartozik

azon állitás, mintha megválasztatására csak egy szavazat hiányzott volna: mindazáltal bizonyos, hogy X. Leo megválasztásánál ő is szóba jött. Ez alkalommal leginkább a császár pártolására számitott. S innen magyarázható meg a változó politika, melyet Bakács a császár irányában követett. Corvinus János iránti viseletére nézve legyen elég felhoznunk, hogy ámbár talán az egész országban senki sem tartozott Mátyásnak több köszönettel: nem volt mégis senki, ki e nagy fejedelem fiának a bibornoknál többet ártott volna. — Nyilván mint Corvin János pártolója lépett föl. De ő vitte keresztül a választási országgyülésen, hogy az összes nemesség, mely János herczeget pártolta, maga helyett csak 60 képviselőt nevezve ki, az országgyülést elhagyá; ő birta Jánost a bosnyák királyság elfogadására, mi által leghivebb pártolóját, Ujlakit is megsérté; ő birta 1492-ben a horvát nemességet arra, hogy csak a király vezérlete alatt nyilatkozott hadi szolgálatra késznek, mire János a bánságról lemondott. Végre, az ő közbenjárása által történt, hogy a Corvin János és Majlandi Blanca között még Mátyás alatt kötött házassági szerződés a pápa által feloldatott.

[34]) Hogy a kémkedés ezen korban a magyar udvarnál kormányzási eszközül használtatott, arra nézve lásd *Regestrum Proventuum* etc. Engel, *Gesch. d. Ung. Reichs* I. k. 40. l. ad 5-tam Dec. 1494. — Hogy ezen eszközzel egyesek is éltek, kitetszik a kalocsai érseknek 1512-ben Schydlovitzhez irt leveléből Engel, *Gesch. d. Ung. R.* III. R. II. k. 157. l.

[35]) Hogy Bakács a nemesség által hasonló czélzásokkal vádoltatott, nem szenved kétséget. Jovius szerint csak az országban jelenlevő cseh seregeknek köszönheté, hogy a lázadás elnyomása után e végett büntetésre nem vonatott. „Nobis autem persuasum est, — így szól Jovius 1. XIII. — Boemos postquam cruciferorum nomen interierat, domo jam excitos pecunia Cardinalis in Pannoniam pervenisse ea de causa, ut nobilium ferociam reprimerent.“ — Még a sokkal későbbi Brutus is osztja e nézetet. „Neque probabile est, legatum callidum hominem fugere potuisse, quo ingenio esset homo barbarus.“ L. III. P. 276.

[36]) Item quoniam nonnullis DD. praelatorum & virorum ecclesiasticorum, plebanos ecclesiarum, parochialium dioecesibus earum subjectarum ad decimandum saepe numero mittere solent; illis autem plebanis in decimatione vacantibus & occupatis plures Christicolarum & parochianorum absque salutari confessione & sacramenti eucharistiae sumptione decedere infantesque sine baptismo extingui consueverunt. 1500, 36.

[37]) Mathias, antiqui sui generis haud inscius, nil molestius ferre videbatur, quam siquis ex invidis, obscuritatem sibi gentis objecisset. Bonfin, *Dec.* III. Libr. IX.

[38]) Lásd a 36-ik jegyzetet.

[39]) Supplex libellus septem sedium Siculicalium, ad Wladislaum II. Engel, *Gesch. d. ung. Reichs.* III. k. 41. l.

[40]) Lásd, miként szól Bonfin, *Dec.* III. L. IX. Hunyadi János eredetéről, midőn az udvarias olasz tudós ingenui stupri gloriáról beszél.

[41]) Azoknak igazolására, melyekben az egész fejezet folytán Bakács jellemét festeni igyekvénk, nehogy az idézéseket szerfölött szaporitsuk, olvasóinkat történetiróinkhoz utasitjuk. Akár Bakács hosszu életének egyes tettei vétessenek tekintetbe, akár kortársainak itélete, melyben külföldi irók, mint Jovius és Dubrav hazai történetiróinkkal megegyeznek, a kép, melyet e hatalmas egyéniségről adtunk, talán valónak fog találtatni.

[42]) Azon zsarolásokra, melyek a jobbágyokon egyházi férfiak nevében követtettek el, legvilágosabb bizonyitványok a *Corpus Juris*-unkban foglalt számos törvények, melyek e korban a dézsmaszedők törvénytelen követeléseinek fékezésére hozattak.

[43]) Pars multo maxima taedio vitae potius, quam pietate religionis adducti. Jovius, *Hist. sui temporis* L. XIII.

[44]) Viget imprimis apud Ungaros tum in vulgo aliis, tum in claris feminis imprimis, pudoris fama tuenda, matronale decus: cujus sunt adeo severi vindices, ut stupri compertas, quamquam insignes nobilitate, id quod raro quidem, sed nonnunquam tamen accidit, capite animadvertant; e plebe mulieres vivas defossas, humo certatim vulgo aggesta obruant. Eadem capitis poena in viros comprehensos constituta. Brutus, L. II. p. 201.

Az erkölcsi szigornak egy igen érdekes példáját Mátyás korából, lásd Kovachich, *Formulae solennes* Nro. 60.

[45]) Bél: *Notitia Hungariae* Tom. III. p. 463.

[46]) Régi monda a Bebek-család eredetéről.

[47]) Date Caesari, quod Caesaris; sed si omnia Caesaris, quid ergo erit Dei? — Tertullianus.

[48]) Patres esse, qui pro rege a suis quisque populis tributum exigerent. Bonfin.

Bona Urbani praepositi Agriensis et Capituli, de quibus dominus Agriensis pro se exegit Regestrum Prov.

[49]) A többször idézett 1494-iki regestrumból kitünik, hogy a nagyváradi püspök, Bakács Tamás, az erdélyi vajda, Drágfi s más

főurak cselédeinek szükséges kelmék a királyi kincstár költségén vásároltattak.

[50]) Tripartitum I. 40.

[51]) 1504. art. 18.

[52]) Bertrandon de la Brocquiere, ki 1434-ben Palesztinából visszatérve, Budán keresztül utazott, rövid leirásában, melyet Häufler idézett munkájában németre forditva közöl, kiemeli az élénkséget, mely kereskedés tekintetében Pestet már Zsigmond alatt jellemzé..

[53]) Mily ritkák voltak Magyarországban e korban mindennemü kézmüvesek, világos abból: hogy a kalocsai érsek az isteni szolgálatra szükséges ékességek s készületek vásárlására egy különös embert külde Olaszországba. Lásd az ezen embernek adott királyi utlevelet, mely Katona XVII. k. 518. lapján felhozatik.

[54]) Heimb *Notitia Abbetiae Sancti Gotthardi* után Fessler, VI. k. 225. l.

[55]) A titkos szerződést, melyben Ulászló s Albert lengyel király egymásnak azon esetre, ha tulajdon fellázadó jobbágyaik által megtámadtatnának, kölcsönös segedelmet igérnek. Lásd Katona, XVII. k. 256. l.

[56]) Ulászló Ujlaki ellen, mint tudva van, kénytelen volt hadat inditani.

[57]) Brutus, L. I. p. 100. a cseh pikardok fő tanának állitja. Quod eodem genere essent, qui imperarent et qui imperantibus parerent.

[58]) A tudományos olvasó tudja, hogy itt nem a nagy német parasztháboruról, hanem csak azon egyes lázadásokról lehet szó melyek a magyar keresztes hadat megelőzték, s melyek alatt a német parasztok bocskort választva zászlóul, Németországban a nemesség várait s birtokait pusztiták.

[59]) Die Kreutzer thun keinen armen man kein lajdt, nehmen nichts mit gewalt, und was man inen zufurt, deshalb bezalen sie also gar.

Die Auff-rur so geschehen ist in Ungerlandt &c. — 1514. Kézirat Jancsó ur gyüjteményéből.

[60]) Ab una tantum innocentia facilitate indulgentia & quod plerumque sui et imperii oblivisceretur a proceribus commendatus. P. Jovii *Hist. sui temp.* L. XIII.

[61]) Instructio (Mathiae) ad ducem Calabriae cognatum suum. Kovachich, *Script.* I, 341.

[62]) Joannes Bornemissa vir inter eas gentes, ut barbarum nomen sonat, maxime sobrius. Jovius, XIII.

Quem hominem virtutis ergo ex humili fortuna Tolnae natum. Ladislaus ad honestiores militae ordines promoverat. Brutus, L. III. p. 342.

[63]) Nam illud omnem fidem excesserit, quod in Hungaria — ad eam non semel penuriam pervenerit (Uladislaus) ut nihil in penu esculenti, nihil in cella vini reperiret, cogereturque aliunde sibi prandium emendicare. Videram Budae, quando ministri-aulici cum aliquod lagenis vacuis ad domum Georgii Episcopi Quinqueecclesiensis currerent, vinum, pro regis prandio impetra, tum, stb. — Dubravius, *Hist. Boh. L.* 32.

[64]) Redacta et in Bohemia res ad esuriem. ibid.

Lásd: Csehország állapotára s Ulászló ottani állására nézve Brutus, L. I. p. 27.

[65]) A szövegben előadottakra nézve l. Brutus, L. I. p. 113. — Ugyanezt beszéli Dubrav. L. 32., és pedig mint a Kremsieren történteknek szemtanúja.

[66]) Brutus, L. I. p. 22.

[67]) Ut cum quibus est una nobis nascendi moriendique conditio, illis prodesse potius, quam inutiliter dominari deberemus. *Decr.* 1498.

[68]) Eo quidem licentiae ventum erat, ut per forum medium eunti convitium facere auderent. Brut. L. I.

[69]) Lásd Brutus L. c. Dubrav. L. 32.

[70]) E történetet mind Dubravius, mind Brutus — L. I. p. 104 — beszélik.

[71]) Minden irók tanusága szerint, Anna királyné halálát az okozta, hogy Lajos születésénél, maga a királyné kivánságára, egy főur jelen volt, s a bábák, szemérmi tekintetből, a szülőt elégségesen nem ápolhaták. Brut. L. I. p. 62 és Dubrav. L. 32 szerint. — E főur, ki Lajos születésénél jelen volt, Zápolya János vala

[72]) A natura inerat Ladislao — — animi angor, timoris argumentum, non ab imminente ullo malo, sed ab ingenio exstabat. Brut. L. I. p. 22.

[73]) Perényi, a nádor, az által, hogy az Ulászló és Miksa császár között kötött örökösödési szerződésnek Pozsonyban ellentmondott, mint nemzeti függetlenségünk bajnoka, népszerüvé vált. Ha azonban ezen egy tettén kivül a hires férfiunak egész közpályája, főkép azon indokok, melyeknél fogva a szerződést, melynek mint nádor ellentmondott, később saját nevében aláirá, úgyszintén végakarata, melyet Istvánfi VI. könyvében közöl, figyelembe vétetnek: olvasóink jellemzésünket, úgy hiszszük, igazolva találják.

[74]) Több egykoru irók tanusítják, hogy a főbb nemesség közül a keresztesek vezérlését magára vállalni senki sem akarta.

[75]) Lásd a kalocsai érseknek 1512-ben Schydlovitzhez irt levelét. Engel, *Gesch. d. ung. Reichs.* Dritter Theil. Zweite Abth. p. 157.

[76]) Ulászlónak szent Venczel iránti különös tiszteletét emliti Brutus, L. I. p. 44.

Namque Uladislaus — solis confisus Dei Divinorumque auxiliis, quos summa pietate pro sua salute atque incolumitate imperii jam pridem adcuratis precibus fatigabat, omnem regni administrationem omiserat. Pauli Jovii *Hist. s. temp.* Lib. XIII.

[77]) Ámbár Budának azon képein, melyek a XV. és XVI-dik század kezdetétől ránk maradtak, a jelen várfalaknak nyomait nem látjuk; az mindazáltal, hogy a város már akkor falakkal körül volt véve, nem szenved kétséget. A most létező kapuk közül három a mohácsi vészt megelőzött időből való, s kapu fal nélkül oly képtelenség, minő a középkorban senkinek sem jutott eszébe. Azonkivül Buda falai különösen emlittetnek egy okiratban, melyben Mátyás király Budát Sassad pusztájával ajándékozta meg: Quia haec civitas nostra Budensis — — — de terris tantum habet, quantum ipsa cum moenibus comprehendit. stb. Kaprinay *Hist. Dipl. Mat. d. Hunyad* — pag. 1.

[78]) Régi képeken Pest, széles vizárokkal körülvéve, szigetnek látszik.

[79]) Bonfin a királyi lak s az esztergomi érsek palotájának leirásában különösen kiemeli a fürdőházakat.

[80]) Lásd Brut. L. I. p. 98.

[81]) Seu quod per dirum miseris mortalibus omen
Nuper sanguineos flammato vertice crines
Sparserit invisa visus sub nocte cometes.
Stauromachia, L. I.

[82]) Ki a jobbágyok akkori állapotának ezen festését tulzottnak találná, azt akármelyik történetirónkra vagy törvénykönyvünkre utasitjuk.

[83]) Nec mora, in Budae et Pesthi suburbanis nobilium domus magno impetu de improviso invadentes spoliare, incedere, ac obvios ex illorum numero quosvis exquistis tormentis cruciatos interficere coeperunt. Istvánfi, L. V.

[84]) Ambrosius Saleresius, cives Pesthanus, vir haud ambitiosus aut turbulentus. Ibid. — Ambrosius, qui non perverso animo, sed religionis ergo cruce sumpta se caeteris aggregavit. Ibid.

[85]) Lásd Zimmermann, *Allgemeine Geschichte des grossen Bauernkrieges.*

[86]) Quoniam sunt nonnulli ecclesiarum praelati, qui — plebanos ecclesiarum per impositiones taxarum pro suo libitu plurimum opprimere consueverunt, illi vero plebani sub hoc onere gementes, interdum calices et caetera bona ecclesiarum diripere, cum illisque se a huiusmodi taxis redimere, interdum vero egestate coacti, ecclesias eorum deserere et alio aufugere coguntur, propter quod ipsi DD. Praelati crebro ad parochianos illorum interdictum ecclesiasticum imponere sicque illos aggravare non verentur. 1498: 69.

Quoniam propter indebitas decimas, nec non excommunicationes et interdictorum impositiones, per DD. Praelatos et viros ecclesiasticos ac factores eorum, crebro etiam per eos, quibus decimas ipsorum arendare solent, regnicolae et eorum coloni saepenumero gravari solent. 1504: 23.

[87]) Ita (Dózsa) omnia ducis munera obibat, ut nihil praeter ducis nomen et ducis insignia deesset. Brut. L. III. p. 317.

A táborba behozott rendre s a fegyvergyakorlatokra nézve lásd u. o. 328. l.

[88]) Lásd: *Series aestimationum.* Kovachich, *Supl. a. Vest. Com.* T. II. p. 258.

[89]) A jobbágyok állapotának leirása majdnem szóról szóra Brutus kéziratban levő történeteinek második könyve 197. lapjáról vétetett. A Dunának ásott uj árokról maga a kalocsai érsek Báthori Miklóshoz irt levelében szól. Wagner, *Epist.* XXXVI. p. 75.

[90]) Lásd 1504 : 29. — 1492 : 48 és 1500 : 27.

[91]) L. 1498 : 54. — 1500 : 30. — 1498 : 52.

[92]) L. 1504 : 16. — 1498 : 47. — Kerchelich, *Not. Prael. P.* III. p. 305. — Wagner, *Epist.* 97. p. 186 és *Epist.* 60. p. 120.

[93]) Der Cardinal und Bischof von Gran, haben vor etlichen Tagen das Kreutz widerruffen lassen. Welcher es nit vom im wöl legen und wer dann mit in esse oder trinke, die sollen alle in den schweren Bann sein. — Hat in etlichmal geboten, und in Ir Herr gesandt, das ein Meyl von Pest gelegen — In Meinung sie vom Kreutz zu bringen. Etlich bewegt, das sie wider haym haben wollen ziehen. Haben in selbs zwei Säulen gesteckt, und an yeglichs ein Kruzifix gemacht und lassen ausruffen. Welcher bei inen bleiben und mit dem Kreutz ziehen woll der soll zu dem ainen Fannen tretten. Wer dann wider haym ziehen woll, der soll zu dem anderen Fannen tretten. Also sein der